

การตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงาตั้งแต่พ.ศ. 2325 - 2475

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาโบราณคดี แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโท

ภาควิชาโบราณคดี

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2564

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศิลปากร

การตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงาตั้งแต่พ.ศ. 2325 - 2475

โดย
นางสาวมธุรดา ประสิทธิ์วงษ์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาโบราณคดี แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญามหาบัณฑิต

ภาควิชาโบราณคดี

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2564

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศิลปากร

THE SETTLEMENTS IN PHANG - NGA PROVINCE (C. 1782 – 1931 A.D.)

By

MISS Maturada PRASITHWONG

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for Master of Arts (Archaeology)

Department of Archaeology

Graduate School, Silpakorn University

Academic Year 2021

Copyright of Silpakorn University

หัวข้อ การตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงาตั้งแต่พ.ศ. 2325 - 2475
โดย นางสาวมธุรดา ประสิทธิ์วงษ์
สาขาวิชา โบราณคดี แผนก ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโท
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก รองศาสตราจารย์ ดร. กรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมย์

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้รับพิจารณาอนุมัติให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

.....คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(รองศาสตราจารย์ ดร.จุไรรัตน์ นันทานิช)

พิจารณาเห็นชอบโดย

.....ประธานกรรมการ

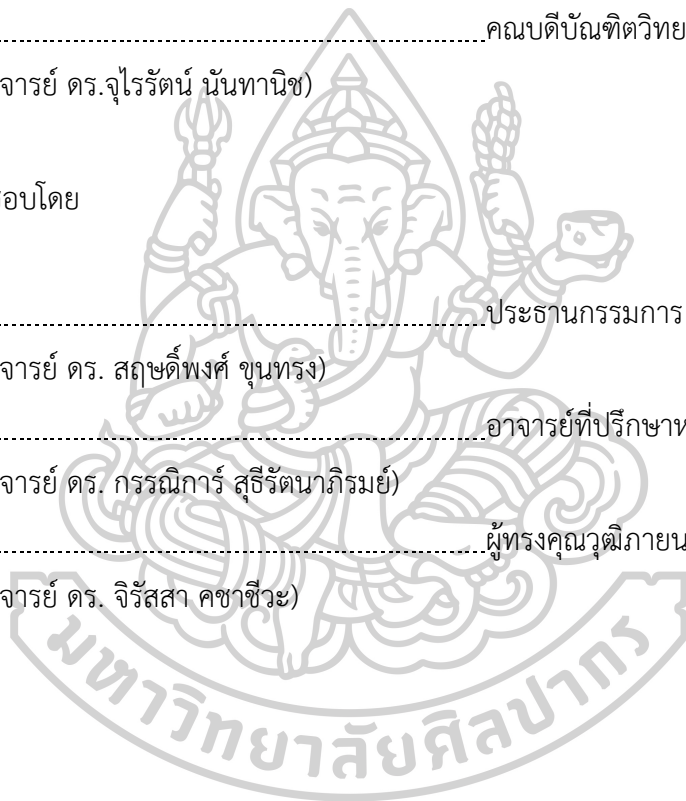
(รองศาสตราจารย์ ดร. สฤณีพงศ์ ขุนทรง)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก

(รองศาสตราจารย์ ดร. กรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมย์)

.....ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก

(รองศาสตราจารย์ ดร. จิรัสสา คชาชีวะ)

59101205 : โบราณคดี แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโท

คำสำคัญ : การตั้งถิ่นฐาน, พังงา

นางสาว มธรรดา ประสิทธิ์วงศ์: การตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงาตั้งแต่พ.ศ. 2325 - 2475 อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก : รองศาสตราจารย์ ดร. กรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมย์

การศึกษาในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมหลักฐานเอกสารทางประวัติศาสตร์และหลักฐานทางโบราณคดีในจังหวัดพังงาตั้งแต่พ.ศ. 2325 - 2475 และเพื่อศึกษาการตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงาตั้งแต่พ.ศ. 2325 - 2475 รวมถึงการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ในแต่ละช่วงเวลา โดยใช้หลักฐานเอกสารที่ร่วมสมัย หลักฐานทางโบราณคดีที่พบ ข้อมูลทางภูมิศาสตร์รวมถึงการสัมภาษณ์ผู้คนในพื้นที่

จากการศึกษาพบว่า การตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงาตั้งแต่พ.ศ. 2325 - 2475 ประกอบด้วยเมือง 3 เมือง คือ เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่งและเมืองพังงา ซึ่งมีความติดต่อสัมพันธ์กันและจะพัฒนาไปเป็นจังหวัดพังงาในเวลาต่อมา แบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ช่วงระยะเวลา คือ ช่วงที่ 1 ก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2325 - 2437) และช่วงที่ 2 หลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2438 - 2475) ในช่วงที่ 1 ก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2325 - 2437) มีการตั้งถิ่นฐานแบบรวมกลุ่ม (Cluster Settlement) กระจุกตัวบริเวณใกล้กับสถานที่ราชการและศาสนสถาน รวมถึงมีการตั้งถิ่นฐานตามเส้นทางคมนาคม (Linear Settlement) ทางน้ำเป็นหลัก ขณะที่ช่วงที่ 2 หลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2438 - 2475) มีการตั้งถิ่นฐานแบบรวมกลุ่ม (Cluster Settlement) บริเวณชุมชนเมืองแร่ ศาสนสถาน สถานศึกษาและย่านการค้า มีการตั้งถิ่นฐานที่กระจายตัวออกจากศูนย์กลางมากขึ้นและมีการตั้งถิ่นฐานตามเส้นทางคมนาคม (Linear Settlement) ตามทางสัญจรทางน้ำและทางสัญจรทางบกบริเวณถนน

การศึกษาในครั้งนี้ทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของการตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงาในแต่ละช่วงเวลา ทำให้เข้าใจการตั้งถิ่นฐานของเมืองที่จะพัฒนาไปเป็นจังหวัดพังงาในปัจจุบันได้ชัดเจนมากขึ้น ทั้งนี้ควรมีการสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดีในพื้นที่จังหวัดพังงาเพิ่มเติมเพื่อเพิ่มพูนความรู้เกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานภายในจังหวัดพังงา

59101205 : Major (Archaeology)

Keyword : Settlement, Phang-nga

MISS MATURADA PRASITHWONG : THE SETTLEMENTS IN PHANG - NGA PROVINCE (C. 1782 – 1931 A.D.) THESIS ADVISOR : ASSOCIATE PROFESSOR KANNIKA SUTEERATTANAPIROM, Ph.D.

The study had objective, which were collected historical evidences and archaeological evidences in Phang - nga Province from 1782 - 1932 A.D. and investigated settlements in Phang - nga Province from 1782 - 1932 A.D., including changes in the use of space at different times. Data was analyzed using contemporary documentary evidences, archaeological evidences, Geographical data and interviewed people in the area.

The study suggested that the settlements in Phang - nga province from 1782 - 1932 A.D. consisted of 3 cities : Takua Pa, Takua Thung and Phang - nga which are all related by tradition and developing into Phang - nga province at a later time. The study was divided into two periods: the first period before the reform of county government administration (1882 - 1894 A.D.) and the second period after the reform of county government administration (1895 - 1932 A.D.) In the first period, before the reform of the county government (1782 - 1894 A.D.), there're Cluster Settlements near government and religious establishments. Including Linear Settlements along rivers which were the main thoroughfare. The second period, after the reform of the county government (1895 - 1932 A.D.), there're Cluster Settlements in the mining communities, religious establishments, educational institutions and commercial districts. During this period there were more settlements spreading further from the center. There're Linear Settlements along rivers and roads.

The result suggest the change in Settlements in Phang - nga Province over time and better understanding about the Settlements of the cites that will develop into the present Phang - nga Province. In the future, there should be an archaeological survey and archaeological excavation in Phang - nga Province to increase knowledge of settlements within Phang - nga Province.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้คงไม่อาจสำเร็จลงไปได้ด้วยดีหากขาดความอนุเคราะห์และการสนับสนุนจากบุคคลดังต่อไปนี้

ขอขอบคุณรองศาสตราจารย์ ดร.กรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมย์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์สำหรับคำแนะนำ กำลังใจและช่วยตรวจดูวิทยานิพนธ์เล่มนี้ของข้าพเจ้าจนเสร็จสิ้น

ขอขอบคุณรองศาสตราจารย์ ดร.สฤชต์พงศ์ ขุนทรง ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ รองศาสตราจารย์ ดร.จิรัชสา คชาชีวะ ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอกในการสอบวิทยานิพนธ์ สำหรับกำลังใจและคำแนะนำเพื่อปรับแก้วิทยานิพนธ์เล่มนี้ให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณสำนักศิลปากรที่ ๑๒ นครศรีธรรมราช สาขาภูเก็ต สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ห้องบริการเอกสารโบราณ สำนักหอสมุดแห่งชาติ คุณกระบวน เสือณรงค์ คุณเฉลิม เหล็กกล้า คุณชัยณรงค์ ณ นคร คุณปิยาลักษณ์ ตันติพิสิษฐ์ คุณมงคล รัตนะ คุณวไลถาวร คุณวิเวก โกยสิน คุณศรัณย์ ร่องเรืองกุล คุณสี ศรีรัตน์ คุณสุรชาติ หุตะจุฑะ คุณอนันต์ ศุภนาม คุณอุดม ตันเก่ง คุณอุดมศักดิ์ แซ่ลิ้ม และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อชิรัชญ์ ไชยพจน์พานิช สำหรับข้อมูลในการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้

ขอขอบคุณอาจารย์ ดร.ผุสดี รอดเจริญ อาจารย์ที่ปรึกษา คณาจารย์และบุคลากรในภาควิชาโบราณคดี สำหรับคำสั่งสอน ความช่วยเหลือและประสบการณ์ทั้งในห้องเรียนและภาคสนามในการศึกษาระดับปริญญาโท

ขอขอบคุณคุณวิรุจ เปล่งปลั่ง เพื่อนร่วมรุ่นปริญญาโท สำหรับมิตรภาพ กำลังใจและการให้ความช่วยเหลือในตลอดการศึกษาระดับปริญญาโท

ขอขอบคุณเพื่อน ๆ เอกโบราณคดี รุ่น 58 ลี้มแก้ว พี ๆ และน้อง ๆ เอกโบราณคดี สำหรับมิตรภาพ กำลังใจและการให้ความช่วยเหลือตลอดมา

ขอขอบคุณนายแพทย์ธีรยุทธ์ คุณกิตติมา คุณเมธีรา ประสิทธิ์วงษ์และเครือญาติ สำหรับการสนับสนุนทั้งการเรียนและการใช้ชีวิตมาโดยตลอด ทั้งยังเป็นกำลังและกำลังใจสำคัญในการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้

ขอขอบคุณตนเองที่พยายามทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้จนสำเร็จ

นางสาว มธุรดา ประสิทธิ์วงษ์

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ช
สารบัญ.....	ซ
สารบัญตาราง.....	ฅ
สารบัญภาพ.....	ท
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
2. ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	6
3. สมมติฐานของการศึกษา.....	6
4. ประโยชน์ของการศึกษา.....	6
5. ขอบเขตของการศึกษา.....	6
6. ขั้นตอนและวิธีการศึกษา.....	7
บทที่ 2 ทบทวนการศึกษาที่ผ่านมา.....	9
1. ข้อมูลทางภูมิศาสตร์.....	9
2. พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของจังหวัดพังงา.....	17
เมืองตะกั่วป่า.....	17
เมืองตะกั่วทุ่ง.....	18
เมืองพังงา.....	18
2.1 ยุคก่อนประวัติศาสตร์.....	18
2.2 ยุคประวัติศาสตร์ ช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19.....	20

2.3 ช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ 19 (สมัยอยุธยาถึงสมัยธนบุรี).....	24
2.3.1 สมัยอยุธยา.....	24
2.3.2 สมัยธนบุรี	25
2.3.3 สมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 - 2475	26
2.3.3.1. ช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2325 - 2437).....	26
2.3.3.2. ช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2437 - 2475).....	46
การคมนาคม	56
3. การตั้งถิ่นฐานของเมืองอื่นในภาคใต้.....	61
3.1 เมืองในแถบภาคใต้ฝั่งตะวันตก	61
3.2 เมืองในแถบภาคใต้ฝั่งตะวันออก	62
4. การศึกษาทางโบราณคดีที่ผ่านมา.....	64
บทที่ 3 หลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงถึงการตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงาตั้งแต่พ.ศ. 2325 - 2475.....	67
1. การสำรวจทางโบราณคดี.....	67
1.2 หลักฐานทางโบราณคดีเมืองตะกั่วป่า.....	73
1.2.1 หลักฐานทางโบราณคดีประเภทศาสนสถาน	74
1.2.2 หลักฐานทางโบราณคดีประเภทสถานที่ราชการ.....	102
1.2.3 หลักฐานทางโบราณคดีประเภทสถานศึกษา	103
1.2.4. หลักฐานทางโบราณคดีประเภทสถานที่ประกอบอุตสาหกรรมเหมืองแร่	107
1.2.5 หลักฐานทางโบราณคดีประเภทสถานที่ประกอบการเกษตร	117
1.2.6 หลักฐานทางโบราณคดีประเภทที่อยู่อาศัย.....	118
1.2.8 หลักฐานทางโบราณคดีประเภทแหล่งเรือจม	126
1.3 หลักฐานทางโบราณคดีเมืองตะกั่วทุ่ง.....	128

1.3.1	หลักฐานโบราณคดีประเภทศาสนสถาน.....	129
1.3.6	หลักฐานทางโบราณคดีประเภทที่อยู่อาศัย.....	157
1.4	หลักฐานทางโบราณคดีเมืองพังงา.....	159
1.4.1	หลักฐานทางโบราณคดีโบราณคดีประเภทศาสนสถาน	160
1.4.2	หลักฐานทางโบราณคดีประเภทสถานที่ราชการ.....	204
1.4.3	หลักฐานทางโบราณคดีประเภทสถานศึกษา.....	206
1.4.4	หลักฐานทางโบราณคดีประเภทสถานที่ประกอบอุตสาหกรรมเหมืองแร่	209
1.4.5	หลักฐานทางโบราณคดีประเภทสถานที่ประกอบกิจการเกษตร	215
1.4.6	หลักฐานทางโบราณคดีประเภทที่อยู่อาศัย.....	216
1.4.7	หลักฐานทางโบราณคดีประเภทจิตรกรรม	224
2.	หลักฐานทางโบราณคดีสำคัญ.....	227
2.1	หลักฐานทางโบราณคดีสำคัญภายในเมืองตะกั่วป่าช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครอง แบบมณฑลเทศาภิบาล	227
2.2	หลักฐานทางโบราณคดีสำคัญภายในเมืองตะกั่วป่าหรือจังหวัดตะกั่วป่าในช่วงหลัง การปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล.....	229
2.4	หลักฐานทางโบราณคดีสำคัญภายในเมืองพังงาช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครอง แบบมณฑลเทศาภิบาล	232
2.5	หลักฐานทางโบราณคดีสำคัญภายในเมืองพังงาหรือจังหวัดพังงาในช่วงหลังการ ปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล.....	234
บทที่ 4	วิเคราะห์การตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงาตั้งแต่พ.ศ. 2325 - 2475.....	237
1.	ช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2325 - 2437).....	237
	- ระยะสงครามกับพม่าและการก่อสร้างเมือง (พ.ศ. 2325 - 2366).....	238
	- ระยะเมืองทั้งสาม (พ.ศ. 2367 - 2437) เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่งและเมืองพังงา	244
	- เมืองตะกั่วป่า	245

- เมืองตะกั่วทุ่ง	253
- เมืองพังงา.....	257
วิเคราะห์การตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงาในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2325 - 2437)	261
2. ช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2438 - 2475).....	263
- เมืองตะกั่วป่าหรือจังหวัดตะกั่วป่า.....	264
- เมืองพังงาหรือจังหวัดพังงา	273
วิเคราะห์การตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงาในช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2438 - 2475)	281
3. การเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ระหว่างช่วงที่ 1 และช่วงที่ 2	285
4. เปรียบเทียบการตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงากับเมืองอื่นในภาคใต้.....	287
4.1 เมืองในแถบภาคใต้ฝั่งตะวันตก	287
4.2 เมืองในแถบภาคใต้ฝั่งตะวันออก	289
เปรียบเทียบการตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงากับเมืองอื่นในภาคใต้.....	292
บทที่ 5 สรุปและข้อเสนอแนะ	294
รายการอ้างอิง	296
ประวัติผู้เขียน.....	313

สารบัญตาราง

หน้า

ตารางที่ 1 แสดงสำมะโนครัวประชากรภายในมณฑลภูเก็ต จังหวัดตะกั่วป่าและจังหวัดพังงา	48
ตารางที่ 2 แสดงเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นภายในจังหวัดพังงาระหว่างปีพ.ศ. 2325 – 2475	60
ตารางที่ 3 แสดงจำนวนนักเรียนในเมืองตะกั่วป่าแยกตามตำบล เดือนมีนาคม พ.ศ. 2459	103
ตารางที่ 4 แสดงจำนวนนักเรียนในเมืองพังงาแยกตามตำบล เดือนมีนาคม พ.ศ. 2459	206
ตารางที่ 5 แสดงหลักฐานทางโบราณคดีสำคัญของเมืองตะกั่วป่าช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล.....	227
ตารางที่ 6 แสดงหลักฐานทางโบราณคดีสำคัญของเมืองตะกั่วป่าช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล.....	228
ตารางที่ 7 แสดงหลักฐานทางโบราณคดีสำคัญของเมืองตะกั่วป่าหรือจังหวัดตะกั่วป่าช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล	229
ตารางที่ 8 แสดงหลักฐานทางโบราณคดีสำคัญของเมืองตะกั่วป่าหรือจังหวัดตะกั่วป่าช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล.....	230
ตารางที่ 9 แสดงหลักฐานทางโบราณคดีสำคัญของเมืองตะกั่วป่าช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล.....	231
ตารางที่ 10 แสดงหลักฐานทางโบราณคดีสำคัญของเมืองพังงาช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล	232
ตารางที่ 11 แสดงหลักฐานทางโบราณคดีสำคัญของเมืองพังงาช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล	233
ตารางที่ 12 แสดงหลักฐานทางโบราณคดีสำคัญของเมืองพังงาหรือจังหวัดพังงาช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล.....	234
ตารางที่ 13 แสดงหลักฐานทางโบราณคดีสำคัญของเมืองพังงาหรือจังหวัดพังงาในช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล.....	235
ตารางที่ 14 แสดงหลักฐานทางโบราณคดีสำคัญของเมืองพังงาหรือจังหวัดพังงาในช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล.....	236

ตารางที่ 15 แสดงเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ของเมืองในจังหวัดพังงา ระหว่างปีพ.ศ. 2325 - 2353 ..	238
ตารางที่ 16 แสดงหลักฐานโบราณคดีสำคัญของเมืองตะกั่วป่าในระยะสงครามกับพม่าและการก่อสร้างเมือง (พ.ศ. 2325 - 2366)	241
ตารางที่ 17 แสดงหลักฐานโบราณคดีสำคัญของเมืองตะกั่วทุ่งในระยะสงครามกับพม่าและการก่อสร้างเมือง (พ.ศ. 2325 - 2366)	242
ตารางที่ 18 แสดงเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ของเมืองในจังหวัดพังงา ระหว่างพ.ศ. 2367 - 2437 ..	244
ตารางที่ 19 แสดงหลักฐานโบราณคดีสำคัญของเมืองตะกั่วป่าในระยะเมืองทั้งสาม (พ.ศ. 2367 - 2437).....	252
ตารางที่ 20 แสดงหลักฐานโบราณคดีสำคัญของเมืองตะกั่วทุ่งในระยะเมืองทั้งสาม (พ.ศ. 2367 - 2437)	256
ตารางที่ 21 แสดงหลักฐานโบราณคดีสำคัญของเมืองพังงาในระยะเมืองทั้งสาม (พ.ศ. 2367 - 2437).....	260
ตารางที่ 22 แสดงหลักฐานโบราณคดีสำคัญของเมืองพังงาในระยะเมืองทั้งสาม (พ.ศ. 2367 - 2437).....	261
ตารางที่ 23 แสดงเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นภายในจังหวัดพังงาระหว่างปีพ.ศ. 2438 - 2475	263
ตารางที่ 24 แสดงหลักฐานทางโบราณคดีสำคัญของเมืองตะกั่วป่าในช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2438 - 2475).....	271
ตารางที่ 25 แสดงหลักฐานทางโบราณคดีสำคัญของเมืองตะกั่วป่าในช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2438 - 2475)	272
ตารางที่ 27 แสดงหลักฐานทางโบราณคดีสำคัญของเมืองพังงาหรือจังหวัดพังงาในช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล	279
ตารางที่ 28 แสดงหลักฐานทางโบราณคดีสำคัญของเมืองพังงาหรือจังหวัดพังงาในช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2438 - 2475)	280
ตารางที่ 29 แสดงหลักฐานทางโบราณคดีสำคัญของเมืองพังงาหรือจังหวัดพังงาในช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2438 - 2475)	281

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1 แสดงอาณาเขตของจังหวัดพังงาและอำเภอภายในจังหวัดพังงา.....	10
ภาพที่ 2 แสดงรอยเลื่อนระนองและรอยเลื่อนคลองมะรุ่ย	12
ภาพที่ 3 แสดงลักษณะภูมิประเทศของจังหวัดพังงา.....	14
ภาพที่ 4 แสดงลำน้ำและระบบลำน้ำในจังหวัดพังงา.....	16
ภาพที่ 5 แสดงแหล่งโบราณคดียุคก่อนประวัติศาสตร์บริเวณจังหวัดพังงาและจังหวัดกระบี่.....	20
ภาพที่ 6 ในหนังสือภูมิศาสตร์ของปโตเลมี แสดงคาบสมุทรทอง (Khysonas) ซึ่งหมายถึงคาบสมุทรหลายในปัจจุบัน และเมืองต่าง ๆ บนคาบสมุทร.....	22
ภาพที่ 7 เส้นทางข้ามคาบสมุทรตะกั่วป่า - อ่าวบ้านดอน	23
ภาพที่ 8 แสดงแหล่งโบราณคดีตามเส้นทางข้ามคาบสมุทรจากทะเลอันดามันในแถบจ.ระนองและ พังงา ไปออกอ่าวไทยบริเวณอ่าวบ้านดอน จ.สุราษฎร์ธานี	23
ภาพที่ 9 แสดงตำแหน่งมณฑล บางคลี ปากพระ เป็นส่วนหนึ่งของเมืองตะกั่วทุ่ง จากส่วนหนึ่งของแผนที่อาณาจักรอ ร่ากัน-พะโค-สยาม-กัมพูชา-ลาว โดยอานโตนิโอ ซาตตา พ.ศ. 2328.....	27
ภาพที่ 10 แสดงตำแหน่งปากพระ พังงา บางคลี ตะกั่วทุ่ง ตะกั่วป่า เป็นส่วนหนึ่งของแผนที่อาณาจักรสยามและโคชิน จิ้น ฉบับครอว์เฟิร์ด พ.ศ. 2371.....	31
ภาพที่ 11 แสดงตำแหน่งปากพระ พังงา บางคลี ตะกั่วทุ่ง ตะกั่วป่า คุระและครูด เป็นส่วนหนึ่งของแผนที่ อาณาจักรสยามฉบับปีลลอกัวซ์ พ.ศ. 2397.....	32
ภาพที่ 12 ขอบเขตเมืองเก่าตะกั่วป่าตามโครงการกำหนดขอบเขตพื้นที่เมืองเก่า	54
ภาพที่ 13 ชื่อภาพ Phangnga Changwat (Thailand), boats on the Tagoapa river เป็นภาพถ่ายเรือบริเวณคลอง ตะกั่วป่า มองไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองจะเห็นคลองตะกั่วป่า เป็นเหมือนแตรตีบุกสำคัญ ถ่ายเมื่อเดือน ตุลาคม พ.ศ. 2479 โดย Robert Larimore Pendleton.....	57
ภาพที่ 14 ชื่อภาพ Phangnga Changwat (Thailand), mangroves and nipa palms along river เป็นภาพถ่ายเรือ ต้นโกงกางและต้นจากที่คลองกระโสม ถ่ายเมื่อวันที่ 16 ตุลาคม พ.ศ. 2479 โดย Robert Larimore Pendleton.....	58

ภาพที่ 15 ชื่อภาพ Phangnga Changwat (Thailand), men on the country road เป็นภาพถ่ายผู้ชาย 3 คน ยืนอยู่บนถนนสายย่อยหรือถนนที่แยกจากถนนสายหลักซึ่งเป็นถนนระหว่างภูเก็ติดกับพังงา ภาพถูกถ่ายบริเวณสุวรรณคูหา อำเภอตะกั่วทุ่ง จังหวัดพังงา ถ่ายเมื่อวันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ. 2479 โดย Robert Larimore Pendleton.....	59
ภาพที่ 16 แสดงตำแหน่งโบราณสถานในจังหวัดพังงา.....	65
ภาพที่ 17 แสดงตำแหน่งหลักฐานทางโบราณคดีในเมืองตะกั่วป่า.....	73
ภาพที่ 18 แสดงตำแหน่งศาสนสถานในเมืองตะกั่วป่า.....	74
ภาพที่ 19 อุโบสถวัดคงคาภิมุข.....	76
ภาพที่ 20 อุโบสถเก่าวัดหน้าเมือง.....	77
ภาพที่ 21 ชั้นส่วนหม้อสตรีมน้ำที่ตั้งอยู่ในพื้นที่วัดหน้าเมือง.....	78
ภาพที่ 22 อุโบสถวัดนิกรวาราราม.....	79
ภาพที่ 23 แสดงตำแหน่งวัดนางย่อน.....	80
ภาพที่ 24 อุโบสถวัดเสนาณรงค์ อําเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา.....	81
ภาพที่ 25 อุโบสถวัดบางมรา.....	82
ภาพที่ 26 อุโบสถวัดโหลสิตาราม.....	83
ภาพที่ 27 แสดงตำแหน่งวัดป่าโมกข์(ปากพู).....	84
ภาพที่ 28 อุโบสถวัดศรีนิคม.....	85
ภาพที่ 29 อุโบสถเก่า วัดพระธาตุคีรีเขต.....	87
ภาพที่ 30 โบราณสถานเจดีย์วัดคีรีเขต ตำบลตะกั่วป่า อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา.....	87
ภาพที่ 31 แสดงตำแหน่งวัดตำหนัก.....	88
ภาพที่ 32 อุโบสถวัดคณินเขต.....	89
ภาพที่ 33 อุโบสถวัดพนัสนิคม.....	90
ภาพที่ 34 อุโบสถวัดควรมนิม.....	91
ภาพที่ 35 อุโบสถวัดนราชนิการาม.....	92
ภาพที่ 36 อุโบสถวัดอินทภูมิ.....	93

ภาพที่ 37 อุโบสถวัดราชบุรณิรมิต	94
ภาพที่ 38 แสดงตำแหน่งวัดมณีนี้อยู่	95
ภาพที่ 39 ศาลเจ้าชินไช่ตึง (ศาลเจ้าพ่อกวนอู) อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา	96
ภาพที่ 40 ศาลเจ้าเซ่งเฮ่งแก้ง หรือโรงพระในสวน อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา.....	97
ภาพที่ 41 ศาลเจ้าบุ๋นเท่าก้งอำ อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงาในปัจจุบัน.....	97
ภาพที่ 42 ศาลเจ้าแม่กวนอิม (กุ๊ยเซตึง) ตะกั่วป่า ที่บ้านบางไทร อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา.....	99
ภาพที่ 43 ศาลเจ้าบุ๋นเท่าก้ง ตำบลคึกคัก อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงาในปัจจุบัน.....	100
ภาพที่ 44 แสดงตำแหน่งของบริเวณสำคัญในที่พระนารายณ์	101
ภาพที่ 45 ซุ้มประตูทางเข้าในที่พระนารายณ์	101
ภาพที่ 46 โบราณสถานศาลากลางอำเภอตะกั่วป่า (หลังเก่า).....	102
ภาพที่ 47 แสดงตำแหน่งโรงเรียนที่สามารถระบุตำแหน่งได้ จำนวน 7 แห่ง.....	105
ภาพที่ 48 โรงเรียนเต้าหมิง	106
ภาพที่ 49 แสดงตำบลที่มีการทำเหมืองแร่ดีบุกในพื้นที่จังหวัดพังงาปัจจุบัน ระหว่างปีพ.ศ. 2453 - 2475.....	109
ภาพที่ 50 แสดงตำบลที่มีการทำเหมืองแร่ดีบุกในจังหวัดตะกั่วป่าระหว่างปีพ.ศ. 2453 - 2475.....	110
ภาพที่ 51 แสดงตำบลที่มีการทำเหมืองแร่ดีบุกในจังหวัดตะกั่วป่าช่วงหลังพ.ศ. 2456.....	111
ภาพที่ 52 แสดงทางถ่ายดินทรายของประทานบัตรและหมู่เหมือง ต.ย่านยาว อ.ตลาดใหญ่ จ.ตะกั่วป่า ปีพ.ศ. 2466 เทียบกับแผนที่แสดงภูมิประเทศในปัจจุบัน	112
ภาพที่ 53 แสดงแผนผังเส้นทางรถไฟหัตถกรรมในเขตประทานบัตรเหมืองแร่ของบริษัทไซมิสทิน ซินดิเกต จังหวัด ตะกั่วป่า พ.ศ. 2474.....	113
ภาพที่ 54 ดีบุกที่ผ่านการถลุงแล้ว จากต.บางม่วง อ.ตะกั่วป่า จ.พังงา	115
ภาพที่ 55 ตะกรันจากการถลุงแร่ จากอ.คุระบุรี จ.พังงา.....	115
ภาพที่ 56 สะพานพระอร่ามภายในอุทยานแห่งชาติศรีพังงา ร่องรอยจากการทำสะพานเพื่อขนย้ายแร่ดีบุกจากภูเขา ช้ำมคลองนางย่อน อ.คุระบุรี	116
ภาพที่ 57 แสดงตำแหน่งหลักฐานทางโบราณคดีประเภทสถานที่ประกอบการเกษตรในจังหวัด ตะกั่วป่า พ.ศ. 2474	117

ภาพที่ 58 แสดงตำแหน่งหลักฐานทางโบราณคดีประเภทที่อยู่อาศัยในเมืองตะกั่วป่า	118
ภาพที่ 59 การขุดตรวจจวนเจ้าเมืองตะกั่วป่า ปีพ.ศ. 2542	119
ภาพที่ 60 โบราณสถานกำแพงจวนเจ้าเมืองตะกั่วป่า.....	119
ภาพที่ 61 สถาปัตยกรรมแบบซิโน - โปรตุเกสสมัยรัชกาลที่ 3 บนถนนอุดมธรา อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา....	120
ภาพที่ 62 ชื่อภาพ Takua Pa (Thailand), Chinese neighborhood เป็นภาพถ่ายบ้านเรือนชาวจีนบริเวณตลาดใหญ่ อำเภอตะกั่วป่า เป็นอำเภอที่ทำเหมืองแร่ดีบุก ถ่ายก่อนพ.ศ. 2500 โดย Robert Larimore Pendleton.....	121
ภาพที่ 63 สถาปัตยกรรมแบบซิโน - โปรตุเกสในเมืองเก่าตะกั่วป่า ต.ตะกั่วป่า อ.ตะกั่วป่า จังหวัดพังงา.....	121
ภาพที่ 64 อาคารแถบต.ตะกั่วป่า อ.ตะกั่วป่า.....	122
ภาพที่ 65 อาคารแถบต.ตะกั่วป่า อ.ตะกั่วป่า.....	122
ภาพที่ 66 อาคารแถบตลาดย่านยาว อ.ตะกั่วป่า โดยอาคารหลังที่ทานังสีขามมีกระบุเลข ๒๔๕๘	123
ภาพที่ 67 อาคารแถบตลาดย่านยาว อ.ตะกั่วป่า.....	123
ภาพที่ 68 บ้านขุนอินทร์	124
ภาพที่ 69 ชื่อภาพ Phangnga Changwat (Thailand), Tagoapa market เป็นภาพถ่ายบ้านเรือนราษฎรบริเวณตลาด ตะกั่วป่ามองไปทางทิศตะวันออกเป็นคลองตะกั่วป่าในวันที่ 16 ตุลาคม พ.ศ. 2479 โดย Robert Larimore Pendleton	125
ภาพที่ 70 แสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีประเภทแหล่งเรือจมในเมืองตะกั่วป่า	126
ภาพที่ 71 แผนผังแสดงโครงสร้างของเรือจมบ้านบางสัก	127
ภาพที่ 72 แสดงตำแหน่งหลักฐานทางโบราณคดีในเมืองตะกั่วทุ่ง	128
ภาพที่ 73 แสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีประเภทศาสนสถานในเมืองตะกั่วทุ่ง	129
ภาพที่ 74 แผ่นจารึกกล่าวถึงการบูรณะวัดสุวรรณคูหาโดยพระยาบริสุทธิลโหภูมินทรธิตี (ดิน ณ ตะกั่วทุ่ง) และ พระเพชรศิริศรีพิไชยสงคราม (เหม็น ณ ตะกั่วทุ่ง) ภายในวัดสุวรรณคูหา.....	131
ภาพที่ 75 การจารึกอักษรชื่อของบุคคลสำคัญตามผนังถ้ำเพื่อเป็นที่ระลึกภายในวัดสุวรรณคูหา.....	132
ภาพที่ 76 พระพุทธรูปปูนปั้นปางไสยาสน์ภายในถ้ำของวัดสุวรรณคูหา.....	132
ภาพที่ 77 ปรากฏบรรจุอัฐิบรรพบุรุษและเครือญาติในตระกูล ณ ตะกั่วทุ่ง.....	133
ภาพที่ 78 อุโบสถวัดราชา	134

ภาพที่ 79 อุโบสถวัดสุวรรณาวาสภายหลังการบูรณะ	135
ภาพที่ 80 ชั้นส่วนอิฐบริเวณวัดสุวรรณาวาส	136
ภาพที่ 81 ชั้นส่วนเครื่องถ้วยเงินบริเวณวัดสุวรรณาวาส.....	136
ภาพที่ 82 อุโบสถเก่าวัดประชาธิการาม	138
ภาพที่ 83 พระพุทธรูปประธานภายในอุโบสถเก่าวัดประชาธิการาม.....	138
ภาพที่ 84 พระพุทธรูปไม้แกะสลักปางมารวิชัยมีคำกล่าวว่ำนามวัดท้องธู (ร้าง) ด้านหลังเป็นพระพุทธรูป ประธานตั้งอยู่ภายในอุโบสถเก่าวัดประชาธิการาม.....	139
ภาพที่ 85 อุโบสถวัดศรีรัตนาราม.....	140
ภาพที่ 86 ภายในอุโบสถวัดศรีรัตนาราม.....	141
ภาพที่ 87 อาคารศาลาภายในประดิษฐานพระพุทธรูปศิลปะพื้นถิ่นภาคใต้จำนวน 3 องค์.....	142
ภาพที่ 88 ชั้นส่วนอิฐบริเวณแหล่งโบราณคดีวัดท้องธู (ร้าง).....	143
ภาพที่ 89 อุโบสถวัดไตรมิตรสถิต	145
ภาพที่ 90 อุโบสถวัดหาดทรายสมบูรณ์.....	146
ภาพที่ 91 กุฏิเก่าวัดลุมพินี.....	147
ภาพที่ 92 หน้าบันกุฏิเก่าวัดลุมพินีเป็นรูปนกกยูงและตัวอักษรระบุปีพ.ศ. 2463.....	147
ภาพที่ 93 อุโบสถวัดมาตุคุณาราม อยู่ระหว่างการบูรณะในพ.ศ. 2563	149
ภาพที่ 94 อาคารกุฏิสงฆ์.....	151
ภาพที่ 95 อุโบสถหลังใหม่วัดติดถาราม.....	152
ภาพที่ 96 อุโบสถวัดลำธาร.....	153
ภาพที่ 97 ศาลเจ้ากาลีอ่องเกื่อง (ฮกเล่งแก๊ง).....	154
ภาพที่ 98 ศาลเจ้าเต้าโบ้แก๊ง ตำบลกระโสม อำเภอดงแก้วทุ่ง จังหวัดพังงา	155
ภาพที่ 99 ศาลเจ้าพระแรด	155
ภาพที่ 100 ศาลเจ้าต๋องสั้นเกี้ยงหรือเล่งสั้นแก๊ง อำเภอดงแก้วทุ่ง จังหวัดพังงา.....	156
ภาพที่ 101 แสดงตำแหน่งตำบลถ้ำ อำเภอดงแก้วทุ่ง.....	157

ภาพที่ 102 แสดงตำแหน่งชุมชนแขกในแถบเมืองตะกั่วทุ่งในสมัยรัชกาลที่ 5.....	158
ภาพที่ 103 แสดงตำแหน่งหลักฐานทางโบราณคดีในเมืองพังงา	159
ภาพที่ 104 แสดงตำแหน่งหลักฐานทางโบราณคดีประเภทศาสนสถานในเมืองพังงา	160
ภาพที่ 105 อุโบสถวัดสราภิมุข.....	163
ภาพที่ 106 แผนผังบริเวณวัดสราภิมุข แสดงตำแหน่งหลุมขุดตรวจบริเวณอัฐิเจดีย์พระยาบริรักษ์ภูธร (แสงและขำ ณ นคร) แสดงพื้นที่โบราณสถาน คือ อุโบสถและเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง.....	163
ภาพที่ 107 การขุดตรวจทางโบราณคดีบริเวณเจดีย์อัฐิพระยาบริรักษ์ภูธร (แสง และ ขำ ณ นคร).....	164
ภาพที่ 108 เจดีย์บรรจุอัฐิของพระยาบริรักษ์ภูธร (แสง ณ นคร) พระยาบริรักษ์ภูธร (ขำ ณ นคร) เจ้าจอมยี่สุน ณ นครและเครื่องถ้วยที่วัดสราภิมุขภายหลังการบูรณะ.....	164
ภาพที่ 109 เจดีย์บรรจุอัฐิพระครูปฏิญาณพังงารัฐ (ขาว) อดีตเจ้าคณะจังหวัดพังงารูปแรก (พ.ศ. 2459 - 2464) และ อดีตเจ้าอาวาสวัดสราภิมุข.....	165
ภาพที่ 110 โบราณสถานเจดีย์เขาล้างบาตร.....	166
ภาพที่ 111 อุโบสถวัดมะปริง	167
ภาพที่ 112 อุโบสถวัดศรีธาราม.....	168
ภาพที่ 113 อุโบสถวัดธัญญเขต.....	169
ภาพที่ 114 เจดีย์ย่อมุมภายในวัดชนาธิการาม.....	170
ภาพที่ 115 เจดีย์บรรจุอัฐิระบूपี่ที่เสียชีวิตอยู่ในปีพ.ศ. 2474.....	170
ภาพที่ 116 อุโบสถวัดมงคลสุทธาวาส.....	172
ภาพที่ 117 อุโบสถวัดประชุมโยธี	173
ภาพที่ 118 บริเวณวัดทักษิณาวาส.....	174
ภาพที่ 119 อุโบสถวัดอรัญญิกาวาส.....	175
ภาพที่ 120 อุโบสถวัดปัจจันตคาม.....	176
ภาพที่ 121 อุโบสถวัดมงคลสถิต	177
ภาพที่ 122 อุโบสถวัดโคกสวาย.....	178
ภาพที่ 123 บริเวณวัดคีรีวงก์	179

ภาพที่ 124 อุโบสถวัดนิโครธาราม ในระหว่างการบูรณะในพ.ศ. 2563.....	180
ภาพที่ 125 ด้านหน้าอุโบสถวัดไตรรัตนาร 182	182
ภาพที่ 126 อุโบสถวัดนากลาง.....	183
ภาพที่ 127 โบราณสถานวัดบางเสียด (อุโบสถหลังเก่า).....	184
ภาพที่ 128 อุโบสถวัดประชุมศึกษา.....	185
ภาพที่ 129 อุโบสถวัดลาภี	186
ภาพที่ 130 อุโบสถวัดราชบุรุษอุปถัมภ์.....	187
ภาพที่ 131 อุโบสถวัดนิโครธคุณากร.....	188
ภาพที่ 132 อุโบสถวัดปตติการาม.....	189
ภาพที่ 133 อุโบสถวัดไสเสียด.....	190
ภาพที่ 134 บริเวณวัดอินทนิล.....	191
ภาพที่ 135 อุโบสถวัดราชบุรุษสโมสร.....	192
ภาพที่ 136 อุโบสถวัดนิคมสโมสร.....	193
ภาพที่ 137 พระพุทธรูปศิลปะทวารวดีที่ประดิษฐานที่ศาลาใกล้กับมรุเณศพ ที่ฐานพระพุทธรูประบุปีพ.ศ. 2471.....	194
ภาพที่ 138 แสดงตำแหน่งวัดหลักแก่น.....	195
ภาพที่ 139 อุโบสถวัดเหมืองประชาราม.....	196
ภาพที่ 140 อาคารภายในวัดเหมืองประชารามมีข้อความระบุว่า “สร้างพ.ศ. ๒๔๗๕”	196
ภาพที่ 141 อุโบสถวัดประพาสประจิมเขต	197
ภาพที่ 142 ศาลเจ้าม่าจ้อโป๋.....	199
ภาพที่ 143 จิตรกรรมยี่สิบแปดดาวฤกษ์และภาพวรรณกรรมจีนเรื่องห้องสินภายในศาลเจ้าม่าจ้อโป๋.....	200
ภาพที่ 144 จิตรกรรมภาพแปดเซียนภายในศาลเจ้าม่าจ้อโป๋	200
ภาพที่ 145 ศาลเจ้าบริเวณถ้ำน้ำผุด อำเภอเมืองพังงา จังหวัดพังงา พ.ศ. 2452 (ร.ศ. 128).....	201
ภาพที่ 146 มัสยิดพังงาปากีสถาน	202

ภาพที่ 147 มัสยิดปากีสถานบางคลี	203
ภาพที่ 148 โบราณสถานศาลากลางจังหวัดพังงา (หลังเก่า)	205
ภาพที่ 149 แสดงตำแหน่งโรงเรียนที่สามารถระบุตำแหน่งได้ จำนวน 25 แห่ง	208
ภาพที่ 150 แสดงตำบลที่มีการทำเหมืองแร่ดีบุกในพื้นที่จังหวัดพังงาปัจจุบัน ระหว่างปีพ.ศ. 2453 2475.....	- 211
ภาพที่ 151 แสดงตำบลที่มีการทำเหมืองแร่ดีบุกในจังหวัดพังงาระหว่างปีพ.ศ. 2453 - 2475.....	212
ภาพที่ 152 ท้องนาเป็นบริเวณที่สันนิษฐานว่าเป็นชุมชนเมืองเก่า หน้าแหล่งจิตรกรรมถ้ำสำคัญน้ำผุด อ.เมือง พังงา จ.พังงา.....	213
ภาพที่ 153 ท้องน้ำหน้าสนามกีฬาากลางจังหวัดพังงา ต.ถ้ำน้ำผุด อ.เมืองพังงา จ.พังงา เป็นบริเวณที่สันนิษฐานว่า เป็นชุมชนเมืองเก่า.....	213
ภาพที่ 154 ชื่อภาพ Phangnga Changwat (Thailand), mining dredger เป็นภาพถ่ายเรือขุดแร่ดีบุกบริเวณส่วนฐาน ของหน้าผาหินปูน อำเภอเมืองพังงา จังหวัดพังงาในวันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ. 2479 โดย Robert Larimore Pendleton ซึ่งเป็นนักวิทยาศาสตร์ด้านดินและศาสตราจารย์ทางธรณีวิทยาที่มหาวิทยาลัยจอห์นฮอปกินส์ขณะเก็บข้อมูลวิจัยใน ประเทศไทยช่วงกลางปีค.ศ. 1930s ถึง 1950s Robert Larimore Pendleton เป็นผู้ให้คำปรึกษาด้านเกษตรกรรมของ United Nations FAO mission to สยามหรือประเทศไทยในระหว่างปีพ.ศ. 2490 – 2491 และเป็น as the soil scientist at the US Mutual Security Agency's Special Technical and Economic Mission to Thailand in 1952-1953.	214
ภาพที่ 155 แสดงตำแหน่งสถานที่สงวนสำหรับเลี้ยงสัตว์ พ.ศ. 2474.....	215
ภาพที่ 156 แสดงตำแหน่งหลักฐานทางโบราณคดีประเภทที่อยู่อาศัยในอำเภอเมืองพังงา.....	216
ภาพที่ 157 บริเวณด้านหน้าของเรือนเจ้าจอมยี่สุนในบริเวณวัดประชุมโยธี	217
ภาพที่ 158 บริเวณด้านหลังของเรือนเจ้าจอมยี่สุนในบริเวณวัดประชุมโยธี	217
ภาพที่ 159 กำแพงที่สันนิษฐานว่าเป็นกำแพงเมืองพังงา.....	218
ภาพที่ 160 อิฐบริเวณกำแพงและตัวอย่างอิฐที่หลุดออกมาจากกำแพง.....	219
ภาพที่ 161 ตัวอย่างอิฐที่หลุดออกมาจากกำแพง	219
ภาพที่ 162 ถ่อคู่อูหรือบ้านตึกในตำบลตลาดใหญ่ (ปัจจุบันอยู่ในเขตตำบลท้ายช้าง) อำเภอเมืองพังงา จังหวัด พังงา พ.ศ. 2433.....	220
ภาพที่ 163 อาคารแถบตลาดเก่า อ.เมืองพังงา.....	221

ภาพที่ 164 อาคารแถบตลาดเก่า อ.เมืองพังงา.....	221
ภาพที่ 165 อาคารแถบตลาดท้ายเหมือง อ.ท้ายเหมือง.....	222
ภาพที่ 166 อาคารแถบตลาดท้ายเหมือง อ.ท้ายเหมือง.....	222
ภาพที่ 167 แสดงตำแหน่งชุมชนแขกบริเวณเกาะยาวภายในเมืองพังงา สมัยรัชกาลที่ 5	223
ภาพที่ 168 แสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีประเภทจิตรกรรมในเมืองพังงา	224
ภาพที่ 169 ภาพบุคคลใส่เสื้อแขนยาวและสวมหมวก อยู่ในท่านั่งอาจเป็นเจ้านายหรือขุนนาง ขณะที่บุคคลอีกคนกำลังย่อเข้าซึ่งน่าจะเป็นผู้ที่มีสถานะต่ำกว่า.....	225
ภาพที่ 170 ภาพเขียนสีรูปขามบุคคลและนก มีการก่ออาคารและฉาบปูนใกล้ภาพเขียนสี.....	226
ภาพที่ 171 แสดงอำเภอในจังหวัดพังงาปัจจุบันซึ่งในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ระยะเวลาสงครามกับพม่าและการก่อร่างสร้างเมือง (พ.ศ. 2325 - 2353) แบ่งออกเป็น 2 เมือง คือ เมืองตะกั่วป่าและเมืองตะกั่วทุ่งบางคลี.....	239
ภาพที่ 172 แสดงอำเภอในจังหวัดพังงาปัจจุบันซึ่งในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ระยะเวลาสงครามกับพม่าและการก่อร่างสร้างเมือง (พ.ศ. 2353 - 2366) ในเวลานี้แบ่งออกเป็น 3 เมือง คือ เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่งและเมืองกลางที่พังงา	240
ภาพที่ 173 แสดงหลักฐานโบราณคดีสำคัญของเมืองตะกั่วป่าในระยะเวลาสงครามกับพม่าและการก่อร่างสร้างเมือง (พ.ศ. 2325 - 2366).....	241
ภาพที่ 174 แสดงหลักฐานโบราณคดีสำคัญของเมืองตะกั่วทุ่งในระยะเวลาสงครามกับพม่าและการก่อร่างสร้างเมือง (พ.ศ. 2325 - 2366).....	242
ภาพที่ 175 แสดงอำเภอในจังหวัดพังงาปัจจุบันซึ่งในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ระยะเวลาเมืองทั้งสาม (พ.ศ. 2367 - 2437) แบ่งออกเป็น 3 เมือง คือ เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่งและเมืองพังงา... 245	245
ภาพที่ 176 แสดงตำแหน่งหลักฐานทางโบราณคดีในเมืองตะกั่วป่าในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2325 - 2437).....	248
ภาพที่ 177 แสดงตำแหน่งของเมืองตะกั่วป่าในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2325 - 2437) ตั้งอยู่บริเวณจุดที่ 1 ต.โคกเคียนก่อนที่จะย้ายมาบริเวณจุดที่ 2 ต.ตะกั่วป่า.....	248
ภาพที่ 178 แสดงตำแหน่งศาสนสถานในเมืองตะกั่วป่าในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2325 - 2437).....	249

ภาพที่ 179 แสดงตำแหน่งศาสนสถานในเมืองตะกั่วป่าในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ระยะสงครามกับพม่าและการก่อสร้างเมือง (พ.ศ. 2325 - 2366).....	250
ภาพที่ 180 แสดงตำแหน่งศาสนสถานในเมืองตะกั่วป่าในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ระยะเมืองทั้งสาม (พ.ศ. 2367 - 2437).....	251
ภาพที่ 181 แสดงตำแหน่งศาสนสถานในเมืองตะกั่วทุ่งในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2325 - 2437).....	254
ภาพที่ 182 แสดงตำแหน่งศาสนสถานในเมืองตะกั่วทุ่งในช่วงก่อนสงครามเก้าทัพ (ก่อนพ.ศ. 2327).....	255
ภาพที่ 183 แสดงหลักฐานทางโบราณคดีในแถบเมืองพังงาช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2325 - 2437).....	258
ภาพที่ 184 แสดงหลักฐานทางโบราณคดีประเภทศาสนสถานในแถบเมืองพังงาช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครอง แบบมณฑลเทศาภิบาล (ก่อนพ.ศ. 2367).....	259
ภาพที่ 185 แสดงหลักฐานทางโบราณคดีประเภทศาสนสถานในแถบเมืองพังงาช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครอง แบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2367 - 2437).....	259
ภาพที่ 186 แสดงตำแหน่งหลักฐานทางโบราณคดีในเมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่งและเมืองพังงา ช่วงก่อนการปฏิรูป การปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล.....	262
ภาพที่ 187 แสดงอำเภอในจังหวัดพังงาปัจจุบันซึ่งในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2440 - 2474) แบ่งออกเป็น 2 เมือง คือ เมืองตะกั่วป่าและเมืองพังงา.....	264
ภาพที่ 188 แสดงตำแหน่งที่ตั้งที่ว่าการเมืองตะกั่วป่า มีการย้ายจากบริเวณจุดที่ 1 ต.ตะกั่วป่า ไปยัง จุดที่ 2 บริเวณเกาะคอเขาและย้ายไปจุดที่ 3 ที่ ต.ย่านยาว.....	266
ภาพที่ 189 แสดงเขตเทศบาลเมืองตะกั่วป่า จังหวัดพังงาในพ.ศ. 2480.....	267
ภาพที่ 190 แสดงตำแหน่งหลักฐานทางโบราณคดีประเภทสถานศึกษาในเมืองตะกั่วป่าช่วงหลังการปฏิรูปการ ปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2438 - 2475).....	268
ภาพที่ 191 แสดงตำแหน่งหลักฐานทางโบราณคดีประเภทศาสนสถานในเมืองตะกั่วป่าช่วงหลังการปฏิรูปการ ปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2438 - 2475).....	268
ภาพที่ 192 แสดงตำบลที่มีการทำเหมืองแร่ดีบุกในจังหวัดตะกั่วป่าระหว่างปีพ.ศ. 2453 - 2475.....	269
ภาพที่ 193 แสดงตำแหน่งหลักฐานทางโบราณคดีประเภทสถานที่ประกอบการเกษตรในจังหวัดตะกั่วป่า พ.ศ. 2474	270

ภาพที่ 194 แสดงตำแหน่งหลักฐานทางโบราณคดีในเมืองพังงาช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2438 - 2475).....	275
ภาพที่ 195 แสดงตำแหน่งที่ตั้งของที่ว่าการเมือง มีการย้ายจากจุดที่ 1 บริเวณบ้านชายค่าย มาอยู่ที่จุดที่ 2 บ้านท้ายช้าง.....	275
ภาพที่ 196 แสดงตำแหน่งหลักฐานทางโบราณคดีประเภทศาสนสถานในเมืองพังงาช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2438 - 2475).....	276
ภาพที่ 197 แสดงตำแหน่งหลักฐานทางโบราณคดีประเภทสถานศึกษา.....	276
ภาพที่ 198 แสดงตำบลที่มีการทำเหมืองแร่ดีบุกในจังหวัดพังงาระหว่างปีพ.ศ. 2453 - 2475.....	277
ภาพที่ 199 แสดงตำแหน่งสถานที่สงวนสำหรับเลี้ยงสัตว์ พ.ศ. 2474.....	277
ภาพที่ 200 แสดงเขตเทศบาลเมืองพังงา จังหวัดพังงาในพ.ศ. 2479.....	278
ภาพที่ 201 แสดงตำแหน่งของหลักฐานทางโบราณคดีในเมืองตะกั่วป่าและเมืองพังงาในช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล.....	284
ภาพที่ 202 และภาพที่ 203 ด้านซ้ายแสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล และด้านขวาแสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีในช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล.....	285
ภาพที่ 204 แสดงการใช้ที่ดินพ.ศ. 2452.....	287

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

จังหวัดพังงาตั้งอยู่ทางภาคใต้ฝั่งตะวันตกของประเทศไทย มีลักษณะทางภูมิประเทศแบบคาร์สต์ เกิดจากการยกตัวของเทือกเขาภูเก็ต ทำให้ลักษณะพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขาหินปูน มีที่ราบหุบเขาและที่ราบชายฝั่งทะเลทางด้านทิศตะวันตกติดกับชายฝั่งทะเลอันดามัน¹ เริ่มปรากฏร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในบริเวณนี้ตั้งแต่มยุคก่อนประวัติศาสตร์ เช่น แหล่งโบราณคดีเขาเต่า ต.บางเตย อ.เมืองพังงา แหล่งโบราณคดีในอ่าวพังงา² ต่อมาเมื่อเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์ พบว่ามีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในช่วงก่อนสมัยศรีวิชัยถึงสมัยศรีวิชัย ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 5 และช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 - 16 ได้แก่ บริเวณแหล่งโบราณคดีนางย่อน ต.คุระ อ.คุระบุรี เขาพระนารายณ์ ต.เหล อ.กะปง, แหล่งโบราณคดีทุ่งตึก ต.เกาะคอเขา อ.ตะกั่วป่า และเขาพระเหอน อ.ตะกั่วป่า โดยข้อมูลจากการสำรวจและการขุดค้น พบร่องรอยของจารึก โบราณสถานและโบราณวัตถุจากอินเดีย เปอร์เซีย และจีน³ นักวิชาการส่วนใหญ่จึงลงความเห็นว่าบริเวณแหล่งโบราณคดีเหล่านี้ น่าจะเป็นที่ตั้งของเมือง “ตักโกละ” ที่ปรากฏชื่อในหนังสือมิลินทปัญหา⁴

¹คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพังงา** (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการ, 2544). พิมพ์ในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธ.ค. 2542), 1, 3 ; ประมาณ เทพสงเคราะห์, **ภูมิศาสตร์ภาคใต้**, เล่ม 1, ภูมิรัฐศาสตร์กับการศึกษาภาคสนามทางภูมิศาสตร์ท้องถิ่น (สงขลา : งานส่งเสริมการผลิตตำรา มหาวิทยาลัยทักษิณ, 2541), 60.

²อมรา ศรีสุชาติ, “แหล่งโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ในภาคใต้,” **สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้** 18 (กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542) : 8765 ; คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพังงา**, 31.

³บุญฤทธิ์ ฉายสุวรรณ และเรไร นัยวัฒน์, **ทุ่งตึกจุดเชื่อมโยงเส้นทางสายไหมทางทะเล** (สงขลา : Trio Creation, 2552), 9, 42-64, 70-76, 84-91, 94.

⁴อุเทน วงศ์สถิตย์, “การเมืองและการค้าบนคาบสมุทรมลายู : การศึกษาผ่านจารึก,” ใน **ความสัมพันธ์ของภาษาและรัฐโบราณในอาเซียน : เอกสารประกอบการเสวนาทางวิชาการด้านวัฒนธรรมอาเซียน** (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดีและภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557), 79.

ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ 17 - 18 เมืองในแถบนี้ คือ เมืองถลาง (จังหวัดภูเก็ต) เมืองตะกั่วป่า (อยู่ในเขตจังหวัดพังงาปัจจุบัน) และเมืองตะกั่วทุ่ง (อยู่ในเขตจังหวัดพังงาปัจจุบัน) ถือเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรตามพรลิงค์ เรียกเมืองแถบนี้ว่า “เมืองตะกั่วถลาง” ถือตราสุนัขเป็นตราประจำเมือง⁵

ในช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ 19 เอกสารสมัยอยุธยากล่าวถึงเมืองในแถบนี้ว่าเป็นที่ตั้งสถานีการค้าและทำสัญญาผูกขาดการค้าแร่ดีบุกของชาวต่างชาติ (ฮอลแลนด์หรือเนเธอร์แลนด์) ในสมัยพระเจ้าทรงธรรม พ.ศ. 2169 และในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. 2199 - 2231) แลบนครศรีธรรมราช ภูเก็ตและบางคลี (อยู่ในเขตจังหวัดพังงาปัจจุบัน) เป็นแหล่งส่งออกดีบุกสำคัญของอาณาจักร⁶ และในปีพ.ศ. 2231 พระยาโกษาธิบดีฝ่ายกรมท่ามีความขอป็นราชการสงคราม จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกหัวเมืองฝ่ายใต้ทั้งหมดไปขึ้นกับฝ่ายกรมท่าแทน ปรากฏว่าเมืองตะกั่วป่าซึ่งเป็นเมืองขึ้นตรีได้ขึ้นอยู่กับการท่าโดยตลอดจนสิ้นสุดกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. 2310)⁷

ในสมัยธนบุรี (พ.ศ. 2310 - 2325) สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงให้เจ้าพระยาอินทวงศาเป็นอัครมหาเสนาบดีและเป็นผู้สำเร็จราชการหัวเมืองฝั่งตะวันตก 8 หัวเมือง มาตั้งศูนย์ราชการที่เมืองตะกั่วทุ่ง เนื่องจากเมืองในแถบนี้มีแร่ดีบุกมากและมีการค้ากับชาวต่างประเทศ สามารถเก็บภาษีอากรได้มาก โดยเมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองพังงา เมืองเกาะรา เมืองคุระและเมืองครอดซึ่งอยู่ในพื้นที่จังหวัดพังงาปัจจุบันถือเป็นส่วนหนึ่งของหัวเมืองฝั่งตะวันตก 8 หัวเมือง⁸

เมื่อเข้าสู่สมัยรัตนโกสินทร์ เกิดการทำสงครามกับพม่าในแถบภาคใต้ของไทยในสมัยรัชกาลที่ 1 - 2 ในปีพ.ศ. 2328 และพ.ศ. 2352 ส่งผลให้บ้านเมืองถูกทำลายลง ได้รับความเสียหายอย่างยิ่ง เกิดการย้ายเมืองหาที่ตั้งเมืองในบริเวณใหม่ การอพยพของผู้คน รวมถึงการฟื้นฟูเมืองขึ้นมาใหม่ภายหลังจากสงคราม บริบทเหล่านี้ส่งผลต่อการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในจังหวัดพังงาในช่วงเวลาดังกล่าว

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 - 5 มีการหลั่งไหลเข้ามาของคนจีน โดยการเข้ามาของคนจีนส่วนใหญ่สัมพันธ์กับกิจการเหมืองแร่ดีบุก เนื่องจากในพ.ศ. 2368 เป็นต้นมา แลบุญโรโปมีความต้องการดีบุกจำนวนมาก

⁵ ถนอม พูนวงศ์, *ประวัติศาสตร์เมืองภูเก็ต* (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2556), 21.

⁶ Colonel G.E. Gerini, “Historical Retrospect of Junkceylon Island,” in *Old Phuket : historical retrospect of Junkceylon Island*, 32.

⁷ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพังงา*, 33.

⁸ Colonel G.E. Gerini, “Historical Retrospect of Junkceylon Island,” in *Old Phuket : historical retrospect of Junkceylon Island*, 58.

เพื่ออุตสาหกรรมและการก่อสร้างสิ่งต่าง ๆ⁹ อีกทั้งการเข้ามารับตำแหน่งเจ้าเมืองพังงาของพระยาบริรักษ์ภูธรฯ (แสง ณ นคร) และตำแหน่งเจ้าเมืองตะกั่วป่าของพระยาเสนาอนุชิตฯ (นุช ณ นคร) ในสมัยรัชกาลที่ 3 ทำให้เกิดการอพยพเคลื่อนย้ายของชาวมุสลิมจากเมืองไทรบุรีซึ่งพระยาบริรักษ์ภูธรฯ (แสง ณ นคร) เคยปกครองและผู้คนจากเมืองนครศรีธรรมราช มายังแถบจังหวัดพังงาปัจจุบัน ส่งผลต่อการตั้งถิ่นฐานของชาวมุสลิมบริเวณเมืองตะกั่วป่านอกจากนี้เอกสารของเฮนรี เบอร์นีในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้มีการกล่าวถึง Tham (สันนิษฐานว่าเป็นบริเวณ ต.ถ้ำอ.ตะกั่วทุ่ง ในปัจจุบัน) เป็นหมู่บ้านคริสเตียนมีคนอาศัยอยู่ราว 20 - 30 คน¹⁰ หลักฐานเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความหลากหลายของผู้คนทั้งเชื้อชาติและศาสนาที่มาตั้งถิ่นฐานภายในจังหวัดพังงา สำหรับฐานะของเมืองตะกั่วป่าและเมืองพังงานั้นมีบางช่วงที่มีฐานะของเมืองเป็นหัวเมืองชั้นตรีขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ แสดงให้เห็นถึงการที่ส่วนกลางหรือกรุงเทพฯ ให้ความสำคัญต่อเมืองในบริเวณนี้

เห็นได้ชัดเจนว่าบทบาทของเมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่งและเมืองพังงาทวีความสำคัญขึ้นมาในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจซึ่งเมืองทั้งสามมีบทบาทในการผลิตแร่ดีบุกซึ่งเป็นทรัพยากรที่มีมูลค่าในขณะนั้น

ในสมัยรัชกาลที่ 6 - 7 พบว่ายังคงมีการทำเหมืองแร่ดีบุกเป็นระยะ ๆ โดยราคาดีบุกมีการผันบางช่วงเวลาได้ราคาสูงและบางช่วงเวลาราคาลดต่ำลง ส่งผลต่อจำนวนประชากรภายในเมืองที่มีการตั้งถิ่นฐานในบริเวณจังหวัดพังงาปัจจุบัน ทั้งนี้ในสมัยรัชกาลที่ 7 เพื่อลดงบประมาณแผ่นดิน มีการประกาศยุบจังหวัดตะกั่วป่าและรวมเข้ากับจังหวัดพังงา¹¹

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง พบว่าการศึกษาในสมัยประวัติศาสตร์ที่เคยมีการศึกษามาแล้วนั้นแบ่งช่วงการศึกษาเป็น 2 ช่วงหลัก คือ สมัยศรีวิชัยและสมัยรัตนโกสินทร์ โดยสมัยศรีวิชัยเน้นศึกษาในแถบอำเภอตะกั่วป่าและอำเภอกะปง โดยเฉพาะแหล่งโบราณคดีทุ่งตึก อ.ตะกั่วป่า เขาพระเหิน อ.ตะกั่วป่าและเขาพระนารายณ์ อ.กะปง ลักษณะของการศึกษามีทั้งที่เป็นงานทางด้านประวัติศาสตร์และงานด้านโบราณคดี เช่น หนังสือทุ่งตึกเมืองท่าการค้าโบราณของบุญฤทธิ์ ฉายสุวรรณและเรไร นัยวัฒน์¹² ขณะที่งานที่ทำการศึกษาใน

⁹พอนันท์ อูยานนท์, **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ 5 ภูมิภาคของไทย** (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2558), 223.

¹⁰น้อม นิลรัตน์ ณ อยุธยา, แปล, **เอกสารเฮนรี เบอร์นี**, เล่ม 7 (สิงหาคม ถึง ธันวาคม ค.ศ. 1825) (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2551), 255.

¹¹สมิทธิ อ่องสกุล, **ประวัติศาสตร์เมืองตะกั่วป่า (ฉบับย่อ)** (ม.ป.ท. : วนิดา, 2558), 52.

¹²บุญฤทธิ์ ฉายสุวรรณ และ เรไร นัยวัฒน์, **ผู้เรียงเรียง. ทุ่งตึกเมืองท่าการค้าโบราณ**. ภูเก็ต : สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต, 2550.

สมัยรัตนโกสินทร์ ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาแนวประวัติศาสตร์และเป็นการศึกษาเกี่ยวกับเมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่งและเมืองพังงาภายใต้กรอบพื้นที่ขนาดใหญ่ คือ มณฑลภูเก็ต ซึ่งประกอบด้วยเมืองภูเก็ต เมืองกระปี่ เมืองสตูล เมืองตรัง เมืองตะกั่วป่า เมืองพังงาและเมืองระนอง โดยงานเหล่านี้ศึกษาในพื้นที่ที่กว้าง ทำให้ขาดรายละเอียดปลีกย่อยในแต่ละเมือง¹³

สำหรับงานที่มีการศึกษาในระดับของเมืองนั้นพบว่า มี 3 งาน เป็นงานศึกษาที่เน้นศึกษาพื้นที่ใน เมืองตะกั่วป่าเป็นหลัก คือ

- วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง และสังคมของ เมืองตะกั่วป่า พ.ศ. 2434 - 2475¹⁴ ของนันทยา ศรีวารินทร์
- หนังสือเรื่องเมืองตะกั่วป่าและเมืองข้างเคียงในบริบททางประวัติศาสตร์: บ้านเกิดและ เครือญาติ ของสร้อยสวัสดิ์-สมิทธิ อ่องสกุล¹⁵
- บทความจากวารสารเมืองโบราณปีที่ 44 ฉบับที่ 2 (เมษายน-มิถุนายน 2561)¹⁶

นอกจากนี้ยังมีงานศึกษาอื่นๆ คือ สารนิพนธ์ระดับปริญญาตรีเรื่องการศึกษาศึกษาเพื่อการกำหนดอายุแหล่ง เรือจมบ้านบางสัก ตำบลบางม่วง อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา ของพรนัชชา สังข์ประสิทธิ์¹⁷ เป็นการศึกษา หลักฐานทางโบราณคดีที่พบในแหล่งเรือจมบางสักพบว่ามีอายุสมัยในช่วงรัชกาลที่ 1 - 4 และเรื่องบทบาทของ

¹³ ตรีณี แก้วม่วง. “พระยารัษฎานุประดิษฐ์มหิศรภักดี (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) : ผู้นำการปกครองหัวเมืองไทยฝั่งตะวันตก พ.ศ. 2444 – 2456” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์ สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2526 ; นิวัตร ต้นไพศาล. “บทบาทของชาวจีนในหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก พ.ศ. 2411-2475” ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2534. ; พงทิพย์ เกียรติสกุล. “บทบาทของชาวจีนและชาวตะวันตกต่อกิจการเหมืองแร่ดีบุกของมณฑลภูเก็ตตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 25 - พ.ศ. 2474” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์ สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534. ; สุนทร หิรัญวงษ์. “การปฏิรูปการปกครองมณฑลภูเก็ต ในรัชกาลสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่าง พ.ศ. 2434 - 2435,” ใน *มณฑลเทศาภิบาล : วิเคราะห์เปรียบเทียบ*, 288-331. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2524.

¹⁴ นันทยา ศรีวารินทร์. “การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง และสังคมของเมืองตะกั่วป่า พ.ศ. 2434-2475” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2552.

¹⁵ สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล และ สมิทธิ อ่องสกุล. *เมืองตะกั่วป่าและเมืองข้างเคียงในบริบททางประวัติศาสตร์ : บ้านเกิดและเครือญาติ*. กรุงเทพฯ : สร้อยสวัสดิ์-สมิทธิ อ่องสกุล, 2557.

¹⁶ เกสรบัว อุบลสรณ์. “มุสลิมตะกั่วป่า.” *เมืองโบราณ* 44,2 (เมษายน-มิถุนายน 2561): 54-66 ; สุตารา สุขฉายา. “ย่านตลาดใหญ่ เมืองเก่าตะกั่วป่า.” *เมืองโบราณ* 44,2 (เมษายน-มิถุนายน 2561): 14-29 ; อภิญา นนทน์นพ. “เยี่ยมยลตึกแถวในเมืองเก่า” *เมืองโบราณ* 44,2 (เมษายน-มิถุนายน 2561): 67-79.

¹⁷ พรนัชชา สังข์ประสิทธิ์. “การศึกษาเพื่อการกำหนดอายุแหล่งเรือจมบ้านบางสัก ตำบลบางม่วง อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา” สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551.

คนจีนในจังหวัดพังงา สมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงรัชกาลที่ 3 - 5 ของมจรดา ประสิทธิ์วงศ์¹⁸ เป็นการศึกษาเฉพาะ บทบาทของคนจีนในช่วงเวลาดังกล่าว

ขณะที่การศึกษาเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานในจังหวัดพังงาจะเป็นการศึกษาทางโบราณคดียุคก่อนประวัติศาสตร์ซึ่งพบหลักฐานการอยู่อาศัยของคนในแถบนี้มาตั้งแต่ประมาณ 10,000 - 3,000 ปีมาแล้ว โดยใช้หลักฐานทางโบราณคดี เช่น ภาพเขียนสี โครงกระดูกมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ เศษภาชนะดินเผา เปลือกหอย เครื่องมือหินกะเทาะ เป็นต้น¹⁹

จากการศึกษาที่ผ่านมาพบว่าบริเวณจังหวัดพังงาพบหลักฐานที่แสดงถึงการตั้งถิ่นฐานตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน เนื่องด้วยสภาพทางภูมิศาสตร์และความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรแร่ดีบุก ก่อให้เกิดการตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้ ในระหว่างพ.ศ. 2325 - 2475 นั้นเป็นช่วงเวลาสำคัญทางประวัติศาสตร์ ช่วงหนึ่งของจังหวัดพังงา เป็นช่วงเวลาของการก่อร่างสร้างเมืองจนพัฒนามาเป็นจังหวัดพังงาในปัจจุบัน โดยผู้ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในแถบนี้มีความหลากหลายทั้งเชื้อชาติและศาสนาต่างเดินทางเข้ามาตั้งรกรากทำมาหากิน เป็นรากเหง้าทางวัฒนธรรมที่มีการสืบทอดมาจนถึงทุกวันนี้ สำหรับการศึกษากการตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงาดังแต่พ.ศ. 2325 - 2475 นั้นยังไม่มีการศึกษาโดยการรวบรวมหลักฐานทางโบราณคดีมาทำการวิเคราะห์ร่วมกับทฤษฎีการตั้งถิ่นฐาน ดังนั้นในการศึกษารั้งนี้จึงจะศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากหลักฐานเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่ร่วมสมัย แผนที่ ภาพถ่ายเก่า ภาพถ่ายทางอากาศ หลักฐานทางโบราณคดีที่มีอายุสมัยในระหว่างพ.ศ. 2325 - 2475 แนวคิดหรือทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการตั้งถิ่นฐานมาร่วมในการวิเคราะห์ การตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงาและสังเกตการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ของเมืองในแต่ละช่วงเวลา รวมถึงวิเคราะห์ร่วมกับเมืองอื่นในภาคใต้ที่อยู่ร่วมสมัยกัน เพื่อช่วยให้เข้าใจประวัติและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในจังหวัดพังงาดังแต่พ.ศ. 2325 - 2475 รวมถึงปฏิสัมพันธ์ของผู้คนกับพื้นที่และปฏิสัมพันธ์ของผู้คนด้วยกันซึ่งจะพัฒนาต่อไป

¹⁸มจรดา ประสิทธิ์วงศ์. "บทบาทของคนจีนในจังหวัดพังงา สมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงรัชกาลที่ 3 - 5." สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2558.

¹⁹ยุภาวดี ชูเทียนธรรม. "การใช้ทรัพยากรทางทะเลของแหล่งโบราณคดี บริเวณอ่าวพังงา." สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530. ; พิมลพรรณ สุดหอม "การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่แหล่งโบราณคดีในอ่าวพังงา." สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2531. ; จุรีกมล อ่อนสุวรรณ. "การศึกษาแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในบริเวณอ่าวลึกและอ่าวพังงา : กรณีศึกษาความสัมพันธ์ของการอยู่อาศัยและภาพเขียนสี." สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2537 ; กาญจนา เพ็ชรช่าง "การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงของระดับน้ำทะเล กับการหาอาหารของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ บริเวณอ่าวกระบี่และพังงา." สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2540.

เป็นจังหวัดพังงาในปัจจุบันได้ดียิ่งขึ้น ทั้งยังเป็นการสร้างชุดข้อมูลความรู้ให้แก่ผู้ที่สนใจนำไปศึกษาต่อยอดในอนาคต

2. ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา

2.1 เพื่อรวบรวมข้อมูลหลักฐานเอกสารทางประวัติศาสตร์และหลักฐานทางโบราณคดีของเมืองในจังหวัดพังงาตั้งแต่พ.ศ. 2325 - 2475

2.2 เพื่อศึกษาการตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงาตั้งแต่พ.ศ. 2325 - 2475 และการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ในแต่ละช่วงเวลา

3. สมมติฐานของการศึกษา

การตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงาช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลมีความหนาแน่นน้อยกว่าช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล โดยมีปัจจัยทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะแร่ดีบุกที่ส่งผลต่อการตั้งถิ่นฐานรวมถึงความเจริญรุ่งเรืองหรือความรุ่งโรยของเมือง

4. ประโยชน์ของการศึกษา

4.1 ทำให้ได้ข้อมูลหลักฐานเอกสารทางประวัติศาสตร์และหลักฐานทางโบราณคดีในจังหวัดพังงาตั้งแต่พ.ศ. 2325 - 2475

4.2 ทำให้เข้าใจการตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงาตั้งแต่พ.ศ. 2325 - 2475 รวมถึงการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ในแต่ละช่วงเวลา

5. ขอบเขตของการศึกษา

การวิจัยในครั้งนี้ได้ทำการศึกษาบริเวณพื้นที่ในเขตจังหวัดพังงาปัจจุบัน สำหรับขอบเขตของช่วงเวลาที่ทำการศึกษาอยู่ตั้งแต่พ.ศ. 2325 - 2475 ใช้ช่วงเวลาที่มีการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลมาเป็นเกณฑ์ในการแบ่งช่วงเวลาการศึกษา แบ่งเป็น 2 ระยะ คือ ช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2325 - 2437) และช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2438 - 2475)

6. ขั้นตอนและวิธีการศึกษา

6.1 ทบทวนวรรณกรรมโดยรวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องและงานวิจัยซึ่งเคยมีผู้ศึกษาไว้ก่อนหน้านี้ ประมวลข้อมูลเกี่ยวกับตำแหน่งที่ตั้งของเมือง ขอบเขตของเมือง สภาพของเมือง บริบททางประวัติศาสตร์จังหวัด พังงาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์จนถึงยุคประวัติศาสตร์ สมัยรัตนโกสินทร์ระหว่างพ.ศ. 2325 - 2475 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ทำการศึกษา โดยอาศัยการใช้หลักฐานทางโบราณคดี แผนที่ แผนที่ แผนผัง ภาพถ่ายเก่า ภาพถ่ายทางอากาศ รายงานการวิจัย รายงานการสำรวจ - ขุดค้นทางโบราณคดีในแหล่งโบราณคดีต่าง ๆ ภายในจังหวัดพังงาและบทความทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง เพื่อสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพทางภูมิศาสตร์และบริบททางประวัติศาสตร์ของจังหวัดพังงาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์จนถึงยุคประวัติศาสตร์ สมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2475 ให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น โดยช่วงเวลาที่ทำการศึกษานั้นเมืองในจังหวัดพังงาในช่วงเวลาดังกล่าว ประกอบด้วยเมืองสำคัญ 3 เมือง คือ เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่งและเมืองพังงา

6.2 ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากการสำรวจภาคสนาม ดำเนินการเก็บข้อมูลหลักฐานทางโบราณคดีที่พบในจังหวัดพังงา ทำการสัมภาษณ์ผู้คนที่ในพื้นที่และบันทึกข้อมูลด้วยกล้องถ่ายภาพ โดยข้อมูลที่รวบรวมมานั้นมีทั้งข้อมูลที่ทำกรสำรวจด้วยตนเองและข้อมูลการสำรวจของผู้ที่ศึกษาก่อนหน้า หลังจากนั้นนำหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้รวบรวมมาแบ่งประเภทตามการใช้งาน ทั้งหมด 8 ประเภท ดังนี้

- หลักฐานทางโบราณคดีประเภทศาสนสถาน
- หลักฐานทางโบราณคดีประเภทสถานที่ราชการ
- หลักฐานทางโบราณคดีประเภทสถาบันการศึกษา
- หลักฐานทางโบราณคดีประเภทสถานที่ประกอบอุตสาหกรรมเหมืองแร่
- หลักฐานทางโบราณคดีประเภทสถานที่ประกอบการเกษตร
- หลักฐานทางโบราณคดีประเภทอาคารที่อยู่อาศัย
- หลักฐานทางโบราณคดีประเภทจิตรกรรม
- หลักฐานทางโบราณคดีประเภทแหล่งเรือจม

6.3 วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากเอกสารและข้อมูลจากภาคสนาม นำข้อมูลหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้รวบรวมมาจัดทำเป็นตาราง แสดงข้อมูลหลักฐานทางโบราณคดีสำคัญและนำตำแหน่งที่พบหลักฐานทางโบราณคดีมาระบุลงในแผนที่เพื่อดูการกระจายตัวของหลักฐาน นำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์การตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงาตั้งแต่พ.ศ. 2325 - 2475 แบ่งเป็นการวิเคราะห์ในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2325 - 2437) และช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล มณฑลภูเก็ต (พ.ศ. 2438 - 2475)

สำหรับในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล สามารถแบ่งระยะย่อยได้ 2 ระยะ คือ ระยะสงคราม - ก่อร่างสร้างเมืองและระยะเมืองทั้งสาม หลังจากนั้นทำการเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงาระหว่างทั้ง 2 ช่วงเวลาและทำการศึกษาเปรียบเทียบการตั้งถิ่นฐานกับเมืองอื่นในภาคใต้

6.4 สังเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารและภาคสนามเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงาตั้งแต่ พ.ศ. 2325 - 2475 พบว่าการตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงาในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2325 - 2437) มีการตั้งถิ่นฐานตามแหล่งน้ำทั้งตามลำคลองและชายฝั่งทะเลอันดามันซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคม ต่อมาเมื่อเกิดสงครามกับพม่า ทำให้มีการย้ายเมืองเข้ามาตอนในแผ่นดินมากขึ้น ตั้งถิ่นฐานกระจุกตัวใกล้กับที่ว่าการเมืองและมีวัดเป็นศาสนสถานตั้งอยู่ในบริเวณใกล้เคียง ขณะที่ช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2438 - 2475) ผู้คนมีการตั้งถิ่นฐานกระจายตัวออกจากศูนย์กลางหรือสถานที่ราชการมากขึ้น แต่ยังคงอาศัยตามเส้นทางสัญจรทางน้ำเป็นหลัก นอกจากนี้มีการตั้งถิ่นฐานหรือเคลื่อนย้ายสถานที่ตั้งให้ใกล้กับถนนที่สร้างมากขึ้นในช่วงนี้ โดยเมื่อทำการเปรียบเทียบรูปแบบการตั้งถิ่นฐานกับเมืองอื่น ๆ ในภาคใต้ที่อยู่ร่วมสมัยกัน พบว่ามีรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่คล้ายคลึงกัน คือ เป็นการตั้งถิ่นฐานตามแนวเส้นทางคมนาคม (Linear Settlement) และเป็นการตั้งถิ่นฐานที่มีลักษณะเป็นกลุ่มก้อน (Cluster Settlement)

6.5 สรุปและนำเสนอผลการศึกษา

บทที่ 2

ทบทวนการศึกษาที่ผ่านมา

ในบทนี้จะทบทวนการศึกษาที่ผ่านมาโดยเฉพาะภูมิศาสตร์ พัฒนาการทางประวัติศาสตร์และการศึกษาทางโบราณคดีที่ผ่านมาในจังหวัดพังงาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์จนถึงช่วงเวลาที่ทำการศึกษา คือ สมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 - 2475

1. ข้อมูลทางภูมิศาสตร์²⁰

จังหวัดพังงาตั้งอยู่บนชายฝั่งทะเลด้านตะวันตกของประเทศไทย ระหว่างละติจูดที่ 8 องศา 27 ลิปดา 52.3 ฟลิปดาเหนือ ถึง 9 องศา 11 ลิปดาเหนือ กับลองจิจูดที่ 98 องศา 32 ลิปดาตะวันออก มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 4,170.897 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 2,606,810.625 ไร่ มีอาณาเขตติดต่อดังนี้ (ดูภาพที่ 1)

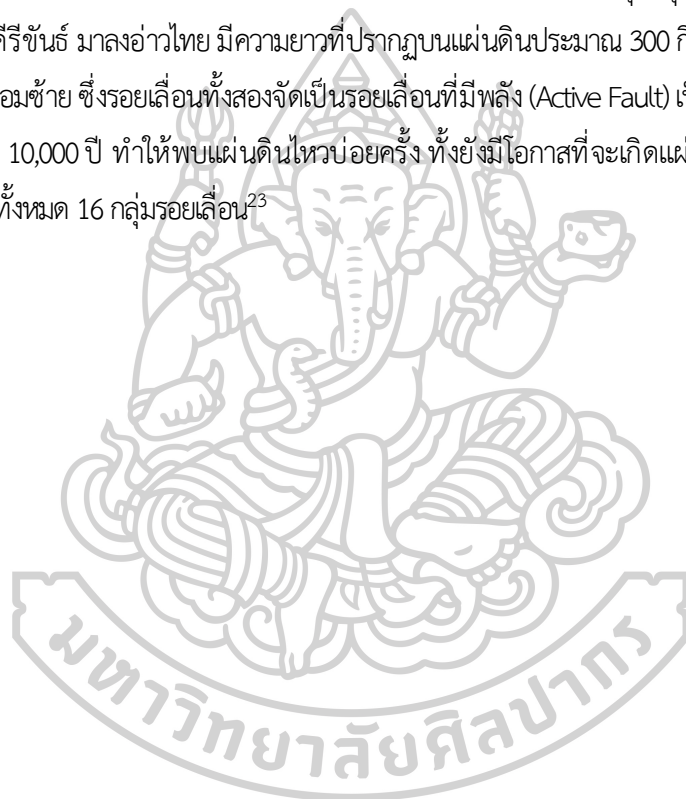
ทิศเหนือ	ติดต่อกับ จังหวัดระนอง
ทิศใต้	ติดต่อกับ จังหวัดภูเก็ต
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ จังหวัดสุราษฎร์ธานีและจังหวัดกระบี่
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ ทะเลอันดามัน มหาสมุทรอินเดีย

สามารถแบ่งตามพื้นที่การปกครองออกเป็น 8 อำเภอ คือ อำเภอเมืองพังงา อำเภอตะกั่วป่า อำเภอตะกั่วทุ่ง อำเภอท้ายเหมือง อำเภอทับปุด อำเภอกะปง อำเภอคุระบุรีและอำเภอกะยยา

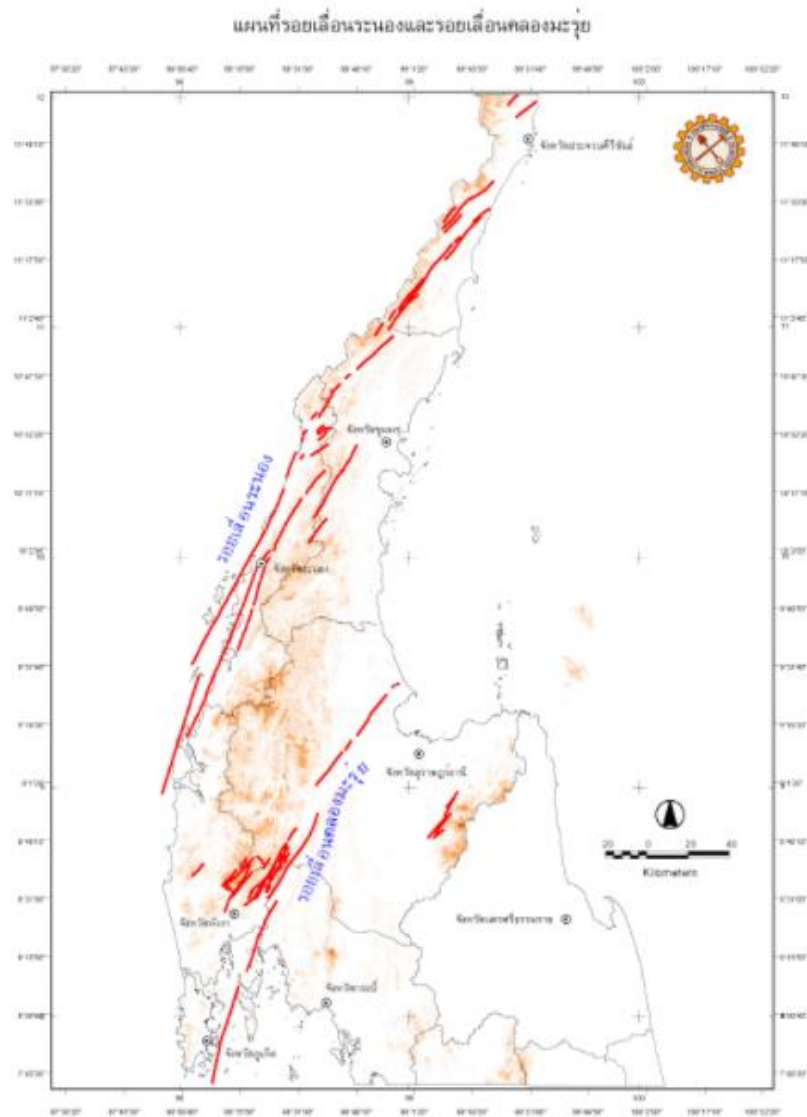
²⁰ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพังงา** (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการ, 2544). พิมพีนโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธ.ค. 2542), 1-5 ; ประเมศร์ อมาตยกุล และเทวินทร์ โจมทา, **อุตุนิยมหาวิทยาลัยนราธิวาสเพื่อการศึกษาจังหวัดพังงา** (ม.ป.ท., 2560), 1, 3.

วางตัวเป็นแนวยาวจากอ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี ผ่านอ.ทับปุด อ.เมืองพังงา อ.ตะกั่วทุ่ง อ.ท้ายเหมือง จ.พังงาและทอดยาวมาถึงฝั่งตะวันออกของจ.ภูเก็ต รวมถึงอ.เกาะยาว จ.พังงา มีความยาวเฉพาะส่วนบนแผ่นดินประมาณ 140 กิโลเมตร และด้วยคลื่นลมรวมถึงการกัดเซาะของทะเล ประกอบกับระดับน้ำทะเลที่สูงขึ้น ทำให้พื้นที่บริเวณจังหวัดภูเก็ตถูกตัดขาดออกจากผืนแผ่นดินใหญ่กลายเป็นเกาะและเกิดร่องน้ำระหว่างพังงาและภูเก็ต เรียกว่าช่องแคบปากพระ

ขณะที่ในแถบอ.ตะกั่วป่าและอ.กระบุรี จ.พังงานั้นตั้งอยู่บนกลุ่มรอยเลื่อนระนองซึ่งวางตัวขนานกับกลุ่มรอยเลื่อนคลองมะรุ่ย (ดูภาพที่ 2) โดยกลุ่มรอยเลื่อนระนอง (Ranong Fault) วางตัวในทิศตะวันออกเฉียงเหนือ - ตะวันตกเฉียงใต้ วางตัวผ่านทะเลอันดามัน แถบอ.ตะกั่วป่าและอ.กระบุรี จ.พังงา จ.ระนอง จ.ชุมพร และจ.ประจวบคีรีขันธ์ มาลงอ่าวไทย มีความยาวที่ปรากฏบนแผ่นดินประมาณ 300 กิโลเมตร มีการเลื่อนตัวตามแนวระนาบเหลื่อมซ้าย ซึ่งรอยเลื่อนทั้งสองจัดเป็นรอยเลื่อนที่มีพลัง (Active Fault) เป็นบริเวณที่มีหลักฐานการเลื่อนตัวในช่วง 10,000 ปี ทำให้พบแผ่นดินไหวบ่อยครั้ง ทั้งยังมีโอกาสที่จะเกิดแผ่นดินไหวในอนาคต โดยในประเทศไทยพบทั้งหมด 16 กลุ่มรอยเลื่อน²³

²³ สำนักเฝ้าระวังแผ่นดินไหว, รายงานการเกิดแผ่นดินไหวบริเวณประเทศไทยและพื้นที่ใกล้เคียง เดือนมิถุนายน พ.ศ. 2560, เข้าถึงเมื่อ 12 ตุลาคม 2564, เข้าถึงได้จาก <https://earthquake.tmd.go.th/report/file/seismo-report-1504512433.pdf>

ภาพที่ 2 แสดงรอยเลื่อนระนองและรอยเลื่อนคลองมะรุ่ย

ที่มา รอยเลื่อนระนองและรอยเลื่อนคลองมะรุ่ย, เข้าถึงเมื่อ 18 ตุลาคม 2564, เข้าถึงได้จาก <http://www.dmr.go.th/images/Ranong-KhlongMarui.jpg>

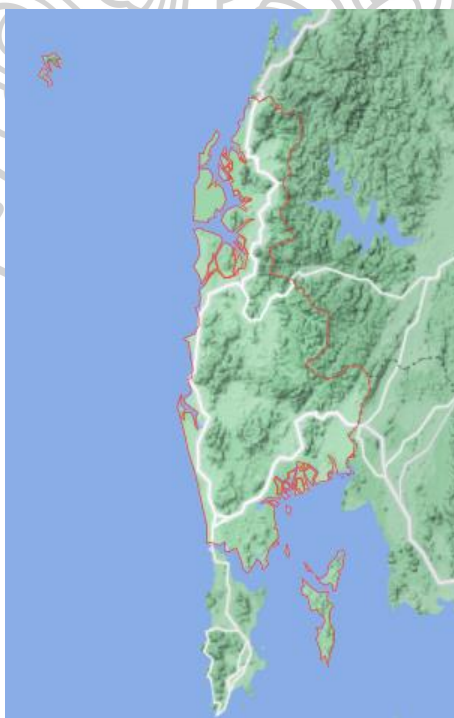
ลักษณะภูมิประเทศ²⁴

จังหวัดพังงา (ดูภาพที่ 3) มีลักษณะภูมิประเทศแบบคาสต์ คือ ภูมิประเทศที่ประกอบด้วยภูเขาที่เป็นตะปุ่มตะป่ำ บางบริเวณมียอดแหลม มีหน้าผาสูงชัน บางบริเวณมีร่องน้ำสั้น ๆ ลักษณะพื้นที่มีการกัดกร่อนในพื้นที่หินปูนและหินโดโลไมต์ เกิดจากการกระทำของน้ำผิวดิน น้ำในเนื้อหินและทางน้ำใต้พื้นผิว มีการยกตัวของชั้นหินปูนจนถึงระดับความสูงกว่าระดับน้ำทะเล ทำให้เกิดน้ำไหลกัดกร่อนลงไปชั้นหินปูนออกไปมากจนเต็มไปด้วยหลุมบ่อ ถ้ำและทางน้ำใต้ดิน โดยภูมิประเทศแบบคาสต์ในจังหวัดพังงาเกิดจากการยกตัวของเทือกเขาภูเก็ต ทำให้หินปูนเกิดการยกตัวเป็นแนว จัดเป็นหินปูนในยุคเพอร์เมียน (Permian) อายุ 280 - 230 ล้านปีก่อน โดยภูมิประเทศมีลักษณะเป็นรูปยาริวางตัวตามแนวทิศเหนือ - ใต้ ยาวประมาณ 112.5 กิโลเมตร มีความกว้างจากทิศตะวันออก - ตะวันตกทางตอนเหนือของจังหวัดประมาณ 25 กิโลเมตรและตอนใต้ประมาณ 50 กิโลเมตร สภาพภูมิประเทศประกอบด้วยภูเขาเป็นแนวยาวจากทิศเหนือไปทิศใต้ สลับกับที่ราบตามแนวชายฝั่งทะเลและที่ราบหุบเขา โดยที่ราบจะลาดลงจากทิศตะวันออกไปทิศตะวันตกลงสู่ทะเลอันดามัน ภูเขาในจังหวัดพังงามีความลาดชันมากกว่า 35 เปอร์เซ็นต์ ส่วนใหญ่เป็นหินตะกอนและหินแปรของหินตะกอน สามารถพบเห็นได้ทั่วไปตั้งแต่ทิศเหนือจนถึงทิศใต้ของจังหวัด โดยมีหินอัคนีและหินแปรของหินอัคนีกระจายเป็นช่วง ๆ ในบริเวณทิศตะวันตกใกล้กับชายฝั่งทะเลและบริเวณระหว่างเขตอำเภอเมืองพังงากับอำเภอกะปง ขณะที่หินปูนพบในแถบอำเภอเมืองพังงาไปจนถึงอำเภอทับปุดรวมถึงในอ่าวพังงา ส่วนหินทรายพบบริเวณเกาะในเขตอำเภอเกาะยาวซึ่งจัดเป็นพื้นที่ภูเขา (Slope Complex) โครงสร้างโดยทั่วไปจะมีรอยเลื่อนอยู่ในแนวทิศตะวันตกเฉียงใต้ - ทิศตะวันออกเฉียงเหนือชายฝั่งหรือไหล่ทวีปแคบและมีลักษณะชายฝั่งจมตัวภูเขาแม่ น้ำสายสั้น ๆ ไหลผ่านเขาหินจากไหล่เขากระจายอยู่ตามอำเภอต่าง ๆ ทำให้พบแร่ดีบุกกับซุลเฟอร์ปะปนในบริเวณหินแกรนิตผุพัง มีพื้นที่ป่าไม้ประเภทป่าไม้ผลัดใบ คือ ป่าดิบชื้น ป่าดิบเขาและป่าชายเลน มีชายฝั่งทะเลยาว 239.25 กิโลเมตรตามชายฝั่งทะเลมีป่าชายเลนเกือบตลอดแนว ลักษณะของฝั่งทะเลว่าแห้วมีเกาะแก่งจำนวนมาก มีภูเขาติดทะเลและมีเกาะประมาณ 105 เกาะ เช่น เกาะยาว หมู่เกาะสุรินทร์ หมู่เกาะสิมิลัน เป็นต้น

²⁴ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพังงา**, 4-5 ; ประมาณ เทพสงเคราะห์, **ภูมิศาสตร์ภาคใต้**, เล่ม 1, ภูมิรัฐศาสตร์กับการศึกษาภาคสนามทางภูมิศาสตร์ท้องถิ่น (สงขลา : งานส่งเสริมการผลิตตำรา มหาวิทยาลัยทักษิณ, 2541), 130-131 ; สภาทนายธรรม, **ภูมิศาสตร์ประเทศไทย** (กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2512), 25-26 ; สำนักอุทยานแห่งชาติ กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช, **การจัดการถ้ำเพื่อการท่องเที่ยวในอุทยานแห่งชาติ** (ม.ป.ท., 2554), 5-6.

ภูมิประเทศสามารถแบ่งแยกย่อยได้ดังนี้

1. บริเวณเทือกเขาและที่ราบสูงทางด้านตะวันออก ครอบคลุมพื้นที่ส่วนใหญ่ของจังหวัด มีลักษณะเป็นกลุ่มภูเขาจำนวนมากวางตัวสลับตามแนวเหนือ - ใต้ มีเทือกเขาที่สำคัญ คือ เทือกเขาภูเก้าซึ่งเป็นเทือกเขาที่ต่อเนื่องมาจากเทือกเขาตะนาวศรี มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง 200 - 1,050 เมตร แนวสันเขานี้ใช้เป็นเขตแบ่งการปกครองระหว่างจังหวัดพังงา จังหวัดสุราษฎร์ธานีและจังหวัดกระบี่ มีทิวเขาภูเก้า
2. บริเวณที่ราบเชิงเขาตอนกลาง ได้แก่ บริเวณที่ราบตอนกลางของพื้นที่ตามแนวเหนือ - ใต้ มีลักษณะภูมิประเทศแบบที่ราบเชิงเขา พื้นที่ส่วนใหญ่มีความสูงประมาณ 20 - 120 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ได้แก่ พื้นที่อำเภอเมืองพังงา อำเภอตะกั่วทุ่ง อำเภอตะกั่วป่าและอำเภอท้ายเหมือง
3. บริเวณที่ราบชายฝั่งทะเลทางด้านตะวันตกและด้านใต้ เป็นที่ราบแคบ ๆ ตลอดแนวชายฝั่งทะเลมีความยาวประมาณ 239.5 กิโลเมตร ครอบคลุมชายฝั่งทะเลของอำเภอคุระบุรี อำเภอตะกั่วป่า อำเภอทับปุด อำเภอเมืองพังงา อำเภอท้ายเหมือง และอำเภอตะกั่วทุ่ง
4. บริเวณที่ราบดินตะกอนลำนํ้า ได้แก่ บริเวณสองฝั่งของคลองคึกคักและคลองตะกั่วป่าในเขตอำเภอตะกั่วป่า คลองวังทับ คลองห้วยทรายและคลองนาแฝกในเขตอำเภอท้ายเหมือง คลองหล่ออยู่ คลองวัดเขาและคลองหินเขาในเขตอำเภอตะกั่วทุ่ง คลองพังงาในเขตอำเภอเมืองพังงา
5. บริเวณเกาะนอกฝั่งทะเล มีเกาะน้อยใหญ่ประมาณ 105 เกาะ เกาะเหล่านี้เกิดจากการจมตัวของฝั่งทะเลในอดีต ส่วนใหญ่อยู่ในเขตพื้นที่ของอำเภอตะกั่วป่า อำเภอตะกั่วทุ่ง อำเภอคุระบุรีและอำเภอเกาะยาว

ภาพที่ 3 แสดงลักษณะภูมิประเทศของจังหวัดพังงา

ที่มา Google Maps

ลำน้ำและแหล่งน้ำตามธรรมชาติ

ลำน้ำและแหล่งน้ำตามธรรมชาติในจังหวัดพังงา ตั้งอยู่ในพื้นที่ 3 ลุ่มแม่น้ำซึ่งมีลักษณะทางกายภาพคล้ายคลึงกัน คือ ต้นน้ำมีสภาพเป็นเทือกเขาสูงชันเกือบทั้งลุ่มน้ำ มีเนินเขากระจายตัวอยู่ด้านตะวันตกของลุ่มน้ำ ตอนกลางลุ่มน้ำซึ่งมีภูเขาล้อมรอบมีพื้นที่ราบต่ำขนาดกว้างประมาณ 1 - 6 กิโลเมตร ไปจนถึงบริเวณชายฝั่งทะเลตะวันตกและทิศใต้ โดยทั้ง 3 ลุ่มน้ำมีดังนี้²⁵ (ดูภาพที่ 4)

1. ลุ่มน้ำสาขาภาคใต้ฝั่งตะวันตกตอนบน ประกอบด้วยลุ่มน้ำสายย่อยหลายลุ่มน้ำ มีลักษณะเป็นลุ่มน้ำขนาดเล็กที่มีลำน้ำสายสั้นไหลมาจากเทือกเขาทางทิศตะวันออกไหลลงทะเลอันดามันทางทิศตะวันตก อยู่กระจายหลายจังหวัด โดยในจังหวัดพังงามีคลองเตรียม คลองทุ่งนางคำ คลองนางย่อน

2. ลุ่มน้ำสาขาคลองตะกั่วป่า มีความยาวประมาณ 30 กิโลเมตร มีต้นกำเนิดจากเทือกเขาในอ.กะปง มีลำน้ำย่อย ได้แก่ คลองรมณีย์ คลองกะปง คลองปลายว คลองปี คลองลัดท่าชีและคลองปากเกาะ คลองต่าง ๆ ไหลลงคลองตะกั่วป่าโดยตรง ขณะที่คลองตะกั่วป่าจะไหลลงทะเลอันดามัน

3. ลุ่มน้ำสาขาภาคใต้ฝั่งตะวันตกส่วนที่ 2 ประกอบด้วยลุ่มน้ำย่อยหลายลุ่มน้ำ โดยลุ่มน้ำย่อยแต่ละลุ่มน้ำเป็นลุ่มน้ำย่อยขนาดเล็กมีลำน้ำสายสั้น ๆ ไหลลงสู่ทะเลอันดามันโดยตรง ลุ่มน้ำสาขาบางส่วนอยู่ในเขตจังหวัดพังงาและบางส่วนอยู่ในเขตจังหวัดกระบี่ โดยในจังหวัดพังงามีลำน้ำย่อยที่สำคัญ คือ คลองลำรุใหญ่ คลองทุ่งมะพร้าวคลองหินลาด คลองนาแฝก คลองหล่อลุง คลองเกาะปันหยี คลองพังงาและคลองบางกัน มีคลองพังงาเป็นคลองสำคัญยาวประมาณ 45 กิโลเมตร มีจุดกำเนิดจากเทือกเขากระทะคว่าในอ.กะปงไหลออกทะเลที่อ่าวพังงา

²⁵สำนักบริหารโครงการ กรมชลประทาน, รายงานแผนแม่บทการพัฒนาลุ่มน้ำ จังหวัดพังงา (ม.ป.ท., 2561), 2-1 ; สงบบ ส่งเมือง, “พังงา, จังหวัด” สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 (กรุงเทพฯ : มหวิทยาลัย, 2529) 6:2436.

ภาพที่ 4 แสดงลำน้ำและระบบลำน้ำในจังหวัดพังงา

ที่มา สำนักบริหารโครงการ กรมชลประทาน รายงานแผนแม่บทการพัฒนาภูมิน้ำ จังหวัดพังงา. ม.ป.ท.,

2561, 2-2

ภูมิอากาศ

จังหวัดพังงาอยู่ในบริเวณที่ได้รับอิทธิพลมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ทำให้มีฝนตกมากอยู่ในช่วงเดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคมซึ่งจัดอยู่ในช่วงฤดูฝน ขณะที่ในเดือนตุลาคมถึงเดือนกุมภาพันธ์จัดอยู่ในช่วงฤดูหนาวเป็นฤดูมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ มีลมจากทิศตะวันออกเฉียงเหนือพัดผ่าน ทำให้มีอากาศเย็น ตามชายฝั่งมีฝนตกทั่วไป แต่มีปริมาณน้อย เพราะถูกทิวเขาทางด้านตะวันออกของภาคใต้กั้นลมไว้ ในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนพฤษภาคมอยู่ในช่วงฤดูร้อน อากาศร้อนอบอ้าว²⁶

²⁶ประมาณ เทพสงเคราะห์, ภูมิศาสตร์ภาคใต้, พิมพ์ครั้งที่ 2 (ฉบับปรับปรุงใหม่) (สงขลา : ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ, 2541), 51 ; ประมศรี อมาตยกุล และเทวินทร์ โจมทา, อนุชนวิทยานำรู้เพื่อการเกษตรจังหวัดพังงา, 3, 5.

2. พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของจังหวัดพังงา

เดิมจังหวัดพังงาไม่ได้มีอาณาเขตดังเช่นปัจจุบัน แต่จังหวัดพังงาเป็นเมืองที่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ผ่านการเติบโตของชุมชนโบราณและพัฒนาเป็นเมืองในยุคประวัติศาสตร์ 3 เมือง คือ เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่งและเมืองพังงา ในที่นี้ขอระบุที่ตั้งของเมืองสำคัญ 3 เมืองในยุคประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นเมืองสำคัญซึ่งต่อมาจะพัฒนาเป็นจังหวัดพังงาก่อนจะทบทวนพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของจังหวัดพังงาจากเอกสารประวัติศาสตร์ ดังนี้

เมืองตะกั่วป่า

ตั้งอยู่ในเขตอำเภอตะกั่วป่า อำเภอกะปงและอำเภอคูระบุรี จังหวัดพังงาในปัจจุบัน เมืองตะกั่วป่า มีศูนย์กลางเมืองตั้งใกล้กับคลองตะกั่วป่า มีการย้ายที่ตั้งที่ว่าการเมืองหลายครั้ง คือ บริเวณต.โคกเคียน อำเภอตะกั่วป่า ย้ายไปที่ถนนอุตมธารา ตำบลตะกั่วป่า และย้ายไปที่เกาะคอเขา อำเภอตะกั่วป่า ต่อมาย้ายไปที่ ตำบลย่านยาว อำเภอตะกั่วป่าในปัจจุบัน

การศึกษาที่ผ่านมาพบว่าเมืองตะกั่วป่า มีการศึกษาและรวบรวมข้อมูลทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเมืองตะกั่วป่าในหลายระยะ ทั้งที่เป็นการศึกษาในช่วงที่เชื่อมโยงกับเมืองตะโกลาซึ่งเป็นเมืองที่มีการกล่าวถึงในแผนที่ของ ปโตเลมี ถือเป็นเมืองท่าสำคัญทางชายฝั่งตะวันตก เมื่อเข้าสู่สมัยตามพรลิงค์ช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 18 เมืองตะกั่วป่าร่วมกับเมืองถลางและเมืองตะกั่วทุ่งถูกจัดให้เป็นเมืองตะกั่วถลางเป็น 1 ในเมือง 12 นักษัตริย์ซึ่งมีเมืองนครศรีธรรมราชเป็นหัวเมืองหลักและปรากฏชื่อเสียว่าเป็นแหล่งแร่ตั้งแต่ในสมัยอยุธยา ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์บทบาทของเมืองตะกั่วป่าได้รับความสำคัญมากขึ้นเนื่องจากเป็นแหล่งแร่ดีบุกสำคัญและนำเงินเข้าสู่อาณาจักรเป็นจำนวนมาก ทั้งยังปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีเด่นชัดโดยเฉพาะบริเวณตำบลตะกั่วป่า อำเภอตะกั่วป่า เป็นย่านชุมชนทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญจนมีการกำหนดขอบเขตเมืองเก่าตะกั่วป่าและการศึกษาชุมชนเมืองเก่าเพื่อการอนุรักษ์

เมืองตะกั่วทุ่ง

ตั้งอยู่ในเขตอำเภอตะกั่วทุ่งและอำเภอท้ายเหมือง จังหวัดพังงาในปัจจุบัน มีการย้ายศูนย์กลางเมืองจากบริเวณตำบลบางทอง ตำบลนาเตย อำเภอท้ายเหมือง ต่อมาภายหลังศึกสงครามกับพม่าได้ย้ายมาตั้งอยู่ที่บ้านกระโสม อำเภอตะกั่วทุ่งในปัจจุบัน ส่งผลให้ศูนย์กลางเมืองอยู่ใกล้กับคลองกระโสม²⁷

จากการศึกษาทางประวัติศาสตร์โบราณคดีของเมืองตะกั่วทุ่งที่ผ่านมาพบว่าส่วนใหญ่เป็นการศึกษาเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ในภาพรวมทั้งจังหวัด ไม่มีการสำรวจหรือขุดค้นที่เมืองตะกั่วทุ่งเพื่ออธิบายความเป็นเมืองตะกั่วทุ่ง โดยเฉพาะเจาะจง

เมืองพังงา

ตั้งอยู่ในเขตอำเภอเมืองพังงา อำเภอทับปุด อำเภอตะกั่วทุ่งและอำเภอท้ายเหมือง จังหวัดพังงาในปัจจุบัน ซึ่งเมืองพังงามีศูนย์กลางเมืองตั้งอยู่ใกล้กับคลองพังงา ต่อมามีการย้ายที่ตั้งที่ว่าการเมืองจากบริเวณบ้านชายค่ายไปยังบ้านท้ายช้าง อำเภอเมืองพังงา

จากการศึกษาทางประวัติศาสตร์โบราณคดีของเมืองพังงาที่ผ่านมาพบว่าส่วนใหญ่เป็นการศึกษาเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ในภาพรวมทั้งจังหวัด ไม่มีการสำรวจหรือขุดค้นที่เมืองพังงาเพื่ออธิบายความเป็นเมืองพังงาโดยเฉพาะเจาะจง

สำหรับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของจังหวัดพังงา พบร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในดินแดนพังงามาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์แล้ว ดังพบร่องรอยหลักฐานทางด้านโบราณคดีหลายแห่งและได้พัฒนาจากชุมชนการค้า มีการเข้ามาของคนต่างชาติต่างภาษา จนหลอมรวมกันเป็นจังหวัดพังงาในปัจจุบัน พบว่าการศึกษาเรื่องราวพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของจังหวัดพังงาจะเป็นการศึกษาเอกสารทางประวัติศาสตร์เป็นหลักและมีการศึกษาทางโบราณคดีเป็นส่วนน้อย จากการทบทวนสามารถอธิบายพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของจังหวัดพังงาได้ดังนี้

2.1 ยุคก่อนประวัติศาสตร์

พบร่องรอยการอยู่อาศัยของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ในจังหวัดพังงาบริเวณถ้ำหรือเพิงผาหินปูนที่มีความสูงไม่เกิน 15 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลางและตั้งอยู่ไม่ไกลจากชายฝั่งพบตั้งแต่แถบอำเภอทับปุด อำเภอเมืองพังงา อำเภอตะกั่วทุ่งและอำเภอตะกั่วป่า สำหรับอ่าวพังงามีการอยู่อาศัยของผู้คนในราว 10,000 - 3,000 ปีมาแล้ว โดยพบเครื่องมือหินแบบโอบิเนียนที่แหล่งโบราณคดีเขาแดง ตำบลเกาะปันหยี อำเภอเมืองพังงา ขณะที่ช่วงต่อมาในสมัยโฮโลซีนตอนกลาง (5,000 - 3,000 ปีมาแล้ว) พบว่ามีการใช้หินขัด หินลับร่วมกับชิ้นส่วน

²⁷ ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, ประวัติศาสตร์อารยธรรมภาคใต้ แหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่สำคัญในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : สุวีริยาสาส์น, 2544), 12.

ภาพขณะดินเผา จากการขุดค้นทางโบราณคดีในแหล่งโบราณคดีเขาเต่า 5 ตำบลบางเตย อำเภอเมืองพังงา พบโครงกระดูกมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ บริเวณสะพานข้ามพบเครื่องมือหินกะเทาะ 1 ชิ้น ลักษณะการฝังมีการสับกระดูกออกเป็นท่อน ๆ อาจแสดงถึงความเชื่อหรือพิธีกรรมบางอย่าง โดยหลักฐานที่พบในแหล่งโบราณคดีเขาเต่า 5 กำหนดอายุสมัยอยู่ที่ประมาณ 6,400 - 4,800 ปีมาแล้ว²⁸ ขณะที่แหล่งโบราณคดีถ้ำสุวรรณคูหา ตำบลถ้ำ อำเภอตะกั่วทุ่ง มีการพบหินลับ หินขัด ขวานหินชนิดมีใบ เครื่องมือสะเก็ดหิน²⁹ สำหรับร่องรอยการอยู่อาศัยของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์สมัยหินใหม่ในเขตอำเภอตะกั่วป่าพบหลายแห่ง ได้แก่ บริเวณทิวเขาบางเต่า สันนาบบางม่วงหรือแหลมป้อม บางหลุด บ้านตำตัว ทิวเขาหมังม้า เขิงเขาทะเล เป็นต้น³⁰

ขณะที่หลักฐานทางโบราณคดีประเภทภาพเขียนสียุคก่อนประวัติศาสตร์ถือเป็นลักษณะเด่นของแหล่งโบราณคดีในแถบจังหวัดพังงาและจังหวัดข้างเคียง เนื่องจากพบหลายแหล่งกระจายกันบริเวณถ้ำและเพิงผาของภูเขาหินปูนซึ่งถูกใช้เป็นที่อยู่อาศัยหรือที่พักพิงชั่วคราวของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะในบริเวณอ่าวพังงา (ดูภาพที่ 5) มีแหล่งภาพเขียนสีจำนวน 10 แห่ง ตัวอย่างเช่น เกาะทะลุนอก เขาพระอาดเต่า เกาะปันหยี เขาเขียน เป็นต้น ภาพส่วนใหญ่เป็นภาพลายเส้น แสดงภาพเรขาคณิต ภาพเรือ ภาพคนและสัตว์ มีการวิเคราะห์และตีความว่าผู้เขียนภาพ คือ ขวานน้ำหรือชาวเลยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่อาศัยอยู่ใกล้ชายฝั่ง รู้จักใช้แพและเรือในการสัญจร ใช้เครื่องมือในการจับสัตว์เป็นอาหาร ได้มาแหวะพักหลบคลื่นลมมรสุมตามเกาะ จึงได้สร้างเพิงพักชั่วคราวหรือประกอบกิจกรรม และได้วาดภาพแสดงเรื่องราวความเป็นอยู่ในชีวิตประจำวัน การดำรงชีพแบบหาของป่า - ล่าสัตว์ รวมถึงภาพจากจินตนาการหรือตำนานความเชื่อของตนถ่ายทอดลงบนเพิงผา ทั้งนี้มีการกำหนดอายุเชิงเปรียบเทียบของภาพเขียนสียุคก่อนประวัติศาสตร์โดยใช้หลักฐานทางโบราณคดีและการศึกษาทางธรณีวิทยาอยู่ที่ประมาณ 5,000 - 3,000 ปีมาแล้ว³¹

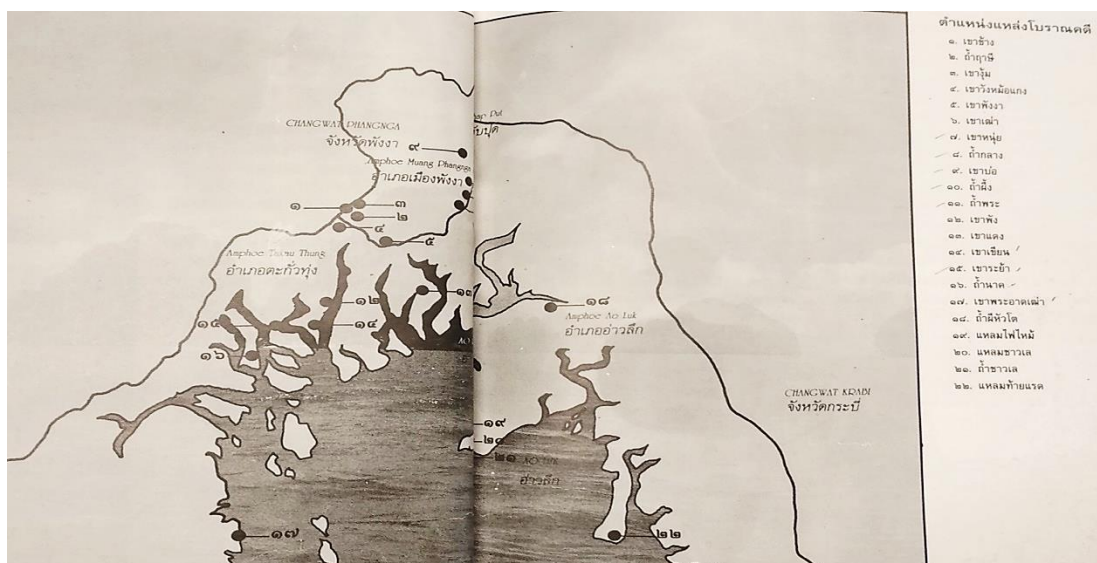
จากการพบแหล่งโบราณคดีและหลักฐานทางโบราณคดีทำให้ทราบว่า การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ในจังหวัดพังงานั้นพบการอยู่อาศัยกระจายตามถ้ำหรือเพิงผาในอ่าวพังงา อำเภอเมืองพังงา อำเภอทับปุด อำเภอตะกั่วทุ่งและอำเภอตะกั่วป่า

²⁸ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพังงา**, 31 ; อมรา ศรีสุชาติ, “แหล่งโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ในภาคใต้,” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ 18 (2542) : 8765 ; สุวิทย์ ชัยมงคล, **โบราณคดีภาคใต้ อ่าวลึก อ่าวพังงา** (กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2532), 11, 32, 36, .

²⁹ ปรีชา นุ่นสุข, **แหล่งโบราณคดีริมอันดามัน** (นครศรีธรรมราช : วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช, 2533), 10-19.

³⁰ สำนักงานการประมงศึกษาอำเภอตะกั่วป่า, **ตะกั่วป่า ตะกั่วทุ่ง** (ม.ป.ท., 2527), 23.

³¹ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพังงา**, 31 ; ปรีชา นุ่นสุข, **แหล่งโบราณคดีริมอันดามัน**, 19 ; สุวิทย์ ชัยมงคล, **โบราณคดีภาคใต้ อ่าวลึก อ่าวพังงา**, 37-38, 47, 32, 36 ; ธวัชชัย ชื่นไพศาลศิลป์, “ภาพเขียนสีในแหล่งโบราณคดีฝั่งอันดามัน” ใน รายงานการบรรยายและเสวนา คาบสมุทรภาคใต้ตอนบนของไทย ข้อมูลใหม่จากหลักฐานทางโบราณคดี (กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, 2564), 67-70, 73-83.

ภาพที่ 5 แสดงแหล่งโบราณคดียุคก่อนประวัติศาสตร์บริเวณจังหวัดพังงาและจังหวัดกระบี่
ที่มา สุวิทย์ ชัยมงคล, โบราณคดีภาคใต้ อ่าวลึก อ่าวพังงา (กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร,
2532), 16-17.

2.2 ยุคประวัติศาสตร์ ช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19

ในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 พบหลักฐานที่แสดงถึงการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในแถบนี้ตั้งแต่ก่อนสมัยศรีวิชัยถึงสมัยศรีวิชัย มีการขุดค้นทางโบราณคดีที่แหล่งโบราณคตินางยอน ต.คุระ อ. คุระบุรี จ.พังงา ในพ.ศ. 2551 จากการขุดค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงถึงการอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่อง สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ระยะ โดยระยะแรกพบร่องรอยกองไฟร่วมกับโบราณวัตถุ เช่น ลูกปัด เศษภาชนะดินเผา ในปริมาณไม่หนาแน่น สันนิษฐานว่ามีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 5 เป็นต้นมา สำหรับระยะที่ 2 พบโบราณวัตถุที่มีอายุสมัยเทียบเคียงได้กับแหล่งโบราณคดีทุ่งตึก จ.พังงา แหล่งโบราณคดีแหลมโพธิ์ จ.สุราษฎร์ธานีและแหล่งโบราณคดีภูเขาทอง จ.ระนอง ช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 14³²

ขณะที่การสำรวจและการขุดค้นทางโบราณคดีบริเวณแหล่งโบราณคดีทุ่งตึกหรือเหมืองทอง ต.เกาะคอเขา อ.ตะกั่วป่า จ.พังงา ในพ.ศ. 2546 พบร่องรอยของโบราณสถานและโบราณวัตถุจากอินเดีย เปอร์เซียและจีน เช่น ลูกปัดแก้ว ลูกปัดหินกึ่งอัญมณีที่ผลิตในอินเดีย แหวนทองคำ แหวนสำริด ตะปู ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเคลือบสีฟ้าเทอควอยส์จากเปอร์เซีย ภาชนะแก้วจากตะวันออกกลาง เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ถัง - ราชวงศ์หยวน เหรียญสำริดจากอินเดียรวมถึงประติมากรรมเนื่องในศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ

³²วันวิสาข์ ธรรมานนท์, “หลักฐานทางโบราณคดีในประเทศไทยที่แสดงถึงความสัมพันธ์ทางการค้ากับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก่อนพุทธศตวรรษที่ 16” (ดุสิตนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ คณะโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555), 148-150 ; นางยอน, เข้าถึงเมื่อ 17 กุมภาพันธ์ 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.finearts.go.th/fad15/parameters/km/item/นางยอน.html>

สำหรับโบราณสถานพบทั้งหมด 8 แห่ง มีลักษณะเป็นอาคารก่อด้วยอิฐ มีแผ่นหินเป็นส่วนฐาน มีขนาดแตกต่างกัน อยู่ในสภาพไม่สมบูรณ์ โดยลักษณะทางสถาปัตยกรรมสามารถเทียบเคียงได้กับแหล่งโบราณคดี Bujang Valley รัฐ Kedah ประเทศมาเลเซีย สำหรับการใช้งานโบราณสถานบางแห่งสันนิษฐานว่าเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมหรือเป็นศาสนสถาน³³

หลักฐานเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการเป็นเมืองท่าสำคัญในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 - 16 ซึ่งนักวิชาการส่วนใหญ่ลงความเห็นว่าบริเวณแหล่งโบราณคดีเหล่านี้ น่าจะเป็นที่ตั้งของเมือง “ตักโกละ” ที่ปรากฏในหนังสือ มิลินทปิลัญหา ถือเป็นเขตการค้าโบราณ³⁴ สอดคล้องกันกับจารึกเขาพระนารายณ์ เมืองตะกั่วป่า พบที่แหล่งโบราณคดีพระนารายณ์ (เขาเวียง) ต.ทะเล อ.กะปง จ.พังงา เป็นจารึกภาษาทมิฬ ตัวอักษรทมิฬแบบโบราณ จารึกขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 เนื้อความในจารึกกล่าวถึงการสร้างสระศรีอวสินารณัม โดยผู้สร้างมีชื่อลงท้ายว่า “รวรรณัน” ที่ตำบลนคร อยู่ในารดูแลรักษาของสมาชิกแห่งมณิครามและของกองทัพพระวังหน้ากับชาวไร่ชาวนา มีการแปลและวิเคราะห์โดยศาสตราจารย์นิลกันตะ ศาสตรี ในพ.ศ. 2492 ว่าผู้ให้ขุดสระน้ำหรือนั่งครุอุไทยันเป็นผู้บัญชาการทหารที่นังคะซึ่งเป็นหมู่บ้านในแคว้นตันซอร์ อินเดียนาคใต้ สำหรับมณิกิรมหรือผู้ดูแลสระน้ำเป็นสมาคมพ่อค้าในหมู่บ้านแห่งนี้³⁵ นอกจากนี้ข้อมูลจากการสำรวจเขาพระเหนือ อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา ได้พบเทวรูปพระนารายณ์ ณ โบราณสถานขนาดเล็กก่อด้วยอิฐ ปัจจุบันมีสภาพพังทลายเหลือเพียงก้อนอิฐ และบริเวณเชิงเขามีสระน้ำโบราณ หลักฐานเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการตั้งชุมชนเพื่อประกอบการค้าในบริเวณนี้

เมืองตะกั่วป่าถือเป็นเมืองท่าสำคัญ ด้วยลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่เอื้อต่อการค้า เนื่องจากมีตำแหน่งที่ตั้งอยู่ติดกับทะเลอันดามันและสามารถเดินทางข้ามคาบสมุทรไปยังอ่าวไทย ปรากฏหลักฐานในแผนที่ของปโตเลมี (ดูภาพที่ 6)

³³ ศรีธยา สุวรรณาลัย, “การศึกษารูปแบบลูกปัดแก้วจากแหล่งโบราณคดีทุ่งตึก ตำบลเกาะคอเขา อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา” (สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548), 50-65, 179 ; บุญฤทธิ์ ฉายสุวรรณ และ เรไร นัยวัฒน์, “ทุ่งตึกจุดเชื่อมโยงเส้นทางสายไหมทางทะเล (สงขลา : Trio Creation, 2552), 9, 42-64, 70-76, 84-91, 94 ; อาณัติ บำรุงวงศ์ และอนงค์ หนูแป้น, บรรณานุกรม, 247 โบราณสถานภาคใต้ที่ขึ้นทะเบียนแล้วและข้อมูลหลักฐานใหม่ทางโบราณคดี (นครศรีธรรมราช : สำนักศิลปากรที่ 12 นครศรีธรรมราช, 2561. พิมพ์ในการประชุมสัมมนาถวายเป็นพระราชกุศลและชมเชยพระสังฆการีและฆราวาสผู้สนับสนุนวัดในพื้นที่ภาคใต้โครงการดูแลทรัพย์สินทางศิลปวัฒนธรรมของชาติของพระสังฆการี ประจำปี พุทธศักราช 2561), 87.

³⁴ อุเทน วงศ์สถิตย์, “การเมืองและการค้าบนคาบสมุทรมาลายู : การศึกษาผ่านจารึก,” ใน ความสัมพันธ์ของภาษาและรัฐโบราณในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : เอกสารประกอบการเสวนาทางวิชาการด้านวัฒนธรรมอาเซียน (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดีและภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557), 79.

³⁵ ยอร์ช เซเดส์, ประชุมศิลาจารึกสยามภาคที่ 2 : จารึกกรุงเทพมหานคร เมืองละโว้ แลเมืองประเทศราชขึ้นแก่กรุงศรีวิชัย (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472), 34-35 ; จารึกเขาพระนารายณ์ เมืองตะกั่วป่า (จารึกหลักที่ ๒๖), เข้าถึงเมื่อ 25 ตุลาคม 2564, เข้าถึงได้จาก <https://finearts.go.th/talangmuseum/view/20585-จารึกเขาพระนารายณ์-เมืองตะกั่วป่า-จารึกหลักที่-๒๖>

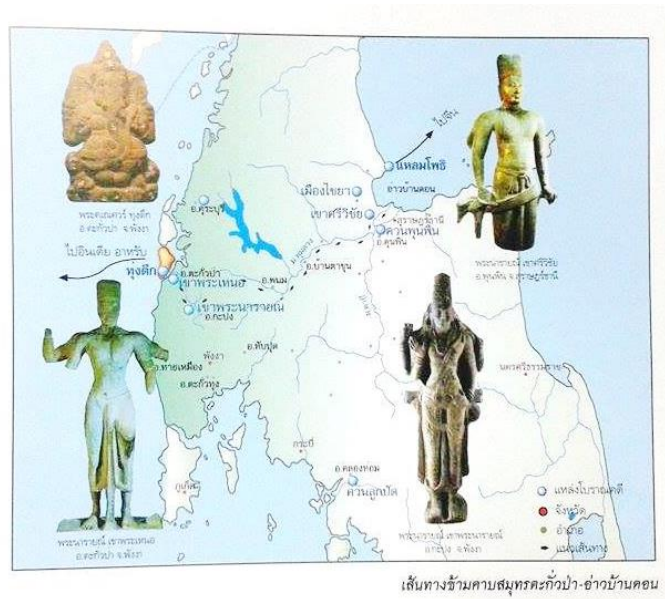
ภาพที่ 6 ในหนังสือภูมิศาสตร์ของปโตเลมี แสดงคาบสมุทรทอง (Khysonas) ซึ่งหมายถึงคาบสมุทรภายในปัจจุบัน และเมืองต่าง ๆ บนคาบสมุทร

ที่ มา Nicolaus Germanus's 1467 manuscript copy of a Latin translation of Ptolemy's *Geography*, accessed on November 3, 2021, available from <https://digitalcollections.nypl.org/items/510d47da-e69b-a3d9-e040-e00a18064a99>

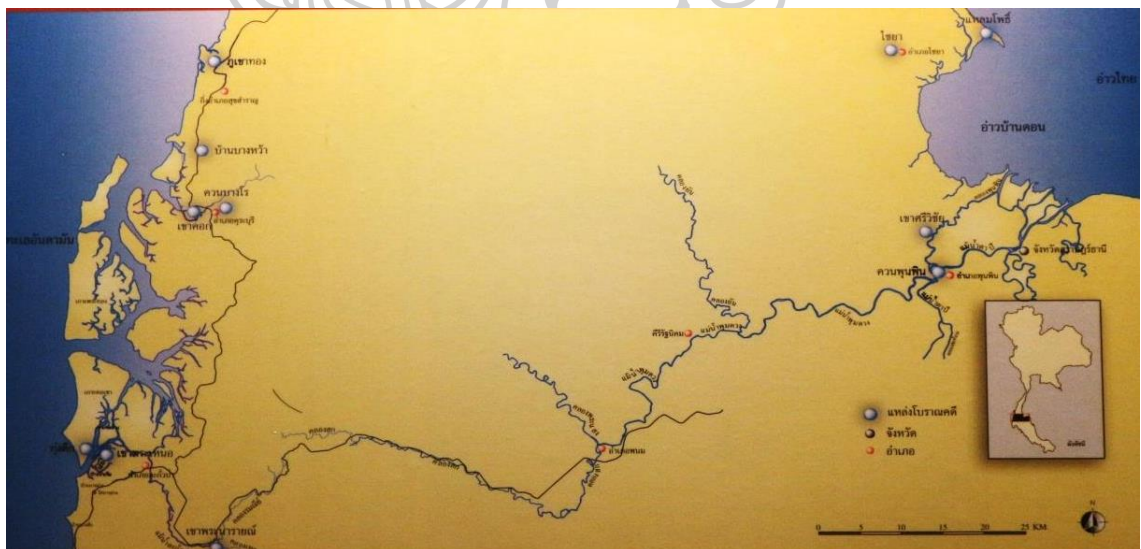
พบหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงถึงการติดต่อกันระหว่างดินแดนฝั่งอันดามันและฝั่งอ่าวไทย จากตะกั่วป่านั้นสามารถข้ามไปยังฝั่งอ่าวไทยได้โดยใช้เส้นทางข้ามคาบสมุทร มี 2 เส้นทางด้วยกัน³⁶ (ดูภาพที่ 7-8) คือ

- 1) เส้นทางสายตะกั่วป่า จังหวัดพังงา - อ่าวบ้านดอน ผ่านทางคลองตะกั่วป่า - คลองสก - แม่น้ำพุมดวง
- 2) เส้นทางสายตะกั่วป่า จังหวัดพังงา - นครศรีธรรมราช ผ่านทางคลองตะกั่วป่า - คลองสก - แม่น้ำตาปี

³⁶กมลทิพย์ ธรรมกีระติ, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจภาคใต้ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 11 ถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2560), 28.

ภาพที่ 7 เส้นทางข้ามคาบสมุทรตะกั่วป่า-อ่าวบ้านดอน
 ที่มา บุญฤทธิ์ ฉายสุวรรณ และเรไร นัยวัฒน์, ผู้รวบรวม, **ทุ่งตึกเมืองท่าการค้าโบราณ** (ภูเก็ต : สำนัก
 ศิลปาครที่ 15 ภูเก็ต, 2550), 157.

ภาพที่ 8 แสดงแหล่งโบราณคดีตามเส้นทางข้ามคาบสมุทรจากทะเลอันดามันในแถบจ.ระนองและ
 จ.พังงา ไปออกอ่าวไทยบริเวณอ่าวบ้านดอน จ.สุราษฎร์ธานี

ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. 2199 - 2231) แลบนครศรีธรรมราช เมืองกลางบางคลี เป็นการเรียกพื้นที่โดยรวมในบริเวณกลาง (ปัจจุบันเป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัดภูเก็ต) และบางคลี (เป็นตำบลหนึ่งในเขตจังหวัดพังงาปัจจุบัน) เป็นแหล่งส่งออกดีบุกสำคัญของอาณาจักร มีการลงนามในสัญญาระหว่างกัน พ.ศ. 2230 ทำให้บริษัทฝรั่งเศสสามารถซื้อขายที่เมืองกลางบางคลีโดยไม่เสียจังกอบและฤชา ทั้งยังได้รับอนุญาตให้ผูกขาดซื้อดีบุกในเมืองนี้แต่เพียงผู้เดียว สินค้าที่ฝรั่งเศสนำมาขายและดีบุกที่จะซื้อไปนั้น ให้ทำการตกลงราคากับเจ้าเมือง สำหรับอาคารดีบุกที่เมืองกลางให้ทางคลังเรียกเก็บตามธรรมเนียม โดยฝรั่งเศสไม่สามารถซื้อขายดีบุกที่เมืองนครศรีธรรมราชได้เพราะเป็นสิทธิ์ของฮอลันดาหรือเนเธอร์แลนด์ ด้วยเหตุดังกล่าวทำให้มีชาวฝรั่งเศสมาตั้งถิ่นฐานในแถบนี้⁴² ต่อมาปีพ.ศ. 2231 พระยาโกษาธิบดีฝ่ายกรมท่ามีความชอบในราชการสงคราม จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกหัวเมืองฝ่ายใต้ทั้งหมดไปขึ้นกับฝ่ายกรมท่าแทน โดยเมืองตะกั่วป่าในขณะนั้นจัดเป็นเมืองชั้นตรี⁴³

จากคำให้การชาวกรุงเก่ากล่าวถึงหัวเมืองปักษ์ใต้มีชื่อเมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองทูลูต (สันนิษฐานว่าเป็นเมืองครูด แขวงตะกั่วป่า) และเมืองอังคลี (สันนิษฐานว่าเป็นบางคลี แขวงพังงา)⁴⁴

บทบาทของเมืองในแถบนี้เป็นแหล่งผลิตดีบุกที่สำคัญ เป็นเมืองท่าและเป็นเมืองหน้าด่าน หากมีศึกสงคราม ทั้งนี้เพราะการกระจายอำนาจในการปกครองและระยะทางที่ห่างไกลจากศูนย์กลางการปกครอง คือ กรุงศรีอยุธยา ทำให้ความเข้มข้นของการปกครองมีไม่มากนัก สันนิษฐานว่าการปกครองเมืองในแถบนี้ขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราชเป็นหลัก

2.3.2 สมัยธนบุรี

พ.ศ. 2310 สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (พ.ศ. 2310 - 2325) ทรงให้เจ้าพระยาอินทวงศาเป็นอัครมหาเสนาบดีและเป็นผู้สำเร็จราชการหัวเมืองฝั่งตะวันตก 8 หัวเมือง คือ เมืองกลาง ตะกั่วทุ่ง ตะกั่วป่า พังงา ภูเก็ต เกาะรา (อยู่หน้าเกาะคอเขา) กระ (อ.กระบุรี) และครูด มาตั้งศูนย์ราชการที่เมืองตะกั่วทุ่ง บางแห่งว่าเป็นที่บริเวณปากพระ ชายฝั่งท่าปูน (ปัจจุบันอยู่ในเขตอ.ตะกั่วทุ่ง จ.พังงา) เนื่องจากเมืองในแถบนี้มีแร่ดีบุกปริมาณ

⁴² สุนัย ราชภัฏชารักษ์, ภูเก็ต, 69-70 ; Colonel G.E. Gerini, "Historical Retrospect of Junkceylon Island," in *Old Phuket: historical retrospect of Junkceylon Island*, 32 ; พันธุ์ทิพย์ ธีระเนตร, *สัญญาไทย-ฝรั่งเศส ครั้งสมเด็จพระนารายณ์*, เข้าถึงเมื่อ 26 ตุลาคม 2564, เข้าถึงได้จาก <https://dbsacr.th/inscriptions/inscribe/detail/1204>

⁴³ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพังงา*, 33.

⁴⁴ ประชุมคำให้การกรุงศรีอยุธยา รวม ๓ เรื่อง (กรุงเทพฯ : แสงดาว, 2561), 184.

และมีการค้าขายกับชาวต่างประเทศ สามารถเก็บภาษีอากรได้มาก โดยคลองปากพระถือเป็นส่วนแบ่งเขตเมืองกลาง และเมืองตะกั่วทุ่ง⁴⁵

ความสำคัญของเมืองตะกั่วป่าและเมืองตะกั่วทุ่งรวมถึงเมืองข้างเคียงในช่วงนี้พบว่ามิมีบทบาทด้านการค้าขายกับต่างชาติและเป็นแหล่งผลิตแร่ดีบุกที่สำคัญ ทำให้มีการจัดตั้งผู้สำเร็จราชการหัวเมืองฝั่งตะวันตก 8 หัวเมืองขึ้นมาปกครองดูแลความเป็นไป จะเห็นได้ว่าศูนย์กลางการปกครองจากกรุงธนบุรีพยายามเข้ามาดูแลผลประโยชน์ในแถบนี้ซึ่งแตกต่างจากสมัยก่อนหน้า

2.3.3 สมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 - 2475

ประวัติศาสตร์จังหวัดพังงาในช่วงที่ทำการศึกษาคือ ตั้งแต่พ.ศ. 2325 - 2475 จะใช้การปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลมาเป็นเกณฑ์ในการแบ่ง เนื่องจากช่วงก่อนที่จะมีการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลนั้น การปกครองดูแลเมืองมักขึ้นกับเจ้าเมืองหรือผู้ว่าราชการเมืองเป็นหลัก แต่เมื่อเกิดการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลทำให้ส่วนกลางจากกรุงเทพฯ เข้ามามีบทบาทในการบริหารบ้านเมืองมากยิ่งขึ้น เพื่อให้มีแบบแผนที่เหมือนกัน สามารถแบ่งออกเป็น 2 ช่วง คือ ช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2325 - 2437) และช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2438 - 2475)

2.3.3.1. ช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2325 - 2437)

ในช่วงเวลานี้มีเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ที่ส่งผลต่อการเกิดขึ้นและการพัฒนาของบ้านเมืองบริเวณจังหวัดพังงาในปัจจุบัน คือ การศึกกับพม่า พบว่าพม่าได้ยกทัพเข้ามาโจมตีเมืองในแถบชายฝั่งทะเลอันดามันของไทย 2 ครั้ง คือ สงครามเก้าทัพ ปีพ.ศ. 2328 และสงครามพม่าตีถลางปีพ.ศ. 2352

พ.ศ. 2325 เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองพังงาและเมืองกลางซึ่งขึ้นกับกรมท่า ได้เปลี่ยนมาขึ้นกับกระทรวงกลาโหมเหมือนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 - 21 เนื่องจากพระยากลาโหมมีความดีความชอบ⁴⁶ ซึ่งเมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่งและเมืองพังงาถูกจัดอยู่ในหัวเมืองปักษ์ใต้ฝั่งตะวันตก⁴⁷

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้พระยาธรรมไตรโลกเลื่อนยศเป็นเจ้าพระยาภาณุราชินิกุล มีตำแหน่งเทียบเท่าอัครมหาเสนาบดี เป็นผู้สำเร็จราชการหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก

⁴⁵Colonel G.E. Gerini, "Historical Retrospect of Junkceylon Island," in *Old Phuket: historical retrospect of Junkceylon Island*, 58.

⁴⁶ธีรวิต ฒ ป้อมเพชร และกรรณิกา จรรแสง, "ตามรอย (ว่าด้วย) ประวัติศาสตร์เมืองภูเก็ตในคริสต์ศตวรรษที่ 17," ใน *คาบสมุทรไทยในราชอาณาจักรสยาม: ประวัติศาสตร์ตัวตนของภาคใต้สมัยอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์* (ปทุมธานี : นาค, 2550), 310-313.

⁴⁷เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 - 4 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) เล่ม 1* (นบพูนบุรี : ศรีปัญญา, 2555), 60.

8 หัวเมืองและเป็นแม่ทัพใหญ่คุมกำลังมาเมืองตะกั่วทุ่งในปีพ.ศ. 2327 พร้อมด้วยพระพิพิธโภคัย เพื่อเกลี้ยกล่อม เจ้าพระยาอินทวงศาให้เข้าไปถวายความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช แต่เจ้าพระยาอินทวงศาได้กระทำอติวินิตบาปกรรม ต่อมาเจ้าพระยาภราชนิกุลกับพระพิพิธโภคัยได้ตั้ง กองบัญชาการหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก 8 หัวเมือง อยู่ที่ค่ายปากพระ(เป็นน่านน้ำกว้าง 490 เมตร คั่นระหว่างบ.ท่าขุน ต.โคกกลอย อ.ตะกั่วทุ่ง จ.พังงา กับบ.ท่าฉัตรไชย อ.ถลาง จ.ภูเก็ต)⁴⁸

สงครามเก้าทัพ

สงครามครั้งนี้เกิดขึ้นในปีพ.ศ. 2328 พม่ายกทัพมาตีหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันตก ฝ่ายยี่วุ่นแม่ทัพเรือ พม่ายกทัพลงไปที่เมืองตะกั่วป่าและเมืองตะกั่วทุ่งแตก (ดูภาพที่ 9) โดยที่ไม่มีการต่อสู้ใด ๆ เพราะเจ้าเมืองทั้งสองมีกำลังผู้น้อย ทำให้ไม่สามารถต้านทานกองทัพพม่าได้ จึงอพยพผู้คน ทิ้งเมืองให้ร้างแล้วหนีเข้าป่า พม่าได้เดินทางต่อไปที่ค่ายปากพระ ฝ่ายไทยมีกำลังคนประมาณ 1,000 คน ขณะที่ฝ่ายพมามีกำลังคน 3,000 คน เข้าโจมตีป้อมค่ายปากพระแตก แล้วไปล้อมเมืองถลาง ประจวบเวลากับพระยาถลางถึงแก่กรรม แต่ด้วยความสามารถของจันทริกาพระยาถลางและมุกน่องสาว ร่วมกับชาวเมืองถลางสู้รบกับพม่า จนฝ่ายพม่าขาดเสบียงจึงยกทัพเรือกลับไป⁴⁹

ภาพที่ 9 แสดงตำแหน่งนาเดย บางคลี ปากพระ เป็นส่วนหนึ่งของเมืองตะกั่วทุ่ง จากส่วนหนึ่งของแผนที่อาณาจักรอารากัน-พะโค-สยาม-กัมพูชา-ลาว โดยอานโตนิโอ ซาตตา พ.ศ. 2328

ที่มา ธงชัย วินิจจะกุล, **กำเนิดสยามจากแผนที่ : ประวัติศาสตร์ภูมิกายาของชาติ**, แปลจาก Siam mapped : a history of the geo-body of a nation, แปลโดย พวงทอง ภวัครพันธุ์ และคณะ (กรุงเทพฯ : คปฟ, 2556), 123.

⁴⁸ อนุช พูนวงศ์, **ประวัติศาสตร์เมืองภูเก็ต**, 67.

⁴⁹ อนุช พูนวงศ์, **ประวัติศาสตร์เมืองภูเก็ต**, 73 ; เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์** (ข้า บุนนาค), เล่ม 1, 163.

หลังจากนั้นในปีพ.ศ. 2333 พระตะกั่วทุ่งบางคลี เจ้าเมืองตะกั่วทุ่งบางคลีได้ส่งหนังสือถึงท่านวราภานาโตน เจ้าเมืองปฤตวาธิบและกัปตันเจมส์ สก็อต หุ่นส่วนของพระยาราชกัปตันเพื่อขอซื้อปืนใหญ่ ลูกกระสุน ปืนคาบศิลา ดินดำ ดินขาวและลูกกระสุนเหล็ก โดยขอแลกเปลี่ยนกับตีบุกเนื่องจากครวศึกกับพม่าในปีพ.ศ. 2328 บ้านเรือนถูกเผาเสียหายและฝ่ายพม่าได้นำปืนของเมืองตะกั่วทุ่งบางคลีไปเป็นจำนวนมาก เหลือเพียงปืนใหญ่จำนวนน้อย ทำให้เมืองตะกั่วทุ่งบางคลีซึ่งเป็นเมืองแนวหน้าในการรับศึกจากพม่าจึงจำเป็นต้องมีปืนไว้ป้องกันบ้านเมือง⁵⁰

ในปีพ.ศ. 2337 เจ้าพระยาสุรินทรราชา (จันทร์ จันทโรจวงศ์) เป็นผู้สำเร็จราชการหัวเมืองฝั่งตะวันตก 8 เมือง คือ เมืองกลาง เมืองภูเก็ต เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่ง โดยเมืองกักรา (เกาะรา) เมืองพังงา เมืองคุระและเมือง คุรอดนั้นอยู่รวมกับเมืองตะกั่วป่า เกิดการตัดทางใหม่และจัดตั้งด่าน 5 ด่านตั้งแต่คลองมะรุ่ยถึงตำบลปากลาว เพื่อความสะดวกในการขนย้ายพระราชทรัพย์จากเมืองกลางและเมืองตะกั่วทุ่งไปยังกรุงเทพฯ ได้เร็วขึ้น ขณะที่เมืองตะกั่วป่าใช้เส้นทางเขาสกตามเดิม⁵¹

พ.ศ. 2347 เจ้าพระยาสุรินทรราชา (จันทร์ จันทโรจวงศ์) ได้ให้ขุนทิพสมบัติ ขุนเพชรศิริ นายกองที่พม ชักชวนเกลี้ยกล่อมให้เลิกไพร่หลวงเมืองตะกั่วป่า เมืองพังงา เมืองกลาง เมืองตะกั่วทุ่ง ทั้ง 8 หัวเมืองที่หนีมาอยู่ในแขวงเมืองนครศรีธรรมราช พัทลุง สงขลา ไชยา ชุมพร ปะทิว หัวเมืองปักษ์ใต้จำนวนมาก กลับไปตั้งบ้านเรือนทำมาหากินที่เมืองกลาง เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่ง หากมีศึกสงครามจะได้ควบคุมสถานการณ์ได้รวดเร็ว⁵²

ศึกเมืองกลาง พ.ศ. 2352

ปีพ.ศ. 2352 อะเต็งวูนรับอาสาพระเจ้าปดุง กษัตริย์พม่าเข้าไปตีไทยตรงกับรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 อะเต็งวูนได้ให้ง้อเจ้าเมืองทวายเป็นแม่ทัพคุมไพร่พลรวม 10,000 คน เรือ 230 ลำ ยกทัพลงไปตีเมืองกลาง เมื่อไปถึงเมืองตะกั่วป่า เจยะดูเรียงจ่อซึ่งเป็นปีกขวาคุมไพร่พลพม่า 3,000 คน เข้าตีเมืองตะกั่วป่า ชาวบ้านเมืองตะกั่วป่าไม่ได้สู้รบ ต่างพากันหลบหนี ทำให้ฝ่ายพม่ายึดปืน กระสุนปืน ข้าวเปลือก และหญิงแก่ 2 คนได้ ส่วนสิงชะดูเรียงซึ่งเป็นปีกซ้ายนำคน 4,000 คน เข้าตีบ้านนาเตย (ปัจจุบัน คือ ต.นาเตย อ.ท้ายเหมือง จ.พังงา) ชาวบ้านไม่สู้รบต่างพากันหลบหนี ทำให้ฝ่ายพม่าได้กระสุน ปืนและข้าวเปลือก แม่ทัพจะอยู่กทัพมาตั้งอยู่ที่นาเตย จำนวน 3,000 คน รวมถึงได้เกณฑ์คน 3,000 คน ให้เจยะดูเรียงจ่อคุมทัพเรือกองหนึ่งให้สิงชะดูเรียงคุมคน 3,000 คน เป็นทัพบกและให้อยู่รักษาเรือ 1,000 คน กำหนดทัพทั้งสองพร้อมกันที่ปากพระ ทัพของเจยะดูเรียงจ่อได้สู้รบกับทหารไทยที่มาลาดตระเวน ฝ่ายไทยล่าถอยเข้าค่ายเมืองกลาง ส่วนพม่าตั้งทัพที่บ้านตะเคียน (ปัจจุบัน คือ บ.ตะเคียน ต.เทพกระษัตรี อ.กลาง จ.ภูเก็ต) อยู่ 7 วัน สิงชะดูเรียงได้นำทัพอีก 1,000 คน

⁵⁰ประสิทธิ์ ชินกรณ์, ผู้เรียบเรียง, *จดหมายเหตุเมืองกลาง* (ภูเก็ต : ภูเก็ตบุลเลทิน, 2551), 170-173.

⁵¹Colonel G.E. Gerini, " Historical Retrospect of Junkceylon Island," in *Old Phuket: historical retrospect of Junkceylon Island*, 83 - 85.

⁵²*ibid.*, 141-142.

มาเสริมกำลังและตั้งค่ายล้อมเมืองกลาง 15 ค่าย อยู่สามด้าน ยกเว้นด้านใต้ ต่อมาได้ยกทัพตีค่ายเมืองกลางไพร่พลถูกปืนใหญ่ตายเป็นอันมากจึงต้องถอยทัพ แม่ทัพพระองค์ได้ป่วยตาย⁵³

อะเต็งจูนจึงส่งงะขานมาเป็นแม่ทัพและได้ส่งทัพพม่า นำโดยตุเรียงซาละกะยอยไปตีเมืองชุมพร ส่วนที่เมืองกลางได้ให้ทัพจำนวน 6,000 คน ล้อมอยู่ 20 วัน ตุเรียงซาละกะยอยได้นำทัพอีก 5,000 คนมาเสริม เข้าตีเมืองกลางพร้อมกัน ส่งผลให้เมืองกลางแตก ได้ปืนใหญ่ ปืน ดีบุกและคริวเรื่อนราว 300 เศษ ได้ส่งปืน ปืนใหญ่ และคริวเรื่อนเหล่านี้ไปยังเมืองทวาย อะเต็งจูนรวมมีความดีความชอบได้รับการเลื่อนยศและให้ตั้งกองทัพรักษาเมืองกลางต่อไป ทั้งยังส่งคนไปเมืองไทรบุรีให้พระยาไทรส่งดอกไม้ทองดอกไม้เงินให้เมืองพม่าตามธรรมเนียมและส่งเรือบรรทุกดีบุกไปแลกดินปืนที่เกาะหมากแต่ไม่ได้กลับมา แลกได้ผ้า ยาสูบและปลาแห้งแทน⁵⁴

ฝ่ายไทยทราบข่าวพม่าได้นำทัพเข้ามาทางภาคใต้ เพื่อจะมาตีเมืองกลาง ทำให้ฝั่งไทยมีการส่งทหารมาลาดตระเวนถึงปากแม่น้ำตะกั่วป่า มีรายงานว่าเห็นเรือพม่าประมาณ 150 - 200 ลำ ล่องไปยังคลองปากพระซึ่งเป็นพื้นที่ระหว่างเมืองตะกั่วทุ่งและเมืองกลาง ต่อมาเข้าไปถึงบริเวณปากน้ำเมืองกลาง ทำให้ฝั่งไทยจัดทัพเกณฑ์ผู้คนและอาวุธเพื่อไปร่วมรบ ทัพของพระยาทศโยธามีไพร่พลราว 1,200 คน กองทัพพระยาอภัยสงครามกับพระยาราชเขตมีไพร่พล 1,050 คน กองทัพพระยามราชและทัพของพระยาพิไชยบุรินทร์โดยยกทัพบกผ่านทางกระโสม (ปัจจุบัน คือ ต.กระโสม อ.ตะกั่วทุ่ง จ.พังงา) นอกจากนี้ยังมีทัพเรือ 3,700 คน ประกอบด้วยกองพระอสุรสงคราม 700 คน กองเมืองนครศรีธรรมราชของพระศรีราชวังเมือง 1,000 คน กองเมืองสงขลา กับเมืองปัตตานีคุมโดยจมีนมหาดเล็ก 1,000 คนและกองพระลักษมาณาเมืองไชยา 1,000 คน⁵⁵

พระยารักษาภูเบศร (น้อย ณ นคร) ผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราช ให้คนไปจับชาวพม่าแถวเมืองกลางมาได้ ทำให้ทราบว่าฝ่ายพม่าเมื่อยึดเมืองกลางได้แล้วก็ตั้งทัพอยู่บริเวณปากพระ เกิดขาดแคลนเสบียงอาหาร ฝ่ายไทยจึงยกทัพเรือร่วมกับทัพบกไปตีพม่า ณ ปากพระ ฝั่งพม่าหนีออกทางปากพระ เรือพม่าถูกคลื่นซัดแตกที่อ่าวสาคุ เมืองกลาง กองทัพบกจับแม่ทัพสี่ขอมของพม่าพร้อมไพร่พลได้ ขณะที่กองทัพเรือจับกองปลัดทัพอากาศยกกับปลัดเมืองมะริดและไพร่พลพม่า รวมทั้งหมด 938 คน มีไพร่พลพม่าจำนวนมากอดตายในเมืองกลาง ต่อมาได้ นำไพร่พลพม่าที่จับมาบรรทุกขึ้นเรือรบไปปากกู่แหระ (ปัจจุบัน คือ ต.กู่แหระ อ.ทุ่งใหญ่ จ.นครศรีธรรมราช) ฝ่ายทัพพม่าที่หนีไปได้ ถูกนำตัวไปเมืองทวาย อะเต็งจูนให้นำแม่ทัพนายกองไปฆ่า⁵⁶

ปีพ.ศ. 2353 อะเต็งจูนเกณฑ์ทัพให้ศรีป่อจุ่นเป็นแม่ทัพ เยลจะจจะวาเป็นปลัดซ้าย อากาเยกองเป็นปลัดขวา คุมคน 6,000 คน ต่อยาไปเป็นทัพหน้าคุมคน 1,050 คน มีเจยะดูเรียงจอ ทองนากและชาวกลาง เข้าทัพหน้ามาด้วย ได้ยกทัพจะไปรักษาเมืองกลางและตีเมืองไทร ระหว่างทางจากเมืองทวายมีพายุ มีเรือจมไป 3 ลำ

⁵³กรมศิลปากร, *จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จุลศักราช ๑๑๗๑ - ๑๑๗๔* (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2562), 157-159.

⁵⁴เรื่องเดียวกัน, 159 .

⁵⁵เรื่องเดียวกัน, 34, 45-46.

⁵⁶เรื่องเดียวกัน, 34-35, 159.

ทำให้มีคนไทยและบางส่วนหลบหนี เมื่อถึงเมืองตะกั่วป่าได้พักอยู่ 3 วัน เมื่อยกทัพเกิดลมแรงและฝนตกหนักมาก ทำให้เรือแตก 16 ลำ มีคนเสียชีวิตประมาณ 30 คน เรือไปไม่ได้ต้องถอยกลับมาเมืองตะกั่วป่า 44 ลำ เหลือคนในทัพบกและเรือ 3,000 คน จับผู้หญิงบ้านตะกั่วป่า 2 คน⁵⁷

ฝั่งไทยมีข่าวจากเมืองตะกั่วป่าไปเมืองไชยาว่าพม่าได้ยกทัพกลับมาถึงเมืองตะกั่วป่า เจ้าพระยาศรีธรรม-โตกราชฯ (พัฒน์ ณ นคร) ผู้ครองเมืองนครศรีธรรมราช มีคำสั่งให้พระยาบริรักษ์ภูเบศร (น้อย ณ นคร) ผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราช ยกทัพไปทางปากน้ำกุแหระ จัดคนไปประจำตามด่าน รวบรวมเลกตามหัวเมือง ตระเตรียมดินปืน เครื่องศาสตราวุธและเสบียงอาหาร นอกจากนี้ได้สั่งซื้อปืนใหญ่ ปืน กระสุนปืนรวมถึงดินปืน เพิ่มเติมจากเกาะหมากเพื่อใช้ทำศึกและป้องกันบ้านเมือง เพราะปืนใหญ่ที่มีอยู่ในหัวเมืองภาคใต้นั้นมีจำนวนน้อย และบางเมืองไม่มีปืนใหญ่⁵⁸

ฝั่งพม่าเดินบกไป 5 วันถึงปากพระ จะเดินทางต่อไปตีเมืองไทรบุรี แต่ถูกห้ามไว้ อยู่ได้ราว 1 เดือน เกิดขาดแคลนเสบียงจึงส่งคนออกเรือจะไปซื้อข้าวที่เมืองมะริด เมื่อไปถึงนาเตยติดพายุ เดินทางไม่ได้ เรือแตก พากันขึ้นบกจะมาทางเมืองถลาง บางคนถูกฝั่งไทยจับ บางคนสามารถหนีไปเมืองถลาง⁵⁹

จากเอกสารในปีพ.ศ. 2354 กล่าวถึงเมืองถลางว่าเป็นเมืองหน้าด่านให้แก่เมืองไทร ได้เสียเมืองถลางแก่พม่าเพราะเจ้าเมืองกรมการประมาท ไม่ได้จัดแจงตระเตรียมเสบียงอาหาร กระสุน ดินประสิ่วไว้สำหรับบ้านเมือง เมื่อมีข้าศึกมาจึงเสียที บ้านเมืองได้รับความเสียหายมาก ราษฎรล้มตายและแตกกระจัดกระจายไปอยู่ต่างเมือง ซึ่งเมืองถลางเป็นเมืองหน้าด่านฝ่ายทะเลตะวันตกมีความสำคัญ จึงมีคำสั่งโปรดฯ ให้หลวงยกกระบัตรเมืองตะกั่วทุ่งมียศเป็นพระวิเชียรภักดี ว่าราชการเมืองถลาง ออกมารวบรวมผู้คนตั้งทำไร่นา ชูตร้อนแร่ตีบุก ณ ที่ภูเขา (ในเอกสารระบุชื่อต่างกันแต่จะเป็นเอกสารเดียวกัน 3 ชื่อ คือ ภูเขา พังงา กตพงา แต่มีความหมายถึงเมืองพังงา เช่นเดียวกัน) และไม่ควรประมาททางใจว่าจะไม่มีศึกอีก เมื่อได้เสบียงอาหาร ปืน กระสุนดินประสิ่ว ซึ่งพอจะรักษาบ้านเมือง จึงจะให้ไปตั้ง ณ เกาะเมืองถลาง นอกจากนี้ได้ตั้งนายฤทธิมหาดเล็กบุตรเจ้าพระยาสุรินทราชาเป็นหลวงวิจิตรภักดี ตำแหน่งผู้ช่วยราชการ เมื่อถึงช่วงที่จะชูตร้อนแร่ตีบุก ให้หลวงวิจิตรภักดีตั้งเตือนให้ราษฎรชายหญิงไปชูตร้อนแร่ตีบุกและเมื่อถึงช่วงพระราชพิธีก็ให้หลวงวิจิตรภักดีพร้อมด้วยเจ้าเมืองกรมการกราบถวายบังคมถือนำพระพิพัฒน์สัตยาตามธรรมเนียม โดยเมืองถลาง เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองตะกั่วป่า เมืองกตพงาต่างเป็นเมืองหน้าด่าน ให้หลวงวิจิตรภักดีจัดแจงเรือรบ ปืน ปืนใหญ่ กระสุนดินประสิ่วไว้ให้พร้อมหากเกิดศึกสงคราม⁶⁰ โดยชาวบ้านได้ตั้งบ้านเรือนและมีกรเรียกเมืองบริเวณนี้ว่า เมืองถลางที่พังงา⁶¹

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, 160.

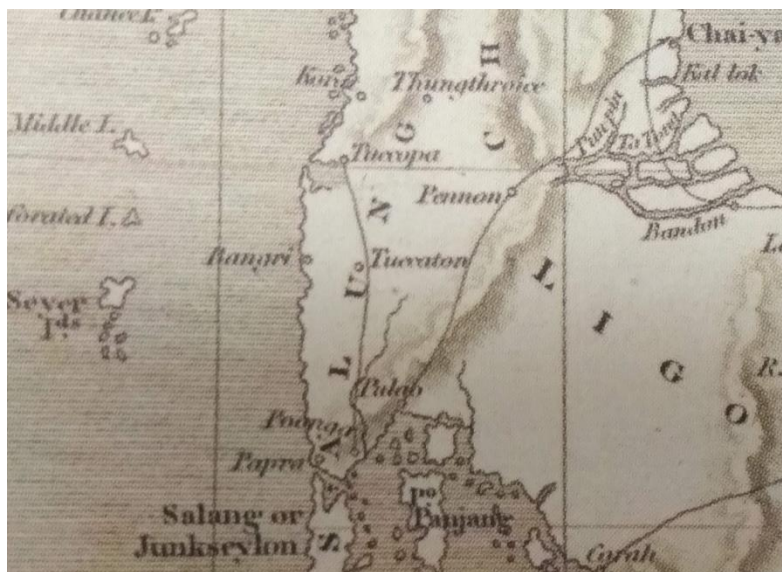
⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, 35-43.

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, 161.

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, 207, 210-211.

⁶¹ อนุม พูนวงศ์, ประวัติศาสตร์เมืองภูเก็ต, 94.

ปีพ.ศ. 2367 รัชกาลที่ 3 ทรงโปรดฯ ให้ชาวกลางที่อพยพหนีพม่ามาอยู่ที่พังงา กลับมาตั้งถิ่นฐานที่เมืองถลาง เรียกกันว่า “ถลางเมืองใหม่”⁶² สำหรับผู้คนที่เหลืออยู่ที่เมืองพังงานั้น โปรดฯ ให้พระยาบริรักษ์ภูธร (กลับ) เป็นเจ้าเมืองปกครอง จนกระทั่งปีพ.ศ. 2383 ได้ทรงถอดพระยาบริรักษ์ภูธร (กลับ) ออกจากตำแหน่งเจ้าเมืองพังงา⁶³

ภาพที่ 10 แสดงตำแหน่งปากพระ พังงา บางคลี ตะกั่วทุ่ง ตะกั่วป่า เป็นส่วนหนึ่งของแผนที่อาณาจักรสยามและโคชินจีน ฉบับครอว์เฟิร์ต พ.ศ. 2371

ที่มา ธัชชัย วินิจจะกุล, **กำเนิดสยามจากแผนที่ : ประวัติศาสตร์ภูมิภคยาของชาติ**, แปลจาก Siam mapped : a history of the geo-body of a nation, แปลโดย พงษ์ทอง ภาครพันธุ์ และคณะ (กรุงเทพฯ : คปไฟ, 2556), 150.

หลังเกิดเหตุกบฏเมืองไทรบุรีปีพ.ศ. 2381 - 2382 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดระเบียบการปกครองหัวเมืองปักษ์ใต้ส่วนล่าง โปรดฯ ให้ย้ายพระยาไทร (แสง ณ นคร) ไปเป็นผู้ว่าราชการเมืองพังงาดำรงตำแหน่งพระยาบริรักษ์ภูธรฯ (แสง ณ นคร) ให้เกลี้ยกล่อมเอาแขกที่รับใช้รวมถึงเรือรบ เรือกำปั่น ปืนและปืนใหญ่จากเมืองไทรบุรีไปทั้งหมดเพื่อเสริมกำลังของเมืองพังงาและลดกำลังภายในเมืองไทรบุรีให้น้อยลง ส่วนพระเสนาฯ ชิตา (นุช ณ นคร) ผู้เป็นน้องชายให้เป็นผู้ช่วยราชการเมืองพังงาซึ่งทั้ง 2 ท่านเป็นบุตรของเจ้าพระยานคร (น้อย ณ นคร) ต่อมาพระยศภักดี ผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่าถึงแก่กรรม จึงโปรดฯ ให้พระเสนาฯ ชิตา (นุช ณ นคร) ไปดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่าในปีพ.ศ. 2384 และยกเมืองพังงาขึ้นเป็นเมืองชั้นโท

⁶²เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁶³พินิจ พิษยกุลป์ และคนอื่น ๆ, **ที่ระลึกเนื่องในวโรกาสเปิดห้องสมุดประชาชนเฉลิมราชกุมารี ณ วัดราษฎร์อุบลถัมภ์ อำเภอทับปุด จังหวัดพังงา** (กรุงเทพฯ : บพิตรการพิมพ์, 2543), 34.

ปีพ.ศ. 2402 พระยาบริรักษ์ภูธรา (แสง ณ นคร) ถึงแก่กรรม รัชกาลที่ 4 ทรงแต่งตั้งพระยาเสนาภูชิตา (นุช ณ นคร) ไปเป็นเจ้าเมืองพังงาแทนพระเป็นเจ้าเมืองที่อาวุโสที่สุด แต่พระยาเสนาภูชิตา (นุช ณ นคร) ไม่ยอมรับเป็นเจ้าเมืองพังงา โดยอ้างว่ามีความคุ้นเคยกับเมืองตะกั่วป่ามากกว่า จึงทรงแต่งตั้งให้พระภักดีนุชิต (ขำ ณ นคร) ปลัดเมืองพังงาขึ้นเป็นเจ้าเมืองพังงาแทนบิดา มียศเป็นพระยาบริรักษ์ภูธรา และทรงยกพระยาเสนาภูชิตา (นุช ณ นคร) เจ้าเมืองตะกั่วป่าให้มีบรรดาศักดิ์เท่าพระยาบริรักษ์ภูธรา (แสง ณ นคร) ผู้เป็นพี่ชาย ทั้งยังยกฐานะเมืองตะกั่วป่าเป็นหัวเมืองโท ปกครองเมืองตะกั่วทุ่งและเมืองกลาง⁶⁶ ลตฐานะเมืองพังงาเป็นหัวเมืองชั้นตรีขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ⁶⁷

ประมาณปีพ.ศ. 2403 พระตะกั่วทุ่ง (ดิน ณ ตะกั่วทุ่ง) ผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วทุ่งถึงแก่อนิจกรรม พระตะกั่วทุ่ง (อ่อน ณ ตะกั่วทุ่ง) ได้เป็นผู้ว่าราชการเมืองคนต่อมา หลังจากถึงแก่อนิจกรรม พระยาบริสุทธิลิทธิภูมิมนตรี (นายเล่ห์ อากู) ได้เป็นผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วทุ่งต่อมาจนถึงแก่อนิจกรรมในปีพ.ศ. 2440⁶⁸

ต่อไปจะแบ่งประเด็นทางประวัติศาสตร์ออกเป็น 3 หัวข้อ คือ การปกครอง เศรษฐกิจและสภาพสังคม โดยจะอธิบายเป็นหัวข้อใหญ่หรือภาพรวมของทั้ง 3 เมือง คือ เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่งและเมืองพังงาก่อนที่จะอธิบายรายละเอียดปลีกย่อยลงไปถึงแต่ละเมือง

1) การปกครอง

ลักษณะการปกครองเมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่งและเมืองพังงาในช่วงเวลานี้มีผู้ปกครอง เรียกว่าเจ้าเมืองหรือผู้ว่าราชการเมือง มีหน้าที่ปฏิบัติงานว่าราชการบ้านเมืองหรือกินเมือง ดูแลราษฎรให้อยู่อย่างมีความสุข ราษฎรภายในเมืองมีหน้าที่ต้องตอบแทนเจ้าเมืองโดยการช่วยงานราชการหรือนำสิ่งของที่หามาได้มาแบ่งปันให้ ช่วยให้เจ้าเมืองไม่ต้องกังวลในการหาเลี้ยงชีพ รัฐบาลในเมืองหลวงไม่ต้องส่งเงินให้ จึงให้ค่าธรรมเนียมในการทำการต่าง ๆ ในหน้าที่เป็นตัวแทนสำหรับใช้สอย เมื่อเวลาผ่านไปผลประโยชน์ที่เจ้าเมืองได้รับไม่เพียงพอต่อการเลี้ยงชีพ จึงต้องคิดหาผลประโยชน์เพิ่มเติม เช่น การค้าขาย เจ้าเมืองกรมการมีอำนาจหน้าที่บังคับบัญชาการต่าง ๆ ตามตำแหน่ง จึงอาศัยตำแหน่งทางราชการเป็นปัจจัยให้ได้รับผลประโยชน์ สำหรับที่ว่าการชาวนั้นมักจะใช้จวนเจ้าเมืองหรือที่พักอาศัยของเจ้าเมืองในการประชุมว่าราชการเวลามีนงาน โดยทำศาลาโถงนอกรั้วข้างบ้าน เรียกว่า “ศาลากลาง” เมื่อเจ้าเมืองถึงแก่กรรม จวนจะตกเป็นของลูกหลาน ทำให้เมื่อมีเจ้าเมืองคนใหม่จึงต้องไปสร้างศาลาดังกล่าวในบริเวณบ้านของตน⁶⁹

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, 32

⁶⁷ เอกสารยี่สิบเล่ม กรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 4 กระทรวงกลาโหม (จ.ศ. 1221 - 1223), ร.4 รล- กท. เล่ม 22, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, หน้า 107-111.

⁶⁸ สำนักงานศึกษาธิการ, ประวัติวัดจังหวัดพังงา (มปท., 2520), 102, 126.

⁶⁹ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และพระยาราชเสนา (ศิริ เทพหัสดิน ณ อยุธยา), เทศาภิบาล, 49-52.

ก่อนปีพ.ศ. 2434 พระยาทิพโกษา (โต โชติกเสถียร) ได้รับแต่งตั้งให้เป็นข้าหลวงรักษาราชการหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ด้วยความสามารถของท่านทำให้สามารถจัดเก็บภาษีอากรได้มากกว่าหัวเมืองอื่น ๆ ทั้งยังมีส่วนในการปรับปรุงแก้ไขระเบียบการปกครองร่วมด้วย⁷⁰

เมืองตะกั่วป่า ในพงศาวดารเมืองกลางที่เขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้กล่าวถึงรายนามเจ้าเมืองที่ได้ปกครองเมืองตะกั่วป่าในช่วงก่อนสมัยรัชกาลที่ 3 จนถึงสมัยรัชกาลที่ 3 พบว่ามีเจ้าเมืองปกครองเมืองตะกั่วป่า ขณะที่เมืองตั้งอยู่ที่เวียง เขตอ.กะปง ที่ตำบ. อ.ตะกั่วป่า และที่บ้านตะกั่วป่า ต.โคกเคียน อ.ตะกั่วป่า จ.พังงา มีรายนามดังนี้⁷¹

1. จอมแก้วตีเสนา (แขก)
 2. พระวิชิต (หุหนวก)
 3. หลวงตะกั่วป่าจีน
 4. หลวงณรงค์ บุตรพระยาประสิทธิสงครามจางวาง
 5. พระตะกั่วป่า (เกษ) เป็นบิดาของพระตะกั่วป่า (ม่วง)
 6. พระยาอินทร เป็นกอนอกเมืองไชยามาเป็นเจ้าเมืองตะกั่วป่า
 7. พระตะกั่วป่า (ม่วง)
 8. พระตะกั่วป่า (อุ)
- ช่วงเวลาหลังจากนั้นมักไม่ค่อยพบหลักฐานเอกสารที่กล่าวถึงชื่อเจ้าเมือง เท่าที่สืบค้นได้มีดังนี้
9. พระตะกั่วป่า น้องเขยพระยากลาง ในปีพ.ศ. 2368
 10. พระยศักดิ์ ถึงแก่กรรมในปีพ.ศ. 2384
 11. พระยาเสนาอนุชิตฯ (นุช ณ นคร) พ.ศ. 2384 - 2424
 12. พระยาเสนาอนุชิตฯ (เอี่ยม ณ นคร) พ.ศ. 2424 - 2435

⁷⁰สุนทร หิรัญวงษ์, “การปฏิรูปการปกครองมณฑลภูเก็ตในรัชกาลสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่าง พ.ศ. 2434 - 2435,” ใน *มณฑลเทศาภิบาล : วิเคราะห์เปรียบเทียบ* (กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2524), 182-183, 288-331.

⁷¹สำนักงานศึกษาธิการ, *ประวัติวัดจังหวัดพังงา*, 158-159 ; คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพังงา*, 69. Colonel G.E. Gerini, “Historical Retrospect of Junkceylon Island,” in *Old Phuket : historical retrospect of Junkceylon Island*, 140 ; อนุกรม พูนวงศ์, *ประวัติศาสตร์เมืองภูเก็ต*, 63-64.

เมืองตะกั่วทุ่ง ในพงศาวดารเมืองกลางที่เขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้กล่าวถึง
 รายงานเจ้าเมืองที่ได้ปกครองเมืองตะกั่วทุ่งในช่วงก่อนสมัยรัชกาลที่ 3 จนถึงสมัยรัชกาลที่ 3 สำหรับ
 รายงานเจ้าเมืองตะกั่วทุ่ง มีดังนี้⁷²

1. หลวงเพชร ต่อมาได้ยศเป็นพระตะกั่วทุ่ง (ขาทัก)
2. นายศรี ต่อมาได้ยศเป็นจอมศรีภักดี
3. พระตะกั่วทุ่ง (ขุนดำ) เป็นบิดาของพระตะกั่วทุ่ง (ถิน)
4. พระตะกั่วทุ่งหรือพระยาบริสุทธิลโหะภูมินทราธิบดี (ถิน) ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 3 ปกครองถึงปี

พ.ศ. 2403

ช่วงเวลาหลังจากนั้นมักไม่ค่อยพบหลักฐานเอกสารที่กล่าวถึงชื่อเจ้าเมือง เท่าที่สืบค้นได้มีดังนี้

5. พระตะกั่วทุ่ง (อ่อน ณ ตะกั่วทุ่ง) ปกครองตั้งแต่ปีพ.ศ. 2403 ถึงประมาณพ.ศ. 2430
6. พระยาบริสุทธิลโหะภูมินทราธิบดี (กลุ่ม ณ นคร) ปกครองตั้งแต่ประมาณปีพ.ศ. 2430 – 2440

เมืองพังงา ในทำเนียบข้าราชการเมืองนครศรีธรรมราชระบุว่าเมืองพังงาหรือเมืองภูงามี
 “หลวงทิพภักดี” เป็นนายที่นำ 1,000 ฝ่ามือมา มีข้าราชการทั้งหมด 5 คน บริเวณนี้ถือเป็นเขตแดนการปกครองของ
 แขวงเมืองตะกั่วป่ามาแต่ดั้งเดิม⁷³

ภายหลังศึกกลางเมืองการรวบรวมผู้คนตั้งเมืองกลางที่กรำงาและกลายเป็นเมืองพังงาในเวลาต่อมา
 มีรายนามผู้ปกครองดังนี้

1. พระวิเชียรภักดี ปกครองตั้งแต่พ.ศ. 2352 – 2367
2. พระยาบริรักษ์ภูธร (กลีบ) ปกครองตั้งแต่พ.ศ. 2367 - 2383
3. พระยาบริรักษ์ภูธรา (แสง ณ นคร) ปกครองตั้งแต่พ.ศ. 2383 – ก่อนพ.ศ. 2404
4. พระยาบริรักษ์ภูธรา (ข้า ณ นคร) ปกครองตั้งแต่พ.ศ. 2404 – 2438

⁷²Colonel G.E. Gerini, “ Historical Retrospect of Junkceylon Island,” in *Old Phuket: historical retrospect of Junkceylon Island*, 140.

⁷³ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, ประวัติศาสตร์อารยธรรมภาคใต้ : แหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่สำคัญในประเทศไทย,

2) เศรษฐกิจ

ช่วงก่อนรัชกาลที่ 3 มีการจัดเก็บจังกอบ อากร ส่วย ฤชาหรือส่วยสาอากร ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 เกิดการเปลี่ยนวิธีการจัดเก็บภาษี เปลี่ยนเป็นการผูกขาดภาษีอากรโดยมีผู้รับประมูลไปเก็บผลประโยชน์หรือจัดเก็บภาษีอากรจากราชรัฐตามสิ่งที่ได้ประมูล ผู้รับผูกขาดจากทางการจะถูกรเรียกว่า เจ้าภาษีนายอากร ต้องตั้งโรงภาษีเป็นที่จัดเก็บภาษีในบริเวณที่มีการสัญจรขนส่งสินค้า สำหรับอากรจะถูกตั้งมาจากผลประโยชน์ที่ราชรัฐทำมาหากิน โดยอากรที่มีมาก่อนสมัยรัชกาลที่ 3 จะยังคงใช้คำว่าอากร ขณะที่อากรซึ่งตั้งขึ้นใหม่นั้นเรียกว่า ภาษี ทั้งนี้มีการตั้งภาษีอากรเพิ่มรวมทั้งหมด 38 อย่าง⁷⁴ โดยผู้ว่าราชการเมืองเป็นผู้ผูกขาดภาษีอากรมาจากทางการ แล้วไปหาพ่อค้ามาลงทุนประมูลภาษีชนิดนั้น ๆ ซึ่งคนจีนมีความชำนาญในด้านนี้จึงเข้ามามีบทบาทในการจัดเก็บภาษีและการค้าขาย⁷⁵ มีการค้าทางทะเลโดยเรือสำเภากับต่างประเทศ นอกจากนี้การขาดแคลนแรงงานในไทยทำให้เกิดการเข้ามาของคนจีน เกิดการผูกปิ่นแทนการใช้แรงงาน

ภายหลังจากการลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริงในสมัยรัชกาลที่ 4 เกิดการพัฒนาทางเศรษฐกิจในไทยอย่างรวดเร็ว ทั้งการค้าภายในประเทศและการค้าระหว่างประเทศ โดยอุตสาหกรรมเหมืองแร่เป็นหนึ่งในอุตสาหกรรมสำคัญช่วงต้นรัตนโกสินทร์ที่ภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงเป็นอุตสาหกรรมที่มีการพัฒนาต่อเนื่อง การลงนามในสนธิสัญญานี้ทำให้เกิดการยกเลิกการค้าของหลวงและการผูกขาดการค้ารวมทั้งภาษีขาเข้า ร้อยชักสาม ภายหลังชาติอื่น ๆ เช่น นอร์เวย์ สวีเดน ได้ทำสัญญาทางการค้ากับไทยเหมือนอย่างอังกฤษ ทำให้รัฐบาลสูญเสียรายได้อย่างมาก เกิดการปฏิรูปการจัดเก็บภาษีอากร เปลี่ยนจากการผูกขาดภาษีโดยเจ้าภาษีนายอากรเป็นการจัดเก็บโดยรัฐบาล เปิดให้มีการผูกขาดขายฝิ่น สุรา หวย การพนันอย่างมากภายใต้การกำกับดูแลเป็นไปได้ โดยให้พนักงานของรัฐบาลเป็นคนเก็บภาษีอากร⁷⁶ ส่วนโรงภาษีเรียกว่า ตำนภาษี สำหรับภาษีอากรที่จัดเก็บแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ ภาษีคอกวนแมนต์หรือภาษีราชาธิปไตย เป็นภาษีที่รัฐบาลจัดเก็บเองโดยมอบให้

⁷⁴ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, “ภาคที่ 16 ตำนานภาษีอากรบางอย่างกับคำอธิบายของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ,” ใน *ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ภาค 2*, เล่ม 2, พิมพ์ครั้งที่ 5 (ฉบับสมบูรณ์) (กรุงเทพฯ : มูลนิธิ, 2558), จัดพิมพ์เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในโอกาสฉลองพระชนมายุ 5 รอบ 2 เมษายน 2558), 167-168, 177-178 ; พระยาอนุমানราชธนะ (ยง เสฐียรโกเศศ), ผู้เรียบเรียง, *ตำนานศุลกากร* (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2482), พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพร้อมพงศ์อิทธิราช 27 มีนาคม 2482), 7-9.

⁷⁵ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, *เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต*, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2550), 66 ; ญาดา ประภาพพันธ์, *ระบบเจ้าภาษีนายอากรสมัยกรุงเก่า ยุคต้น* (กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2524), 123-124.

⁷⁶ พระยาอนุমানราชธนะ (ยง เสฐียรโกเศศ), ผู้เรียบเรียง, *ตำนานศุลกากร*, 8, 22 ; วิชัย ประสงค์สันติ, ผู้เรียบเรียง, *ประวัติศาสตร์ภาพการฉบับสมบูรณ์* (พระนคร : กรุงเทพฯ, 2514), 234-236, 323 ; วิลเลียม จี. สกินเนอร์, *สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์*, แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และคนอื่นๆ, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2548), 108-109, 120 ; ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, “อุตสาหกรรมเหมืองแร่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” *วารสารสุโขทัยธรรมมาธิราช* 5, 3 (กันยายน-ธันวาคม 2535): 68.

ผู้ว่าราชการเมืองทำหน้าที่จัดเก็บภาษีอากรของรัฐ และภาษีที่รัฐเปิดให้มีการประมูลแข่งขันเป็นเจ้าภาษีนายอากรอย่างเสรี ในปลายรัชกาลที่ 4 ค่าธรรมเนียมต่าง ๆ และการผูกขาดตัดตอนการเก็บภาษีได้ถูกล้มเลิกไป⁷⁷

หลังจากการปฏิรูปการจัดเก็บภาษีอากร พบว่ารัฐบาลได้เงินเข้าท้องพระคลังมากขึ้น ทั้งนี้เดิมพระราชทรัพย์จะขึ้นอยู่กับกรมต่าง ๆ เช่น กรมพระคลังสินค้า กรมพระกลาโหม กรมมหาดไทยกรมท่าซ้าย เป็นต้น เมื่อการเก็บเงินภาษีอากรมีการค้างชำระมากขึ้น จึงเกิดการตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ขึ้นเพื่อใช้เป็นที่รวมพระราชทรัพย์ในท้องพระคลังและมีการตราพระราชบัญญัติหอรัษฎากรพิพัฒน์ขึ้นในปีพ.ศ. 2416 ต่อมาในปีพ.ศ. 2435 เกิดการตั้งกระทรวงพระคลังมหาสมบัติเพื่อรับผิดชอบการเก็บภาษีอากร ประกอบด้วยกรมสรรพภาษี กรมสรรพากรและกรมศุลกากร⁷⁸

เงินภาษีอากรที่ค้างมีด้วยกัน 2 ประเภท คือ เงินงวดและดอกเบี้ย โดยการค้างเงินภาษีอากรในแถบเมืองพังงา เมืองตะกั่วป่าและเมืองตะกั่วทุ่งนั้น พบว่าผู้ว่าราชการเมืองต่างค้างภาษีเหมือนกันทั้ง 3 เมือง คือ พระยาเสนาฯ ชิตฯ (กล่อม ณ นคร) ค้างส่งเงินภาษีอากรเมืองตะกั่วป่าให้แก่ทางการในปีพ.ศ. 2433 - 2434 จึงถูกนำตัวไปเร่งเงินภาษียังเมืองภูเก็ต ทรัพย์สมบัติถูกตีตราและยึดไปเป็นของหลวง⁷⁹

พระบริสุทธิโลหะภูมินทรฯ (เอี่ยม ณ นคร) ค้างเงินภาษีอากรเมืองตะกั่วทุ่งในปีพ.ศ. 2433 - 2434 เป็นเงิน 124 ชั่ง 12 บาท 53 อัฐ 31 เปี้ย⁸⁰

พระยาบริรักษ์ภูธรฯ (ข้า ณ นคร) ค้างเงินอากรตีบุกเมืองพังงา 110 ชั่ง เงินส่วย 654 ชั่ง 5 บาทในปีพ.ศ. 2438 และถึงแก่กรรมต้องนำทรัพย์สินออกขายทอดตลาดเพื่อนำมาชำระหนี้หลวง⁸¹

สาเหตุการค้างภาษีส่วนหนึ่งคงเป็นเพราะผู้ว่าราชการเมืองต้องออกเงินให้คนจีนเพื่อไปทำเหมืองตีบุกก่อน เมื่อคนจีนทำเหมืองตีบุก นำไปค้าขายแล้วจึงจะนำเงินมาใช้คืนแก่ผู้ว่าราชการเมือง ในปีใดที่แร่ตีบุกราคาตกต่ำ นำไปขายไม่ได้กำไร ผู้ว่าราชการเมืองกลับต้องเสียเงินไปตามจำนวนที่ได้แจ้งไว้แก่ทางการในช่วงที่รับผูกภาษีอากร เมื่อไม่มีเงินจะนำมาเสียจึงเกิดเป็นการค้างภาษีขึ้น

⁷⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 กท/17 สารตราตั้งพระยาภูเก็ตเก็บภาษีคอคเวอแมนต์เมืองภูเก็ต (จ.ศ. 1243 - 1244), อ้างถึงใน พวงทิพย์ เกียรติสทกุล, “กิจการเหมืองแร่ของชาวจีนในมณฑลภูเก็ต พ.ศ. 2400 - 2474,” ใน *อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร* 19, 1-2 (2539-2540): 74 ; วิลเลียม จี. สกินเนอร์, *สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์*, 123.

⁷⁸ สมสวาท ขวณไชยสิทธิ์, *การปฏิรูปภาษีอากรในรัชสมัยสมเด็จพระปิยมหาราช* (กรุงเทพฯ : หน่วยงานศึกษานิติศาสตร์ กรมการฝึกหัดครู, 2518), 54, 84, 137-138 ; พระยาอนุমানราชธน (ยง เสฐียรโกเศศ), ผู้เรียบเรียง, *ตำนานศุลกากร*, 20, 35.

⁷⁹ “เรื่องเงินหลวงค้าง พระยาเสนาฯ ชิตและพระบริสุทธิโลหะ,” 31 สิงหาคม-16 พฤศจิกายน 2435, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ, ร.5 ค22.1/23, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁸⁰ “เรื่องหนี้หลวงรายพระบริสุทธิโลหะภูมินทร ผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วทุ่ง,” 30 ตุลาคม 2435-25 ตุลาคม 2436, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ, ร.5 ค22.1/24, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁸¹ “เรื่องพระยาบริรักษ์ภูธร ผู้ว่าราชการเมืองพังงาเป็นหนี้หลวง,” 13 มกราคม 2438-1 มีนาคม 2440, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ, ร.5 ค22.1/40, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

เมืองตะกั่วป่า ในช่วงรัชกาลที่ 3 พบว่ามีการเพาะปลูกเล็กน้อย ในช่วงนี้เมืองนครศรีธรรมราช ยังมีบทบาทในการดูแลเมืองขนาดเล็กกว่า เช่น เมืองตะกั่วป่า ทำให้เมื่อเกิดการเกณฑ์แรงงานนั้นแรงงานส่วนใหญ่จะถูกนำตัวไปทำงานแถบเมืองนครศรีธรรมราช โดยเมืองตะกั่วป่ามีผลิตผลสำคัญคือ ดีบุก โดยสามารถผลิตได้ปีละ 2,000 หาบ ขณะที่การเก็บผลประโยชน์ถูกผูกขาดโดยเจ้าภาษีนายอากรซึ่งมีทาสส่วนตัวจำนวนมาก (อี.เอ.บลันเดลล์ รองข้าหลวงของอังกฤษที่เดินทางจากตะกั่วป่าไปยังมะริดในพ.ศ. 2374 ให้ข้อสังเกตว่าผู้คนเหล่านี้เกือบจะเป็นผู้อาศัยกลุ่มเดียวที่อยู่ที่ตะกั่วป่า) มีหน้าที่ในการเก็บแร่และในเวลาเดียวกันเจ้าภาษีนายอากรก็ให้สิทธิเช่าต่อผู้อื่น ให้สิทธิเก็บแร่เพื่อนำมาขายต่อตัวเจ้าภาษีนายอากรตามราคาที่กำหนด แร่มักได้จากท้องน้ำใกล้ ๆ ภูเขาและใช้ช้างบรรทุกทุกกลับมา ในฤดูฝนสามารถใช้คลองตะกั่วป่าเป็นทางขึ้นไปใกล้ตีนภูเขาแทนการเดินบกได้ จากนั้นก็ข้ามเขาและเดินทางไปอีกราว 1 วันก็จะถึงแม่น้ำบ้านดอน ซึ่งถ้าใช้เรือลำเล็กก็จะกินเวลา 4 - 5 วัน ในฤดูแล้ง การเดินทางด้านนี้ใช้เวลา 1 วัน แต่ถ้าไปอีกด้านหนึ่งจะใช้เวลา 2 วัน ด้วยเหตุที่น้ำในแม่น้ำต้นและภูเขาภูนี้ไม่ค่อยสูงชัน⁸²

ในสมัยรัชกาลที่ 5 พบว่าเหมืองแร่ดีบุกนั้นพบกระจุกกระจายอยู่ทั่วบริเวณทิศใต้ของเมือง ตั้งแต่ทะเลไปจนถึงเขตแดนเมืองนครศรีธรรมราชและมักจะตั้งอยู่ภายในป่าลึก หนทางที่จะเข้าไปนั้นมีความยากลำบากต้องใช้ช้างในการสัญจร ตามภูเขาที่มีการทำเหมืองแร่หลายแห่ง รวมถึงในอ.กะปงซึ่งเป็นแหล่งเหมืองแร่ดีบุกที่สำคัญ โดยเมืองตะกั่วป่าสามารถส่งออกดีบุกได้ปีละ 600 - 700 ตัน สำหรับคนงานเหมืองข้าวและฝิ่นถือเป็นสินค้านำเข้าที่สำคัญมาก โดยฝิ่นได้มาจากปีนังผ่านทางเมืองภูเก็ต ขณะที่ปริมาณข้าวและผลไม้ที่ผลิตเองในเมือง มีเพียงพอสำหรับชาวสยามบริโภคกันเองเท่านั้น เป็นเหตุให้ต้องนำเข้าข้าวเพิ่มเติมจากภายนอก⁸³

⁸²ลินจง สุวรรณโกคิน, ผู้แปล, **เอกสารเฮนรี เบอร์นี**, เล่ม 11 (มีนาคม ค.ศ. 1827 ถึง มิถุนายน ค.ศ. 1833), (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2551), 252-254.

⁸³เฮอร์เบิร์ต วาริงตัน สมิธ, **ห้าปีในสยาม**, แปลจาก Five years in Siam, แปลโดย เสาวลักษณ์ กิจานนท์, เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2559), 35, 36, 38.

เมืองตะกั่วทุ่ง ในช่วงพ.ศ. 2356 มีร่างตราให้พระตะกั่วทุ่งยกครอบครัวไพร่พลเมืองขึ้นไปตั้งทำไร่นาและขุดร่อนแร่ดีบุก ณ เมืองตะกั่วทุ่ง แล้วให้ส่งเลิกจำนวน 20 คน กับช้างเกณฑ์บรรทุก 4 ช้างให้แก่พระวิเชียรภักดี เจ้าเมืองกลาง ส่วนแร่ดีบุกนั้นให้พระยาสุนทรสมบัติมาตั้งโรงถลุงแร่ ณ เมืองตะกั่วทุ่ง ถ้าราษฎรขุดร่อนแร่ดีบุกได้ ให้พระสุนทรนายอากรสุบลดลง ได้นำดีบุกยกทุนภาษีให้แก่ราษฎร ส่วนอากรดีบุกให้จัดเก็บจำนวนตามเดิมที่เคยมีมา⁸⁴ ในระหว่างปีพ.ศ. 2436 - 2438 กล่าวถึงการผลิตและส่งออกแร่ดีบุกจำนวนมากผ่านไปทางเมืองพังงา⁸⁵

เมืองพังงา ในช่วงที่เริ่มตั้งเมืองกลางที่ทราลูงา ผู้คนขัดสนเสียดายมาก เพราะที่ทราลูงามีไร่นาน้อย ไพร่พลเมืองทั้งหมดมาตั้งอยู่ที่ทราลูงาเมืองเดียว ทำให้ไร่นาไม่พอทำกิน พระวิเชียรภักดีผู้เป็นเจ้าของจึงต้องจัดเรือไปซื้อข้าวเมืองไทรบุรีจากพระยาไทร ทั้งนี้มีคำสั่งจากทางการห้ามไม่ให้พระยาไทรเรียกเอาภาษีและค่าธรรมเนียมจากพระวิเชียรภักดี เมื่อถึงหน้านา มีคำสั่งให้พระวิเชียรภักดีจัดแจงแบ่งขายฉกรรจ์ให้ข้ามไปทำนา ณ ฟากเกาะเมืองกลาง⁸⁶ เมื่อทำแร่ดีบุกที่ทราลูงาได้ ให้ส่งไปให้หลวงสุนทรสุบลดลง จะได้อากรดีบุกเมื่อมีกำปั่นหรือสลุบเข้ามาค้าขาย ให้พระวิเชียรภักดีและกรมการเอาอากรดีบุกลงจำหน่าย พร้อมทั้งจัดซื้อสิ่งของที่ต้องพระราชประสงค์ไว้เป็นของหลวง นอกจากนี้พระวิเชียรภักดีได้รับคำสั่งให้เกลี้ยกล่อมเลิกสำหรับรับพระราชทรัพย์ ณ ที่ปากลาว (บริเวณจังหวัดกระบี่ในปัจจุบัน) และปากพนม (บริเวณจังหวัดสุราษฎร์ธานีในปัจจุบัน) และต้องไม่ให้เจ้าเมืองหรือกรมการเมืองอื่น ๆ มาขัดขวางเอาเลิกกองขนมัตผ้าพระราชทรัพย์ไปได้เป็นอันขาด ส่วนเลิกหัวเมืองปักษ์ใต้ที่ยังไม่ได้รับพระราชทานสักและหลบหนีมูลนายเข้าไปอยู่ป่า มีคำสั่งให้ออกมาตั้งเป็นกองहुงดินปะสิริชาวไว้สำหรับเมือง⁸⁷

⁸⁴ “ร่างตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาถึงเมืองนคร เรื่องให้เจ้าพระยาไชยา ขยายข้าวให้เป็นกำลังแก่พระยากลางให้ส่งตัวหลวงบำรุงเมืองกลางเข้ามา ณ กรุงฯ และถึงเมืองกลางให้ถอดพระยกกระบัตแล้วส่งตัวเข้ามา ณ กรุง ฯ” สำเนา, รัชกาลที่ 2, จ.ศ.1175, เลขที่ 7, หอสมุดแห่งชาติ.

⁸⁵ เฮอริเบิร์ท วาริงตัน สมิต, **ห้าปีในสยาม**, เล่ม 2, 34.

⁸⁶ “ท้องตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาถึงพระยาศรีธรรมโศกราช เรื่องให้ส่งข้าวเมืองไชบุรีไปให้พระวิเชียรภักดี ซึ่งออกไปจัดตั้งเมืองกลางที่ตำบลทราลูงา,” สำเนา, รัชกาลที่ 2, จ.ศ. 1175, เลขที่ 5, หอสมุดแห่งชาติ ; “ร่างตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาถึงเมืองนคร เรื่องให้เจ้าพระยาไชยา ขยายข้าวให้เป็นกำลังแก่พระยากลางให้ส่งตัวหลวงบำรุงเมืองกลางเข้ามา ณ กรุงฯ และถึงเมืองกลางให้ถอดพระยกกระบัตแล้วส่งตัวเข้ามา ณ กรุง ฯ” สำเนา, รัชกาลที่ 2, จ.ศ.1175, เลขที่ 7, หอสมุดแห่งชาติ.

⁸⁷ “ร่างตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาถึงเมืองนคร เรื่องให้เจ้าพระยาไชยา ขยายข้าวให้เป็นกำลังแก่พระยากลางให้ส่งตัวหลวงบำรุงเมืองกลางเข้ามา ณ กรุงฯ และถึงเมืองกลางให้ถอดพระยกกระบัตแล้วส่งตัวเข้ามา ณ กรุง ฯ” สำเนา, รัชกาลที่ 2, จ.ศ.1175, เลขที่ 7, หอสมุดแห่งชาติ.

พ.ศ. 2367 เจมส์ โลว์ กล่าวถึงเรือสำเภาจีนที่บรรทุกได้ 50 - 60 ตันมาทอดสมอบริเวณพังงารวมถึงเรือใหญ่อีกหลายลำ เจ้าเมืองมีรายได้จากการค้าขายส่วนตัวและเรียกเก็บเอาจากพ่อค้าต่างด้าวที่เข้ามาค้าขายภายในเมือง เจ้าเมืองมีเรือสำเภาจีน 3 ลำ ซึ่งไปค้าขายที่ปีนัง โดยบรรทุกดีบุก กระดองเต่าซึ่งนำเข้ามาจากเกาะลังกาวิและเกาะอื่น ๆ ริงนก งาช้าง ขี้วและสิ่งของสินค้าพื้นเมือง ขณะที่ขากลับจะบรรทุกผ้าขาวจากอังกฤษ ฝ้ายดอกขัตมันของอังกฤษและเบงกอล ฝ้ายกำมะหยี่จากเบงกอล ฝ้ายจากมัทราส พรม เครื่องแก้วและเครื่องหัตถกรรมอื่น ๆ เช่น มีดหรือกรรไกร โดยเจ้าเมืองจะส่งพระราชทรัพย์หรือของมีค่าให้พระเจ้าแผ่นดินทุก ๆ 3 หรือ 4 ปี ประชากรส่วนใหญ่ทำงานรับจ้างที่เหมืองดีบุกเป็นเวลาครึ่งปีแล้วกลับมาเก็บเกี่ยวข้าวในระหว่างเวลาที่เหลือ เจ้าเมืองส่งคนไปทำงานที่เหมืองและผู้คนเหล่านั้นได้รับอาหารเป็นการตอบแทน บริเวณทางทิศใต้ของบ้านเจ้าเมืองเป็นโรงถลุงดีบุกของชาวจีน สินแร่ที่ขุดได้จะนำไปขายให้ผู้ผูกขาดชาวจีนและกำไรจะตกอยู่กับเจ้าเมือง การนำสินแร่ที่ขุดได้ส่งมาจากภูเขาจะใช้ช้างหรือเรือบรรทุก โดยนายเหมืองชาวจีนไม่ต้องเสียภาษีและได้สิทธิประโยชน์จากรัฐบาลสยาม ผู้คนยังประกอบอาชีพค้าขาย ประกอบอาชีพทางการเกษตร เช่น การเลี้ยงสัตว์ประเภทเป็ด ไก่ หมูและวัวควาย การทำนา การทำไร่และการทำสวน รวมถึงการทอผ้า ข้ามมีคุณภาพต่ำกว่าข้าวที่ไทรบุรี ลักษณะเป็นเมล็ดข้าวแตกหัก ส่วนใหญ่เป็นข้าวเหนียวเหมาะกับการประกอบอาหารโดยเฉพาะขนมหวาน ซึ่งผู้หญิงมีบทบาทในการทำนา ปลุกผัก ทอผ้าและการค้าขายในตลาดเล็ก ๆ อันเกิดจากการที่ผู้ชายต้องมีหน้าที่เข้ารับราชการปีละหลายเดือน⁸⁸

พ.ศ. 2368 เฮนรี เบอร์นี่กล่าวถึงปริมาณดีบุกมาก่อนหน้านี้นี้ได้ปีละ 500 ตัน มาปีหลัง ๆ ได้ไม่เกิน 20 ตัน หรือ 80 ทาบ ผู้คนส่วนใหญ่ทำนาปลูกข้าว เกษฏกร์ที่มีข้าวส่งออกปีละไม่ต่ำกว่า 300 เกวียน สำหรับการซื้อขายดีบุกที่พังงามีอิสระเสรีและไม่เคยถูกส่งเข้ามาในกรุงเทพฯ นอกจากนี้มีความต้องการเป็นพิเศษในกรณีที่พระเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงสยามมอบให้นายครอว์เฟิร์ด เพื่อนำไปให้ ๒๗๗๗ ผู้สำเร็จราชการ เป็นการตอบแทนสิ่งของที่ท่านผู้สำเร็จราชการส่งมาถวาย หรือเพื่อใช้ในการถวายพระเพลิงพระบรมศพของรัชกาลที่ 2 มีการจัดเก็บภาษีตามระบบเจ้าภาษีนายอากร โดยเจ้าเมืองจะขอสัมปทานการถลุงแร่ดีบุกที่พังงา โดยเสียค่าสัมปทานถวายเป็นรายปี คือ ดีบุก 140 ทาบและปีนคาบศิลา 40 กระบอก ดีบุกจะถูกขายที่พังงาหรือส่งไปขายที่ปีนังแล้วส่งเงินสดเข้ากรุงเทพฯ หรืออาจจะเปลี่ยนเป็นของอื่นตามแต่พระราชประสงค์ มีบางเวลาที่เรือของพ่อค้าชาวพื้นเมืองจะเข้ามาซื้อดีบุกไปขายที่ฝั่งทะเลโคโรแมนเดล (เป็นชายฝั่งทะเลทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศอินเดีย) สำหรับราคาของดีบุกที่พังงา คือ 50 ดอลลาร์ต่อ 1 ทาบใหญ่ แร่ที่ถลุงได้เป็นแร่ชนิด 7 เปอร์เซนต์ ซึ่งที่พังงามีดีบุกมากมาย ปีพ.ศ. 2367 ได้ดีบุก 1,000 - 1,200 ทาบ คนขุดแร่และคนถลุงแร่ส่วนมากเป็นคนจีน โดยที่เกาะภูเก็ตนั้นคนขุดแร่จะขุดกันเป็นหลุม ๆ แต่ที่พังงาจะขุดเป็นคู⁸⁹

⁸⁸เจมส์ โลว์, *จดหมายเหตุเจมส์ โลว์*, แปลจาก *Journal of a public Mission to Raja of Ligor*, แปลโดย นันทา วรานติวงศ์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2519), 52, 56-57, 63-68.

⁸⁹ลินจง สุวรรณโกติน, *ผู้แปล, เอกสารเฮนรี เบอร์นี่*, เล่ม 11 (มีนาคม ค.ศ. 1827 ถึง มิถุนายน ค.ศ. 1833), 259-262

ราวปีพ.ศ. 2370 - 2373 นายมีกล่าวถึงในนิราศกลางว่าด้านท้ายเมืองมีสำเภามาค้าขายรวมถึงมีตลาดบกซึ่งใช้ดีบุกแลกเงินเหรียญเพื่อจับจ่ายใช้สอย มีการค้าขายผ้า นอกจากอาชีพค้าขายแล้วยังมีการทำไร่และทำสวน ได้แก่ เผือก ผัก พริก แพง แตงโม มัน กลอย อ้อย ตาลและส้ม ด้วยสภาพภูมิประเทศที่ใกล้กับทะเลจึงมีอำพันที่เป็นส่วนประกอบในการทำยาแผนโบราณจึงมีการสั่งให้จัดหาจากพื้นที่แถบนี้เข้าไปในกรุงเทพฯ⁹⁰

3) สภาพสังคม

เมืองตะกั่วป่า ในช่วงที่ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 3 นั้นเมืองตะกั่วป่ามีลักษณะเป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือมีคลองตะกั่วป่าตั้งอยู่ ขอบเขตทางใต้สุดอยู่ราวละติจูด 8 องศา 55 ลิปดาเหนือ และเหนือสุดอยู่ที่ประมาณละติจูด 9 องศา 20 ลิปดาเหนือ⁹¹ ท้องที่เมืองตะกั่วป่าประกอบด้วยตำบลบางสัก ตำบลคูกัก ตำบลทุ่งโตรส ตำบลตะกั่วป่า ตำบลครูดและตำบลกระ มีพลเมืองไม่เกิน 1,000 - 1,200 คน อยู่ใต้บังคับบัญชาของพระยาถลาง การเดินทางจากพังงาไปตะกั่วป่าต้องใช้ช้างเป็นพาหนะ ใช้เวลา 3 วัน 2 คืน ขณะที่การเดินทางจากตะกั่วป่าไปไชยาใช้เวลาอีก 2 - 3 วัน⁹²

ในสมัยรัชกาลที่ 5 เกิดเหตุอั้งยี่เมืองตะกั่วป่า 3 กลุ่ม คือ กลุ่มโฮเซ่ง กลุ่มยี่หิน (งี่หินหรือหึ่งหึ่ง) และกลุ่มขุนถ้ำก่ง (ปูนถ้ำก่งหรือเกียนเต็ก) ซึ่งแต่ละกลุ่มมีการปกครองและเกื้อกูลกันเฉพาะพรรคพวกของตน โดยทั้ง 3 กลุ่มนี้มักมีเรื่องทะเลาะวิวาทกันบ่อยครั้งและบางครั้งเกิดเหตุรุนแรงถึงขั้นทำร้ายกัน เช่น การทะเลาะวิวาทระหว่างกลุ่มโฮเซ่งและกลุ่มยี่หินในปีพ.ศ. 2419⁹³ เกิดการทำร้ายกันในตำบลและหมู่บ้านที่มีคนจีนอาศัยอยู่ พระยาเสนาฯ (นุช ณ นคร) ผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่าในขณะนั้นต้องออกมาขอร้องเพื่อระงับเหตุการณ์ที่ประทุหน้าจวนเจ้าเมือง ผู้ลี้ภัย เด็ก ผู้หญิง คนสูงอายุต่างเข้ามาอาศัยในจวนเจ้าเมือง เมื่อฝ่ายโฮเซ่งสู้ไม่ได้ก็หลบหนี ทำให้ศึกยุติลง⁹⁴ นอกจากคนจีนที่เป็นสมาชิกกลุ่มอั้งยี่แล้ว พบว่ากรมการภายในเมือง

⁹⁰ อัจฉิน จันทรมิตร และประพนธ์ เรืองณรงค์, ผู้รวบรวม, **นายมี (เสมียมมี) ศิษย์เอกสุนทรภู่** (กรุงเทพฯ : วลีศรีเอชเอ็น, 2555), 59-62.

⁹¹ ลินจง สุวรรณโกคิน, ผู้แปล, **เอกสารเฮนรี เบอร์นีย์**, เล่ม 11 (มีนาคม ค.ศ. 1827 ถึง มิถุนายน ค.ศ. 1833), 252.

⁹² น้อม นิลรัตน์ ณ อยุธยา, ผู้แปล, **เอกสารเฮนรี เบอร์นีย์**, เล่ม 7 (สิงหาคม ถึง ธันวาคม ค.ศ. 1825) (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2551), 245.

⁹³ สำนักงานศึกษาธิการ, **ประวัติวัดจังหวัดพังงา**, 156-157.

⁹⁴ เอกสารเย็บเล่ม กรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงกลาโหม (จ.ศ. 1244), ร.5 รล. - กท. เล่ม 34, หอจดหมายเหตุแห่งชาติหน้า, หน้า 72-87.

นายอำเภอ กำนัน คนไทยและแขกบางส่วนได้เข้ากลุ่มอั้งยี่ด้วยเช่นกัน โดยมีจำนวนทั้งหมด 326 คนซึ่งถูกทางการให้ออกจากกลุ่มอั้งยี่⁹⁵

ราวปีพ.ศ. 2436 - 2438 พื้นที่บางส่วนมีการทำให้โล่งเตียนทั้งที่บริเวณเหนือเนินเขา หุบเขา หนอง บึงและป่า ทั้งยังมีการปักเสาไม้ตะเคียนทั่วบริเวณ ตามคำสั่งการของรัฐบาลเพื่อเตรียมไว้สำหรับวางเสาโทรเลขซึ่งจะเชื่อมต่อสายทุกเมืองในบริเวณคาบสมุทรกับกรุงเทพฯ และพยายามที่จะใช้สลักกับสายที่เดินสู่เมืองไซ่ง่อนและทวาย แต่การดำเนินงานมีการหยุดชะงักเพราะทั้งสายโทรเลข ฉนวนรูปถ้วยและสายคันบังคับปลั้วแต่ขึ้นสนิมหรือไม่ก็ถูกขโมยไป อีกทั้งยังมีช้างป่าวิ่งดันเสาโทรเลขให้โค่นลง นอกจากช้างแล้วยังมีฝูงควายตามป่าละเมาะ⁹⁶

โดยท่าเรือของเมืองตะกั่วป่าประกอบด้วยปากแม่น้ำและหมู่เกาะที่ช่วยปกป้องไว้จากทะเล มีพื้นที่สำหรับจอดเรือเดินทะเลได้ในระดับน้ำลึกตั้งแต่ 7.315 - 12.801 เมตร มีคลองน้ำลึกที่ไหลไปทางตอนใต้ ออกสู่ปากคลองตะกั่วป่าเป็นระยะทางประมาณ 32.18688 กิโลเมตร ทางทิศตะวันตกของท่าเทียบเรือ คือ ปากทางอ่าวทางทิศใต้ซึ่งเป็นด้านที่เรือสินค้าตามชายฝั่งจะใช้กันมาก สำหรับสภาพอากาศนั้นพบว่าฝนที่เกิดในเมืองตะกั่วป่ามีความรุนแรงกว่าฝนที่ตกบริเวณคาบสมุทรตะวันตกทางทิศใต้ ผู้คนภายในเมืองมีชาวไทยหรือสยาม ชาวจีนและชาวตะวันตก มีการทำพิธีตามวัฒนธรรมของตน เช่น ชาวจีนในตลาดตีฆ้องและจุดประทัดเนื่องในงานแต่งงาน ประเพณีโกนจุกและการทำบุญของชาวไทยที่วัด⁹⁷

เมืองตะกั่วทุ่ง ในปีพ.ศ. 2356 มีร่างตรากล่าวถึงพระตะกั่วทุ่งให้นำพลเมืองไปทำไร่ทำนา และขุดร่อนแร่ มีการตั้งโรงกลวงหรือโรงถลุงแร่ ณ เมืองตะกั่วทุ่งด้วยโรงหนึ่ง⁹⁸ บันทึกของเจมส์ โลว์ ในปีพ.ศ. 2367 มีการกล่าวถึงบางคลี (Bang Khree) มีจำนวนบ้าน 100 หลังคาเรือน มีแม่น้ำเล็ก ๆ ตัวเมืองอยู่เหนือขึ้นไปประมาณ 1.5 ไมล์ (2.414 กิโลเมตร) และมีการถลุงแร่ดีบุก ขณะที่บริเวณนาเตย (Na Thoee) มีบ้านเรือน 200 หลังคาเรือน และบริเวณตะกั่วทุ่งหรือทุ่ง (Takoa thong หรือ Thoong) คือ ทุ่งดีบุก ตั้งอยู่ใกล้กับนาเตย และกุสุม (Kooos - oom) สันนิษฐานว่าหมายถึงกระโสม เป็นแม่น้ำเล็กๆ ไหลไปในทิศทางของฝั่ง⁹⁹

⁹⁵เอกสารเย็บเล่ม กรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงกลาโหม (จ.ศ. 1244), ร.5 รล. - กท. เล่ม 34, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, หน้า 87-89.

⁹⁶เฮอริเบิร์ต วาริงตัน สมิธ, *ห้าปีในสยาม*, เล่ม 2, 35-36.

⁹⁷เรื่องเดียวกัน, 40-43.

⁹⁸“ร่างตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาถึงเมืองนคร เรื่องให้เจ้าพระยาไชยา ขยายข่าวให้เป็นกำลังแก่พระยาหลวงให้ส่งตัวหลวงบำรุงเมืองกลางเข้ามา ณ กรุงเทพฯ และถึงเมืองกลางให้ถอดพระยกกระบัตร์แล้วส่งตัวเข้ามา ณ กรุงเทพฯ,” สำเนา, รัชกาลที่ 2, จ.ศ.1175, เลขที่ 7, หอสมุดแห่งชาติ.

⁹⁹เจมส์ โลว์, *จดหมายเหตุเจมส์ โลว์*, แปลจาก Journal of a public Mission to Raja of Ligor, แปลโดย นันทา วรานติวงศ์, 47-48.

ปีพ.ศ. 2436 - 2438 กล่าวถึงเมืองตะกั่วทุ่งว่าตั้งอยู่ทางด้านตะวันตกของเมืองพังงามีจำนวนประชากรอยู่หน้าจะไม่เกิน 5,000 หรือ 6,000 คน¹⁰⁰

เมืองพังงา ตั้งอยู่ในที่ราบรูปรีหรือหุบเขา ขนาบด้วยทิวเขา บริเวณตอนปลายทิวเขาด้านเหนือสอเข้ามาใกล้กันมากแต่ด้านใต้ห่างกัน ทางออกไปด้านทิศเหนือจึงแคบมาก แม่น้ำผ่านช่องเขานี้เข้ามาไหลผ่านหุบเขาเข้าไปในป่าโกงกางและออกอ่าวพังงา ความกว้างของแม่น้ำกับเมืองมีขนาดไม่เท่ากัน ที่ทำการศุภกากรรมถึงที่บริเวณด้านใต้นั้นมีฝั่งแม่น้ำต่ำและเมื่อกระแสน้ำขึ้นสูงน้ำก็ท่วมฝั่ง¹⁰¹ สำหรับสภาพเมืองกลางที่ปรากฏในขณะนั้นไม่ได้ใหญ่โต มีเขานางหงส์เป็นเขตแดน มีแม่น้ำหรือคลองพังงาไหลผ่านกลางเมือง บ้านของเจ้าเมืองมีขนาดใหญ่กว่าบ้านราษฎรและมีลักษณะเป็นค่าย ในนิราศกลางมีการกล่าวถึงการทิ้งเมืองของผู้คนในแถบนี้อันเป็นผลจากศึกกับพม่า “เดินไปพักหนึ่งถึงบ้านคนเป็นเมืองเก่าร้างจากช่วงที่พม่ามา ดูร้างเหมือนป่า”¹⁰² ในช่วงที่เริ่มตั้งเมืองกลางที่ปรากฏ ผู้คนขัดสนเสียดายมาก พระวิเชียรภักดีผู้เป็นเจ้าเมืองจึงต้องจัดเรือไปซื้อข้าวเมืองไทรบุรีจากพระยาไทรและมีคำสั่งให้พระยาไทรแต่งเรือออกลาดตระเวนป้องกันอย่าให้โจรสลัดเล็ดลอดมาจับเอาผู้คนไป เมื่อถึงช่วงที่ต้องทำนา มีคำสั่งให้พระวิเชียรภักดีจัดแจงแบ่งชายฉกรรจ์ให้ข้ามไปทำนา ณ ฟากเกาะเมืองกลาง¹⁰³ สำหรับพลเมืองในขณะนั้นมีทั้งชาวไทย ชาวจีนและแขก ส่วนไพร่พลเมืองกลางที่หลบหนีไปอยู่ต่างเมืองก่อนพม่ามาตีเมืองกลางหรือเมื่อครั้งเมืองกลางเสียแก่พม่า ได้มีตราออกไปทุกหัวเมืองให้เจ้าเมืองอื่น ๆ ชับต้อนไพร่พลเมืองกลางให้ขึ้นไปตั้งที่ปรากฏ ส่วนลูกที่ยังไม่ได้สึกหลังมือและยื่นหางว่าวค้างสัก พระวิเชียรภักดีจะเกลี้ยกล่อมให้มาอยู่ที่ปรากฏ¹⁰⁴

¹⁰⁰ฮอร์เบิร์ต วาริงตัน สมิธ, *ห้าปีในสยาม*, เล่ม 2, 34.

¹⁰¹เจมส์ โลว์, *จดหมายเหตุเจมส์ โลว์*, แปลจาก Journal of a public Mission to Raja of Ligor, แปลโดย นันทา วรรณดีวงศ์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2519), 61.

¹⁰²อาจิดน จันทรัมพร และประพนธ์ เรืองณรงค์, *ผู้รวบรวม, นายมี (เสมียนมี) ศิษย์เอกสุนทรภู่*, 59-60.

¹⁰³“ท้องตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาถึงพระยาศรีธรรมโศกราช เรื่องให้ส่งข้าวเมืองไชบุรีไปให้พระวิเชียรภักดี ซึ่งออกไปจัดตั้งเมืองกลางที่ตำบลกรากูฯ” สำเนา, รัชกาลที่ 2, จ.ศ. 1175, เลขที่ 5, หอสมุดแห่งชาติ ; “ร่างตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาถึงเมืองนคร เรื่องให้เจ้าพระยาไชฯ ขยายข้าวให้เป็นกำลังแก่พระยากลางให้ส่งตัวหลวงบำรุงเมืองกลางเข้ามา ณ กรุงฯ และถึงเมืองกลางให้ถอดพระยกกระบัตรแล้วส่งตัวเข้ามา ณ กรุงฯ” สำเนา, รัชกาลที่ 2, จ.ศ.1175, เลขที่ 7, หอสมุดแห่งชาติ.

¹⁰⁴“ร่างตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาถึงเมืองนคร เรื่องให้เจ้าพระยาไชฯ ขยายข้าวให้เป็นกำลังแก่พระยากลางให้ส่งตัวหลวงบำรุงเมืองกลางเข้ามา ณ กรุงฯ และถึงเมืองกลางให้ถอดพระยกกระบัตรแล้วส่งตัวเข้ามา ณ กรุงฯ” สำเนา, รัชกาลที่ 2, จ.ศ. 1175, เลขที่ 7, หอสมุดแห่งชาติ.

พระวิเชียรภักดีได้ตีตราประจำ เรียกจังกอบหากมีเรือเข้ามาค้าขาย สำหรับการสัญจรภายใน และระหว่างเมืองจำเป็นต้องใช้ช้าง จึงมีการเกณฑ์ช้างหลวงไว้ใช้เฉพาะในราชการ โดยช้างหลวงเกณฑ์ที่เมืองกลาง ในพ.ศ. 2356 มีจำนวน 15 ช้าง ต่อมาเมื่อคำสั่งให้พระยากลางไปรับเอาช้างที่พระยาตะกั่วทุ่งมาไว้อีก 4 ช้าง รวมเป็น 19 - 20 ช้าง และให้มีการจัดแจงหาขุนหมื่นนายกองเล็ก สำหรับให้เลี้ยงช้างหลวงเป็นหมวดกอง¹⁰⁵

สำหรับการเดินทางนั้นสามารถเดินทางตรงจากไชยาไปพังงาได้แต่ต้องผ่านภูเขาสูงที่ล้อมรอบ ทุ่งราบของพังงา ขณะที่การเดินทางจากปากลาว (อยู่ในเขตจ.กระบี่ในปัจจุบัน) ไปพังงา ถ้ามาทางเรือใช้เวลาไม่ถึง 4 ชั่วโมง โดยระหว่างพังงาและปากลาวมีแม่น้ำเล็ก ๆ สายหนึ่ง ชื่อแม่น้ำโบซิน (Bosin) น่าจะหมายถึงบ่อแสน (อยู่ในเขตอำเภอทับปุดในปัจจุบัน) มีการกล่าวถึงเมือง ๆ หนึ่งอยู่บนแม่น้ำ ชื่อเมืองโบซิน อยู่ในเขตปกครองของเจ้าเมืองกลางและราษฎรมีอาชีพทำนาข้าว¹⁰⁶

ด้วยความที่เป็นเมืองท่าทำให้ต้องติดต่อกับชาวต่างชาติจึงจำเป็นต้องมีล่าม เพื่อเป็นสื่อกลาง ในการสื่อสาร โดยเฮนรี เบอร์นีได้กล่าวถึงล่ามซึ่งเป็นคนพื้นเมืองชายฝั่งโครมันเดลชื่อ นักโคดา บากู ที่ได้รับ บรรดาศักดิ์เป็นหลวงศิริมหาราชาล่าม ทำหน้าที่ประจำอยู่ที่พังงาและมีสำนักงานชื่อว่า ดูแบช (Dubash) สภาพแวดล้อมภายในจวนเจ้าเมืองมีห้องโถงและเมื่อมีงานเลี้ยงจะมีทหารประมาณ 300 - 400 คน ถู้อ้อมรอบ ห้องโถงและมีดนตรีไทยบรรเลง¹⁰⁷ เจมส์ โลว์กล่าวถึงอาหารการกินว่ามีการทำอาหารโดยใช้น้ำมันหมู มีเนื้อหมู ปูจืดต่าง ๆ เป็ดไก่ย่าง สตูเป็ดไก่ ปลา ไข่ ข้าวเปล่าและข้าวปรุงรส ผักชนิดต่าง ๆ ของหวานมีผลไม้ คัสตาร์ด และขนมฉาบน้ำตาล ในงานเลี้ยงมีการแสดงละครตอนหนึ่งของรามเกียรติ์โดยใช้เด็กผู้ชายซึ่งแสดงออกมาได้ อ่อนช้อย¹⁰⁸

จากจดหมายเหตุเจมส์ โลว์ในพ.ศ. 2367 และนิราศกลางของนายมีในพ.ศ. 2370 - 2373 ทำให้ เห็นสภาพสังคมในขณะนั้นว่าผู้คนมีหลากหลายเชื้อชาติและศาสนาทั้งไทย จีน ชาวฮินดูและแขกชาวหรือมลายู ชาวบ้านนุ่งห่มและพูดสำเนียงชาวนอก (ไม่เหมือนผู้คนภายในกรุงเทพฯ) พูดติดพันทำให้ฟังได้ไม่ชัดเจน มีประชากรประมาณ 6,000 - 7,000 คน ซึ่งไม่รวมพวกมลายู ชาวจีนมีประมาณ 600 คน โดยจำนวน 2 ใน 3 นั้น เป็นชาวจีนมาเก่า ขณะที่ชาวมลายูมีจำนวนหลายร้อยคนอยู่อาศัยกระจัดกระจายในอ่าวตอนปากแม่น้ำ ภายในใจ กลางเมือง มีการปลูกบ้านเรือนของผู้คนเป็นกระท่อมติดต่อกันประมาณ 30 หลังคาเรือน จากบ้านเรือนทั้งหมด

¹⁰⁵เรื่องเดียวกัน.

¹⁰⁶น้อม นิลรัตน์ ณ อยุธยา, ผู้แปล, เอกสารเฮนรี เบอร์นี, เล่ม 7 (สิงหาคม ถึง ธันวาคม ค.ศ. 1825), 226-227.

¹⁰⁷เรื่องเดียวกัน, 238-239.

¹⁰⁸เจมส์ โลว์, จดหมายเหตุเจมส์ โลว์, แปลจาก Journal of a public Mission to Raja of Ligor, แปลโดย นันทา วรานติ วงศ์, 53, 57.

ประมาณไม่เกิน 70 หลังคาเรือน ซึ่งบ้านเรือนของชาวจีนที่มาตั้งรกรากปลูกติดกันอย่างเป็นระเบียบทำให้เกิดถนนสายหนึ่ง สำหรับบ้านของเจ้าเมืองกว้างใหญ่กว่าบ้านของราษฎรเล็กน้อย แต่ไม่ค่อยมีการประดับตกแต่งภายนอก และสร้างด้วยไม้และวัสดุเบา ๆ ที่ว่าการสร้างด้วยไม้แกะสลักในบางแห่ง บ้านและที่ว่าการอยู่ติดต่อกัน โดยมีรั้วทำด้วยไม้ทั้งแผ่นและเสาทั้งต้น ประชากรส่วนใหญ่ทำงานรับจ้างที่เหมืองดีบุก นอกจากนี้มีการประกอบอาชีพค้าขายและอาชีพเกษตรกรรมโดยเฉพาะการปลูกทุเรียนมีการปลูกกันทุกบ้าน ในบริเวณที่ห่างจากใจกลางเมืองออกมาจะมีบ้านเรือนตั้งอยู่ห่าง ๆ กัน เจ้าเมืองมีการฝึกช้างจำนวนมากเพื่อเป็นพาหนะรวมถึงมีม้าที่ได้มาจากปีนัง ผู้คนนับถือศาสนาพุทธ มีวัด 4 วัด ตัวอย่างเช่น วัดท้ายน้ำ พระสงฆ์มีจำนวนมากและจะออกบิณฑบาตทุกวัน เจมส์ โลว์ได้เดินทางไปยังวัดแห่งหนึ่ง ได้มีชายชาวอธิบายสภาพวัดที่ดูทรุดโทรมว่าเป็นเพราะวัสดุทั้งหลายถูกรวบรวมเอาไว้ไปสร้างสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ อีกทั้งความกลัวพม่าจะรุกรานได้ขัดขวางความตั้งใจที่จะดำเนินการสร้าง โดยในนิราศกลางมีการกล่าวถึงการเดินทางไปบูชารอยพระพุทธรูปบาทที่กลางหาด¹⁰⁹

เมื่อพระยาบริรักษ์ภูธร (แสง ณ นคร) มาปกครองเมืองพังงาในปีพ.ศ. 2383 ได้นำผู้คนจากเมืองนครศรีธรรมราชมาจำนวน 160 คน และมีผู้คนชาวเมืองนครศรีธรรมราชที่หลบหนีอยู่แขวงเมืองไชยาเข้ามาอยู่ในเมืองภายใต้การปกครองของพระยาบริรักษ์ภูธร 50 คน และมีผู้คนเข้ามาพึ่งพาศักดิ์อยู่เรื่อย ๆ¹¹⁰

ปีพ.ศ. 2436 - 2438 พบว่าลักษณะภูมิประเทศมีผาหินปูนขนาดใหญ่และหุบเขา มีบ้านเรือนที่ปลูกต้นตาล บริเวณคลองพังงาอัดแน่นไปด้วยก้อนกรวดหินแกรนิตซึ่งเป็นเศษที่มาจากเหมืองแร่ดีบุก ไหลมาตกตะกอนอยู่ที่กลางปากแม่น้ำ ที่พำนักของเจ้าเมืองตั้งอยู่ทางตอนใต้ของตลาดชาวจีน แต่ละฝั่งของหุบเขาอุดมด้วยแร่ธาตุเป็นผาหินปูนสูงชันทั้งทางทิศเหนือและทิศใต้ มีทิวเขาคววมวกเหล็กซึ่งเป็นเส้นกั้นพรมแดนระหว่างพังงาและตะกั่วป่า ประชากรที่มีอยู่ทั้งหมดเป็นคนสยามที่เป็นคนสยามแท้ ๆ โดยที่แทบจะปราศจากเชื้อชาติอื่นมาปะปนไม่ว่าจะมีจำนวนเกิน 7,000 คน ศาสนสถานแบบพุทธค่อนข้างจะหายาก โดยภายในวัดมีพระสงฆ์และเจดีย์ นอกจากชาวไทยหรือสยามแล้วยังมีลูกครึ่งไทย - มลายู ขณะที่ออกไปทางตอนใต้มีชาวมุสลิมมลายูนับถือศาสนาอิสลามและชาวจีนที่เชื่อถือโซโครกลาง มีการใช้ช้างในการสัญจรทางบกและการขนถ่ายสินค้าทำให้พื้นที่แถบนี้มีผู้ที่มีช้างอยู่ในครอบครองจำนวนมาก¹¹¹

¹⁰⁹เจมส์ โลว์, *จดหมายเหตุเจมส์ โลว์*, แปลจาก *Journal of a public Mission to Raja of Ligor*, แปลโดย นันทา วรานติวงศ์, 53, 62-63, 65-66 ; อาจิน จันทรมังพร และประพนธ์ เรืองณรงค์, ผู้รวบรวม, *นายมี (เสมียนมี) ศิษย์เอกสุนทรภู่*, 59-62.

¹¹⁰“ตราพระยาศรีพิพัฒน์ถึงพระเสนหามนตรี เรื่องว่าราชการทางหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายตะวันตกเกี่ยวกับเรื่องเมืองโพรง,” สำเนา, อักษรไทยโบราณ, ภาษาไทย, จ.ศ. 1201, เลขที่ 23, หอสมุดแห่งชาติ.

¹¹¹เฮอริเบิร์ต วาริงตัน สมิธ, *ห้าปีในสยาม*, เล่ม 2, 31-33.

2.3.3.2. ช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2437 - 2475)

สมัยรัชกาลที่ 5 มีการรวมอำนาจการปกครองเข้าสู่ศูนย์กลาง กำหนดให้หัวเมืองขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ มากขึ้น¹¹² นำไปสู่การปฏิรูปการปกครองเป็นมณฑลเทศาภิบาล โดยเกิดจากพระราชดำริว่าหัวเมืองแยกกันขึ้นกับ 3 กระทรวง คือ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงกลาโหมและกรมท่า (หรือกระทรวงต่างประเทศ) ทำให้ยากต่อการจัดการปกครองให้เป็นระเบียบเหมือนกันทั่วพระราชอาณาจักร ทรงพระราชดำริเห็นว่าควรจะมีการบังคับบัญชาให้ขึ้นอยู่กับกระทรวงมหาดไทยกระทรวงเดียวจึงจะจัดการปกครองได้สะดวก¹¹³ โดยเมืองแถบนี้เป็นส่วนหนึ่งของมณฑลภูเก็ต

ต่อไปจะแบ่งประเด็นทางประวัติศาสตร์ออกเป็น 3 หัวข้อ คือ การปกครอง เศรษฐกิจและสภาพสังคม โดยจะอธิบายเป็นหัวข้อใหญ่หรือภาพรวมของทั้ง 2 เมือง คือ เมืองตะกั่วป่าและเมืองพังงา เนื่องจากเมืองตะกั่วป่าถูกยุบให้กลายเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดพังงาในช่วงหลังพ.ศ. 2442 ก่อนที่จะอธิบายรายละเอียดปลีกย่อยลงไปตั้งแต่ละเมือง

1) การปกครอง

เกิดการแบ่งเมืองต่าง ๆ ออกเป็นมณฑล เลิกการปกครองแบบกินเมือง ห้ามไม่ให้เจ้าเมืองกรมการหากินในหน้าที่ราชการและให้ผู้ที่จะมาดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองกรมการต้องเป็นผู้ทรงคุณวุฒิสมกับตำแหน่ง นอกจากนี้ทางรัฐบาลต้องออกเงินในการสร้างศาลารัฐบาล สถานที่ราชการอื่นรวมถึงเรือนที่พักให้ข้าราชการที่เดินทางไปจากต่างถิ่น เทศาภิบาลเป็นการปกครองโดยให้มีหน่วยบริหารราชการส่วนภูมิภาคเป็นสื่อกลางดำเนินงานระหว่างรัฐบาลกลางและราษฎร แบ่งเขตปกครองลดหลั่นกัน คือ ส่วนใหญ่เรียกว่ามณฑล รองลงมาเป็นเมืองหรือจังหวัด รองลงไปอีกเป็นอำเภอ ตำบลและหมู่บ้าน มีข้าราชการเป็นผู้ดำเนินงาน แบ่งหน้าที่เป็นแผนกสอดคล้องตามกระทรวงทบวงกรมภายในกรุงเทพฯหรือรัฐบาล โดยมณฑล เป็นการรวมเขตเมืองหรือจังหวัดมากกว่าหนึ่งจังหวัด ตามความสะดวกในการปกครองและตรวจตราของผู้บัญชาการมณฑลหรือข้าหลวงใหญ่หรือข้าหลวงเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑล เป็นผู้มียอำนาจเหนือผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นผู้บังคับบัญชาและสอดส่องพฤติกรรมของข้าราชการในมณฑลนั้น ๆ รวมถึงดูแลทุกข์สุขของราษฎรในมณฑล

¹¹²เผด็จ พัทธนพิชัย, **เมืองพังงาในอดีต**, 10-11 ; สุนทร หิรัญวงษ์, “สภาพการณ์ในช่วงสมัยการปฏิรูปการปกครองมณฑลภูเก็ตในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่าง พ.ศ. 2434 – 2435”, 66.

¹¹³สมเด็จพระยาตำราธิราชานุภาพ และพระยาราชเสนา (ศิริ เทพหัสดิน ณ อยุธยา), **เทศาภิบาล**, 67-68, 185-186 ; เผด็จ พัทธนพิชัย, **เมืองพังงาในอดีต**, 11.

สังกัดกระทรวงมหาดไทย ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลในสมัยรัชกาลที่ 6¹¹⁴ สำหรับข้าราชการที่มีตำแหน่งรองลงมาหรือข้าหลวงรอง เรียกว่า กรมการมณฑลมีเจ้าหน้าที่หลายตำแหน่งด้วยกัน¹¹⁵

จังหวัดหรือเมือง มีการจัดแบ่งท้องที่หลายอำเภอรวมกัน ปกครองดูแลโดยผู้ว่าราชการและกรมการของจังหวัด มาจากการคัดเลือกโดยเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยหรือแต่งตั้งโดยกษัตริย์¹¹⁶

หัวเมืองฝ่ายทางทะเลตะวันตกขึ้นกับกระทรวงกลาโหมถูกรวมเป็นมณฑล มีพระยาทิพโกษา (โต โชติก-เสถียร) เป็นข้าหลวงใหญ่อยู่ที่เมืองภูเก็ต สำหรับเมืองพังงา เมืองตะกั่วป่าและเมืองตะกั่วทุ่งถูกจัดอยู่ในมณฑลภูเก็ตซึ่งเดิมขึ้นอยู่กับกระทรวงกลาโหม เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า หัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันตก ประกอบด้วยเมืองภูเก็ต เมืองกระบุรี เมืองตรัง เมืองตะกั่วป่า เมืองระนองและเมืองพังงา รวม 6 เมือง เพื่อเก็บผลประโยชน์แผ่นดิน และมีการตั้งกองบัญชาการมณฑลที่เมืองภูเก็ต ตั้งมาก่อนพ.ศ. 2437¹¹⁷ มีการปรับเป็นเทศาภิบาลในปี พ.ศ. 2438¹¹⁸ ลักษณะเด่นของมณฑลภูเก็ต คือ เป็นหัวเมืองชายทะเลมีการติดต่อกับต่างชาติกับต่างประเทศ มีดีบุกเป็นทรัพยากรสำคัญ เป็นพื้นที่สู้มเสี่ยงเนื่องจากอยู่ระหว่างดินแดนที่เป็นอาณานิคมของอังกฤษ¹¹⁹

¹¹⁴ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และพระยาราชเสนา (ศิริ เทพหัสดิน ณ อยุธยา), **เทศาภิบาล**, 2545 , 68-70, 168-170.

¹¹⁵ ดูเพิ่มเติมใน สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และพระยาราชเสนา (ศิริ เทพหัสดิน ณ อยุธยา), **เทศาภิบาล**, 2545 , 171-173.

¹¹⁶ ดูเพิ่มเติมใน สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และ พระยาราชเสนา (ศิริ เทพหัสดิน ณ อยุธยา), **เทศาภิบาล**, 2545, 173.

¹¹⁷ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และ พระยาราชเสนา (ศิริ เทพหัสดิน ณ อยุธยา), **เทศาภิบาล**, 68, 187.

¹¹⁸ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพังงา**, 35.

¹¹⁹ สุนทร ทิรัญวงษ์, “การปฏิรูปการปกครองมณฑลภูเก็ตในรัชกาลสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่าง พ.ศ. 2434 – 2435,” ใน **มณฑลเทศาภิบาล : วิเคราะห์เปรียบเทียบ**, 288.

มณฑลภูเก็ตมีข้าหลวงเทศาภิบาล 7 คน¹²⁰ คือ

1. ก่อนพ.ศ. 2435 พระยาทิพโกษา (โต โชติกเสถียร) เป็นข้าหลวงรักษาราชการหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก
2. พ.ศ. 2441 - 2442 พระยาศุวทรสาครดิฐ (สาย โชติกเสถียร)
3. พ.ศ. 2442 - 2443 พระวรสิทธิเสวีรัตน (ไต้ฮัก ภัทรนวิก)
4. พ.ศ. 2443 - 2456 พระยารัษฎานุประดิษฐ์ (คอซิมบี๊ ณ ระนอง)
5. พ.ศ. 2456 - 2463 พลโท พระพิชัยสงคราม (ม.ร.ว.สิทธิ สุกทัศน์) ต่อมาเป็นพระยาสุรินทรราชา ภายหลังดำรงตำแหน่งพลโท พระยาศิววงศ์วุฒิไกร (ม.ร.ว.สิทธิ สุกทัศน์)
6. พ.ศ. 2468 - 2473 หม่อมเจ้าสุฤทธิเดช ชยางกูร
7. พ.ศ. 2474 - 2475 พระยาศรีเสนา (อะ สมบัติศิริ)

การปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลสามารถแบ่งหน่วยย่อยได้เป็นมณฑล จังหวัด อำเภอ ตำบล และหมู่บ้านตามลำดับ¹²¹ ทั้งนี้มณฑลภูเก็ตถูกยกเลิกเป็นมณฑลเทศาภิบาลในปีพ.ศ. 2476 ตามพระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบบริหารแห่งราชอาณาจักรไทย¹²²

ตารางที่ 1 แสดงสำมะโนครัวประชากรภายในมณฑลภูเก็ต จังหวัดตะกั่วป่าและจังหวัดพังงา¹²³

มณฑล/จังหวัด	พ.ศ. 2448 (ร.ศ. 123)	พ.ศ. 2458 (1915 - 1916)	พ.ศ. 2461 (1918 - 1919)	พ.ศ. 2462 (1919 - 1920)	พ.ศ. 2472 (1929 - 1930)
มณฑลภูเก็ต	178,599	233,052	244,929	242,482	242,041
พังงา	ไม่ปรากฏข้อมูล	29,478	30,166	30,386	33,719
ตะกั่วป่า	ไม่ปรากฏข้อมูล	12,099	11,706	11,709	14,188

¹²⁰ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และ พระยาราชเสนา (ศิริ เทพหัสดิน ณ อยุธยา), *เทศาภิบาล*, 2545, 68, 209.

¹²¹ สุนทร หิรัญวงษ์, “สภาพการณ์ในช่วงสมัยการปฏิรูปการปกครองมณฑลภูเก็ตในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่าง พ.ศ. 2434 - 2435”, 148.

¹²² สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และ พระยาราชเสนา (ศิริ เทพหัสดิน ณ อยุธยา), *เทศาภิบาล*, 225.

¹²³ วีระพงศ์ ยศบุญเรือง, *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจภาคใต้ พ.ศ. 2325 - 2540* (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2560), 14 - 15.

เมืองตะกั่วป่าหรือจังหวัดตะกั่วป่า มีพระนรเทพภักดี (สิทธิ หรือ จง ณ นคร) เป็นผู้ปกครองเมืองตะกั่วป่า ต่อมาราว 3 ปี เกิดการตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ขึ้นในปีพ.ศ. 2441 แบ่งเขตเมืองตะกั่วป่าเป็น 3 อำเภอ คือ อำเภอตลาดใหญ่ อำเภอเกาะคอเขาและอำเภอกะบัง ขณะนั้นเมืองตะกั่วป่าเริ่มทรุดโทรมลง หลังจากนั้นมิช้าหลวงรักษาราชการเมืองต่อมาอีกหลายคนดำรงตำแหน่งคราวละ 1 หรือ 2 ปี¹²⁴

พ.ศ. 2444 พระพลยุทธสงคราม (พลอย ณ นคร) ปลัดเมืองรักษาราชการแทนต่อมา เห็นว่าไม่สามารถจะทำให้เมืองตะกั่วป่าเจริญขึ้นได้ อีกทั้งคลองตะกั่วป่าตื้นเขินลง จึงย้ายเมืองตะกั่วป่าไปตั้งที่เกาะคอเขา ทางปากน้ำเมืองตะกั่วป่า เพื่อสะดวกในการคมนาคม¹²⁵

พ.ศ. 2459 รัชกาลที่ 6 พระราชทานพระราชดำริเห็นควรเปลี่ยนคำว่าเมืองเป็นจังหวัด¹²⁶ ทำให้เมืองตะกั่วป่าเปลี่ยนไปใช้คำว่าจังหวัดเป็นจังหวัดตะกั่วป่า ประกอบด้วย 3 อำเภอ คือ อำเภอตลาดใหญ่ อำเภอปากน้ำหรืออำเภอเกาะคอเขาและอำเภอกะบัง มีการย้ายที่ว่าการจังหวัดจากบริเวณเกาะคอเขาไปอยู่ที่ตำบลย่านยาวตั้งแต่พ.ศ. 2456 ซึ่งมีถนนพาหนะเดินทางถึงกันกับตลาดใหญ่ บริเวณตำบลตะกั่วป่า อำเภอตะกั่วป่าในปัจจุบัน¹²⁷

¹²⁴สำนักงานศึกษาธิการ, *ประวัติวัดจังหวัดพังงา*, 162.

¹²⁵เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

¹²⁶“เรื่องเปลี่ยนคำว่าเมืองเป็นจังหวัด,” 5-10 พฤษภาคม 2459, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงมหาดไทย, ร.6 ม.2/39, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

¹²⁷พระยาศรวิรวงศ์ (ม.ร.ว. จิตร สุทัศน์), *จดหมายเหตุ ระยะเวลาเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลปักษ์ใต้ของลัทธิตั้งแต่วันที่ 4 มิถุนายน ถึง วันที่ 5 สิงหาคม พระพุทธศักราช 2458* (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2558), 200 ; “เรื่องยกที่ทำการตลาดใหญ่เมืองตะกั่วป่าเป็นอำเภอเมือง เปลี่ยนนามขอเมืองเก่าเป็นอ.เกาะคอเขา,” 30 ธันวาคม-16 มกราคม 2456, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงมหาดไทย, ร.6 ม.2/13, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องเปลี่ยนนามอ.เกาะคอเขาเป็นอ.ปากน้ำ,” 30 ธันวาคม-16 มกราคม 2456, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงมหาดไทย, ร.6 ม.2/18, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องประกาศใช้ชื่ออำเภอที่เปลี่ยนใหม่ให้ตรงกับชื่อตำบลที่ตั้งที่ว่าการอำเภอ,” 8-20 มีนาคม 2459, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงมหาดไทย, ร.6 ม.2/42, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

เมืองพังงาหรือจังหวัดพังงา ในปีพ.ศ. 2442 เกิดการรวมเมืองพังงากับเมืองตะกั่วทุ่ง โดยเมืองตะกั่วทุ่งถูกยุบเป็นอำเภอตะกั่วทุ่ง เรียกเมืองที่รวมกันว่า เมืองพังงา¹²⁸ ต่อมาในพ.ศ. 2459 รัชกาลที่ 6 พระราชทานพระราชดำริเห็นควรเปลี่ยนคำว่าเมืองเป็นจังหวัด¹²⁹ ทำให้เมืองพังงาเปลี่ยนไปใช้คำว่าจังหวัดแทน ในจังหวัดพังงามีคลอง ทะเลแยกกันหลายแห่ง ใช้เรือเล็กเดินทางได้สะดวก ที่ว่าการจังหวัดตั้งอยู่ริมแม่น้ำ ส่วนตลาดในจังหวัดพังงามีความเจริญในช่วงเวลาเดียวกับจังหวัดตะกั่วป่า ทำให้บ้านและอาคารต่าง ๆ สร้างขึ้นในช่วงเวลาเดียวกัน มีรูปแบบที่คล้ายกันมาก โดยจังหวัดพังงาแบ่งเป็น 4 อำเภอ¹³⁰ คือ

1. อำเภอเมืองพังงาหรืออำเภอท้ายช้าง (ตั้งอยู่ที่ตำบลท้ายช้าง)
2. อำเภอตะกั่วทุ่งมีกิ่งเกาะยาวขึ้นขึ้นอยู่ด้วย
3. อำเภอทุ่งมะพร้าว โดยมีกิ่งอำเภอท้ายเหมืองขึ้นอยู่ด้วย
4. อำเภอทับปุด

2) เศรษฐกิจ

พบว่าภายในเมืองตะกั่วป่า ผู้คนประกอบอาชีพหลากหลาย นอกจากข้าราชการ มีพ่อค้า อาชีพที่เกี่ยวข้องกับเหมืองแร่ เกษตรกรรม ประมง โดยการค้าขายเดิมใช้เงินตราต่างประเทศเป็นหลัก เนื่องจากลูกค้าส่วนใหญ่จะมาจากทางพม่าหรือปีนัง ต่อมามีการประกาศใช้เงินตราสยาม (เงินบาท เงินตราปลีกอัตราทองแดง และธนบัตรรัฐบาลสยาม) ภายในมณฑลภูเก็ตในปีพ.ศ. 2449 แทนเงินตราต่างประเทศที่ใช้กันอยู่เดิม เพราะค่าเงินต่างประเทศไม่คงที่ ทำให้ราษฎรในมณฑลเสียผลประโยชน์ทางการค้า¹³¹

พ.ศ. 2457 - 2461 เกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 ทำให้พ่อค้านายเหมืองในมณฑลภูเก็ตและมณฑลปัตตานี ส่งตึกไปจำหน่ายไม่ได้ เพราะตลาดตึกที่เมืองสิงคโปร์และปีนังไม่รับซื้อตึก อีกทั้งข้าวที่ใช้บริโภคในมณฑลภูเก็ตได้อาศัยข้าวจากต่างประเทศ เมื่อรัฐบาลอังกฤษห้ามไม่ให้ข้าวออกจากอาณาเขตแล้วทำให้ราษฎรในมณฑลไม่มีข้าวจะบริโภค กระทรวงมหาดไทยให้กระทรวงพระคลังฯ สั่งจ่ายเงินให้สมุหเทศาภิบาลสำหรับจัดการอุดหนุนพ่อค้านายเหมืองแร่ตึกในระหว่างสงคราม ทางมณฑลภูเก็ตเงิน 400,000 บาท มณฑลปัตตานี

¹²⁸ สุทธิวงศ์ พงษ์ไพบูลย์, สงบ ส่งเมือง, ทวีวิท พงศ์ไพบูลย์, “ตะกั่วทุ่ง, อำเภอ” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ (ฉบับเพิ่มเติม) (กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2555), 1:440.

¹²⁹ “เรื่องเปลี่ยนคำว่าเมืองเป็นจังหวัด,” 5-10 พฤษภาคม 2459, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงมหาดไทย, ร.6 ม.2/39, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

¹³⁰ พระยาศรีวรวงศ์ (ม.ร.ว. จิตร สุทัศน์), จดหมายเหตุ ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมมณฑลปักษ์ใต้ของสักขี ตั้งแต่วันที่ 4 มิถุนายน ถึง วันที่ 5 สิงหาคม พระพุทธศักราช 2458, 201.

¹³¹ ประกาศการใช้เงินตราสยามมณฑลภูเก็ต รัตนโกสินทร์ ศก ๑๒๕, เข้าถึงเมื่อ 27 มีนาคม 2564, เข้าถึงได้จาก http://www.ratchakittha.soc.go.th/DATA/PDF/2449/018/399_1.PDF.

40,000 บาท รูปการที่จะจัด คือ ให้พ่อค้านายเหมื่อนนำแร่วางเป็นประกันต่อรัฐบาลทีราคาหาละ 50 บาท รับเงินหลวงไปจ่ายให้กฐี เพื่อคุมไว้ไม่ให้เหมื่อนแร่ต้องหยุดและกฐีไม่มีการทำเกิดควมุ่นวายขึ้น เรียกดอกเบีย 100 ละ 7 ต่อปี เมื่อตลาดดีบุกกลับมาเปิดใหม่ ให้นำดีบุกไปขายใช้เงินต้นและดอกเบีย เรื่องข่าวในมณฑลภูเก็ต ไม่พอบริโภค กระทรวงมหาดไทยให้สั่งรองจ่ายเงินทางมณฑลนครศรีธรรมราชบ้าง ทางมณฑลชุมพรบ้าง ทางกระทรวงมหาดไทยบ้าง รวมเป็นเงิน 124,000 บาท เพื่อให้รับจัดซื้อข้าวหลวงส่งไปจำหน่าย การจำหน่าย ข้าวจะขายเพียงเท่าทุน ไม่คิดกำไรและจำหน่ายเป็นเงินสด¹³²

ปีพ.ศ. 2458 จังหวัดตะกั่วป่ามีเรือค้าขายขึ้นล่องได้สะดวกจากปากน้ำไปถึงตำบลย่านยาว มีการทำเหมืองดีบุก โดยบริษัทใหญ่ ๆ ไปตรวจและขอประทานบัตรทำเหมืองอีกหลายแห่ง ตัวอย่างเช่น บริษัทอีสเอเชียติกมีการต่อเรือชุดแรกในเขตอ.ปง แร่ดีบุกในจังหวัดตะกั่วป่าในช่วงเวลาดังกล่าวมีความอุดมสมบูรณ์มาก ทั้งนี้คลองตะกั่วป่าตอนบนในเขตอำเภอปง ชาวบ้านเรียกกันว่าคลองปงมีลักษณะเป็นหาดทรายตื้นในฤดูฝนน้ำไหลแรง ท่วมที่นาและบ้านเรือนของราษฎร อีกทั้งยังพัดพาดินกับทรายมาทับถมสร้างความเสียหาย ขณะที่ในหน้าแล้งเป็นหาดทราย มีน้ำตื้นทำให้เดินเรือลำบาก ต้องใช้เรือถ่อท้องแบนเพื่อเป็นพาหนะขนส่ง¹³³ ขณะที่จังหวัดพังงามีอาชีพทำนา ทำสวน และเลี้ยงสัตว์บ้าง เช่น กระบือ หมู ไก่ ขณะที่คนที่อยู่ตามชายทะเลนับถือศาสนาอิสลาม มีอาชีพประมง คนจีนส่วนใหญ่ทำเหมือง มีการทำไร่ฝักและเลี้ยงสัตว์ เช่น หมู ไก่ เป็ด โดยการค้าขายไปเจริญมากที่ตำบลท้ายเหมืองและทุ่งมะพร้าว เพราะมีเหมืองแร่ดีบุกและกฐีมาก¹³⁴

พ.ศ. 2464 ราคาดีบุกตกต่ำ พ่อค้านายเหมืองมณฑลภูเก็ตหยุดทำเหมืองไปมาก ค่าเงินต่างประเทศตก กระทรวงพระคลังมหาสมบัติรับจำนำดีบุกเพื่อช่วยพ่อค้านายเหมือง แต่ราคาดีบุกก็ไม่ดีขึ้นทำให้พ่อค้าหมดทุน ส่วนกฐีที่ไม่มีงานได้ออกเดินทางไปต่างประเทศแล้วเลยไปประเทศจีนกว่า 16,000 คน มีการคิดแก้ปัญหาโดยจะว่าจ้างกฐีเหล่านี้ทำถนนสายตะกั่วป่าที่กรมช่างบำรุงทางทำค้างไว้ การจะจ้างแรงงานได้ถูกกว่าเวลาธรรมดาและเมื่อถึงเวลาดีบุกขึ้นราคา พวกกฐีจะได้กลับทำการเหมืองต่อได้ ถ้าปล่อยกฐีออกไปหมดหากจะเรียกกลับมาภายหลังนั้นจะเป็นการลำบาก¹³⁵

¹³²“เรื่องข่วยาก หมากแวงในมณฑลภูเก็ต,” 1 กันยายน 2457-16 พฤศจิกายน 2461, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงมหาดไทย, ร.6 ม.4/12, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

¹³³พระยาศรีวรวงศ์ (ม.ร.ว. จิตร สุทัศน์), จดหมายเหตุ ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลปักษ์ใต้ของสักขีตั้งแต่วันที่ 4 มิถุนายน ถึง วันที่ 5 สิงหาคม พระพุทธศักราช 2458, 200.

¹³⁴เรื่องเดียวกัน, 201.

¹³⁵“เรื่องถนนในมณฑลภูเก็ต,” 31 กรกฎาคม 2467-7 กุมภาพันธ์ 2469, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 7 กระทรวงมหาดไทย, ร.7 ม.17/1, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ปีพ.ศ. 2473 เนื่องด้วยดีบุกและยางมีราคาตกต่ำ บริษัทเหมืองแร่และสวนยางในมณฑลภูเก็ต ต้องหยุดทำการ เป็นเหตุให้มีกรรมกรว่างงานมาก กระทรวงมหาดไทยมีหนังสือไปยังเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์และการคมนาคมขอให้รับกุลีท่าทาง เสนาบดีกระทรวงพาณิชย์และการคมนาคมรับรองว่าถ้ามีจำนวนเพียง 5,000 คน กรมทางสามารถรับได้ กระทรวงมหาดไทยมีหนังสือไปยังเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติขอเพิ่มกำลังตำรวจในมณฑลภูเก็ต 100 คน เพราะกองตำรวจที่มีไม่เพียงพอที่จะระงับปราบปรามเมื่อมีเหตุฉุกเฉิน กระทรวงพระคลังมหาสมบัติตกลงให้เรียกบรรจุตามสมควรแก่เหตุการณ์ เมื่อมีความจำเป็นต้องเพิ่ม จากเหตุการณ์ดังกล่าวทำให้เกิดการอพยพของผู้คน เช่น ที่จังหวัดตะกั่วป่า กรรมกรที่ไม่มีงานทำมีที่กลับภูมิลำเนาเดิม บางคนไปทำงานจังหวัดอื่น บางคนอาศัยกับเพื่อนฝูงในจังหวัดนั้น ๆ ขณะที่จังหวัดพังงา กรรมกรว่างงานอพยพไปจังหวัดอื่น ประกอบอาชีพอื่นและรับจ้างเป็นกุลีกรรมทาง¹³⁶

ปาฐกถาเรื่องสภาพจังหวัดพังงา ของหลวงวัฒนคดี ผู้แทนราษฎรจังหวัดพังงา เมื่อวันที่ 22 ธันวาคม พ.ศ. 2477 ได้บ่งบอกสภาพเศรษฐกิจของจังหวัดพังงาไว้ว่า ชาวพังงามักทำสวนผลไม้เช่นมังคุด กล้วย สาดทุเรียน มะพร้าว หมากรับ สับปะรด กล้วยและข้าว เพื่อกินกันภายในครอบครัวเป็นหลัก มีซื้อขายกันเพียงเล็กน้อย ส่วนผู้ไม่ได้ทำนาก็จะซื้อข้าวสารที่พ่อค้าสั่งมาจากสงขลาและพม่าเข้ามาจำหน่ายรับประทาน มีการขายข้าวเปลือกกันเล็กน้อยซึ่งมักจะซื้อไว้เลี้ยงเป็ดไก่ มีการส่งมังคุดไปขายที่ภูเก็ต ส่วนผักสดต้องซื้อจากจังหวัดภูเก็ตที่มีรถยนต์บรรทุกส่ง สำหรับยางพารามีปริมาณการปลูกขึ้น ๆ ลง ๆ แล้วแต่ราคาขายพาราในแต่ละช่วง ส่วนแร่ดีบุกมีการทำกันมากที่อำเภอท้ายช้างหรืออำเภอเมืองพังงาในปัจจุบัน มีเรือขุดแร่ชาวต่างประเทศ 4 ลำ ที่ตะกั่วป่ามี 6 ลำ ที่กะปงมี 2 ลำ เครื่องฉีดยาแร่ 1 เครื่องซึ่งบริษัทส่วนมากเป็นสัญชาติออสเตรเลีย นอกจากนั้นเป็นเหมืองใช้แรงคน มีเหมืองสูบ เหมืองหาบ เหมืองรู เหมืองคลา เหมืองแล่นอีกมากมาย มีอ่าวรับสินค้าสองแห่ง คือ ปากน้ำพังงาและเกาะคอเขา สินค้าส่งออกมีแร่ดีบุกและยางพารา ส่วนของอื่นๆ เช่นเนื้อมะพร้าวตากแห้ง หมู เป็ด ไก่ ส่งไปขายที่ปิ้ง โดยกรรมการคมนาคมทางบกมีถนนติดต่อกับภูเก็ต แต่ต้องข้ามแพที่ทำฉัตรไชย นอกจากนั้นถนนยังติดต่อได้ทุกอำเภอยกเว้นทับปุด เกาะคอเขาและกะปง ส่วนทางน้ำมีเรือกลไฟของบริษัทสตรีทสตรึมชิปเดินประจำสองสาย คือ มาจังหวัดพังงาโดยออกจากปิ้งแวงจังหวัดกระบี่ พังงา ภูเก็ต วกไปกันตั้งแล้วกลับปิ้ง อีกสายหนึ่งออกจากปิ้งแวงภูเก็ต มาตะกั่วป่า จังหวัดระนอง เกาะสอง กลับภูเก็ตแล้วเลยกลับปิ้ง¹³⁷

¹³⁶ “เรื่องกรรมกรมณฑลภูเก็ต,” 22-25 ตุลาคม 2473, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 7 กระทรวงมหาดไทย, ร.7 ม. 1/75, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

¹³⁷ วีระพงษ์ ยศบุญเรือง, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจภาคใต้ พ.ศ. 2325 - 2540, 113-114.

3) สภาพสังคม

เมืองตะกั่วป่าหรือจังหวัดตะกั่วป่า ในพ.ศ. 2445 พบหลักฐานทางเอกสารกล่าวถึงโรคระบาด คือ ไข้ทรพิษที่เมืองตะกั่วป่า ว่ามีราษฎรมาให้แพทย์ปลูกไข้ทรพิษ รวมทั้งสิ้น 875 คน โดยหม่อมเจ้าปานได้เดินทางจากกรุงเทพฯ เพื่อไปปลูกให้ นอกจากนี้ยังมีรายงานเรื่องโรคอหิวาตกโรค ตั้งแต่วันที่ 14 - 24 พฤษภาคม พ.ศ. 2445 ในระหว่าง 10 วัน มีคนป่วยรวม 24 คน ตาย 19 คน โดยโรคนี้เป็นเฉพาะในอำเภอในเมือง ตำบลตลาดใหญ่เท่านั้น¹³⁸

มีเหตุการณ์ที่ทำให้เกิดการอพยพของผู้คน คือ การเกณฑ์ตำรวจภูธร การเกณฑ์การทำโยธา และการห้ามไม่ให้ทางป่าทำไร่ ส่งผลให้ราษฎรในมณฑลภูเก็ตอพยพไปฝ่ายอังกฤษจำนวนมาก สำหรับการเกณฑ์ตำรวจภูธรนั้น ราษฎรไม่เชื่อว่ารับราชการตำรวจเพียง 2 ปี ก็จะได้ออกจากราชการกลับไปบ้าน ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2451 - 2452 (ร.ศ.127) ราษฎรหนีเกณฑ์ตำรวจเมืองตะกั่วป่ามีจำนวนน้อย โดยคนที่หนีจากเมืองตะกั่วป่าไปนั้นจะหนีไปแขวงมลิวัน (อยู่ในเขตประเทศเมียนมาปัจจุบัน) และเมืองชุมพร¹³⁹

พ.ศ. 2452 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ได้เสด็จประพาสหัวเมืองมลายูรวมถึงเมืองตะกั่วป่า ทรงบรรยายสภาพเมืองในขณะนั้นว่าที่ว่าการตั้งอยู่บริเวณเกาะคอเขา บนเกาะคอเขามีตลาดริมท่าหน้า ไม่ค่อยมีบ้านเรือนราษฎร มีแต่เรือนของข้าราชการและจวนเจ้าเมือง มีท่าเรือสินค้าเดินเรือได้สะดวกกว่าบริเวณเมืองตะกั่วป่าที่ต.ตะกั่วป่าซึ่งเคยเป็นที่ว่าการเมืองเดิมนั้นเรือใหญ่เข้าถึงได้ยาก โดยเมืองตะกั่วป่าเก่าตลาดใหญ่หรือต.ตะกั่วป่านั้น ถนนที่ดินยังเป็นหลุมทำให้เห็นได้ว่าเป็นลำน้ำเก่า มีหม้อเรือไฟทั้งอยู่หม้อหนึ่งแสดงให้เห็นถึงแม่น้ำเคยขึ้นมาถึงบริเวณนี้ โดยบ้านพระยาตะกั่วป่าคนเก่ารวมถึงตลาดที่มีตึกแถวอย่างจีนสองข้างถนนมีสภาพชำรุดทรุดโทรมมาก ภายในเมืองมีมหรสพ คือ มโนห์ราและหนัง ผู้คนมีเชื้อชาติไทย จีนและแขก เดิมตามริมคลองตะกั่วป่าเคยมีบ้านเรือนอยู่กระจายกันไปและมีการทำนา ทำไร่ ทำสวน แต่ทว่าจากเหมืองแร่ได้ไหลลงมาถมคลองตัดทางน้ำเดินและไหลไปท่วมที่นาที่สวนจึงทำการเพาะปลูกไม่ได้ ราษฎรจึงอพยพย้ายหนีไปบริเวณอื่น ผู้คนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพรับจ้างทำเหมือง นายเหมืองหรือพ่อค้าบางคนมียศเป็นกำนันหรือผู้ใหญ่บ้าน มักเป็นชาวจีนที่เกิดในเมืองไทย¹⁴⁰

ในช่วงนี้เริ่มมีการสร้างโรงเรียนตามอำเภอต่าง ๆ เพิ่มขึ้น โดยผู้ออกเงินสร้างโรงเรียนทั้งสองนั้นก็คือ กรมการอำเภอและกรรมการผู้อุปการะโรงเรียนพร้อมราษฎรตำบลต่าง ๆ บอกบุญร่วมกันปลูกสร้าง

¹³⁸กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, **จดหมายเหตุรายวันจดรายงานราชการของข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต ร.ศ. 121** (สงขลา : เอสพีรินทร์, 2556), 85.

¹³⁹“เรื่องรายงานราชการมณฑลภูเก็ต,” 6 พฤศจิกายน 2449-11 ธันวาคม 2453, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย, ร.5 ม.53/10, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

¹⁴⁰พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **จดหมายเหตุประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้ ร.ศ. 128** (พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, 2506), 59-60, 63, 64, 66-67, 72.

เมืองพังงาหรือจังหวัดพังงา มีการเกณฑ์คนเพื่อทำงานโยธาและเกณฑ์คนไปเป็นตำรวจภูธร ในระหว่างปีพ.ศ. 2451 - 2452 (ร.ศ.127) ทำให้ราษฎรหนีเกณฑ์ตำรวจเมืองพังงามีมาก โดยแขกเมืองพังงาเป็นแขกเกาะยาวหนีไปสตูล 30 คร้ว ไปหาดสุทรี แขวงมลิวัน 17 คร้ว แต่ต่อมากลับเข้ามาที่เมืองเดิมทั้งหมด¹⁴²

พ.ศ. 2452 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ได้เสด็จประพาสเมืองพังงา ทรงบรรยายว่าการทำเหมืองคลาได้ทำลายภูเขา ทลายไหลลงมาในลำน้ำ ทำให้เรือไม่สามารถขึ้นมาตามลำน้ำได้ ที่สวนไร่นาได้รับความเสียหายเพราะในฤดูฝนน้ำท่วมทุกปี สถานที่ราชการตั้งอยู่ริมถนนแต่เป็นการทำขึ้นสำหรับใช้ชั่วคราวเท่านั้น การเดินทางภายในเมืองใช้ธมม้าและรถสองฟากถนนมีต้นไม้เรียงราย ตลาดอยู่ที่ปลายถนนเป็นตลาดเก่า มีดีกอย่างจีนอยู่ 2 ฟากถนน พันตลาดไปจะเป็นที่ว่าง ๆ ไม่มีบ้านเรือนจนถึงวัดประพาสประจิมทิศ (ปัจจุบัน คือ วัดสราภิมุข) ขณะที่บริเวณเจดีย์บนเขาล้างบาตรมองลงไปจะเห็นภูเขาโดยรอบ มีการสร้างศาลเจ้าไว้หน้าถ้ำน้ำผุดซึ่งชาวจีนให้ความนับถือตามแนวถนนมีสายโทรเลข ในเมืองมีมหรสพ คือ มโนห์ราและหนัง ต่อมาเสด็จไปที่อ.ตะกั่วทุ่ง บริเวณวัดสุวรรณคูหามีการจารึกพระนาม จ.ป.ร.ของรัชกาลที่ 5 เมื่อครั้งเสด็จประพาสเมื่อพ.ศ. 2433 ไว้ จึงทรงจารึกพระนามใกล้กับรัชกาลที่ 5 ต่อมาได้ทรงบรรยายสภาพตลาดในอ.ตะกั่วทุ่งว่ามีลักษณะเป็นโรงจากตั้งเป็นแถว 2 ฟากถนน ปลายถนนเป็นคลองกระโสม¹⁴³

ในสมัยรัชกาลที่ 6 ถนนในจังหวัดพังงา จากบริเวณจังหวัดมาท่าเรือมี 1 สาย ยาว 5.4 กิโลเมตร จากตลาดพังงาถึงท่าปูนยาว 47.72 กิโลเมตร และถนนสายท่าปูนไปทุ่งมะพร้าวยาว 47 กิโลเมตร สำหรับโทรเลขในมณฑลภูเก็ต มีอยู่ในตำบลพังงา เสาสายโทรศัพทในพังงา ตั้งแต่ศาลากลางถึงอำเภอทุ่งมะพร้าวทำเยื้องยาว 50 กิโลเมตร ขณะที่การเดินทางนั้นจะมีเรือเมล์ออกจากพังงา ไปกระบี่ ตรัง ทุกวันจันทร์ กลับถึงพังงาทุกวันจันทร์ ไปภูเก็ตทุกวันเสาร์ กลับถึงพังงาทุกวันจันทร์ มีเรือเมล์ออกจากกระบี่ไปพังงา และภูเก็ต ทุกวันศุกร์ กลับถึงกระบี่ทุกวันอังคาร มีเรือเมล์ออกจากตรัง ไปกระบี่ พังงา ภูเก็ต ทุกวันพฤหัสบดี กลับถึงตรังทุกวันอังคาร และมีเรือเมล์บริษัทสะพานมิตรากาปนี เดินเรือระหว่างพังงา กระบี่ ภูเก็ต อาทิตย์ละครั้ง แต่ไม่ได้กำหนดวันแน่นอน¹⁴⁴ นอกจากนี้ในสมัยรัชกาลที่ 6 ทรงให้ความสำคัญกับการศึกษาจึงเกิดการสร้างโรงเรียนตามจังหวัดต่าง ๆ รวมถึงในพื้นที่จังหวัดพังงา¹⁴⁵

¹⁴²“เรื่องรายงานราชการมณฑลภูเก็ต,” 6 พฤศจิกายน 2449-11 ธันวาคม 2453, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย, ร.5 ม.53/10, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

¹⁴³พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *จดหมายเหตุประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้ ร.ศ. 128*, 125-130, 132-133, 137.

¹⁴⁴พระยาศรีวิราชวงศ์ (ม.ร.ว. จิตร สุทัศน์), *จดหมายเหตุ ระยะเวลาเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลปักษ์ใต้ของสัทธิ* ตั้งแต่วันที่ 4 มิถุนายน ถึง วันที่ 5 สิงหาคม พระพุทธศักราช 2458, 215, 217-219.

¹⁴⁵“เรื่องโรงเรียนเลกละเลาเรียน มณฑลภูเก็ต,” 17 กันยายน 2453-27 กันยายน 2465, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.6 ศ.9/18, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

การคมนาคม

การคมนาคมภายในพื้นที่บริเวณจังหวัดพังงาในปัจจุบัน ในช่วงก่อนการปรับปรุงการคมนาคมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 มีการคมนาคมทางบกและทางน้ำ โดยการคมนาคมทางบกมีสภาพเป็นทางเกวียนหรือทางเท้าตามธรรมชาติ ไม่มีการปรับระดับพื้นถนนหรือถนน¹⁴⁶ ทั้งนี้ด้วยลักษณะภูมิประเทศมีภูเขาและเนินเตี้ย ๆ เป็นจำนวนมาก การเดินทางส่วนใหญ่จึงจำเป็นต้องใช้พาหนะ คือ ช้างหรือเกวียน และใช้การเดินเท้าร่วมด้วย อาจมีการสลับกับการคมนาคมทางน้ำโดยเรือ (ดูภาพที่ 13 - 14) เพราะมีลำคลองเล็ก ๆ กระจัดกระจายตามทางสัญจร จึงใช้ทั้งเส้นทางบกและเส้นทางน้ำร่วมกัน เรือที่ใช้แบ่งตามประเภทการใช้งานมีทั้งเรือขนาดใหญ่สำหรับการเดินทางในระยะไกล เป็นการเดินทางระหว่างเมืองหรือในบริเวณ ที่ทางน้ำกว้างขวางเพียงพอที่เรือขนาดใหญ่จะเดินทางเข้ามาได้ เช่น เรือกลไฟ ขณะที่ทางน้ำขนาดเล็กจะใช้เรือขนาดเล็ก

เส้นทางที่ใช้¹⁴⁷ ได้แก่

1. เส้นทางจากพังงาไปตะกั่วป่า ใช้การสัญจรทางบก
2. เส้นทางจากพังงาไปตะกั่วทุ่ง ใช้การสัญจรทางบก
3. เส้นทางจากพังงาไปภูเก็ต ใช้การสัญจรทางน้ำ
4. เส้นทางจากตะกั่วป่าไปภูเก็ต ใช้การสัญจรทางน้ำ
5. เส้นทางจากตะกั่วป่าไปไชยา ใช้การสัญจรทางบก
6. เส้นทางจากพังงาไปปากถาว ใช้การสัญจรทางน้ำ

¹⁴⁶ เกื้อกุล ยืนยงอนันต์, “การพัฒนาการคมนาคมทางบกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” (ปริญา นินพธ์เป็นส่วนหนึ่งของปริญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2519), 37.

¹⁴⁷ น้อม นิลรัตน์ ณ อยุธยา, ผู้แปล, เอกสาร هنรี เบอร์นี, เล่ม 7 (สิงหาคม ถึง ธันวาคม ค.ศ. 1825), 226-245.

ภาพที่ 13 ชื่อภาพ Phangnga Changwat (Thailand), boats on the Tagoapa river เป็นภาพถ่ายเรือบริเวณคลองตะกั่วป่า มองไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองจะเห็นคลองตะกั่วป่า เป็นเหมืองแร่ดีบุกสำคัญ ถ่ายเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2479 โดย Robert Larimore Pendleton

ที่มา “Phangnga Changwat (Thailand), boats on the Tagoapa river,” accessed on November 3rd 2021, accessed from <https://collections.lib.uwm.edu/digital/collection/agsphoto/id/1169/rec/88>

ภาพที่ 14 ชื่อภาพ Phangnga Changwat (Thailand), mangroves and nipa palms along river เป็นภาพถ่ายเรือ ต้นโกงกางและต้นจากที่คลองกระโสม ถ่ายเมื่อวันที่ 16 ตุลาคม พ.ศ. 2479 โดย Robert Larimore Pendleton

ที่ ๓ “ Phangnga Changwat (Thailand), mangroves and nipa palms along river,” accessed on November 3rd 2021, accessed from <https://collections.lib.uwm.edu/digital/collection/agsphoto/id/18680/rec/6>

ถนน

ถนนเป็นเส้นทางสัญจรที่สร้างตามแบบตะวันตก มีการสำรวจทางและคำนวณระยะความกว้าง - ยาวตลอดสาย มีการปรับระดับพื้นถนนให้เรียบ สำหรับการสร้างถนนของเมืองในจังหวัดพังงาปัจจุบันเริ่มมีการกล่าวถึงในสมัยรัชกาลที่ 5 เริ่มจากสร้างในบริเวณตลาดหรือที่ว่าการเมืองก่อนแล้วขยายออกไปไม่มากนัก ด้วยในช่วงเวลาดังกล่าวการพัฒนาการคมนาคมทางบกประสบปัญหาความขาดแคลนหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรเงินหรือบุคคลที่มีความรู้ในการก่อสร้างถนนซึ่งเป็นการขาดแคลนเฉพาะทางรวมไปถึงกรรมกร¹⁴⁸

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 มีการสร้างถนนในระยะที่ยาวมากขึ้นและเชื่อมต่อบริเวณท่าบล โดยในพ.ศ. 2458 มีการกล่าวถึงถนนในจังหวัดตะกั่วป่ามี 8 สาย ยาว 10 กิโลเมตร โดยถนนจากตลาดเก่าไปที่ว่าการจังหวัดที่ตำบลย่านยาวยาว 6 กิโลเมตร ขณะที่ถนนในจังหวัดพังงา มีถนนในบริเวณจังหวัดมาท่าเรือ 1 สาย

¹⁴⁸ เกื้อกูล ยืนยงอนันต์, “การพัฒนาการคมนาคมทางบกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”, 143-144, 192, 208-216.

ยาว 5.4 กิโลเมตร จากตลาดพังงาถึงท่าขุนยาว ยาว 47.72 กิโลเมตร และถนนสายท่าขุนไปทุ่งมะพร้าวยาว 47 กิโลเมตร¹⁴⁹

ในสมัยรัชกาลที่ 7 มีการสร้างถนนเชื่อมระหว่างจังหวัด โดยการสร้างถนนแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ ถนนดินกับถนนที่โรยหิน¹⁵⁰ (ดูภาพที่ 15)

ภาพที่ 15 ชื่อภาพ Phangnga Changwat (Thailand), men on the country road เป็นภาพถ่ายผู้ชาย 3 คน ยืนอยู่บนถนนสายย่อยหรือถนนที่แยกจากถนนสายหลักซึ่งเป็นถนนระหว่างภูเก็ตกับพังงา ภาพถูกถ่ายบริเวณสุวรรณคูหา อำเภอตะกั่วทุ่ง จังหวัดพังงา ถ่ายเมื่อวันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ. 2479 โดย Robert Larimore Pendleton

ที่มา “Phangnga Changwat (Thailand), mangroves and nipa palms along river,” accessed on November 3 2021, accessed from <https://collections.lib.uwm.edu/digital/collection/agsphoto/id/18678/rec/1>

¹⁴⁹พระยาศรีวรวงศ์ (ม.ร.ว. จิตร สุทัศน์), จดหมายเหตุ ระยะเวลาเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลปักษ์ใต้ของลัทธิ ตั้งแต่วันที่ 4 มิถุนายน ถึง วันที่ 5 สิงหาคม พระพุทธศักราช 2458, 214-215.

¹⁵⁰“เรื่องทำถนนหนทางในหัวเมืองมณฑลต่าง ๆ,” 20 มกราคม 2455-9 กันยายน 2461, เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงคมนาคม, ร.6 คค.6/2, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

จากหลักฐานเอกสารที่แสดงข้อมูลทางประวัติศาสตร์สามารถสรุปออกมาเป็นเหตุการณ์สำคัญได้ดังนี้

ตารางที่ 2 แสดงเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นภายในจังหวัดพังงาระหว่างปีพ.ศ. 2325 – 2475

สถานการณ์	ผลของเหตุการณ์
พ.ศ. 2328 สงครามกับพม่า สงครามเก้าทัพ	- บ้านเมืองเสียหาย ผู้คนอพยพ ทิ้งเมืองให้ร้าง - พ.ศ. 2347 มีคำสั่งให้นายกองที่พนมชั๊กชวนให้เลขไพร่หลวงที่หนีมา กลับไปตั้งบ้านเรือนที่เมืองถลาง เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่ง
พ.ศ. 2352 - 2353 สงครามกับพม่า ศีกกลาง	- บ้านเมืองเสียหายมาก - เกิดการรวบรวมผู้คนที่ยกจาก เรียกว่าเมืองถลางที่พังงา - ย้ายเมืองตะกั่วทุ่งจากบริเวณนาตย บางทอง มาอยู่ที่กระโสม
พ.ศ. 2367 พระวิเชียรภักดีพาผู้คนบางส่วนย้ายกลับไปยังเกาะภูเก็ต	ตั้งเมืองพังงา มีพระยาบริรักษ์ภูธร (กลับ) ปกครอง ผู้คนที่ยังคงเหลือที่ยกจาก
สมัยรัชกาลที่ 3 ภายหลังจากจัดเก็บภาษีแบบผูกขาดหรือเจ้าภาษีนายอากร	เกิดการอพยพเข้ามาของชาวจีนที่มีความชำนาญเรื่องภาษีและมาเพื่อเป็นแรงงาน
พ.ศ. 2383 - 2384 พระยาบริรักษ์ภูธร (แสง ณ นคร) มาปกครองเมืองพังงา และพระยาเสนาฯ ชิต (นุช ณ นคร) ไปปกครองเมืองตะกั่วป่า	เกิดการอพยพผู้คนบางส่วนจากเมืองไทรบุรีและนครศรีธรรมราชมาที่เมืองพังงาและเมืองตะกั่วป่า
ภายหลัง พ.ศ. 2398 การลงนามสนธิสัญญาเบาว์ริง	เศรษฐกิจเติบโตมาก เกิดความต้องการแรงงานและมีการเข้ามาลงทุนในอุตสาหกรรมเหมืองแร่
พ.ศ. 2438 จัดตั้งมณฑลภูเก็ต	เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองภายในแต่ละเมือง
พ.ศ. 2440 พระยาบริสุทธินาถ เจ้าเมืองตะกั่วทุ่งถึงแก่กรรม	ยุบเมืองตะกั่วทุ่งเป็นอำเภอขึ้นกับเมืองพังงา
พ.ศ. 2474 เศรษฐกิจตกต่ำ	ยุบจังหวัดตะกั่วป่าเป็นอำเภอขึ้นกับจังหวัดพังงา

3. การตั้งถิ่นฐานของเมืองอื่นในภาคใต้

เมืองอื่นในภาคใต้ที่อยู่ในระหว่างพ.ศ. 2325 - 2475 นั้นสันนิษฐานว่ามีบริบททางวัฒนธรรมร่วมกัน ซึ่งจะสามารถนำไปวิเคราะห์กับการตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงาในลำดับต่อไป มีดังนี้

3.1 เมืองในแถบภาคใต้ฝั่งตะวันตก

3.1.1 เมืองกลางและเมืองภูเก็ต จังหวัดภูเก็ต¹⁵¹

การศึกษาผังเมืองภายในเขตเทศบาลเมืองภูเก็ตพบว่ารูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์มีการสร้างในราวพ.ศ. 2425 - 2445 หรือก่อนหน้านั้น อาคารที่สร้างช่วงพ.ศ. 2446 - 2460 อาคารที่สร้างช่วงพ.ศ. 2461 - 2470 อาคารที่สร้างช่วงพ.ศ. 2470 - 2490 ไปจนถึงอาคารที่สร้างในช่วงหลังพ.ศ. 2491 ซึ่งสถาปัตยกรรมเหล่านี้ตั้งอยู่บนแนวถนน สามารถจัดเป็นการตั้งถิ่นฐานตามเส้นทางคมนาคม

3.1.2 เมืองตรัง อำเภอเมืองตรัง จังหวัดตรัง¹⁵²

มีการแบ่งการตั้งถิ่นฐานของเมืองตรังบริเวณตำบลทับเที่ยงตั้งตั้งแต่ก่อนการย้ายเมืองมาบริเวณทับเที่ยงจนถึงพ.ศ. 2548 ตามพัฒนาการของชุมชนออกเป็น 3 ยุค โดยช่วงที่เกี่ยวข้องกับช่วงเวลาที่ทำการศึกษา คือระหว่างพ.ศ. 2325 - 2475 จัดอยู่ใน 2 ยุคแรก คือ ยุคที่ 1 ชุมชนทับเที่ยงก่อนก่อตั้งเมือง - ตั้งเมือง (พ.ศ. 2436 - 2458) เป็นช่วงก่อนการย้ายเมืองตรังมาที่ตำบลทับเที่ยง การตั้งถิ่นฐานในยุคนี้เป็นการตั้งถิ่นฐานตามแนวเส้นทางคมนาคม (Linear Settlement) มีการสร้างบ้านเรือนเข้าหาแม่น้ำและเกาะกลุ่มในจุดที่เป็นท่าน้ำและแหล่งการค้า ขณะที่ยุคที่ 2 ก่อตั้งเมือง ที่เส้นทางรถไฟเปิดชุมชนสู่ภายนอก (พ.ศ. 2459 - 2504) การตั้งถิ่นฐานในยุคนี้เป็นการตั้งถิ่นฐานตามแนวเส้นทางคมนาคม (Linear Settlement) สร้างบ้านเรือนตามริมทางรถไฟ มีการตั้งถิ่นฐานริมถนนบริเวณพื้นที่เกษตรกรรมของตนและมีการสร้างถนนสายหลักภายในตัวเมืองซึ่งตัดตามสภาพภูมิประเทศ

¹⁵¹ดุขฎี ทายตะคุ, “ภูเก็ต : การศึกษาในด้านอนุรักษ์สถาปัตยกรรมโดยการผังเมือง” (วิทยานิพนธ์ปริญญาผังเมืองมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), 84.

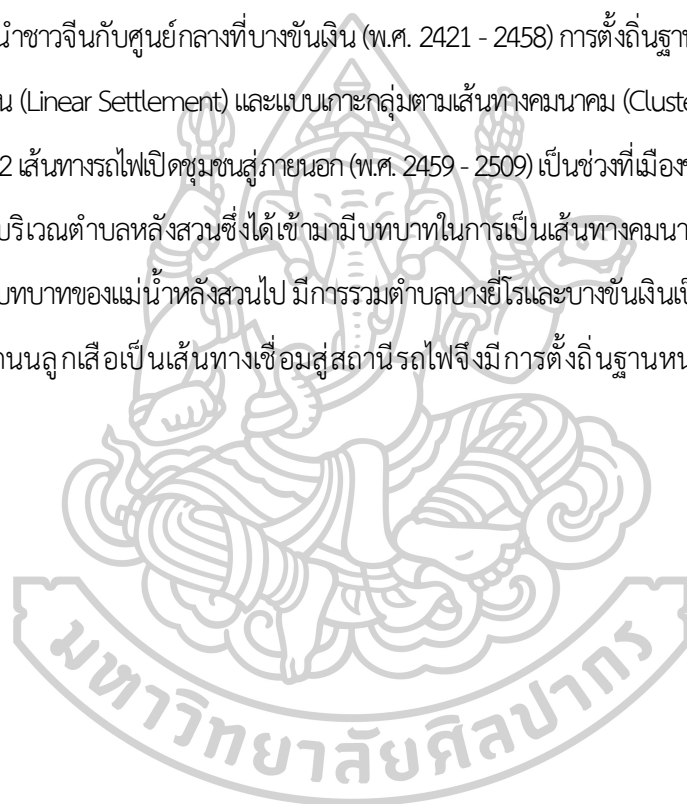
¹⁵²สุนทรภรณ์ ฌอสกุล, “แนวทางการพัฒนาย่านและชุมชนเมืองตรัง” (วิทยานิพนธ์ปริญญาการวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนผังเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548), 76, 127-180.

3.2 เมืองในแถบภาคใต้ฝั่งตะวันออก

3.2.1 ชุมชนเก่าตำบลหลังสวน อำเภอหลังสวน จังหวัดชุมพร¹⁵³

มีการแบ่งการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเก่าหลังสวนในระหว่างช่วงอยุธยาตอนปลายถึงพ.ศ. 2546 ตามพัฒนาการของชุมชนออกเป็น 4 ยุค โดยช่วงที่เกี่ยวข้องกับช่วงเวลาที่ทำการศึกษา คือ ระหว่างพ.ศ. 2325 - 2475 จัดอยู่ใน 2 ยุคแรก คือ ยุคที่ 1 ชุมชน 2 ศูนย์กลาง แบ่งระยะย่อยเป็น 2 ช่วง ช่วงที่ 1 เป็นช่วงที่ชุมชนเริ่มกระจุกตัวตรงกับช่วงที่บางยี่ไรเป็นศูนย์กลางการปกครอง (อยุธยาตอนปลาย - พ.ศ. 2420) ในช่วงนี้เป็นการตั้งบ้านเรือนตามแนวเส้นทางคมนาคม มีการกระจุกตัวบริเวณแหล่งการค้า ส่วนช่วงที่ 2 เป็นช่วงที่ชุมชนมีการขยายตัวมากขึ้น ตรงกับช่วงที่ผู้นำชาวจีนกับศูนย์กลางที่บางขันเงิน (พ.ศ. 2421 - 2458) การตั้งถิ่นฐานในยุคนี้เป็นการตั้งถิ่นฐานตามแนวเส้นทาง (Linear Settlement) และแบบเกาะกลุ่มตามเส้นทางคมนาคม (Cluster Settlement)

ยุคที่ 2 เส้นทางรถไฟเปิดชุมชนสู่ภายนอก (พ.ศ. 2459 - 2509) เป็นช่วงที่เมืองขยายตัวออก มีเส้นทางรถไฟสายใต้ตัดผ่านบริเวณตำบลหลังสวนซึ่งได้เข้ามามีบทบาทในการเป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญในการติดต่อกับภายนอกจนลดบทบาทของแม่น้ำหลังสวนไป มีการรวมตำบลบางยี่ไรและบางขันเงินเป็นตำบลหลังสวน โดยถนนหลังสวนและถนนลูกเสือเป็นเส้นทางเชื่อมสู่สถานีรถไฟจึงมีการตั้งถิ่นฐานหนาแน่นตามแนวถนนและตลาดหลังสวน

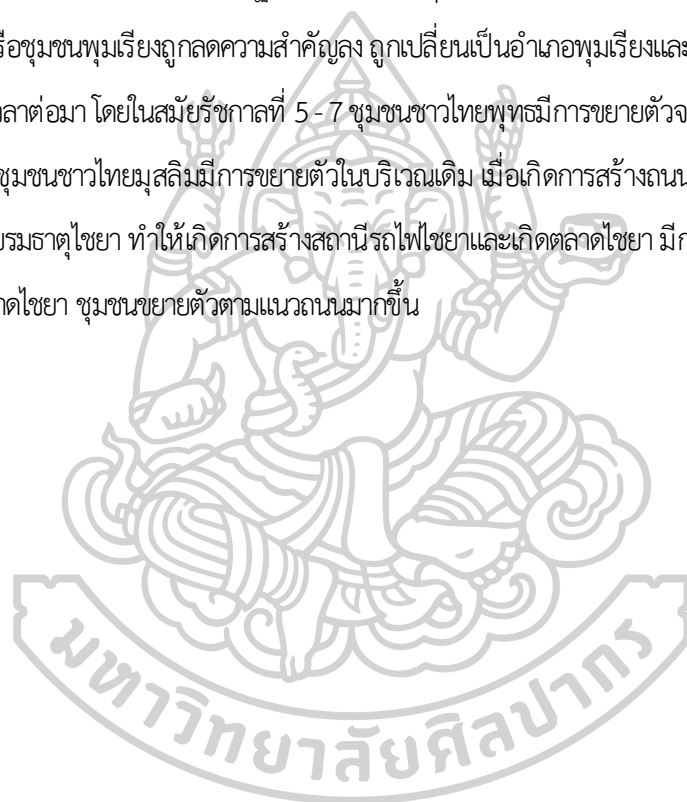

¹⁵³ปนัดดา ทองภูเบศร์, “พัฒนาการและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเก่าตำบลหลังสวน จังหวัดชุมพร” (วิทยานิพนธ์ปริญญาการวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), 75, 80-84, 89-100, 104-106, 125.

3.2.2 เมืองพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี¹⁵⁴

พ.ศ. 2328 เกิดสงครามเก้าทัพ เมืองไชยาบริเวณบ้านเวียงถูกพม่าเผาเสียหายจึงย้ายเมืองมาบริเวณตำบลพุมเรียงซึ่งเป็นชุมชนเก่าแก่ มีท่าเรือสำหรับค้าขายและเดินทางติดต่อกับเมืองอื่น ในสมัยรัชกาลที่ 1 - 3 ผู้คนตั้งถิ่นฐานริมคลองพุมเรียง มีการอยู่อาศัยเป็นชุมชนตามความเชื่อทางศาสนา คือ ชุมชนชาวไทยพุทธและชุมชนชาวไทยมุสลิม การสัญจรส่วนใหญ่ใช้เรือ ขณะที่การติดต่อทางบกใช้การเดินทางเท้าและมีการใช้พาหนะล้อเลื่อนในการขนถ่ายสินค้า

ในพ.ศ. 2442 ได้รวมเมืองศรีรัฐนิคมและเมืองพุมเรียง เป็นเมืองไชยา ต่อมาในพ.ศ. 2458 บริเวณเมืองไชยาเก่าหรือชุมชนพุมเรียงถูกลดความสำคัญลง ถูกเปลี่ยนเป็นอำเภอพุมเรียงและมีการเปลี่ยนชื่ออำเภอเป็นอำเภอไชยาในเวลาต่อมา โดยในสมัยรัชกาลที่ 5-7 ชุมชนชาวไทยพุทธมีการขยายตัวจากบริเวณถนนไปบริเวณป่าเพิ่มขึ้น ขณะที่ชุมชนชาวไทยมุสลิมมีการขยายตัวในบริเวณเดิม เมื่อเกิดการสร้างถนนตัดจากเมืองเก่าพุมเรียงไปบริเวณวัดพระบรมธาตุไชยา ทำให้เกิดการสร้างสถานีรถไฟไชยาและเกิดตลาดไชยา มีการย้ายศูนย์กลางเมืองไชยาไปยังบริเวณตลาดไชยา ชุมชนขยายตัวตามแนวถนนมากขึ้น

¹⁵⁴จันทิรา เกื้อดวง, “การอนุรักษ์ชุมชนเมืองเก่าพุมเรียง จังหวัดสุราษฎร์ธานี” (วิทยานิพนธ์ปริญญาการวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนชุมชน คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548), 61-64, 66-68, 74-80; ทิตยาพร มิตรอุดม, “คติพุทธในชุมชนไทยพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี” (วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2557), 33, 68, 77; ศลินี เตียงธวัช, “คติพุทธในเรือนพื้นถิ่นชาวไทยพุทธ ชุมชนพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี” (วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2557), 53-55, 61.

3.2.3 เมืองนครศรีธรรมราช อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช จังหวัดนครศรีธรรมราช¹⁵⁵

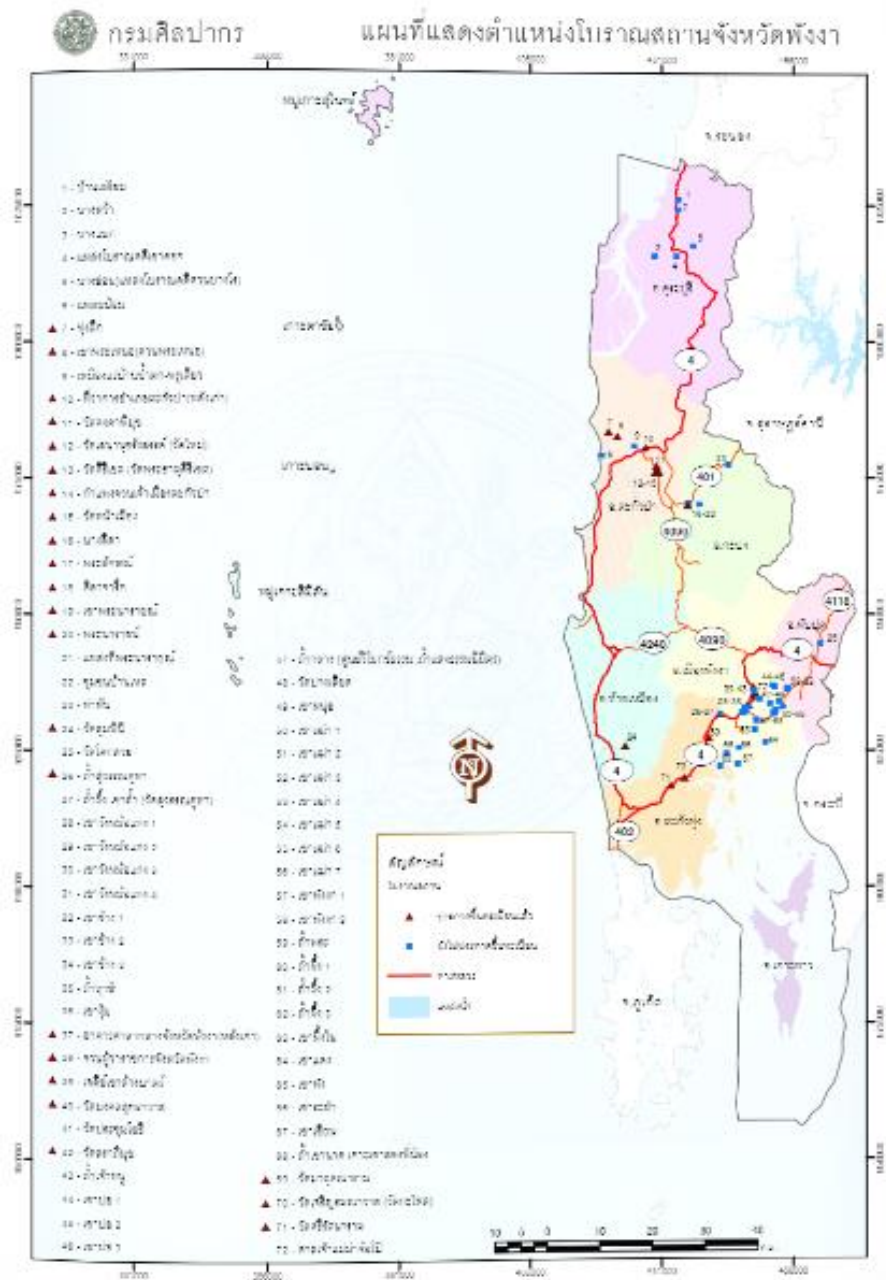
รูปแบบการตั้งถิ่นฐานในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นพบว่าลักษณะผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ล้อมรอบด้วยกำแพงเมืองและคูเมืองซึ่งมีการสร้างมาตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 18 มีการตั้งถิ่นฐานหนาแน่นภายในกำแพงเมืองและมีการกระจายตัวของชุมชนไปรอบนอกกำแพงเมืองทั้งด้านทิศเหนือและด้านทิศใต้

รูปแบบการตั้งถิ่นฐานในสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 - 7 มีการตั้งถิ่นฐานของผู้คนต่อเนื่องจากช่วงก่อนหน้า ลักษณะผังเมืองยังคงเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เกิดการพัฒนาทางสัญจร สร้างถนนและสะพานเพิ่มขึ้น ออกจากกำแพงเมืองบางส่วนถูกนำไปถมถนนรอบกำแพง มีการตั้งถิ่นฐานกระจายตัวออกไปรอบนอกกำแพงเมืองมากขึ้นตามแนวเส้นทางในแนวเหนือ - ใต้ การตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวของเมืองสัมพันธ์กับแนวถนน

4. การศึกษาทางโบราณคดีที่ผ่านมา

การศึกษาทางโบราณคดีภายในจังหวัดพังงามีการสำรวจและการขุดค้นทางโบราณคดีในแหล่งโบราณคดียุคก่อนประวัติศาสตร์และยุคประวัติศาสตร์ (ดูภาพที่ 8) สำหรับยุคก่อนประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาแหล่งโบราณคดีในอำเภอพังงา เน้นการสำรวจภาพเขียนสีเป็นหลัก ขณะที่การศึกษาทางโบราณคดียุคประวัติศาสตร์จะเน้นการสำรวจและการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดี สำหรับโบราณสถานภายในพื้นที่ที่มีการขุดค้นทางโบราณคดี ทั้งหมด 7 แห่ง สามารถแบ่งแหล่งโบราณคดีตามอายุสมัยได้ 2 ช่วง คือ ช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 และช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ 19 โดยแหล่งโบราณคดีในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 มีจำนวน 2 แห่ง คือ แหล่งโบราณคดีทุ่งตึกและแหล่งโบราณคดีนงย่อน (ควนบางโร) ขณะที่แหล่งโบราณคดีช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ 19 มีจำนวน 5 แห่ง โบราณสถานจวนเจ้าเมืองตะกั่วป่า แหล่งเรือจมบางสัก วัดศรีรัตนาราม เจดีย์บรรจุอัฐิเจ้าเมืองพังงาที่วัดสราภิมุขและโบราณสถานเจดีย์วัดคีรีเขต การขุดค้นทางโบราณคดีส่วนใหญ่เป็นการขุดค้นก่อนที่จะทำการบูรณะในลำดับถัดไป จึงเป็นการวิเคราะห์ข้อมูลเฉพาะแหล่งโบราณคดีนั้น ๆ ไม่ได้มีการนำข้อมูลมาวิเคราะห์เชื่อมโยงกับการตั้งถิ่นฐานภายในเมืองทั้งสามของจังหวัดพังงา

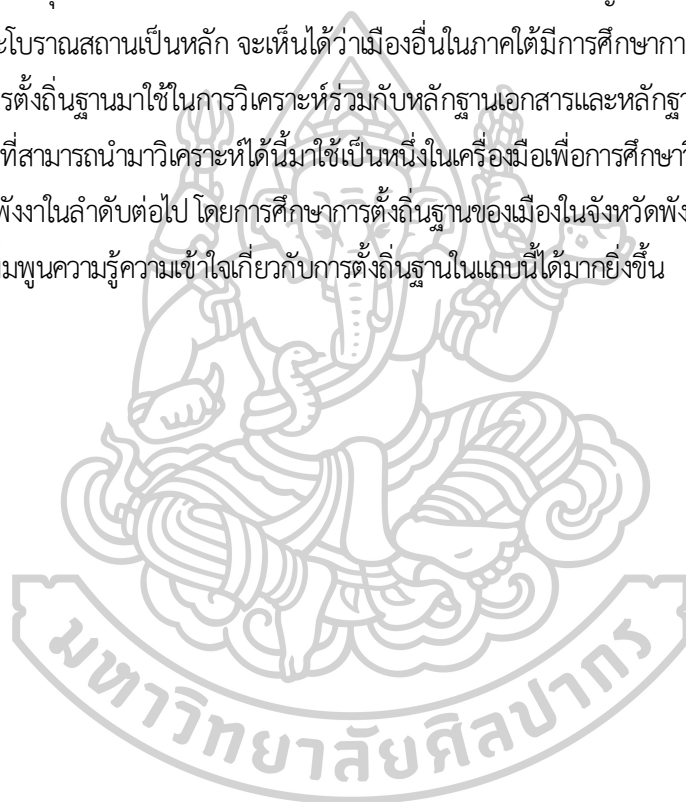
¹⁵⁵ สุรัสวดี นิบริยาย, “แนวทางการอนุรักษ์เมืองเก่านครศรีธรรมราช” (วิทยานิพนธ์ปริญญาการวางแผนภาคและเมือง มหบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนผังเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543), 26, 32-38, 45, 103-104; วงศิยา วงศ์พิศาล, “การสงวนรักษาระบบนิเวศลำน้ในบริเวณการตั้งถิ่นฐานลักษณะชุมชนเมืองนครศรีธรรมราช โดยแนวความคิดการเติบโตอย่างชาญฉลาด และร่องรอยพื้นที่เขียว เพื่อการวางแผนพัฒนาเมืองอย่างยั่งยืน” (วิทยานิพนธ์ปริญญาการวางแผนชุมชนเมืองและสภาพแวดล้อมมหบัณฑิต สาขาวิชาการออกแบบและวางแผนผังชุมชนเมือง บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557), 60, 73.

ภาพที่ 16 แสดงตำแหน่งโบราณสถานในจังหวัดพังงา

ที่มา ฤทธิเดช ทองจันทร์, เรียบเรียง, สุทธิ ว่องมงคลเดช และไต่หยาง, แพลนภาษาจีน, มรดกศิลป์ ศาลเจ้าแม่มาจ้อโป๋ จังหวัดพังงา (กรุงเทพฯ : กงโบราณคดี กรมศิลปากร, 2564), 5.

จากการทบทวนการศึกษาที่ผ่านมาพบว่าด้วยลักษณะภูมิประเทศที่เอื้อต่อการตั้งถิ่นฐานทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานในบริเวณจังหวัดพังงาปัจจุบันมาตั้งแต่ช่วงก่อนประวัติศาสตร์ ต่อมาในสมัยประวัติศาสตร์ด้วยทรัพยากรแร่ดีบุกและสภาพภูมิประเทศที่ติดชายฝั่งทะเลอันดามันรวมถึงสามารถเชื่อมต่อภายในแผ่นดินใหญ่ไปออกอ่าวไทยได้ส่งเสริมบทบาทการเป็นเมืองท่าและแหล่งทรัพยากรสำคัญจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ โดยการศึกษาการตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงาในระหว่างปีพ.ศ. 2325 - 2475 ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาทางประวัติศาสตร์ที่เน้นการพรรณนาเหตุการณ์เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ในช่วงเวลาดังกล่าว ขณะที่การศึกษาการตั้งถิ่นฐานของชุมชนจะเน้นศึกษาเมืองตะกั่วป่า บริเวณตำบลตะกั่วป่าเป็นหลัก เนื่องจากมีการศึกษาพื้นที่เมืองเก่าเพื่อกำหนดขอบเขตและการอนุรักษ์ สำหรับการดำเนินงานทางโบราณคดีส่วนใหญ่เน้นการสำรวจเพื่อการอนุรักษ์โบราณวัตถุและโบราณสถานเป็นหลัก จะเห็นได้ว่าเมืองอื่นในภาคใต้มีการศึกษาการตั้งถิ่นฐานโดยใช้ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการตั้งถิ่นฐานมาใช้ในการวิเคราะห์ร่วมกับหลักฐานเอกสารและหลักฐานทางโบราณคดี ดังนั้นจึงจะยกเอาทฤษฎีที่สามารถนำมาวิเคราะห์ได้นี้มาใช้เป็นหนึ่งในเครื่องมือเพื่อการศึกษาวิเคราะห์การตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงาในลำดับต่อไป โดยการศึกษาการตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงาในระหว่างปีพ.ศ. 2325 - 2475 จะช่วยเพิ่มพูนความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานในแถบนี้ได้มากยิ่งขึ้น

บทที่ 3

หลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงถึงการตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงาตั้งแต่พ.ศ. 2325 - 2475

การตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงาแบ่งออกเป็น 3 เมืองใหญ่ ดังที่กล่าวไปในบทก่อนหน้า คือ เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่ง และเมืองพังงา โดยการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์สัมพันธ์กับการใช้ชีวิตตั้งถิ่นฐานย่อมต้องเลือกร่องรอยหรือหลักฐานที่แสดงถึงการมีอยู่ดังกล่าวไม่มากนักน้อย ในบทนี้จะกล่าวถึงหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงถึงการตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงาตั้งแต่พ.ศ. 2325 - 2475 แบ่งอธิบายออกตามเมือง คือ เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่งและเมืองพังงา

1. การสำรวจทางโบราณคดี

การศึกษาในครั้งนี้ได้ทำการสำรวจหลักฐานทางโบราณคดีที่พบในเมืองเก่าในจังหวัดพังงา 3 เมือง ได้แก่ เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่งและเมืองพังงา โดยข้อมูลจากการสำรวจทำให้พบหลักฐานทางโบราณคดีที่ปรากฏในปัจจุบัน ก่อนจะนำมาสู่การกำหนดอายุสมัย เพื่อตอบคำถามตามวัตถุประสงค์ต่อไป

จากการสำรวจสามารถแบ่งได้เป็น 8 ประเภท ตามประเภทของสถานที่ โดยข้อมูลจากการสำรวจที่นำมาแสดงนี้มีทั้งข้อมูลจากการสำรวจด้วยตนเองซึ่งใช้ข้อมูลจากหลักฐานเอกสารประกอบกับข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้คนที่ในพื้นที่และข้อมูลการสำรวจที่เคยมีผู้ศึกษาก่อนหน้า ทั้งนี้เนื่องจากข้อจำกัดทางด้านเวลาและสถานการณ์โควิด-19 ทำให้ไม่ได้ทำการสำรวจในบางพื้นที่ซึ่งตั้งอยู่ห่างไกลและเข้าถึงได้ยาก แบ่งอธิบายตามเมืองที่พบหลักฐานเรียงจากเมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่งและเมืองพังงา โดยแบ่งย่อยตามประเภทของหลักฐานทั้งหมด 8 ประเภท ดังนี้

ประเภทที่ 1 ศาสนสถาน การนับถือศาสนาภายในบริเวณนี้พบว่ามี การนับถือศาสนาพุทธ คริสต์ อิสลาม ความเชื่อเงินและความเชื่อทางศาสนาฮินดู สำหรับศาสนสถานนั้นมีบทบาททางสังคมอย่างมาก เป็นศูนย์รวมจิตใจของผู้คนในพื้นที่ เป็นสถานที่ประชุมในหลากหลายโอกาสและเป็นสถานที่ให้การศึกษาแก่ผู้คนในท้องถิ่นนั้น ๆ อีกทั้งมีการตั้งชุมชนอยู่เฉพาะกลุ่มศาสนาในบางพื้นที่ โดยวัดเป็นศาสนสถานเนื่องในศาสนาพุทธที่คนส่วนใหญ่นับถือทำให้ในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อมีการจัดการการศาสนาและการศึกษา ได้ตั้งพระสงฆ์ที่มีความสามารถเป็นผู้อำนวยการมณฑลละ 1 รูป ดูแลตรวจตราสอดส่องการศึกษาและการศาสนาในพื้นที่นั้น ๆ และจัดทำรายงานเสนอเป็นรายปี สำหรับเมืองในแถบชายฝั่งทะเลตะวันตกหรือมณฑลภูเก็ตนั้น มีพระมหานายกเป็นผู้อำนวยการในปีพ.ศ. 2442¹⁵⁶ หลักฐานทาง

¹⁵⁶“เรื่องโรงเรียนแลการเล่าเรียน มณฑลภูเก็ต,” 17 กันยายน 2453-27 กันยายน 2465, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงศึกษาธิการ, ศ.9/18, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

โบราณคดี ประเภทศาสนสถานสามารถแบ่งย่อยได้เป็นศาสนสถานในศาสนาพุทธ ศาสนสถานตามความเชื่อจีน ศาสนสถานในศาสนาอิสลามและศาสนสถานในศาสนาฮินดู มีทั้งหมด 75 แห่ง

ประเภทที่ 2 สถานที่ราชการ คือ ที่ว่าการราชการเมือง ก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล สถานที่ว่าการจะอยู่ในบริเวณเดียวกับที่อยู่อาศัยของเจ้าเมืองในเวลานั้น เมื่อเกิดการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลได้มีการจัดตั้งสถานที่ว่าการเป็นของทางการ ที่หลงเหลือร่องรอยในปัจจุบันมีทั้งหมด 2 แห่ง

ประเภทที่ 3 สถาบันการศึกษา คือ โรงเรียน ก่อนที่จะมีการปฏิรูปการศึกษาได้มีการจัดการเรียนการสอนที่วัด ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 เกิดการปฏิรูปการศึกษาให้มีแบบแผนมากขึ้น ทรงมีพระบรมราชโองการให้ขยายโอกาสทางการศึกษาไปยังหัวเมือง โดยแยกการศึกษาแผนกหัวเมืองออกจากกรมการศึกษา ตั้งพระสงฆ์เป็นผู้อำนวยการมณฑลละรูป สำหรับเมืองในแถบชายฝั่งทะเลตะวันตกหรือมณฑลภูเก็ตนั้น มีพระมหานายกเป็นผู้ดำเนินการในปีพ.ศ. 2442 ได้สำรวจการศึกษาภายในเมืองตะกั่วป่าและเมืองพังงาในเวลานั้นพบว่ามีจัดการเรียนการสอนตามวัดเป็นหลัก ต่อมาได้ตั้งโรงเรียนแบ่งประเภทโรงเรียนออกเป็นโรงเรียนหลวง โรงเรียนประชาบาล และโรงเรียนราษฎร์ โดยโรงเรียนหลวงเป็นโรงเรียนที่ทางการดำเนินการ ส่วนใหญ่จัดอยู่ในวัดที่ตั้งในบริเวณที่มีผู้คนจำนวนมาก ทั้งยังมีเงินจากทางการเป็นผู้บำรุงและจัดให้มีอยู่ในทุกเมือง อย่างน้อยเมืองละ 1 แห่ง ขณะที่โรงเรียนประชาบาลเป็นโรงเรียนที่ราษฎร์ในตำบลพร้อมกันจัดตั้งขึ้นออกเงินบำรุง หรือที่กรมการอำเภอจัดตั้งขึ้นโดยใช้เงินที่เก็บจากราษฎร โรงเรียนประเภทนี้ต้องเป็นโรงเรียนสาธารณะ ไม่เลือกเฉพาะหมู่ หรือเฉพาะศาสนาและไม่เก็บค่าเล่าเรียน สำหรับโรงเรียนราษฎร์จะแยกกันตามสำนักเป็นโรงเรียนที่บุคคลเดียวหรือหลายคนตั้งขึ้นด้วยความประสงค์เฉพาะ เช่น เฉพาะศาสนาใดศาสนาหนึ่ง หรือประสงค์จะเก็บค่าเล่าเรียนเป็นทางหาเลี้ยงชีพ โรงเรียนประเภทนี้จัดตามพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ โดยมีการควบคุมหลักสูตรจากทางการ¹⁵⁷

การเรียนการสอนในโรงเรียนหรือวัดนั้นให้มีการศึกษาระดับชั้นมูลศึกษา สอนให้อ่านออกเขียนได้ คิดเลขได้ รวมถึงสอนการเลี้ยงชีพ ฝึกหัดมารยาทและความประพฤติ สำหรับตำบลใหญ่หรืออำเภอที่สำคัญให้มีโรงเรียนชั้นประถมตั้งแต่ 1 - 10 โรงเรียน ตามความเหมาะสม โดยชั้นประถมศึกษาจะสอนให้เรียนเลขและความรู้ที่สูงขึ้น เช่น ภูมิศาสตร์และวิทยาศาสตร์ เป็นต้น รวมถึงต้องมีวิชาสามัญศึกษาตามที่ต้องการในพื้นที่แทรกด้วย ขณะที่ตำบลใหญ่ที่สุดในมณฑล เช่น เมืองที่ตั้งที่ว่าการมณฑล คือ เมืองภูเก็ต ก็ให้มีโรงเรียนเทียบชั้นมัธยมแห่งหนึ่ง

¹⁵⁷ “เรื่องจัดการเล่าเรียนตามมณฑลต่างๆ,” กันยายน 2440-กุมภาพันธ์ 2441, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/7, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องรายงานประชุมข้าหลวงเทศาภิบาล แผนกกระทรวงธรรมการ,” 5 ธันวาคม 2453-11 กรกฎาคม 2466, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.6 ศ.1/1, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

สอนวิชาแผนกสามัญและวิสามัญให้สูงขึ้นกับสอนภาษาต่างประเทศ มีภาษาอังกฤษและภาษาจีนด้วย¹⁵⁸
หลักฐานทางโบราณคดีประเภทสถานศึกษาที่สามารถระบุได้ มีทั้งหมด 32 แห่ง

ประเภทที่ 4 สถานที่ประกอบอุตสาหกรรมเหมืองแร่ โดยแร่ดีบุกส่วนใหญ่เกิดจากหินแกรนิตที่ผุพังของภูเขาควายกลางเก่า (เมโสโซอิก) เป็นแร่ที่พบในแถบเทือกเขาทางตะวันตกของประเทศไทย ทั้งนี้พบว่าในแถบทิวเขาภูเก็ทและทิวเขานครศรีธรรมราชมีการทำเหมืองแร่มาเป็นระยะเวลาานาน พื้นที่การทำเหมืองแร่ดีบุกพบกระจัดกระจายเกือบทุกอำเภอในจังหวัดพังงา ซึ่งแหล่งแร่ที่ปรากฏในพื้นที่ ทางแร่เป็นแหล่งแร่ที่เดิมอยู่ในหินพบได้ในบริเวณภูเขาสูงหรือหินใต้แผ่นดิน ใช้ในการทำเหมืองอุโมงค์และเจาะงัน แร่เปลือกหินเป็นแร่ที่ผุพังจากทางแร่และไม่ได้ถูกน้ำพัดพาไปไกลจากทางแร่เดิม พบตามไหล่เขาและเชิงเขา เรียกการทำเหมืองแร่แบบนี้ว่าการทำเหมืองหอบหรือเหมืองแล่น ลานแร่เป็นแร่ที่ผุพังจากทางแร่และถูกน้ำพัดพาไปสะสมทับซ้อนในบริเวณที่ราบ เมื่อเวลาผ่านไปมีดิน ทลาย ทับถมชั้นบนต่อไป การขุดแร่จึงต้องใช้วิธีเหมืองเรือขุด เหมืองสูบและเหมืองหอบ ในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลไม่ได้มีการระบุชัดเจนว่ามีการทำเหมืองแร่เจาะจงในบริเวณใด มีเพียงการกล่าวอย่างกว้าง ๆ ว่ามีการทำเหมืองแร่ในเมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่งและเมืองพังงา โดยใช้วิธีเหมืองหอบ เหมืองแล่น เหมืองคลาและการร่อนแร่ ขณะที่ในช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลใช้วิธีเหมืองหอบ เหมืองแล่น เหมืองคลา เหมืองปล่อง เหมืองสูบและเหมืองเรือขุด สำหรับบริเวณที่มีการทำเหมืองแร่ดีบุกที่ระบุในหลักฐานเอกสารช่วงปีพ.ศ. 2453 - 2475 ระบุว่าตั้งอยู่ใน 3 ตำบลในพื้นที่จังหวัดพังงาปัจจุบัน¹⁵⁹ หลักฐานประเภทสถานที่ประกอบอุตสาหกรรมเหมืองแร่ไม่หลงเหลือหลักฐานที่แน่ชัดเนื่องจากมีการทำเหมืองภายในจังหวัดพังงาหลายระยะ

ประเภทที่ 5 สถานที่ประกอบการเกษตร หลักฐานเอกสารในพ.ศ. 2474 มีการระบุพื้นที่สำหรับการทำประมงจับสัตว์น้ำและพื้นที่สงวนไว้สำหรับเลี้ยงสัตว์ภายในจังหวัดตะกั่วป่าและจังหวัดพังงา

ประเภทที่ 6 ที่อยู่อาศัย สามารถแบ่งได้เป็น บ้านเรือน 6 แห่ง อาคารตึกแถวแบบชิโน - โปรตุเกส หรืออาคารแบบชิโน - นีโอคลาสสิก พบ 4 แห่งและชุมชน 3 แห่ง โดยสถาปัตยกรรมชิโน - โปรตุเกส (Chino - Portugese style) หรืออาคารแบบชิโน - นีโอ คลาสสิกเป็นสถาปัตยกรรมที่ผสมผสานระหว่างยุโรปกับจีน มีลักษณะเป็นตึกแถวเรียงขนานกันไปตามแนวถนน ส่วนใหญ่นิยมสร้าง 2 หรือ 3 ชั้น การใช้งานอาคารเป็นทั้งที่อยู่อาศัยและที่ประกอบธุรกิจ (Shophouse) โดยชั้นล่างจะใช้เป็นที่ทำการค้า ส่วนชั้นบนเป็นที่พักอาศัย เจ้าของของ

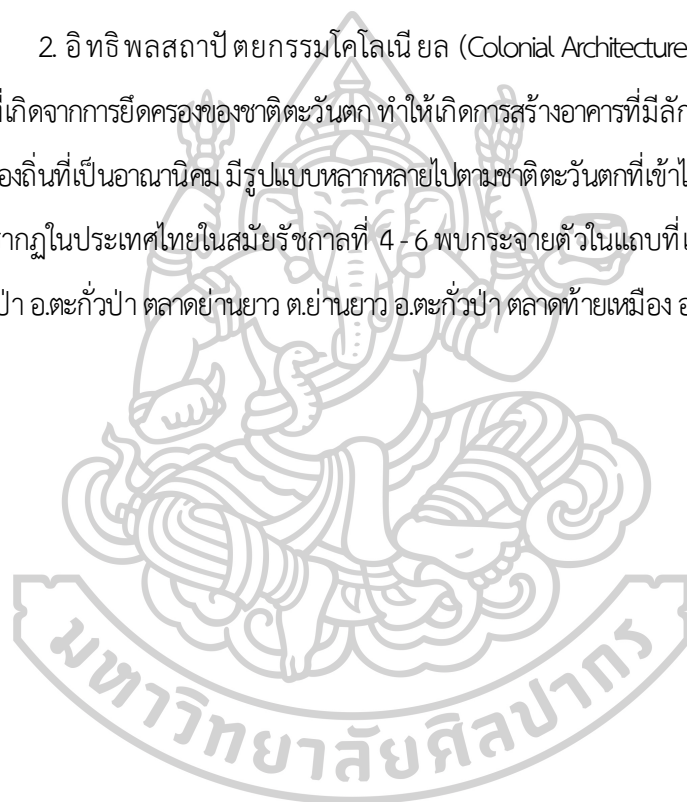
¹⁵⁸“เรื่องรายงานพระไพศาลาตรวจการศึกษามณฑลภูเก็ต,” 8 ตุลาคม 2450-29 ตุลาคม 2451, เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ, ศธ.43/3, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

¹⁵⁹สวาท เสนาณรงค์, ภูมิศาสตร์ประเทศไทย (กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2512), 135, 138 ; กรมศิลปากร, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จุลศักราช ๑๑๗๑ - ๑๑๗๔ (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2562), 211.

อาคารเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นของพ่อค้า¹⁶⁰ พบอาคารลักษณะนี้ตามแถบคาบสมุทรมาลายูไปจนถึงภาคใต้ของประเทศ ไทย เช่น พังงา ภูเก็ต ระนอง ตรัง สงขลา พัทลุง โดยอาคารแบบชิโน - โปรตุเกสหรือชิโน - นีโอ คลาสสิกที่พบใน จังหวัดพังงา ส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลจากป็นประเทศมาเลเซีย สามารถแบ่งตามอิทธิพลของสถาปัตยกรรมที่ได้รับ เป็น 2 ประเภทหลัก¹⁶¹ ดังนี้

1. อิทธิพลสถาปัตยกรรมจีน (Chinese Architecture Influence) มีลักษณะเด่น คือ การทำ เป็นห้องแถว ชั้นล่างไว้สำหรับค้าขาย ชั้นบนเป็นที่อยู่อาศัย ตกแต่งแบบจีน เช่น การมุงหลังคาด้วยกระเบื้อง ดินเผาเป็นลอน การตกแต่งด้วยภาพมงคลจีน มีการสร้างตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 พบเฉพาะที่ ต.ตะกั่วป่า อ.ตะกั่วป่า

2. อิทธิพลสถาปัตยกรรมโคโลเนียล (Colonial Architecture Influence) เป็นลักษณะ สถาปัตยกรรมที่เกิดจากการยึดครองของชาติตะวันตก ทำให้เกิดการสร้างอาคารที่มีลักษณะเบื้องต้นเป็นตะวันตก ผสมผสานกับท้องถิ่นที่เป็นอาณานิคม มีรูปแบบหลากหลายไปตามชาติตะวันตกที่เข้าไปยึดครองรวมถึงพื้นที่ที่ถูก ครอบครอง ปรากฏในประเทศไทยในสมัยรัชกาลที่ 4 - 6 พบกระจายตัวในแถบที่เป็นย่านการค้าหรือตลาด บริเวณ ต.ตะกั่วป่า อ.ตะกั่วป่า ตลาดย่านยาว ต.ย่านยาว อ.ตะกั่วป่า ตลาดท้ายเหมือง อ.ท้ายเหมืองและตลาดพังงา อ.เมืองพังงา

¹⁶⁰ขวัญจิต ศศิวงศาโรจน์, สารานุกรมกลุ่มชาติพันธุ์ : ฮกเกี้ยน (นครปฐม : สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล, 2543, พิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542), 8 -9 ; ปัญญา เทพสิงห์ และวุฒิ วัฒนสิน, ลวดลายตกแต่งหน้าอาคารชิโน-โปรตุเกสในจังหวัดภูเก็ต (สงขลา : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่, 2547), 34.

¹⁶¹สุริณี กิ่งกาด, “หน้าตากับความสัมพันธ์พื้นที่ภายในอาคารตึกแถวโคโลเนียลสไตล์ กรณีศึกษาย่านเมืองเก่าภูเก็ต” (วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรมภายใน คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง, 2562), 20 ; สัมภาษณ์ ศรีณีย์ ร่องเรืองกุล, สถาปนิก, 14 กุมภาพันธ์ 2559.

รูปแบบหลักของอาคารแบบซิโน – โปรตุเกส มีดังนี้¹⁶²

- ตัวอาคาร แบ่งตามลักษณะที่ดินเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า แบ่งเป็นห้อง ๆ ด้านหน้ากว้างประมาณ 4 เมตร ยาวประมาณ 30 - 40 เมตร ทำการก่อสร้างเป็น 2 ช่วงหลังคา มีการแบ่งช่องว่างตรงกลางเพื่อให้แสงสว่างตามธรรมชาติส่องลงมา และเพื่อถ่ายเทอากาศภายในอาคาร จัดวางส่วนประกอบด้านหน้าอาคารในลักษณะสมดุลหรือจัดตามแกนโดยให้ประตูอยู่กึ่งกลาง มีหน้าต่างขนาดประตูข้างละบาน พื้นที่ว่างระหว่างอาคารยังมีการขุดบ่อน้ำสำหรับใช้ในบ้านอย่างน้อย 1 บ่อ ใช้สำหรับบริโภคในบ้าน

- รูปแบบทางเดินร่วมหรืออาเขตหรือห่อคาก็ เป็นทางเดินเท้าบริเวณหน้าบ้านของตึกแถวที่มีเพดานเป็นทางเดินหลังคาโค้ง โดยทางเดินแบบนี้จะมีหลังคาหรือซัน 2 ปกคลุมเชื่อมทะเลในแต่ละบ้าน ทางเดินนี้จะมีขนาดกว้างประมาณ 1.75 - 2.20 เมตร สำหรับอาคารที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 3 จะไม่มีการสร้างซัน 2 ปกคลุมทางเดิน เพราะระบบก่อสร้างอาคารในขณะนั้นเป็นการใช้กำแพงรับน้ำหนัก ขณะที่อาคารที่มีการก่อสร้างช่วงรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา มีการนำคอนกรีตและระบบเสาคนเข้ามาใช้ ทำให้สามารถสร้างซัน 2 คลุมเหนือทางเดินอาเขตได้

- รูปแบบประตูและหน้าต่าง ในสมัยรัชกาลที่ 3 ระบบก่อสร้างอาคารใช้กำแพงรับน้ำหนักทำให้ประตูและหน้าต่างที่สร้างในช่วงนี้จึงมีลักษณะเล็ก แคบและมีน้อยชุด ขณะที่รูปแบบหน้าต่างอาคารในช่วงหลังนั้นระบบก่อสร้างเป็นเสาและคาน จึงมีการลดพื้นที่ผนังด้านหน้าและหลัง ทำช่องหน้าต่างให้กว้างขึ้นโดยเฉพาะซัน 2 มีการทำหน้าต่าง 3 บาน มีการตกแต่งกรอบหน้าต่าง ส่วนใหญ่จะทำรูปโค้งครึ่งวงกลมหรือโค้งจันทร์เสี้ยว อาจมีการตกแต่งด้วยหินหลักช่องโค้ง (Key Stone) ส่วนชั้นล่างมี 2 ลักษณะ ถ้าใช้เป็นที่อยู่อาศัยจะมีลักษณะตามแบบจีน คือ มีประตูตรงกลางและด้านข้างมีหน้าต่าง 2 บาน ส่วนบ้านที่เป็นร้านค้าจะเปิดกว้างเป็นประตูบานเฝ้ายกซึ่งปัจจุบันบางอาคารมีการทำเป็นระบบประตูเหล็กยึด

- หลังคา มีหน้าจั่วด้านหน้าและด้านหลัง แบ่งตรงกลางเป็นช่องว่าง หลังคาปกคลุมช่องทางเดินกับบันได อกหลังคาจึงลาดเอียงประมาณ 35 - 40 องศา เพื่อให้หน้าฝนไหลได้สะดวก

- รายละเอียดด้านหน้าอาคาร แบ่งตามยุคสมัย โดยอาคารที่ได้รับอิทธิพลสถาปัตยกรรมจีนสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ส่วนใหญ่จะไม่มีรายละเอียดตกแต่งหรือถ้ามีการตกแต่งจะตกแต่งด้วยลวดลายจีน ส่วนสถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลสถาปัตยกรรมแบบโคโลเนียลมีการตกแต่งลวดลายปูนปั้นตามอิทธิพลอาณานิคมตะวันตกจากปีนัง ได้แก่ สถาปัตยกรรมแบบเรอเนสซองส์ที่นำรายละเอียดจากยุคกรีกโรมันมาใช้ ได้แก่ โค้ง

¹⁶² คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพังงา**, 147, 151 ; คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดภูเก็ต**, 147 ; ปัญญาเพชฌิม และวุฒิ วัฒนสิน, **ลวดลายตกแต่งหน้าอาคารซิโน-โปรตุเกสในจังหวัดภูเก็ต**, 27 ; สุภาวดี จริงจิตร, “แนวคิดในการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมอั้งม่อหลาวในภูเก็ต” (วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรมภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2555), 114 ; สัมภาษณ์ ศรัณย์ ร่องเรืองกุล, สถาปนิก, 14 กุมภาพันธ์ 2559.

(Arch) หัวเสา ฐานเสา บัวปูนปั้น โดยรวมเรียกอิทธิพลสถาปัตยกรรมแบบนีโอคลาสสิก นอกจากนี้ยังนิยมตกแต่งอาคารด้วยภาพหรือสัญลักษณ์ที่มีความมงคลตามความเชื่อจีน เช่น สัตว์ พันธุ์ไม้ ทรงเรขาคณิต ตัวอักษร เครื่องมือเครื่องใช้ เทพ เป็นต้น¹⁶³ จากการสำรวจเพื่อรวบรวมข้อมูลพบว่าอาคารแบบชิโน - โปรตุเกสในจังหวัด พังงาพบในเขตอ.ตะกั่วป่า อ.เมืองพังงา และอ.ท้ายเหมือง

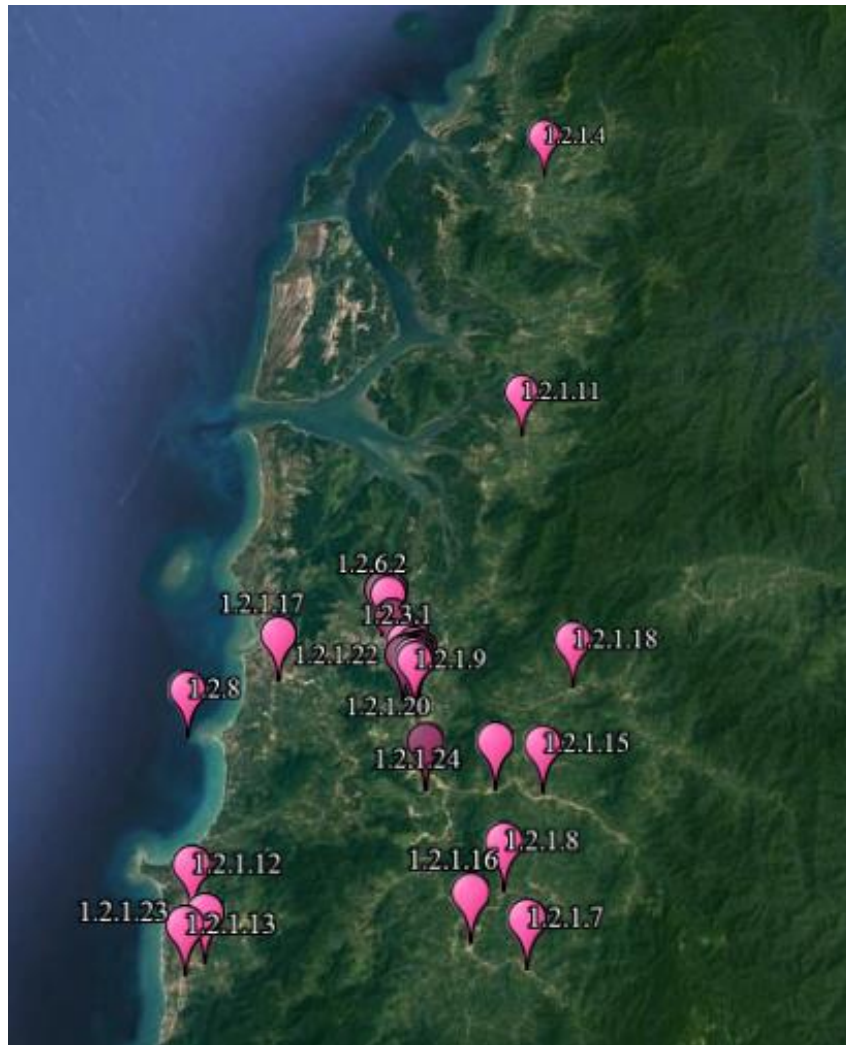
ประเภทที่ 7 จิตรกรรม มีทั้งหมด 2 แห่ง

ประเภทที่ 8 แหล่งเรือจม มีทั้งหมด 1 แห่ง

¹⁶³อ่านเพิ่มเติมใน ปัญญา เทพสิงห์ และวุฒิ วัฒนสิน. สวดลายตกแต่งหน้าอาคารชิโน-โปรตุเกสในจังหวัดภูเก็ต. สงขลา : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่, 2547.

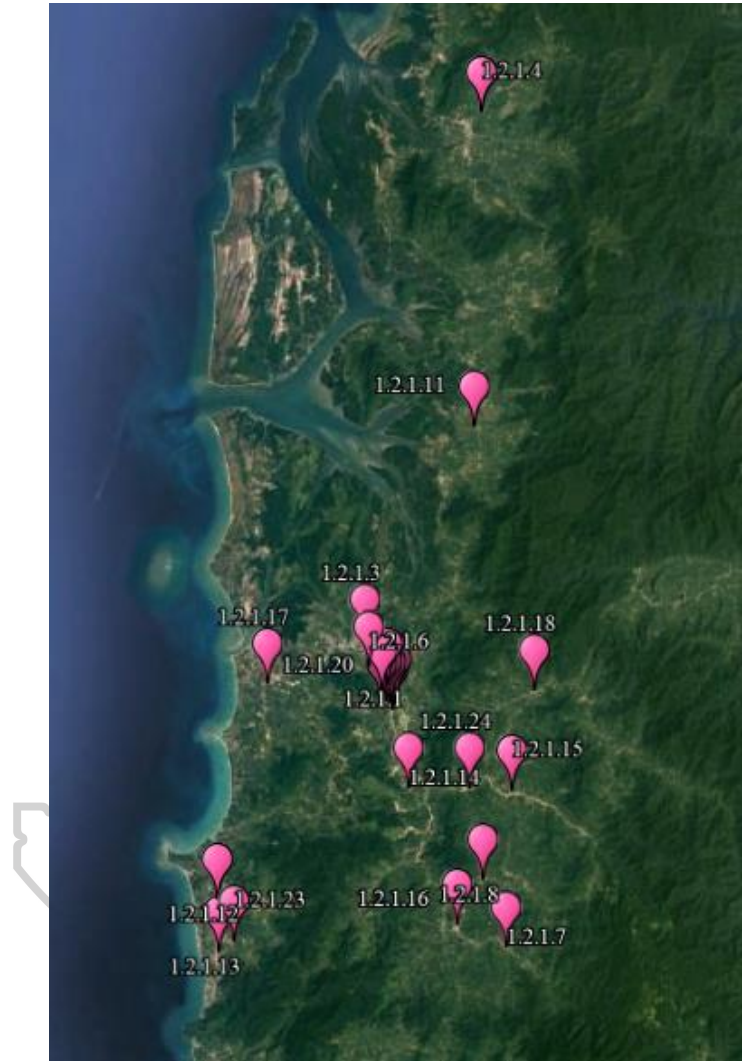
1.2 หลักฐานทางโบราณคดีเมืองตะกั่วป่า

ภาพที่ 17 แสดงตำแหน่งหลักฐานทางโบราณคดีในเมืองตะกั่วป่า
ที่มา ดัดแปลงจาก Google Earth Pro

1.2.1 หลักฐานทางโบราณคดีประเภทศาสนสถาน

มีทั้งหมด 24 แห่ง แบ่งออกเป็นศาสนสถานในศาสนาพุทธ 18 แห่ง ศาสนสถานตามความเชื่อจีน 5 แห่งและศาสนสถานในศาสนาฮินดู 1 แห่ง

ภาพที่ 18 แสดงตำแหน่งศาสนสถานในเมืองตะกั่วป่า
ที่มา ดัดแปลงจาก Google Earth Pro

1.2.1.1 วัดคงคามิมุข¹⁶⁴

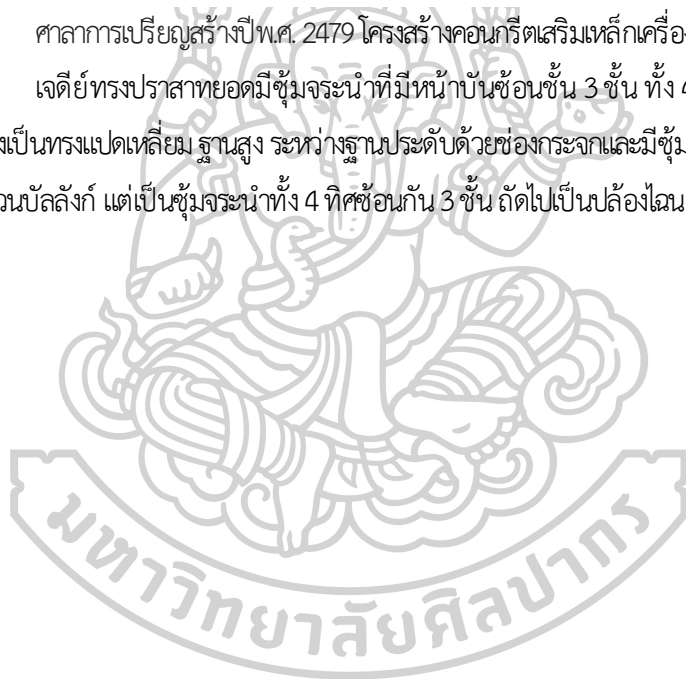
ที่ตั้ง ถนนราษฎร์บำรุง ตำบลตะกั่วป่า อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างปีพ.ศ. 2305 เดิมชื่อวัดคงคา เนื่องจากสภาพพื้นที่เป็นที่ลุ่มมีน้ำท่วมถึง ต่อมาใน พ.ศ. 2483 ได้เปลี่ยนชื่อเป็นวัดคงคามิมุข ได้รับวิสุงคามสีมาปีพ.ศ. 2400 อุโบสถและเจดีย์วัดคงคามิมุขขึ้นทะเบียน เป็นโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษาปีพ.ศ. 2539

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถผนังสีเหลี่ยมผืนผ้าบนฐานบัวเตี้ย ก่ออิฐถือปูน กว้าง 9.80 เมตร ยาว 13.70 เมตร พื้นอุโบสถปูด้วยกระเบื้องหินแกรนิต มีประตูทางเข้าด้านหน้าและด้านหลัง ด้านละ 3 ประตู แต่ละประตูมีซุ้มจระนำตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้น หลังคาซ้อนกัน 2 ชั้น มุงด้วยกระเบื้อง ภายในอุโบสถประดิษฐาน พระพุทธรูป ปูนปั้นศิลปะพื้นถิ่นภาคใต้ปางมารวิชัย จำนวน 3 องค์ พร้อมด้วยพระพุทธรูปพระแก้วมรกต ทรงเครื่องอีกจำนวน 3 องค์ รอบนอกของอุโบสถประดิษฐานโบสถ์ภายในซุ้ม 8 ทิศ

ศาลาการเปรียญสร้างปีพ.ศ. 2479 โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กเครื่องบนเป็นไม้

เจดีย์ทรงปราสาทยอดมีซุ้มจระนำที่มีหน้าบันซ้อนชั้น 3 ชั้น ทั้ง 4 ทิศ ส่วนบนประดับเจดีย์ จำลอง องค์ระฆังเป็นทรงแปดเหลี่ยม ฐานสูง ระหว่างฐานประดับด้วยช่องกระจกและมีซุ้มจระนำเล็ก ๆ ประดับอยู่อีก ทั้ง 4 ทิศ ไม่มีส่วนบัลลังก์ แต่เป็นซุ้มจระนำทั้ง 4 ทิศซ้อนกัน 3 ชั้น ถัดไปเป็นปล้องไฉน ปลีและฉัตร

¹⁶⁴ ห้างหุ้นส่วนจำกัด เสาวรีย์ ซีวิล เอ็นจิเนียริง, รายงานบูรณะอุโบสถวัดเสนาฯ ช้างสรรค์ ตำบลตะกั่วป่า จังหวัดพังงา (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), 8 ; กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร, รายงานการสำรวจศึกษาพระพุทธรูปศิลปกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ วัดคงคามิมุข ตำบลตะกั่วป่า อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา, (ม.ป.ท., 2558), เป็นส่วนหนึ่งของโครงการสำรวจศึกษาพระพุทธรูปศิลปกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ฝั่งทะเลอันดามัน, 1-3 ; อาณัติ บำรุงวงศ์ และอนงค์ หนูแป้น, บรรณานิกร, 247 โบราณสถานภาคใต้ที่ขึ้นทะเบียนแล้วและข้อมูลหลักฐานใหม่ทางโบราณคดี (นครศรีธรรมราช : สำนักศิลปากรที่ 12 นครศรีธรรมราช, 2561). พิมพ์ในการประชุมสัมมนาถวายเป็นความรู้แด่พระสังฆาธิการและฆราวาสผู้สนับสนุนวัดในพื้นที่ภาคใต้โครงการดูแลทรัพย์สินทางศิลปวัฒนธรรมของชาติของพระสังฆาธิการ ประจำปีพุทธศักราช 2561), 94.

ภาพที่ 19 อุโบสถวัดคงคามิมุข

1.2.1.2 วัดหน้าเมือง¹⁶⁵

ที่ตั้ง ถนนอุตมธารา บ้านตลาดใหญ่ ตำบลตะกั่วป่า อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างในพ.ศ. 2320 ที่มาของชื่อวัดหน้าเมืองมาจากที่ตั้งวัดซึ่งอยู่หน้ากำแพงเมืองตะกั่วป่า โดยมีชื่ออื่นอีกชื่อหนึ่งคือ วัดปทุมธารา ผู้สร้างวัด คือ ธิตาพระยาตะกั่วป่า (ม่วง หรือ อุ) คนทั่วไปเรียกว่า ท่านท้าว เมื่อแรกสร้างวัดนั้นกำแพงเมืองยังไม่ถูกสร้างขึ้น สำหรับกำแพงเมืองที่ปรากฏในปัจจุบันถูกสร้างขึ้นในช่วงที่พระยาเสนาภุชิตา (นุช ณ นคร) เป็นผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่า ซึ่งการสร้างวัดแห่งนี้เริ่มจากเป็นที่สำนักสงฆ์มาก่อน หลังจากนั้นได้มีพระภิกษุรวบรวมชาวบ้านสร้างอุโบสถก่อด้วยอิฐถือปูน ผูกพัทธสีมาไว้เป็นหลัก แต่ไม่ทราบกำหนดการได้ พระราชทานวิสุงคามสีมาที่แน่นอน จึงสันนิษฐานว่าวัดได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อประมาณพ.ศ. 2320 ต่อมาอุโบสถได้หักพังลงและมีการบูรณะตามแบบเดิม มุงหลังคาด้วยสังกะสี ปัจจุบันจัดเป็นอุโบสถหลังเก่า ต่อมาวัดได้สร้างและรับพระราชทานวิสุงคามสีมาอุโบสถหลังใหม่ปีพ.ศ. 2543 ทั้งนี้อุโบสถหลังเก่ามีการขึ้นทะเบียนโบราณสถานประกาศในราชกิจจานุเบกษา พ.ศ. 2545 ต่อมาในพ.ศ. 2557 กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากรได้ทำการสำรวจศึกษาพระพุทธรูปศิลปกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ที่วัดแห่งนี้

¹⁶⁵กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร, รายงานการสำรวจศึกษาพระพุทธรูปศิลปกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ วัดหน้าเมือง บ้านตลาดใหญ่ ตำบลตะกั่วป่า อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา, (ม.ป.ท., 2557), เป็นส่วนหนึ่งของโครงการสำรวจศึกษาพระพุทธรูปศิลปกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ฝั่งทะเลอันดามัน, 1-5; พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้ ร.ศ. 128 (พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, 2506), 63; สมควร ณ ตะกั่วทุ่ง และคนอื่น ๆ, สถาปัตยกรรมท้องถิ่น จังหวัดพังงา (พังงา : โรงพิมพ์พังงาการพิมพ์, 2531), 33; ทำงหุ้นส่วนจำกัด เสาวรีย์ ซีวิล เอ็นจิเนียริง, รายงานบูรณะอุโบสถวัดเสนาภุชิตา ตำบลตะกั่วป่า จังหวัดพังงา (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), 8 อาณัติ บำรุงวงศ์ และอนงค์ หนูแป้น, บรรณาธิการ, 247 โบราณสถานภาคใต้ที่ขึ้นทะเบียนแล้วและข้อมูลหลักฐานใหม่ทางโบราณคดี, 88; “เรื่องบัญชีคณะและโรงเรียนมณฑลภูเก็ต ต้น ร.ศ.119,” 2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/51, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

บริเวณวัดพบชิ้นส่วนเรือกลไฟที่พระยาเสนาฯ (นุช ฌ นคร) เข้าหุ้กับพระยาริษิตสงคราม (ทัต รัตนดิกล ฌ ภูเก็ต) ซึ่มาเมื่อพ.ศ. 2410 เพื่อใช้ปราบโจรสลัดและขนส่งสินค้าระหว่างเมืองตะกั่วป่า ภูเก็ตและปีนัง สันนิษฐานว่าเมื่อเรือลำนี้เสื่อมสภาพได้จมลงบริเวณลำน้ำตะกั่วป่า แต่ไม่ปรากฏหลักฐานเอกสารว่าจมลงเมื่อใด พบเพียงชิ้นส่วนหม้อสตรีมไอน้ำตั้งอยู่หน้ากำแพงจวนเจ้าเมืองตะกั่วป่า โดยเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ได้เสด็จประพาสเมืองตะกั่วป่าทรงกล่าวถึงหม้อเรือไฟของพระยาตะกั่วป่าจึงสันนิษฐานว่าเป็นหม้อเรือไฟชิ้นนี้

ลักษณะศิลปกรรม ภายในวัดมีอุโบสถ 2 หลัง คือ อุโบสถหลังเก่าและอุโบสถหลังใหม่ โดยอุโบสถหลังเก่าเป็นอาคารในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง 13.00 เมตร ยาว 17.10 เมตร สูงประมาณ 12.00 เมตร ฐานเตี้ย โครงสร้างเป็นคอนกรีตก่อเรียบ ไม่มีการตกแต่ง มีประตูไม้ด้านหน้าและด้านหลัง ด้านละ 2 ประตูและด้านข้างอีก ด้านละ 1 ประตู เจาะช่องประตูหน้าต่างเป็นช่องสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีการซ่อมแซมอาคารโดยหลังคามุงสังกะสี ใช้โครงหลังคาเหล็กเชื่อมต่อกับเสาเดิม ก่อผนังเสริมด้วยอิฐบล็อกซีเมนต์ ภายในอุโบสถหลังเก่ามีพระพุทธรูปโบราณศิลปะพื้นถิ่นภาคใต้ก่อด้วยอิฐถือปูนประดับลวดลายปูนปั้นและทาสีตกแต่งจำนวน 7 องค์ แบ่งเป็นพระพุทธรูปแสดงปางมารวิชัย 5 องค์ แสดงปางป่าเลไลย์ 1 องค์ และพระพุทธรูปนาคปรกแสดงปางสมาธิ 1 องค์ รอบนอกอุโบสถมีใบเสมาทำเป็นทรงดอกบัวตูมแต่ไม่ได้จัดวางเป็นระเบียบ ด้านหน้าอุโบสถหลังเก่ามีเจดีย์ 1 องค์ ก่ออิฐถือปูน ไม่ปรากฏผู้สร้างและเวลาที่สร้าง นอกจากนี้มีศาลาการเปรียญ ภูมิสงฆ์ ศาลากิ่งถาวร เสาไม้แก่น มุงสังกะสี มีอายุประมาณ 100 ปีมาแล้ว

ภาพที่ 20 อุโบสถเก่าวัดหน้าเมือง

ภาพที่ 21 ชั้นส่วนหม้อสตรีมไอน้ำที่ตั้งอยู่ภายในพื้นที่วัดหน้าเมือง

1.2.1.3 วัดนิกรวราราม (วัดย่านยาว)¹⁶⁶

ที่ตั้ง ถนนเพชรเกษม บ้านย่านยาว ตำบลตะกั่วป่า อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างปีพ.ศ. 2336 โดยตาแก้วและตารามเป็นผู้ริเริ่มสร้างวัด มีพระภิกษุรอดได้มาพำนักเป็นรูปแรก เดิมเรียกว่าวัดย่านยาว ตามชื่อหมู่บ้านและได้เปลี่ยนชื่อเป็นวัดนิกรวรารามปีพ.ศ. 2486 วัดได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อพ.ศ. 2385 และได้ผูกพัทธสีมาในพ.ศ. 2489

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถกว้าง 13 เมตร ยาว 21.70 เมตร สร้างพ.ศ. 2480 โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก พระประธานในพระอุโบสถสร้างด้วยทองเหลืองพระเพลากว้าง 1.20 เมตร และพระพุทธรูปขนาดพระเพลากว้าง 1 เมตร 1 องค์ ขนาด 12 นิ้ว 2 องค์ ศาลาการเปรียญกว้าง 20.60 เมตร ยาว 26 เมตร สร้างพ.ศ. 2477 โครงสร้างชั้นล่างกั้นด้วยอิฐบล็อก ชั้นบนโปร่ง นอกจากนี้มีวิหารพ่อท่านเจ้าวัดและฌาปนสถาน

¹⁶⁶ ห้างหุ้นส่วนจำกัดเสาวรีย์ ซีวิล เอ็นจิเนียริง, รายงานบูรณะอุโบสถวัดเสนาภูขรังสรรค์ ตำบลตะกั่วป่า จังหวัดพังงา (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), 8 ; “เรื่องบัญชีคณะและโรงเรียนมณฑลภูเก็ต ต้น ร.ศ.119,” 2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/51, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องมณฑลภูเก็ต,” 20 มกราคม 2446-17 พฤษภาคม 2453, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/52, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ภาพที่ 22 อุโบสถวัดนิกรวราราม

1.2.1.4 วัดนางย่อน¹⁶⁷

ที่ตั้ง บ้านนางย่อน ตำบลคุระ อำเภอคุระบุรี จังหวัดพังงา

ประวัติ วัดสร้างในพ.ศ. 2345 และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาในพ.ศ. 2524

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถทรงไทยประเพณี มีการทำหน้าต่างระหว่างช่องเสา ส่วนหลังคามีการซ้อน 3 ชั้น มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ หน้าบันเป็นภาพพระนารายณ์ทรงสุบรรณมีเทพพนมและพันธุ์พฤกษานอกจากนี้ภายในวัดมีศาลาการเปรียญและหอสวดมนต์

¹⁶⁷ กรมการศาสนา, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร**, เล่ม 17 (กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา, 2542), 263-264 ; “เรื่องบัญชีคณะและโรงเรียนมณฑลภูเก็ต ต้น ร.ศ.119,” 2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/51, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; รายงานทะเบียนวัดจังหวัดพังงา, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.50amfth.org/userfiles/file/News/Thai%20temple%20name%20list/south/Phangnga.pdf>

ภาพที่ 23 แสดงตำแหน่งวัดนางย่อน

ที่มก Google Earth Pro

1.2.1.5 วัดเสนาชูรังสรรค์¹⁶⁸

ที่ตั้ง ตำบลตะกั่วป่า อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างราวพ.ศ. 2390 บริเวณเชิงเขาหมังคีรี โดยพระยาเสนาชูชิตฯ (นุช ณ นคร) ผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่าในขณะนั้น ในการสร้างวัดแห่งนี้มีการขุดเกลี่ยพื้นที่ให้ราบลงทางด้านตะวันออก แล้วจึงก่อกำแพงอิฐถือปูน มีประตูทางด้านตะวันตกและตะวันออก เดิมชาวบ้านเรียกกันว่าวัดใหม่กำแพง เพราะมีกำแพงก่อสูง 2 เมตร จำนวน 4 ด้าน มีประตู 4 ประตู คือ ทางด้านทิศตะวันออกและด้านทิศตะวันตกด้านละ 2 ประตู แล้วสร้างอุโบสถขึ้นตอนกลาง ได้มีการจัดการศึกษาที่วัดใหม่กำแพงในปีพ.ศ. 2442 ต่อมาวัดเปลี่ยนชื่อเป็นวัดเสนาชูรังสรรค์ในพ.ศ. 2473

¹⁶⁸กรมการศาสนา, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร**, เล่ม 17, 310-311 ; ปรีชา นุ่นสุข, **รายงานการวิจัยเรื่องการศึกษาวิจัยแหล่งโบราณคดีในภาคใต้ของประเทศไทย** (กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2539), 584-585 ; สำนักงานศึกษาธิการ, **ประวัติวัดจังหวัดพังงา** (ม.ป.ท., 2520), 167-168 ; ห้างหุ้นส่วนจำกัด เสวริย์ ซีวิล เอ็นจิเนียริ่ง, **รายงานการบูรณะอุโบสถวัดเสนาชูรังสรรค์ ตำบลตะกั่วป่า จังหวัดพังงา** (ม.ป.ท., 2551), 42 ; อาณัติ บำรุงวงศ์ และอนงค์ หนูแป้น, **บรรณธิการ, 247 โบราณสถานภาคใต้ที่ขึ้นทะเบียนแล้วและข้อมูลหลักฐานใหม่ทางโบราณคดี**, 92 ; “เรื่องจัดการศึกษาและการคณะสงฆ์ร.ศ. 118,” 2442, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/10, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องรายงานตรวจจัดการคณะกรรมการพระศาสนาและการศึกษาในมณฑลภูเก็ต ของนายติมหานุนายก ผู้อำนวยการเก่า ร.ศ.119,” 2442-2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/50, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องบัญชีคณะและโรงเรียนมณฑลภูเก็ต ต้น ร.ศ.119,” 2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/51, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; **แจ้งความกระทรวงธรรมการ แผนกกรมธรรมการ เรื่อง เปลี่ยนนามวัดใหม่กำแพง จังหวัดตะกั่วป่า**, เข้าถึงเมื่อ 27 มีนาคม 2564, เข้าถึงได้จาก <http://www.ratchakittha.soc.go.th/DATA/PDF/2473/D/1343.PDF>

วัดได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาปีพ.ศ. 2499 ทั้งนี้วัดแห่งนี้เคยเป็นที่ถือน้ำพิพัฒน์สัตยาจนถึงช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองปีพ.ศ. 2475 และได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานพ.ศ. 2539 และในพ.ศ. 2551 ได้มีการบูรณะอุโบสถของวัดโดยห้างหุ้นส่วนจำกัด เสาวรีย์ ซิวิล เอ็นจิเนียริง ภายใต้การดูแลของสำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร

ลักษณะศิลปกรรม วัดมีการก่อกำแพงด้วยอิฐถือปูน สำหรับอุโบสถมีลักษณะตามพระราชกฤษฎีกาที่ 3 โครงสร้างก่ออิฐถือปูน มีระเบียงรอบ โดยอุโบสถหลังเดิมมุงหลังคาด้วยกระเบื้องเคลือบ ต่อมาหลังคาได้พังลงทางวัดจึงซ่อมหลังคาขึ้นใหม่โดยลดชั้นหลังคาลงชั้นหนึ่ง จากเดิมที่มี 3 ชั้น เหลือเพียง 2 ชั้นและมุงหลังคาใหม่ด้วยสังกะสีในช่วงพ.ศ. 2449 สำหรับพระประธานภายในหล่อด้วยโลหะ ศิลปะรัตนโกสินทร์ มีการสร้างศาลาการเปรียญ 2 ชั้นขนาดอุโบสถ

ภายในวัดมีอาคารมูลนิธิพัฒนาวัดเสนาฯ ชรั้งสรรค์ เก็บโบราณวัตถุของวัดไว้ เช่น

- ขันราหูเป็นขันทองเหลือง ในอดีตใช้ในงานถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา
- ตู้พระธรรมทำสังข์ลายรดน้ำ ทำจากไม้ ศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์ ได้รับพระราชทานเนื่องในงานพระบรมศพรัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2453 ใช้เก็บพระไตรปิฎก
- ธรรมมาสน์แข่งสังข์ ทำจากไม้ ศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์ ได้รับพระราชทานเนื่องในงานพระบรมศพรัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2453

นอกจากนี้ภายในวัดมีศาลาการเปรียญ กุฏิและเจดีย์บรรจุอัฐิของพระครูอุดมปัญญา (น่วม) อดีตเจ้าอาวาส

ภาพที่ 24 อุโบสถวัดเสนาฯ ชรั้งสรรค์ อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา

1.2.1.6 วัดบางมรา¹⁶⁹

ที่ตั้ง หมู่ 1 บ้านบางมรา ตำบลตะกั่วป่า อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างขึ้นราวปีพ.ศ. 2395 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาตั้งแต่พ.ศ. 2410 ได้ผูกพัทธสีมาเมื่อปีพ.ศ. 2417 ต่อมาถูกทิ้งร้างและกลับมาบูรณะใหม่ในพ.ศ. 2517

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถผนังสีเหลืองพื้นผ้า กว้าง 12.90 เมตร ยาว 25 เมตร บูรณะเมื่อพ.ศ. 2516 มีหลังคาชั้นเดียว ไม่มีช่อฟ้าใบระกา มีกุฏิสงฆ์ ภายในอุโบสถมีพระพุทธรูปปูนปั้นศิลปะพื้นถิ่นภาคใต้ จำนวน 3 องค์ เป็นพระประธานในอุโบสถ คือ พระพุทธรูปแสดงปางมารวิชัยอยู่ตรงกลาง ขนาบด้วยพระพุทธรูปปางมารวิชัยอยู่เบื้องขวาและพระพุทธรูปทรงเครื่องปางสมาธิอยู่เบื้องซ้าย นอกจากนี้มีศาลาและกุฏิ

ภาพที่ 25 อุโบสถวัดบางมรา

ที่มา กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร, รายงานการสำรวจศึกษาพระพุทธรูปศิลปกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ วัดบางมรา ตำบลตะกั่วป่า อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา, (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), 6.

¹⁶⁹กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร, เล่ม 17, 271 ; กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร, รายงานการสำรวจศึกษาพระพุทธรูปศิลปกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ วัดบางมรา ตำบลตะกั่วป่า อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา, (ม.ป.ท., ม.ป.ป., เป็นส่วนหนึ่งของโครงการสำรวจศึกษาพระพุทธรูปศิลปกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ฝั่งทะเลอันดามัน), 2-3 ; ห้างหุ้นส่วนจำกัด เสาวรีย์ ซีวิล เอ็นจิเนียริง, รายงานบูรณะอุโบสถวัดเสนาฯ ชรั้งสรรค ตำบลตะกั่วป่า จังหวัดพังงา (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), 8 ; “เรื่องมณฑลภูเก็ต,” 20 มกราคม 2446-17 พฤษภาคม 2453, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/52, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

1.2.1.7 วัดโฆสิตาราม¹⁷⁰

ที่ตั้ง หมู่ 2 บ้านกะปง ตำบลกะปง อำเภอกะปง จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างในพ.ศ. 2403 โดยพระแก้วเป็นพระธุดงค์เดินทางมาใกล้ ๆ หมู่บ้าน ชาวบ้านเลื่อมใสจึงนิมนต์ให้ท่านจำพรรษาที่วัดแห่งนี้และได้สร้างสำนักสงฆ์ขึ้น เมื่อพระปิตเป็นเจ้าอาวาสได้สร้างอาคารเสนาสนะหลายอย่างและขุดสระสร้างอุโบสถน้ำกว้างยาวด้านละ 20 เมตรและเลี้ยงปลาในสระ ต่อมาคณะสงฆ์ขนานนามวัดว่าวัดปทุมวนาราม แต่ชาวบ้านนิยมเรียกว่าวัดปงหรือวัดกะปงตามชื่อหมู่บ้าน ต่อมาเมื่อจอมพลป.เป็นนายกรัฐมนตรีได้เปลี่ยนชื่อสถานที่ต่าง ๆ ที่ไม่เหมาะสมขึ้นใหม่ วัดกะปงได้เปลี่ยนชื่อเป็นวัดโฆสิตารามในปีพ.ศ. 2483 ได้รับวิสุงคามสีมาในพ.ศ. 2478

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถสร้างพ.ศ. 2499 สร้างคอนกรีตเสริมเหล็กเป็นอาคารทรงไทย ประเพณี มีการบูรณะในพ.ศ. 2517 นอกจากนี้มีการสร้างหอนั่ง ศาลาการเปรียญ หอระฆังและกุฏิหลังเล็ก ๆ หลายหลัง

ภาพที่ 26 อุโบสถวัดโฆสิตาราม

¹⁷⁰กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร, เล่ม 17, 250-251 ; สำนักงานศึกษาธิการ, ประวัติวัดจังหวัดพังงา, 262-264 ; “เรื่องรายงานตรวจจัดการคณะกรรมการพระศาสนาและการศึกษาในมณฑลภูเก็ต ของนายติ่มหนุ่ย นายก ผู้อำนวยการเก่า ร.ศ.119,” 2442-2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/50, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

1.2.1.8 วัดป่าโมกข์¹⁷¹

ที่ตั้ง หมู่ 3 บ้านปากพู้ ตำบลท่านา อำเภอกะปง จังหวัดพังงา

ประวัติ เดิมเรียกว่าวัดปากพู้ ไม่ทราบผู้สร้างแน่ชัด สร้างราวพ.ศ. 2412 เดิมพื้นที่บริเวณวัดเป็นป่าดงดิบ มีหมู่บ้านอยู่ไม่ไกลจากบริเวณนี้ ใกล้ปากน้ำ 2 ลำคลอง คือ คลองกะปงและคลองปากพู้ บริเวณปากพู้มีผู้คนอาศัยอยู่เรียกบ้านปากพู้ ระยะเวลาแรก ๆ ชาวบ้านคงจะนิมนต์พระธุดงค์ให้มาอยู่ประจำ เริ่มสร้างเสนาสนะและกลายเป็นสำนักสงฆ์ มีพระสงฆ์จำนวนไม่แน่นอน ถึงคราวเทศกาลต้องไปนิมนต์พระสงฆ์มาในพิธีเป็นครั้งคราว

ในปีพ.ศ. 2470 กระทรวงศึกษาธิการได้ส่งให้สำรวจวัดต่าง ๆ ที่ยังไม่ถูกต้องให้เสร็จเรียบร้อย สำนักสงฆ์แห่งนี้จึงได้จดทะเบียนเป็นวัดประเภทสำนักสงฆ์ตั้งแต่นั้นมา โดยได้เปลี่ยนชื่อวัดเป็นวัดป่าโมกข์ในปีพ.ศ. 2482 วัดได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อปีพ.ศ. 2512 - 2513 จึงถูกยกฐานะจากสำนักสงฆ์เป็นวัดประเภทที่มีพัทธสีมา

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถทรงไทยประเพณี ศาลาการเปรียญ กุฏิสงฆ์

ภาพที่ 27 แสดงตำแหน่งวัดป่าโมกข์(ปากพู้)

ที่มา Google Earth Pro

¹⁷¹กรมการศาสนา, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร**, เล่ม 17, 281 ; สำนักงานศึกษาธิการ, **ประวัติวัดจังหวัดพังงา**, 260- 261 ; “เรื่องรายงานตรวจจัดการคณะกรรมการพระศาสนาและการศึกษาในมณฑลภูเก็ต ของนายตีมหานายก ผู้อำนวยการเก่า ร.ศ.119,” 2442-2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/50, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องบัญชีคณะและโรงเรียนมณฑลภูเก็ต ต้น ร.ศ.119,” 2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/51, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

1.2.1.9 วัดศรีนิคม¹⁷²

ที่ตั้ง หมู่ 1 บ้านบางมรา ตำบลบางไทร อำเภอดงตาล จังหวัดพิจิตร

ประวัติ สร้างในปีพ.ศ. 2426 โดยพระครูอุดมปัญญาสังฆปาโมกข์หรือหลวงพ่อกัดดี อดีตเจ้าอาวาสและอดีตเจ้าคณะอำเภอดงตาล ได้สร้างในที่ดินของท่าน ในระยะแรกคงเป็นสำนักสงฆ์และได้ยกขึ้นเป็นวัดในเวลาต่อมา วัดได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาในพ.ศ. 2435 เมื่อสร้างแล้วได้ขนานนามว่า วัดศิระสะพาน แต่ชาวบ้านเรียกกันว่า วัดหัวสะพาน ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็นวัดศรีนิคมในพ.ศ. 2483

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถลักษณะไทยประเพณี พระพุทธรูปในอุโบสถ ทำด้วยศิลาขาวและมีพระพุทธรูปขนาดเล็กประทับยืนและประทับนั่งทำด้วยโลหะ ภายในอาคารจัตุรมุขสร้างด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก หลังคามุงกระเบื้องเคลือบ ประดิษฐานรูปหล่อหลวงพ่อกัดดี หลวงพ่อบานและหลวงพ่อแปน นอกจากนี้ภายในวัดมีศาลาการเปรียญและกุฏิสงฆ์

ภาพที่ 28 อุโบสถวัดศรีนิคม

¹⁷²กรมการศาสนา, *ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร*, เล่ม 17, 301 ; สำนักงานศึกษาธิการ, *ประวัติวัดจังหวัดพิจิตร*, 184-186 ; ห้างหุ้นส่วนจำกัด เสาวรีย์ ซีวิล เอ็นจิเนียริ่ง, *รายงานบูรณะอุโบสถวัดเสนาณรงค์ศรีธรรมสาร ตำบลดงตาล จังหวัดพิจิตร* (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), 8 ; “เรื่องจัดการศึกษาและการคณะสงฆ์ร.ศ.118,” 2442, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/10, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องรายงานตรวจจัดการคณะกรรมกรพระศาสนาและการศึกษาในมณฑลภูเก็ต ของนายตีมหา นุญนัย ผู้อำนวยการเก่า ร.ศ.119,” 2442-2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/50, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องมณฑลภูเก็ต,” 20 มกราคม 2446-17 พฤษภาคม 2453, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/52, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; *รายงานทะเบียนวัดจังหวัดพิจิตร*, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.50am.fh.org/userfiles/file/News/Thai%20temple%20name%20list/south/Phangnga.pdf>

1.2.1.10 วัดพระธาตุคีรีเขตหรือวัดคีรีเขต¹⁷³

ที่ตั้ง ตำบลตะกั่วป่า อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างขึ้นปีพ.ศ. 2436 เดิมเป็นที่พำนักของพระภิกษุ ต่อมาพัฒนาเป็นวัด วัดมีชื่อเรียกหลายชื่อ เช่น วัดควนป้อม วัดควนชายเขา วัดควนเจดีย์ วัดลุ่ม วัดตลาดใต้ ปัจจุบันใช้ชื่อว่าวัดคีรีเขตหรือวัดพระธาตุ คีรีเขต เป็นสถานที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุประจำเมืองตะกั่วป่า ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาใน พ.ศ. 2462 ได้มีการสำรวจโดยสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 12 ภูเก็ต กรมศิลปากรในพ.ศ. 2540 พบโบราณสถาน 2 แห่ง คือ อุโบสถหลังเก่าและเนินโบราณสถาน ต่อมาได้ขุดพบเขียนโบราณสถานในพ.ศ. 2542 และมีการขุดค้นทางโบราณคดีและขุดแต่งโบราณสถานบริเวณเนินโบราณสถานในพ.ศ. 2559 โดยกลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรมพบหลักฐานทางโบราณคดี เช่น ชิ้นส่วนหิน ชิ้นส่วนอิฐโครงสร้างเจดีย์ ชิ้นส่วนกระเบื้องดินเผาขลุ่ยหลังคา เป็นต้น และพบหลักฐานการเข้ามาใช้พื้นที่ของมนุษย์สมัยปัจจุบัน ได้แก่ เศษผ้า แก้วกระดุกมนุษย์ หัวขี้ผึ้งขัดโลหะ เหรียญเงินสมัยปัจจุบัน (พ.ศ. 2505 และ พ.ศ. 2520) เป็นต้น

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถหลังเก่ามีลักษณะพื้นดินภาคใต้ ก่ออิฐถือปูน เจาะประตูทั้งสี่ด้าน ด้านละหนึ่งประตู มีหลังคาซ้อน 2 ชั้น โดยหลังคาแบนลาดต่ำลงมาก มุงด้วยกระเบื้องว่าซีเมนต์ รอบอุโบสถมีใบเสมารูปสี่เหลี่ยมทรงดอกบัวตูมสันนิษฐานว่าสร้างในพ.ศ. 2462 ซึ่งเป็นปีที่วัดได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา และมีเนินโบราณสถานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส อยู่บริเวณเชิงเขาด้านทิศตะวันตก อยู่บริเวณเมรุของวัด จากการขุดแต่งโบราณสถานบริเวณเนินโบราณสถานในพ.ศ. 2559 พบว่าเป็นฐานเจดีย์ทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัสซ้อนกัน 3 ชั้น มีขนาด 12 x 12 เมตร สูง 4 เมตร ก่อด้วยอิฐแผ่นบางและผนังหล่อตามเทคนิคของช่างชาวจีนยกเว้นซึ่งเป็นเทคนิคเดียวกับที่ปรากฏในการก่อสร้างกำแพงเจว่นเจ้าเมืองตะกั่วป่า มีการใช้ก้อนหินขนาดใหญ่ประเภทหินแกรนิต (granite) และหินแกรนิตไดโอไรต์ (granodiorite) ที่อยู่ภายในพื้นที่มาถมอัด เพื่อเสริมความแข็งแรงให้กับโครงสร้างชั้นอิฐ ขณะที่ส่วนองค์ระฆังมีการสันนิษฐานว่าเป็นทรงกลม มีฐานก่ออิฐแปดเหลี่ยมบาง ๆ รองรับอีก 1 ชั้น ส่วนยอดขององค์เจดีย์หักหายไป นอกจากนี้โบราณสถาน 2 แห่งแล้วภายในวัดมีอุโบสถหลังใหม่ ศาลาการเปรียญ หอสมุดมนต์และโกศทองคำบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

¹⁷³กรมการศาสนา, **ประวัติวัดหัวร่าอาณาจักร**, เล่ม 17, 247-248 ; สำนักงานศึกษาธิการ, **ประวัติวัดจังหวัดพังงา**, 182-183 ; กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, **รายงานการขุดค้นทางโบราณคดีโบราณสถานวัดคีรีเขต ตำบลตะกั่วป่า อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา** (ม.ป.ท., 2559), 1-70 ; สมควร ณ ตะกั่วทุ่ง และคนอื่น ๆ, **สถาปัตยกรรมท้องถิ่น จังหวัดพังงา**, 22-23 ; อาณัติ บำรุงวงศ์ และอนงค์ หนูแป้น, **บรรณานุกรม, 247 โบราณสถานภาคใต้ที่ขึ้นทะเบียนแล้วและข้อมูลหลักฐานใหม่ทางโบราณคดี**, 96 ; “เรื่องรายงานตรวจจัดการคณะกรรมการพระศาสนาและการศึกษาในมณฑลภูเก็ต ของนายตีมหานุนายก ผู้อำนวยการเก่า ร.ศ.119,” 2442-2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/50, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องบัญชีคณะและโรงเรียนมณฑลภูเก็ต ต้น ร.ศ.119,” 2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/51, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ภาพที่ 29 อุโบสถเก่า วัดพระธาตุคีรีเขต

ภาพที่ 30 โบราณสถานเจดีย์วัดคีรีเขต ตำบลตะกั่วป่า อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา
ที่มา กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, รายงานการขุดค้นทาง
โบราณคดีโบราณสถานวัดคีรีเขต ตำบลตะกั่วป่า อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา (ม.ป.ท., 2559), 55.

1.2.1.11 วัดตำหนัก¹⁷⁴

ที่ตั้ง หมู่ 2 บ้านตำหนัก ตำบลบางวัน อำเภอกระบุรี จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างในปีพ.ศ. 2447 โดยกำนันเอียดเป็นผู้อุปการะ พ่อท่านท้วมเป็นเจ้าของาวาสวัดเมื่อแรก ต่อมาเมื่อพระสงฆ์มาจำพรรษาอยู่เรื่อยมาจนถึงพ.ศ. 2482 ที่ขาดพระมาประจำวัด มีเพียงพระสัจจรูปไปมาเป็นครั้งคราว ต่อมาในพ.ศ. 2497 มีกำนันและชาวบ้านปรึกษากันจะสร้างสำนักสงฆ์วัดตำหนักขึ้นและนิมนต์พระให้มาอยู่ประจำที่วัด ได้นิมนต์พ่อท่านดามาเป็นหัวหน้าวัด

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถสร้างตามแบบไทยประเพณี

ภาพที่ 31 แสดงตำแหน่งวัดตำหนัก

ที่มา Google Earth

¹⁷⁴สำนักงานศึกษาธิการ, **ประวัติวัดจังหวัดพังงา**, 213-214 ; “เรื่องใบบ่อยขอพระราชทานที่วิสุงคามสีมา รายนามที่แยกไม่ออก,” 2 มกราคม 2468-30 กรกฎาคม 2475, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 7 กระทรวงศึกษาธิการ, ศ.16/3, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องพระราชทานที่วิสุงคามสีมา จังหวัดพังงา,” 23 กุมภาพันธ์ 2471-8 กุมภาพันธ์ 2472, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 7 กระทรวงศึกษาธิการ, ศ.16/44, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; **รายงานทะเบียนวัดจังหวัดพังงา**, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.50amf.org/userfiles/file/News/Thai%20temple%20name%20list/south/Phangnga.pdf>

1.2.1.12 วัดคมนีเขต

ที่ตั้ง หมู่ 4 ตำบลคึกคัก ตำบลคึกคัก อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างในพ.ศ.2452 โดยพระครูประสาทประภตพรต เดิมเรียกว่า วัดคูกคัก ตามชื่อตำบล และตั้งโรงเรียนประชาบาลสอนหนังสือ โดยเปิดถึงชั้นประถมปีที่ 4 โดยโรงเรียนย้ายออกจากวัดเมื่อพ.ศ. 2500 วัดได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาในพ.ศ. 2471 และได้เปลี่ยนชื่อวัดเป็นวัดคมนีเขตในพ.ศ. 2482 ที่ดินตั้งวัด 38 ไร่ 3 งาน 37 ตารางวา พื้นที่ตั้งวัดเป็นที่ราบลุ่ม¹⁷⁵

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถสร้างตามแบบไทยประเพณี นอกจากนี้ภายในวัดมีวิหารและศาลาการเปรียญ

ภาพที่ 32 อุโบสถวัดคมนีเขต

1.2.1.13 วัดพนัสนิคม¹⁷⁶

ที่ตั้ง หมู่ 5 ตำบลคึกคัก อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างในพ.ศ. 2453 โดยพระแดงเป็นเจ้าของอาวาสรูปแรก ต่อมาเมื่อพระภิกษุมหาประจําพรรษา ไม่แน่นอน จนถึงพ.ศ. 2480 มีพระภิกษุท่อยฯ ได้เข้ามาบูรณะวัด ท่านเห็นว่าวัดเก่าเดินทางคมนาคมไม่สะดวก จึงติดต่อขอที่ดินเพื่อสร้างวัดขึ้นใหม่ นายไฉ่ ดันแกง อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่ 5 ตำบลคึกคัก เป็นผู้บริจาคที่ดินสร้างวัด ได้สร้างกุฏิขึ้นหลังหนึ่ง ต่อมาท่านได้ย้ายไปในปีพ.ศ. 2484

ต่อมาพระปลัดคุ่มจากวัดบางอน จังหวัดสุราษฎร์ธานีได้มารับช่วงต่อ ท่านได้ปรับปรุงและบูรณะวัดให้เจริญขึ้นและท่านได้ขอตั้งนามวัดเป็นวัดพนัสนิคม

¹⁷⁵กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร, เล่ม 17, 245 ; สำนักงานศึกษาธิการ, ประวัติวัดจังหวัดพังงา, 187.

¹⁷⁶สำนักงานศึกษาธิการ, ประวัติวัดจังหวัดพังงา, 188 ; ห้างหุ้นส่วนจำกัด เสวริย์ ซีวิล เอ็นจิเนียริ่ง, รายงานบูรณะอุโบสถวัดเสนาบุญรังสรรค์ ตำบลตะกั่วป่า จังหวัดพังงา, 8.

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถแบบไทยประเพณี กุฎี ศาลาการเปรียญและหอฉัน

ภาพที่ 33 อุโบสถวัดพนัสนิคม

1.2.1.14 วัดควรมียม¹⁷⁷

ที่ตั้ง หมู่ 5 บ้านตำตั่ว ตำบลตำตั่ว อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างประมาณพ.ศ. 2456 - 2459 เดิมเป็นวัดร้างมาก่อนที่จะเกิดการตั้งวัดแห่งนี้โดยพระครูวาทีวัตตขันธน์ เดิมชาวบ้านเรียกว่า วัดควรงทอง เนื่องจากมีต้นขนุนทองเป็นสัญลักษณ์ บางคนเรียกวัดควรงตำตั่ว เพราะอยู่ในพื้นที่ตำบลตำตั่ว ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาพ.ศ. 2479 และในพ.ศ. 2483 ได้เปลี่ยนชื่อวัดเป็นวัดควรมียม

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถตามแบบไทยประเพณี พระประธานในอุโบสถสร้างด้วยหินอ่อน มีเจดีย์กับเจดีย์บรรจุอัฐิเจ้าอาวาส ศาลาการเปรียญ

¹⁷⁷กรมการศาสนา, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร**, เล่ม 17, 246-247 ; สำนักงานศึกษาธิการ, **ประวัติวัดจังหวัดพังงา**, 189 ; ห้างหุ้นส่วนจำกัด เสวริย์ ซีวิล เอ็นจิเนียริ่ง, **รายงานบูรณะอุโบสถวัดเสนาชูขรังสรรค์ ตำบลตะกั่วป่า จังหวัดพังงา**, 8 ; “เรื่องรายงานตรวจจัดการคณะกรรมการพระศาสนาและการศึกษาในมณฑลภูเก็ต ของนายตีมหานูนายก ผู้อำนวยการเก่า ร.ศ.119,” 2442-2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/50, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องบัญชีคณะและโรงเรียนมณฑลภูเก็ต ต้น ร.ศ.119,” 2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/51, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; **รายงานทะเบียนวัดจังหวัดพังงา**, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.50amfth.org/userfiles/file/News/Thai%20temple%20name%20list/south/Phangnga.pdf>

ภาพที่ 34 อุโบสถวัดควรมนิม

1.2.1.15 วัดนารายณิการาม (เทล)¹⁷⁸

ที่ตั้ง หมู่ 3 บ้านเทล ตำบลกะปง อำเภอกะปง จังหวัดพังงา

ประวัติ ไม่ทราบปีที่มีการสร้างแน่ชัด แต่มีอายุไม่น้อยกว่า 100 ปี เดิมคงเป็นที่รกร้าง มีพระธุดงค์เดินทางมาพำนักบริเวณนี้ ซึ่งเป็นบริเวณไม่ไกลจากหมู่บ้าน ชาวบ้านเลื่อมใสจึงนิมนต์ให้ท่านอยู่จำพรรษาและเริ่มตั้งเป็นสำนักสงฆ์ขึ้น ได้มีการสร้างเสนาสนะในลำดับต่อมา เดิมเรียกว่าวัดเทล ตามชื่อหมู่บ้าน

ในพ.ศ. 2470 ทางราชการได้สำรวจและขึ้นทะเบียนวัดแห่งนี้เป็นวัดประเภทสำนักสงฆ์ โดยนายนาคและนายต้นฉั่ว แซ่ตันบริจาคที่ดินให้สร้างวัด มีพระปี่เป็นเจ้าอาวาสรูปแรก อาคารเสนาสนะถูกสร้างแบบชั่วคราวและได้พัฒนามั่นคงขึ้นในสมัยที่พระครูโสภณวิริยาภรณ์เป็นเจ้าอาวาสตั้งแต่พ.ศ. 2515 เป็นต้นมา วัดได้รับวิสุงคามสีมาในพ.ศ. 2478

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถสร้างตามแบบไทยประเพณี หน้าบันเป็นภาพพระคเณศอยู่กึ่งกลาง ภายในกรอบสี่เหลี่ยม ด้านนอกกรอบเป็นภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ หลังคามุงกระเบื้องเคลือบ มีการทำช่องหน้าต่างระหว่างเสา รอบนอกอุโบสถมีซุ้มสีมาโดยรอบ กุฏิ หอฉันและศาลาการเปรียญ นอกจากนี้ภายในวัดมีพิพิธภัณฑสถานเทพนารายณ์ เก็บสะสมโบราณวัตถุและเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ สร้างโดยพระครูโสภณประชานุกุล

¹⁷⁸กมลกรศาสนา, ประวัติวัดท่าราชอาณาจักร, เล่ม 17, 252-263 ; สำนักงานศึกษาธิการ, ประวัติวัดจังหวัดพังงา, 258.

ภาพที่ 35 อุโบสถวัดนารายณ์การาม

1.2.1.16 วัดอินทภูมิ¹⁷⁹

ที่ตั้ง หมู่ 2 บ้านปากถัก ตำบลท่านา อำเภอกะปง จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างในพ.ศ. 2469-2470 โดยพ่อท่านอินทร์จากวัดปากหนด ได้มาสร้างวัดทางทิศตะวันออกของวัดปากหนด เรียกว่า วัดปากถัก เนื่องจากทางเข้าวัดปากถักมีผู้คนอยู่หนาแน่น ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อพ.ศ. 2472 พระสงฆ์ที่สำคัญ คือ หลวงพ่อเซ่งหรือพระครูเซ่ง จันทมณี เป็นเจ้าอาวาสวัดต่อจากพ่อท่านอินทร์ ได้ย้ายวัดไปอยู่บนเนินเขาและร่วมกับชาวบ้านพัฒนาวัด มีชาวตะวันตกชื่อทีเลอร์และโปรดาเป็นผู้จัดการของบริษัทเอเชียติกให้ความเคารพหลวงพ่อเซ่งมาก ได้อนุเคราะห์ความช่วยเหลือด้านเครื่องมือต่าง ๆ จนสามารถพัฒนาวัดได้เจริญรุ่งเรือง จนได้รับยศเป็นพระครูเซ่ง พระครูเซ่งได้ขออนุญาตเจ้าคณะจังหวัดพังงาเปลี่ยนชื่อวัดเป็นวัดอินทภูมิ เพื่อเป็นอนุสรณ์ให้พ่อท่านอินทร์ เจ้าอาวาสรูปแรก

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถสร้างตามแบบไทยประเพณีมีซุ้มใบเสมาล้อมรอบ ศาลาการเปรียญ กุฏิ หอระฆัง หอฉัน ฌาปนสถาน ศาลาบำเพ็ญกุศลและสุสาน

¹⁷⁹กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร, เล่ม 17, 318; สำนักงานศึกษาธิการ, ประวัติวัดจังหวัดพังงา, 270-271.

ภาพที่ 36 อุโบสถวัดอินทุมิ

1.2.1.17 วัดราษฎร์นिरมิต¹⁸⁰

ที่ตั้ง บ้านบางม่วง หมู่ 4 ตำบลบางม่วง อำเภอดำรงวิทยารัษฎา จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างในพ.ศ. 2391 เดิมเรียกว่า วัดบางม่วง ตามชื่อหมู่บ้าน ตั้งขึ้นโดยพระกัณฑ์ซึ่งได้เดินทางมาถึงบริเวณนี้และริเริ่มสร้างสำนักสงฆ์ขึ้น ต่อมาได้รับอนุญาตจากทางราชการให้ตั้งเป็นวัดในพ.ศ. 2472 ต่อมาในพ.ศ. 2473 พระครูชินเห็นว่าที่วัดคับแคบจึงย้ายวัดข้ามถนนหลวงมาทางทิศใต้แล้วสร้างขึ้นใหม่บริเวณที่ตั้งวัดปัจจุบัน ส่วนที่วัดเดิมได้อนุญาตให้ทางการจัดตั้งโรงเรียนบ้านบางม่วงและในพ.ศ. 2476 วัดได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา ต่อมาในพ.ศ. 2486 ได้เปลี่ยนชื่อเป็นวัดราษฎร์นिरมิต

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถสร้างตามแบบไทยประเพณี มีแท่นใบเสมาล้อมรอบ ศาลาการเปรียญ กุฏิสงฆ์ นอกจากนี้วัดได้รวบรวมโบราณวัตถุ เช่น ก้อนอิฐ ที่สันนิษฐานว่าเกี่ยวข้องกับการค้าขายในแถบเมืองตะโกลาและแถบทุ่งตึก

¹⁸⁰กรมการศาสนา, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร**, เล่ม 17, 292 ; สำนักงานศึกษาธิการ, **ประวัติวัดจังหวัดพังงา**, 170-178 ; สมควร ณ ตะกั่วทุ่ง และคนอื่น ๆ, **สถาปัตยกรรมท้องถิ่น จังหวัดพังงา**, 28-29 ; “เรื่องรายงานตรวจจัดการคณะกรรมการพระศาสนาและการศึกษาในมณฑลภูเก็ต ของนายตีมหาณุนายก ผู้อำนวยการเก่า ร.ศ.119,” 2442-2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/50, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องมณฑลภูเก็ต,” 20 มกราคม 2446-17 พฤษภาคม 2453, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/52, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องโรงเรียนเลขาธิการเก่าเรียนมณฑลภูเก็ต,” 17 กันยายน 2453-27 กันยายน 2465, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงศึกษาธิการ, ศ.9/18, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ภาพที่ 37 อุโบสถวัดราชฎารามนรมิต

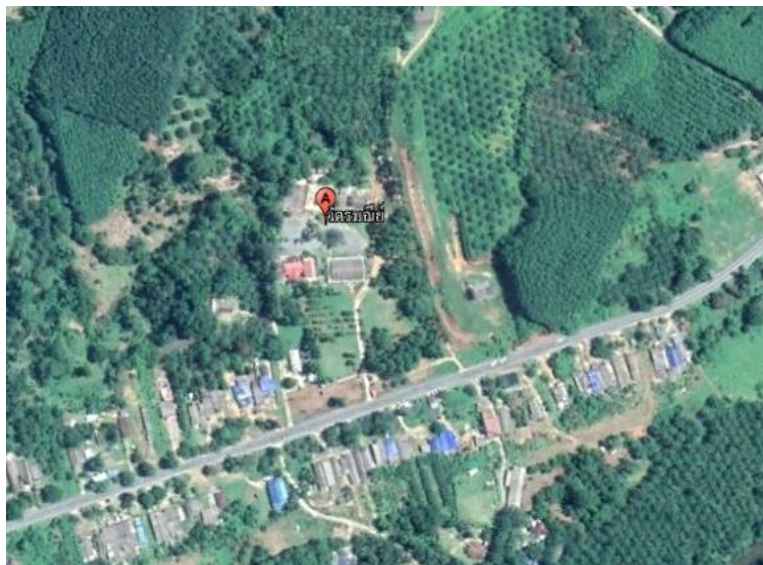
1.2.1.18 วัดธมณีย์¹⁸¹

ที่ตั้ง หมู่ 1 บ้านธมณีย์ ตำบลธมณีย์ อำเภอกะปง จังหวัดพังงา

ประวัติ เดิมชื่อว่า วัดหลังพม่า มีหลักฐานจารึกที่ระฆัง สาเหตุที่ชื่อหลังพม่า น่าจะเกิดจากที่พม่า กลับจากการรบที่ถลาง เดินทางผ่านแถบนี้ไปแล้ว เลยตั้งชื่อว่า ตำบลหลังพม่า ต่อมาเมื่อขุนศิริเป็นนายอำเภอกะปง ได้เปลี่ยนชื่อตำบลและวัดหลังพม่าเป็นตำบลและวัดธมณีย์ สร้างในพ.ศ. 2473 โดยพระครูวิริยพรต (เซ่ง) เจ้าคณะ ตะกั่วป่าในเวลานั้นเห็นว่าบริเวณนี้เหมาะสมที่จะตั้งวัด จึงได้ร่วมกับชาวบ้านสร้างขึ้น ระยะเวลาแรกเป็นการสร้าง เสนาสนะเป็นแบบชั่วคราว เช่น กุฏิ จนกลายเป็นสำนักสงฆ์ ต่อมาท่านได้ชักชวนชาวบ้านสร้างโรงเรียนชั่วคราวขึ้น 1 หลัง เพื่อเป็นที่เล่าเรียนของเด็กในละแวกนี้ มีนายเฉลียว นาคปนแก้ว เป็นครูใหญ่คนแรก ชาวบ้านได้บำรุงวัดต่อมา วัดได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อพ.ศ. 2516

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถสร้างตามแบบไทยประเพณี ศาลาการเปรียญ กุฏิ

¹⁸¹กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร, เล่ม 17, 290 ; สำนักงานศึกษาธิการ, ประวัติวัดจังหวัดพังงา, 265-

ภาพที่ 38 แสดงตำแหน่งวัดตรมณีย์
ที่มาจาก Google Earth

1.2.1.19 ศาลเจ้าชินโชติตั้ง

ที่ตั้ง 185 ถนนศรีตะกั่วป่า อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา

ประวัติ เริ่มก่อตั้งโดยเจ้าแก้วหลิมขุนตึก บริเวณชุมชนคลองปิซึ่งมีโรงกลุงแร่ดีบุกของเจ้าแก้วอยู่ มีเทพเจ้ากวนอูเป็นเทพประธานของศาลเจ้าและเริ่มประกอบพิธีกินผักหรือเจียะกิวอ่องฮ่วยในพ.ศ. 2386 ต่อมาย้ายไปทำพิธีกินผักที่บ้านแซ่หลิม ตำบลตลาดใหญ่ ตะกั่วป่า หลังจากนั้นนายหลิมเองเซ่ง บุตรของเจ้าแก้วหลิมขุนตึก ได้เรียกรับเงินจากสมาชิกศาลเจ้าและชาวเมืองตะกั่วป่าเพื่อซื้อที่ดินและสร้างศาลเจ้า คณะกรรมการศาลเจ้าได้ย้ายมาอยู่ที่ใหม่และตั้งชื่อศาลเจ้าว่า ศาลเจ้าพ่อกวนอู (ไป๋ฮ้อฮ่านเบ๋ว) เมื่อพ.ศ. 2445 และในพ.ศ. 2485 ศาลเจ้าแห่งนี้ได้ขึ้นทะเบียนบัญชีศาลเจ้าสังกัดมหาดไทย จดทะเบียนด้วยชื่อ “ชินโชติตั้ง”

ลักษณะศิลปกรรม ตัวอาคารเป็นคูหาหนึ่งของตึกแถว ตกแต่งด้วยศิลปกรรมจีน

ภาพที่ 39 ศาลเจ้าชินไ้ตั้ง (ศาลเจ้าพ่อกวนอู) อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา

1.2.1.20 ศาลเจ้าเซ่งเหล่งแก้ง

ที่ตั้ง อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา

ประวัติ คำว่า “เซ่งเหล่งแก้ง” แปลว่า ตำนานมังกรสะอาด นอกจากนี้ศาลเจ้าแห่งนี้ยังมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่ง คือ โรงพระในสวน พบหลักฐานการก่อตั้งศาลเจ้าเป็นแผ่นป้ายมีอักษรจีนระบุการก่อตั้งศาลเจ้าตรงกับปีมีนกกที่ 27 เทียบได้กับพ.ศ. 2451 จากประวัติศาลเจ้าทำให้ทราบว่าศาลเจ้าแห่งนี้ก่อตั้งโดยนายส้อเทียนเส็งซึ่งเป็นคนจีนเดินทางด้วยเรือใบจากเมืองจินมาซิ่นที่ท่าน้ำจับเซ่ บริเวณอำเภอตะกั่วป่าในปัจจุบันในช่วงแรกเริ่มเป็นการสร้างศาลเจ้าเล็ก ๆ หลังคามุงด้วยใบจากโครงไม้ไผ่ บริเวณเนินดินหุบเขาเหมืองร้างใกล้กับโรงฆ่าสัตว์เก่า เมื่อสร้างเสร็จได้อัญเชิญพระจีนชื่อ เฉ่งจู้จ้อชื่อ หรือเจ้าพ่อหยาดน้ำค้างที่แกะสลักจากไม้ นำติดตัวมาจากเมืองจินและขึ้นป้ายศาลเจ้าว่า เซ่งเหล่งแก้ง¹⁸²

ลักษณะศิลปกรรม เป็นอาคารก่อปูนมีหลังคาคลุม ตกแต่งด้วยศิลปกรรมจีน

¹⁸² คณะกรรมการโรงพระในสวน, ย้อนรอยอดีตเซ่งเหล่งแก้ง โรงพระในสวนตะกั่วป่า (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

ภาพที่ 40 ศาลเจ้าเซ่งเหล่งแก๊ง หรือโรงพระในสวน อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา

1.2.1.21 ศาลเจ้าบุนเท่ากงอำ

ที่ตั้ง บริเวณท่าเรือเก่าของเมืองตะกั่วป่า อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา

ประวัติ คนตะกั่วป่าเรียกท่าเรืออีกชื่อหนึ่งว่า จับเส หรือจับเซ เป็นภาษาจีนฮกเกี้ยน หมายถึง ท่าเรือ จากป้ายหน้าศาลเจ้าระบุว่าศาลเจ้าแห่งนี้สร้างโดยคนจีนกลุ่มภาษาฮกเกี้ยน ไทหล่าและกวางตุ้งที่อพยพมา ทำเหมืองแร่ในเมืองตะกั่วป่า ไม่ปรากฏข้อมูลปีการสร้างศาลเจ้า แต่ภายในศาลเจ้ามีกระถางรูปที่รัชกาลที่ 6 พระราชทานมาจึงสันนิษฐานเบื้องต้นได้ว่าเป็นศาลเจ้าที่มีการสร้างช่วงก่อนสมัยรัชกาลที่ 6

ลักษณะศิลปกรรม เป็นอาคารก่อปูนมีหลังคาคลุม ด้านหน้าเป็นอาคารโถง ตกแต่งตาม ศิลปะจีน

ภาพที่ 41 ศาลเจ้าบุนเท่ากงอำ อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงาในปัจจุบัน

1.2.1.22 ศาลเจ้ากุ๊ยตั้ง¹⁸³

ที่ตั้ง 87 ถนนศรีตะกั่วป่า ตำบลตะกั่วป่า อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา

ประวัติ ศาลเจ้ากุ๊ยตั้งเป็นศาลเจ้าแรกของอำเภอตะกั่วป่า ไม่ปรากฏปีการสร้างแน่ชัด แต่มีอายุมากกว่า 100 ปี สร้างโดยชาวจีนที่มาจากชัยในเมืองตะกั่วป่า แรกเริ่มจากคณะงิ้วได้มาขอที่อยู่อาศัยจากเจ้าแก้วในละแวกนั้นและได้อัญเชิญรูปพระกับหมวกครุของคณะงิ้ว คือ เล่าเอี้ยก้ง มาด้วยเรียกบ้านหลังนั้นว่า เล่าเอี้ยก้ง อยู่บริเวณคลองในปีหลังตลาดเก่าตะกั่วป่า ช่วงใกล้กับช่วงถือศีลกินผักตามประเพณีจีน ชาวบ้านจึงช่วยกันต่อเติมครัวที่บ้านเล่าเอี้ยเพื่อประกอบอาหารเจ เมื่อถึงเวลากินเจจึงใช้ไม้ไผ่ตั้งทำเป็นเสาไม้ตั้ง จุดตะเกียงน้ำมัน 9 ดวง รับกิ้ว่องต่ายแต่บริเวณริมน้ำคลองปี หลังตลาดเก่าสืบกันมาหลายชั่วอายุคน

ต่อมาบ้านเล่าเอี้ยทรุดโทรมลงไปมาก มีคนจีนฮกเกี้ยน คือ เซ่งเอี้ยงเถาหรือเจ้าแก้ว ตั้งร้านค้าอยู่บริเวณตลาดเหนือ มีบ้านอยู่หลายหลังและมีอยู่หลังหนึ่งอยู่บริเวณหัวมุมหักศอกของคลองในปีได้บริจาคบ้านให้ เป็นศาลเจ้าแทนบ้านเล่าเอี้ย และเปลี่ยนชื่อศาลเจ้าเป็นเตียนหงวนก้งหรือเตียนหงวนก้งในปัจจุบัน สำหรับศาลเจ้าแห่งนี้มีการขึ้นทะเบียนเป็นศาลเจ้าในนาม กุ๊ยตั้ง อยู่ในความดูแลของนายหงอเซ่งเจี้ยนซึ่งเป็นบุตรชายของเจ้าแก้ว ต่อมาใน พ.ศ. 2524 ศาลเจ้ากุ๊ยตั้งมีความคับแคบไม่เพียงพอต่อการรองรับผู้เลื่อมใสศรัทธา จึงย้ายไปสร้างศาลเจ้าขึ้นใหม่ที่บ้านบางไทร อำเภอตะกั่วป่าทำพิธีเปิดศาลเจ้าอย่างเป็นทางการ ในวันที่ 28 เมษายน พ.ศ. 2531 และได้ขึ้นทะเบียนศาลเจ้าในนามศาลเจ้าแม่กวนอิม (กุ๊ยตั้ง) ตะกั่วป่า

ลักษณะศิลปกรรม เป็นอาคารมีหลังคาคลุม ตกแต่งตามศิลปะจีน ภายในศาลเจ้ามีเทพเจ้ามากมายเป็นที่เคารพสักการะและมีเทพเจ้าอื่น ๆ อีกหลายองค์

¹⁸³สมควร ณ ตะกั่วทุ่ง และคนอื่น ๆ, **สถาปัตยกรรมท้องถิ่น จังหวัดพังงา**, 24-25 ; ศาลเจ้าแม่กวนอิมตะกั่วป่า, **ศาลเจ้าแม่กวนอิม ตะกั่วป่า กุ๊ยตั้ง**, เข้าถึงเมื่อ 1 พฤษภาคม 2559, เข้าถึงจาก <https://en-gb.facebook.com/kuchitunt/posts/104338353056039> ; MGR Online, "ตะกั่วป่า" เมืองทรงคุณค่า ยังไม่สิ้นมนต์ขลัง, เข้าถึงเมื่อ 20 เมษายน 2559, เข้าถึงจาก <http://www2.manager.co.th/Travel/ViewNews.aspx?NewsID=9530000102983>.

ภาพที่ 42 ศาลเจ้าแม่กวณโิม (กู่ไซตั้ง) ตะกั่วป่าที่บ้านบางไทร อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา

1.2.1.23 ศาลเจ้าขุนเท่าก้ง

ที่ตั้ง หมู่ 3 ตำบลคึกคัก อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา

ประวัติ ปีที่สร้างไม่สามารถระบุได้แน่ชัด แต่มีอายุประมาณ 100 กว่าปี โดยคนจีนนำรูปกิมลีนขุนเท่าก้งหรือรูปพระจีนที่แกะด้วยไม้ องค์หน้าแดงและเกี้ยวใหญ่ มีการสร้างศาลเจ้ากันด้วยไม้ไผ่ หลังคามุงจาก ต่อมาเกิดเพลิงไหม้แต่องค์พระและเกี้ยวใหญ่ไม่ไหม้ จึงได้ย้ายองค์พระออกมาและร่วมมือร่วมใจกันสร้างศาลเจ้าขึ้นมาใหม่ห่างจากบริเวณเดิม 300 เมตร ในพ.ศ. 2500 มีการบูรณะศาลเจ้าครั้งแรกโดยนายตระกูล นพฤทธิ์ ต่อมาในพ.ศ. 2540 นายพรชัย - นางอุบล ครอบครัวศรีกิจเจริญชัยและเพื่อน ๆ จากกรุงเทพฯ กับญาติได้ร่วมกันสร้างศาลเจ้าขึ้นมาใหม่ สร้างเสร็จในพ.ศ. 2541 ศาลเจ้าแห่งนี้เริ่มจัดงานประเพณีถือศีลกินผักในพ.ศ. 2542¹⁸⁴ ทั้งนี้ศาลเจ้าขุนเท่าก้งมีการขึ้นทะเบียนกับกระทรวงมหาดไทย¹⁸⁵

ลักษณะศิลปกรรม เป็นอาคารก่อปูนมีหลังคาคลุม ตกแต่งตามศิลปะจีน

¹⁸⁴ยุพิน หันทวล, ประวัติความเป็นมา “ศาลเจ้าขุนเท่าก้ง” ตำบลคึกคัก อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา (ม.ป.ท., ม.ป.ป.) ไม่ปรากฏเลขหน้า.

¹⁸⁵สัมภาษณ์ อุดม ต้นแก้ง, ผู้ดูแลสอดส่องศาลเจ้าขุนเท่าก้ง, 16 กุมภาพันธ์ 2559.

ภาพที่ 43 ศาลเจ้าบุนเท่างัง ตำบลคึกคัก อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงาในปัจจุบัน

1.2.1.24 ที่พระนารายณ์¹⁸⁶

ที่ตั้ง ตำบลเหล อำเภอกะปง จังหวัดพังงา

ประวัติ ที่พระนารายณ์ประกอบด้วยซุ้มประตูทางเข้าที่พระนารายณ์ บ่อน้ำ ฐานที่ตั้งเทวรูปศาลาท่าน้ำ เป็นต้น (ดูภาพที่ 17) โดยซุ้มประตูทางเข้าที่พระนารายณ์ บ่อน้ำ ฐานที่ตั้งเทวรูปสร้างขึ้นโดยนายรามยานัม หรือ ปิด ปิด ชาวอินดูในตะกั่วป่า ร่วมกับผู้มีจิตศรัทธาในองค์พระนารายณ์ ในราวปีพ.ศ. 2472 ขณะที่ศาลาท่าน้ำเป็นของบริษัทไซมิสตันที่ทำเหมืองแร่ซุดในคลองตะกั่วป่า สร้างขึ้นเมื่อใดไม่ปรากฏแน่ชัด แต่สร้างขึ้นก่อนซุ้มประตูทางเข้า เพื่อใช้เป็นที่พักชั่วคราวก่อนที่เจ้าเลียงลงไปเรือซุดแร่และเพื่อเป็นท่าเรือสำหรับคนงานไปทำงานในเรือซุดแร่

ลักษณะศิลปกรรม ซุ้มประตูทางเข้าที่พระนารายณ์ (ดูภาพที่ 23) มีขนาดกว้างประมาณ 3.20 เมตร ประกอบด้วยเสาคอนกรีต 4 ต้น ซุ้มด้านบนเป็นคอนกรีตทั้งหมด ด้านบนซุ้มประตูมีเสมา 2 ข้าง เสมาทั้งสองปัจจุบันเก็บอยู่ที่วัดนารายณ์การาม ตำบลเหล สำหรับบ่อน้ำนั้นสร้างขึ้นเพื่อให้ประชาชนที่ได้อาศัยและเพื่อใช้น้ำในการประกอบพิธีกรรมบูชาองค์พระนารายณ์แทนบ่อเก่า มีลักษณะเป็นบ่อรูปทรงกลมขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง 1.00 เมตร แต่ส่วนปากบ่อหล่อด้วยคอนกรีตเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนาด 1.20X1.40 เมตร ใช้เหล็กทางรถไฟเชื่อมเป็นเสาและคานสำหรับแขวนรอกตักน้ำจากบ่อ ขณะที่ศาลาท่าน้ำมีขนาดประมาณ 3X4 เมตร สูง 2.50 เมตร ลักษณะเป็นอาคารโปร่งสร้างด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก

¹⁸⁶วิมล ไสภรัตน์, พระนารายณ์ล้ำค่า ควบคู่กะปง (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เศรษฐกิจศิลป์, 2555), 46-48.

ภาพที่ 44 แสดงตำแหน่งของบริเวณสำคัญในที่พระนารายณ์
 ที่มก วิมล โสภารัตน์, พระนารายณ์ล้าค่า ควรคู่กะปง (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เศรษฐกิจศิลป์, 2555), 29.

ภาพที่ 45 ซุ้มประตูทางเข้าในที่พระนารายณ์
 ที่มก วิมล โสภารัตน์, พระนารายณ์ล้าค่า ควรคู่กะปง (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เศรษฐกิจศิลป์, 2555), 46

1.2.2 หลักฐานทางโบราณคดีประเภทสถานที่ราชการ

พบ 1 แห่ง

1.2.2 โบราณสถานที่ว่าการอำเภอตะกั่วป่า (หลังเก่า)¹⁸⁷

ที่ตั้ง ตำบลตะกั่วป่า อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างขึ้นในพ.ศ. 2472 เพื่อใช้เป็นศาลากลางจังหวัดตะกั่วป่า สร้างขึ้นในระยะเวลาใกล้เคียงกับศาลากลางจังหวัดพังงา (หลังเก่า) ทำให้มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่คล้ายคลึงกัน ต่อมาเมื่อจังหวัดตะกั่วป่าถูกยุบเป็นอำเภอตะกั่วป่า อาคารหลังนี้ถูกใช้เป็นที่ว่าการอำเภอตะกั่วป่า

ลักษณะศิลปกรรม เป็นตึกชั้นเดียว รูปแบบอาคารทรงปั้นหยา เสาเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก ผังก่ออิฐถือปูน พื้นอาคารเป็นไม้หลังคามุมกระเบื้องว่าวซีเมนต์ มีระเบียงยาวตลอดตัวอาคาร ตรงกึ่งกลางด้านหน้าต่อเป็นหน้ามุขเปิดโล่ง ปลายปีกอาคารทั้งสองข้างเป็นห้องโถงใหญ่ หน้าบันประดับลวดลายปูนปั้นรูปครุฑภายในวงซุ้มโค้ง ด้านข้างประดับลวดลายพันธุ์พฤกษา

ภาพที่ 46 โบราณสถานศาลากลางอำเภอตะกั่วป่า (หลังเก่า)

¹⁸⁷ อาณัติ บำรุงวงศ์ และอนงค์ หนูแป้น, บรรณนิกร, 247 โบราณสถานภาคใต้ที่ขึ้นทะเบียนแล้วและข้อมูลหลักฐานใหม่ทางโบราณคดี, 100 ; สมควร ณ ตะกั่วทุ่ง และคนอื่นๆ, สถาปัตยกรรมท้องถิ่น จังหวัดพังงา, 19.

1.2.3 หลักฐานทางโบราณคดีประเภทสถานศึกษา

การศึกษาในเมืองตะกั่วป่าในพ.ศ. 2442 มีการจัดการเรียนการสอนภายในวัดใหม่กำแพงหรือวัดเสนาชูรังสรรค์เพียงแห่งเดียว ต่อมาเมื่อมีการปฏิรูปศาสนาและการศึกษาภายหลังพ.ศ. 2442 ทำให้มีการจัดการเรียนการสอนที่เป็นแบบแผนมากขึ้น มีการจัดตั้งโรงเรียน ในเมืองตะกั่วป่าพบหลักฐานของโรงเรียนทั้งหมด 7 แห่ง โดยส่วนใหญ่จัดอยู่ตามวัด สำหรับระดับการศึกษาของนักเรียนมีตั้งแต่ระดับมูลศึกษา ประถมศึกษาและมัธยมตอนต้นกับตอนกลางปีที่ 1 - 5 โดยในปีพ.ศ. 2443 มีโรงเรียนที่อำเภอตลาดใหญ่ 1 โรงเรียน¹⁸⁸ จากข้อมูลเอกสารในพ.ศ. 2456 มีการเปิดรับเฉพาะนักเรียนชาย เมืองตะกั่วป่ามีโรงเรียนประถม 3 แห่งและโรงเรียนมัธยม 1 แห่ง¹⁸⁹ ต่อมาในพ.ศ. 2459 พบว่าจำนวนโรงเรียนมีจำนวนเพิ่มขึ้น (ดูตารางที่ 3) โดยโรงเรียนในจังหวัดตะกั่วป่าแบ่งเป็นโรงเรียนรัฐบาล โรงเรียนประชาบาลและโรงเรียนราษฎร์ซึ่งเป็นโรงเรียนจีน โรงเรียนส่วนใหญ่ตั้งภายในวัดและคงเป็นการสร้างอาคารขึ้นอย่างไม่ถาวรหรือมีการสร้างอย่างถาวรขึ้นภายหลังช่วงเวลาที่ทำการศึกษาทำให้ไม่หลงเหลือหลักฐานทางโบราณคดีที่ปรากฏในปัจจุบัน ยกเว้นโรงเรียนเต่าหมิงที่ยังคงแสดงสถาปัตยกรรมในช่วงเวลานั้น

ตารางที่ 3 แสดงจำนวนนักเรียนในเมืองตะกั่วป่าแยกตามตำบล เดือนมีนาคม พ.ศ. 2459¹⁹⁰

ตำบล	ประเภทโรงเรียน		จำนวนนักเรียน
	รัฐบาล	ประชาบาล	
ตลาดใหญ่	1		109
ตลาดใหญ่		1	121
กะปง		3	51
เกาะคอเขา		1	21

¹⁸⁸“เรื่องบัญชีคณะและโรงเรียนมณฑลภูเก็ต ต้น ร.ศ.119,” 2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/51, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

¹⁸⁹“เรื่องมณฑลภูเก็ตส่งรายงานจำนวนโรงเรียนและนักเรียน,” 14 พฤศจิกายน 2456, เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ, ศธ. 41/12, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

¹⁹⁰“เรื่องมณฑลต่าง ๆ ส่งจำนวนโรงเรียนรัฐบาล ประชาบาล บุคคลพลยศศักดิ์และนักเรียน เดือนมีนาคม พ.ศ. 2459,” 3 พฤษภาคม 5 กันยายน 2460, เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ, ศธ.4/82, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

รายชื่อโรงเรียนที่สามารถระบุได้มีดังนี้¹⁹¹

1. โรงเรียนราษฎรบำรุงวัดใหม่กำแพง ต.ตะกั่วป่า อ.ตะกั่วป่า เริ่มเปิดสอนในปีพ.ศ. 2442 ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนตะกั่วป่า “เสนานุกูล” และได้มีการย้ายตำแหน่งที่ตั้งไปอยู่ที่ต.บางนายสี อ.ตะกั่วป่า ในพ.ศ. 2477

2. โรงเรียนอังกฤษ ตั้งอยู่หน้าวัดใหม่กำแพง ต.ตะกั่วป่า อ.ตะกั่วป่า

3. โรงเรียนจรรยาพิทยา วัดบางม่วง ต.บางม่วง อ.ตะกั่วป่า

4. โรงเรียนวัดคูกคักหรือวัดคึกคัก ต.คึกคัก อ.ตะกั่วป่า

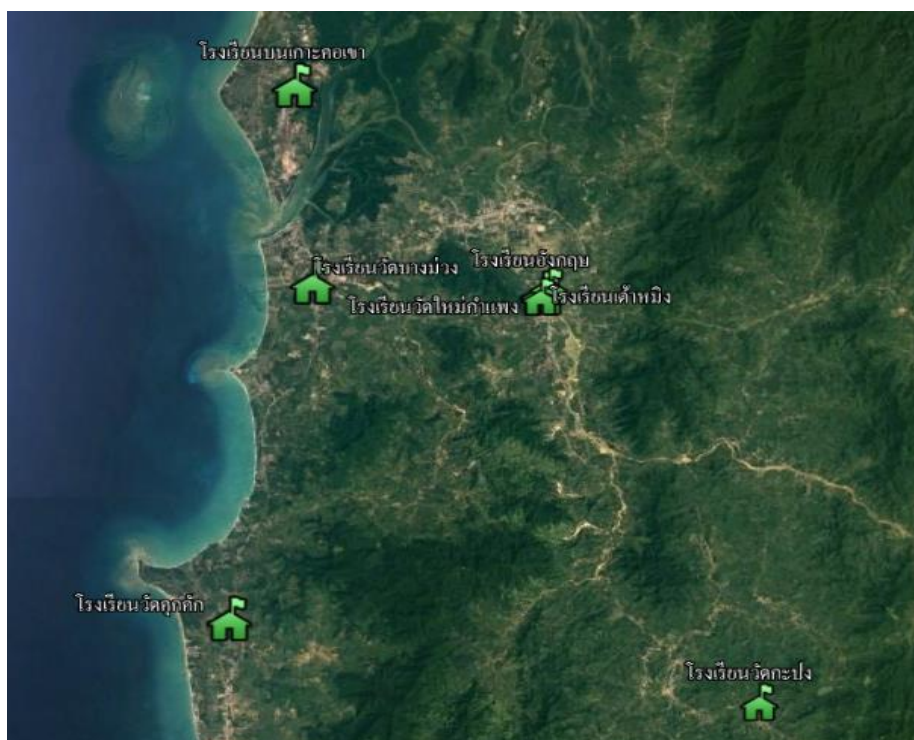
5. โรงเรียนประชาบำรุง วัดกะปง อ.กะปง

6. โรงเรียนบนเกาะคอเขา ต.เกาะคอเขา อ.ตะกั่วป่า

7. โรงเรียนเต้าหมิง ต.ตะกั่วป่า อ.ตะกั่วป่า

¹⁹¹กรมการศาสนา, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร**, เล่ม 17, 245 ; สำนักงานศึกษาธิการ, **ประวัติวัดจังหวัดพังงา**, 213-214 ; “เรื่องบัญชีคณะและโรงเรียนมณฑลภูเก็ต ต้น ร.ศ.119,” 2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร. 5 ศ.12/51, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องมณฑลภูเก็ต, 20 มกราคม 2446-17 พฤษภาคม 2453, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/52, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องโรงเรียนแลการเล่าเรียน มณฑลภูเก็ต,” 17 กันยายน 2453-27 กันยายน 2465, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6, กระทรวงศึกษาธิการ ร.6 ศ.9/18, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องมณฑลต่าง ๆ ส่งจำนวนโรงเรียนรัฐบาล ประชาบาล บุคคลเฉลยศัก็ดีและนักเรียน เดือนมีนาคม พ.ศ. 2459,” 3 พฤษภาคม-5 กันยายน 2460, เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ, ศธ.4/82, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องอนุญาตให้ตั้งโรงเรียนโตะเบ่ง ขึ้นที่ตลาดใหญ่ ตำบลตลาดใต้ อำเภอตลาดใหญ่ จังหวัดตะกั่วป่า,” 3 ธันวาคม-11 มีนาคม 2463, เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ, ศธ.54.11/7, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; **ประวัติโรงเรียน**, เข้าถึงเมื่อ 9 พฤษภาคม 2565, เข้าถึงได้จาก <http://www.sena.acth/aboutus/sena01.html>

ภาพที่ 47 แสดงตำแหน่งโรงเรียนที่สามารถระบุตำแหน่งได้ จำนวน 7 แห่ง
ที่มา ดัดแปลงจาก Google Earth Pro

1.2.3.1 โรงเรียนเต่าหมิง¹⁹²

ที่ตั้ง ตำบลตะกั่วป่า อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา

ประวัติ โรงเรียนแห่งนี้ก่อตั้งในพ.ศ. 2463 ตามพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ พ.ศ. 2461 โดยคณะผู้จัดการโรงเรียนชุดแรกตั้งโรงเรียนเป็นชาวจีนหรือชาวไทยเชื้อสายจีนที่มีความสำคัญในพื้นที่และตั้งบ้านเรือนบริเวณตลาดเหนือ อำเภอตลาดใหญ่ จังหวัดตะกั่วป่า ได้ตั้งชื่อโรงเรียนว่า “โต๊ะเบ่ง” เป็นสำเนียงภาษาจีนฮกเกี้ยน ตรงกับคำว่า “เต่าหมิง” ในภาษาจีนกลาง มีนายฉ่ง ตัณฑุ์จิตติ ป. เป็นครูใหญ่ มีครูน้อย 2 คน เป็นคนจีนฮกเกี้ยนบังคับสยาม โดยรับเฉพาะนักเรียนชาย

ต่อมาในปีพ.ศ. 2472 ผู้จัดการโรงเรียนโต๊ะเบ่งได้ขอรับนักเรียนหญิงเข้าเล่าเรียนเพิ่มเติม กำหนดอายุเข้าเรียนตั้งแต่ 7 - 12 ปี ซึ่งได้รับการอนุญาตจากทางมณฑล

¹⁹²อภิญา นนทน์นาท, “เต่าหมิง” โรงเรียนจีนแห่งเมืองตะกั่วป่า **เมืองโบราณ** 42,2 (เมษายน-มิถุนายน 2561), 54-66 ; “เรื่องอนุญาตให้ตั้งโรงเรียนโต๊ะเบ่ง ขึ้นที่ตลาดใหญ่ ตำบลตลาดใต้ อำเภอตลาดใหญ่ จังหวัดตะกั่วป่า,” 3 ธันวาคม-11 มีนาคม 2463, เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ, ศธ.54.11/7, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องเปลี่ยนแปลงผู้จัดการและครูโรงเรียนมณฑลภูเก็ต,” 11 เมษายน-29 มีนาคม 2472, เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ, ศธ.54.11/35, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

โรงเรียนได้หยุดดำเนินการในพ.ศ. 2540 ปัจจุบันโรงเรียนแห่งนี้อยู่ในความดูแลของคณะกรรมการมูลนิธิโรงเรียนเต้าหมิง โดยมูลนิธิเมตตาอาทรได้เช่าสถานที่เพื่อเป็นสถานปฏิบัติธรรม ชื่อว่า สถานธรรม เอน หงส์ ฉี ฝอ ถัน ลักษณะศิลปกรรม เดิมเป็นตึกโบราณชั้นเดียว หลังคามุงกระเบื้อง มีใต้ถุนสูง 2 เมตร ปูพื้นกระดาน ต่อมา มีการปรับปรุงให้เป็นอาคาร 2 ชั้น รวมถึงต่อเติมอาคารและบริเวณโดยรอบหลายส่วน ได้แก่ การทำมุขด้านหน้า บริเวณชั้น 2 การรื้อพื้นเดิมออกทำเป็นพื้นคอนกรีต การแบ่งเป็นห้อง การโอบปูนฝ้าผนัง การทาสีประตูกุหน้าต่าง ทำสนาม ร้ว ทางเดิน ห้องสุขาและบ่อน้ำ

ภาพที่ 48 โรงเรียนเต้าหมิง

1.2.4. หลักฐานทางโบราณคดีประเภทสถานที่ประกอบอุตสาหกรรมเหมืองแร่

ในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลไม่ได้มีการระบุชัดเจนว่ามีการทำเหมืองแร่เจาะจงในบริเวณใด มีเพียงการกล่าวอย่างกว้าง ๆ ว่ามีการทำเหมืองแร่ในเมืองตะกั่วป่า ขณะที่ในช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลใช้วิธีทำเหมืองแร่ เหมืองเรือขุด สำหรับบริเวณที่มีการทำเหมืองแร่ดิบบุกที่ระบุในหลักฐานเอกสารช่วงปีพ.ศ. 2453 - 2475 ว่าตั้งอยู่ในตำบลทั้งหมด 16 ตำบล มีดังนี้¹⁹³ (ดูภาพที่ 49-51)

- ต.บางม่วง ต.คุกกัก ต.ย่านยาว ต.ตำตัว ต.เกาะคอเขา ต.บางไทร ต.บางสักและต.ตลาดใต้หรือต.ตะกั่วป่า
- ต.ปง ต.เหมาะ ต.เหลและต.ท่านา อ.กะปง
- ต.เกาะพระทอง ต.บางวัน ต.ครอดและต.คุระ อ.คุระบุรี

¹⁹³ “เรื่องจดหมายเหตุสั่งเขบว่าด้วยการทำเหมืองแร่ซึ่งกรมราชโลหกิจส่งมา รวม ๔ เล่ม,” 17 กุมภาพันธ์ 2464-30 ธันวาคม 2467, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, ร.6 กษ.6/13, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องผู้อนุญาตให้ทำบ่อแร่ในจังหวัดต่าง ๆ มณฑลภูเก็ต,” 19 ตุลาคม 2453-26 มีนาคม 2454, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, ร.6 กษ.6.1/1, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องผู้ได้รับทำการเหมืองแร่ ขออนุญาตหยุดงานชั่วคราว,” 23 พฤศจิกายน 2466-27 ตุลาคม 2468, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, ร.6 กษ.6/14, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องอนุญาตให้คนในบังคับสยาม และบังคับต่างประเทศทำเหมืองแร่ รวมหลายจังหวัด ต้นหนังสือเก็บในหมวดมณฑลที่เกี่ยวกับจังหวัดของมณฑลนั้น ๆ,” 7 พฤศจิกายน 2453-5 มิถุนายน 2463, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, ร.6 กษ.6.1/2, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องอนุญาตให้ทำบ่อแร่ในจังหวัดต่าง ๆ มณฑลภูเก็ต,” 10 เมษายน 2455-เมษายน 2458, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, ร.6 กษ.6.1/6, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องอนุญาตให้ทำบ่อแร่ในจังหวัดต่าง ๆ มณฑลภูเก็ต,” 27 เมษายน 2458-4 เมษายน 2461, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, ร.6 กษ.6.1/8, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องอนุญาตให้ทำบ่อแร่ในจังหวัดต่าง ๆ มณฑลภูเก็ต,” 20 เมษายน 2461-27 กรกฎาคม 2463, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, ร.6 กษ.6.1/12, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องใบย่อขออนุญาตตรวจแร่ และทำเหมืองแร่,” 2 มีนาคม 2462-22 มีนาคม 2463, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, ร.6 กษ.6.1/18, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องอนุญาตให้ทำเหมืองแร่ในจังหวัดต่าง ๆ ในมณฑลภูเก็ต,” 26 กรกฎาคม 2463-20 เมษายน 2464, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, ร.6 กษ.6.1/20, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องใบย่อขออนุญาตตรวจแร่และทำเหมืองแร่,” 21 มีนาคม 2463-24 กันยายน 2468, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, ร.6 กษ.6.1/23, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องให้บริษัทกระโสมโปรสเปกติง กำปูนีลิมิเต็ด ทำเหมืองแร่ดิบบุก,” 10-17 มิถุนายน 2464, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, ร.6 กษ.6.2/28, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องพระบรมราชานุญาตออกประทานบัตรและโอนประทานบัตรเหมืองแร่ดิบบุกกรม 12 ฉบับ,” 21 เมษายน-17 พฤษภาคม 2475, เอกสารส่วนพระองค์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สบ.242/396, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

หลักฐานเอกสารพ.ศ. 2464 ได้กล่าวถึงพื้นที่ที่ได้ไ้บตรวจแร่หรืออาชญาบัตรและใบประทานบัตรทำเหมืองแร่ในจังหวัดตะกั่วป่า โดยมีพื้นที่ที่มีอาชญาบัตรมีจำนวน 39,559 ไร่ และพื้นที่ประทานบัตรทำเหมืองแร่จำนวน 12,649 ไร่ 1 งาน 11 ตารางวา จากพื้นที่ทั่วประเทศทั้งหมด 424,758 ไร่¹⁹⁴

สำหรับการประกอบกิจการเหมืองแร่มีทั้งที่เป็นการทำส่วนบุคคลและที่เป็นการจัดตั้งบริษัทโดยบริษัทที่ทำเหมืองแร่ในพื้นที่จังหวัดตะกั่วป่าในช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ได้แก่¹⁹⁵

- บริษัท Siamese Tin Syndicate Ltd. บริษัทไซมิคตินซินดิเก้ต จากประเทศอังกฤษ ทำเหมืองในพื้นที่ ต.บางม่วง ต.บางไทร อ.ตะกั่วป่า

- บริษัท East Asiatic Industry & Plantation Co.. Ltd. บริษัทอีสต์เอเชียติกอินดรัสตรีแอนด์พลาแทนตชั่น ตั้งอยู่ที่จังหวัดตะกั่วป่า จากประเทศเดนมาร์ก มีเรือขุดแร่ 1 ลำ ทำการขุดแร่ตลอด 12 เดือน ทำเหมืองแร่ในพื้นที่ ต.ปะทิว ต.เหมาะ ต.ท่านา อ.กะปง

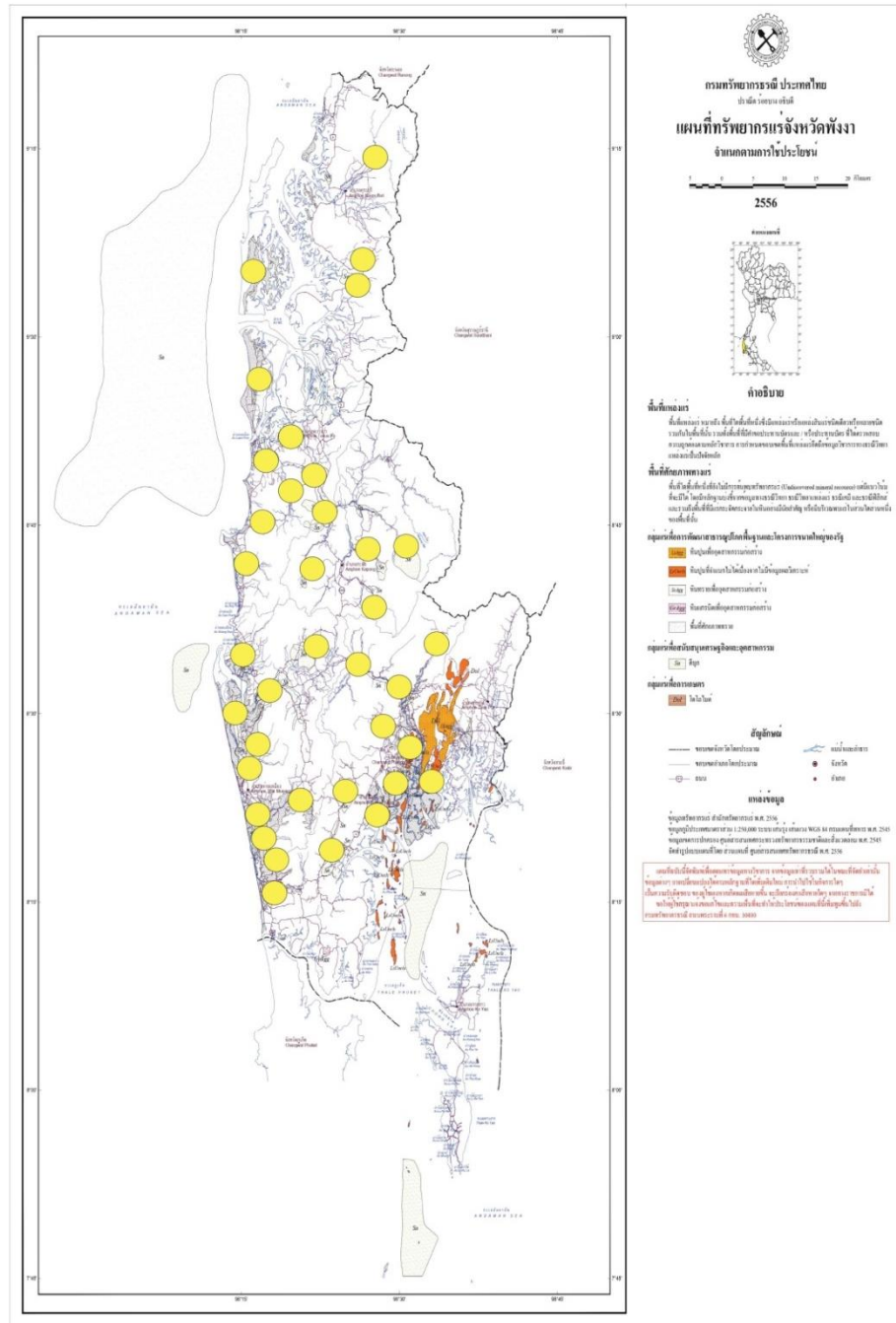
- บริษัท Takuapa Valley Tin Dredging N.. L. บริษัทตะกั่วป่าแวลเลย์ดิน เทรดิง โนไลเอบิสตี จดทะเบียนที่ประเทศออสเตรเลียทำเหมืองแร่ในพื้นที่ ต.ปะทิว อ.กะปง

- บริษัท The Malaya Tin Corporation Ltd. Or Sydney, New South Wales บริษัทมาเลย์ติน คอปอเรชั่น ทุนจำกัด สำนักงานใหญ่ตั้งอยู่ที่ซิดนีย์ นิวเซาท์เวลส์ ประเทศออสเตรเลีย ทำเหมืองแร่ในพื้นที่ ต.บางไทร อ.ตะกั่วป่า ต.ปะทิว อ.กะปง มีการใช้เรือขุด มีการกล่าวถึงพื้นที่คลองตะกั่วป่าในบริเวณ ที่บริษัทขุดแร่มาเลฯ ขุดแร่ในพ.ศ. 2467 นั้นเกิดการตื่นขึ้น ทำให้เดินเรือได้เพียงเรือขนาดย่อม ๆ

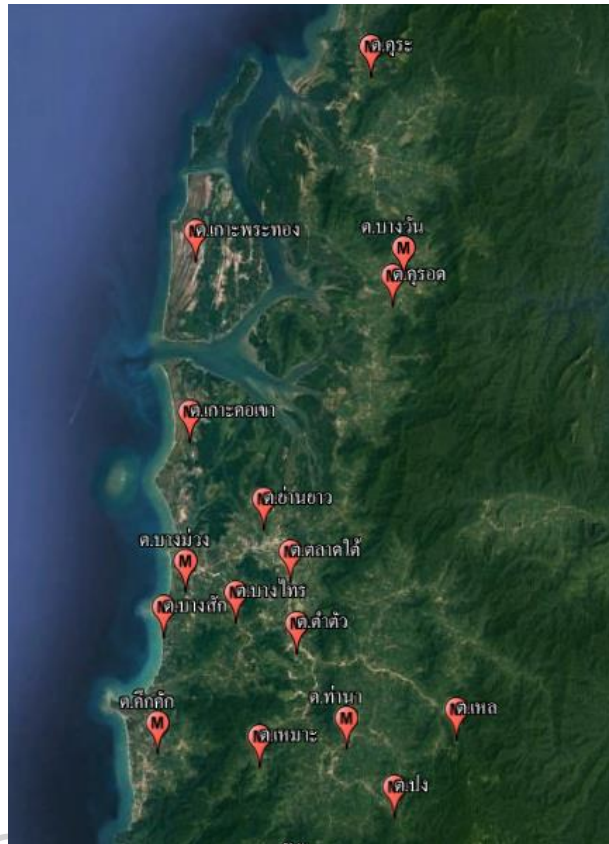
¹⁹⁴“เรื่องจดหมายเหตุสังเขปว่าด้วยการทำเหมืองแร่ซึ่งกรมราชโลหกิจส่งมา รวม ๔ เล่ม,” 17 กุมภาพันธ์ 2464-30 ธันวาคม 2467, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, ร.6 กษ.6/13, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

¹⁹⁵“จดหมายเหตุสังเขปว่าด้วยการทำเหมืองแร่ซึ่งกรมราชโลหกิจส่งมา รวม ๔ เล่ม,” 17 กุมภาพันธ์ 2464-30 ธันวาคม 2467, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, ร.6 กษ.6/13, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องขอย้อนอนุญาตตรวจแร่และทำเหมืองแร่,” 21 มีนาคม 2463-24 กันยายน 2468, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, ร.6 กษ.6.1/23, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องขออนุญาตให้บริษัทอีสต์เอเชียติกกัมปนี ตรวจหาแร่,” 21 ตุลาคม 2454-18 มิถุนายน 2468, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, ร.6 กษ.6.2/10, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องขออนุญาตทำเหมืองแร่ที่บ่คลองลำภูรา จังหวัดตรัง และที่บ่ทางเดินในมณฑลภูเก็ต,” 29 ธันวาคม 2466-14 สิงหาคม 2468, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, ร.6 กษ.6.1/29, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องบริษัทมาเลย์ตินคอปอเรชั่น ลิมิเต็ด บังคับอังกฤษทำเหมืองแร่,” 10 กันยายน-7 ตุลาคม 2467, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, ร.6 กษ.6.2/40, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องอนุญาตให้บริษัทไซมิคตินซินดิเก้ตลิมิเต็ด ทำเหมืองแร่,” 7 กุมภาพันธ์ 2453-5 กันยายน 2468, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, ร.6 กษ.6.2/6, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

จากการสำรวจในปัจจุบันพบว่าพื้นที่ส่วนใหญ่ที่มีการทำเหมืองแร่บางแห่งกลายเป็นหนองน้ำหรือบางบริเวณมีการถมที่เพื่อใช้ในการเกษตร เป็นสวนหรือไร่ นอกจากนี้การทำเหมืองแร่มีหลายระยะทำให้ยากต่อการระบุแน่ชัดว่าพื้นที่ดังกล่าวถูกใช้งานในช่วงเวลาใด อย่างไรก็ตามยังหลงเหลือแผนที่แสดงตำแหน่งของบริเวณที่มีการทำเหมืองแร่ทำให้สามารถสันนิษฐานบริเวณที่มีการทำเหมืองแร่ในบางบริเวณได้ (ดูภาพที่ 51)

ภาพที่ 49 แสดงตำแหน่งที่มีการทำเหมืองแร่ดีบุกในพื้นที่จังหวัดพังงาปัจจุบัน ระหว่างปีพ.ศ. 2453 - 2475 ที่มา ดัดแปลงจากแผนที่แสดงทรัพยากรแร่จังหวัดพังงา พ.ศ. 2556

ภาพที่ 50 แสดงตำบลที่มีการทำเหมืองแร่ดีบุกในจังหวัดตะกั่วป่าระหว่างปีพ.ศ. 2453 - 2475
ที่มา ดัดแปลงจากโปรแกรม Google Earth Pro

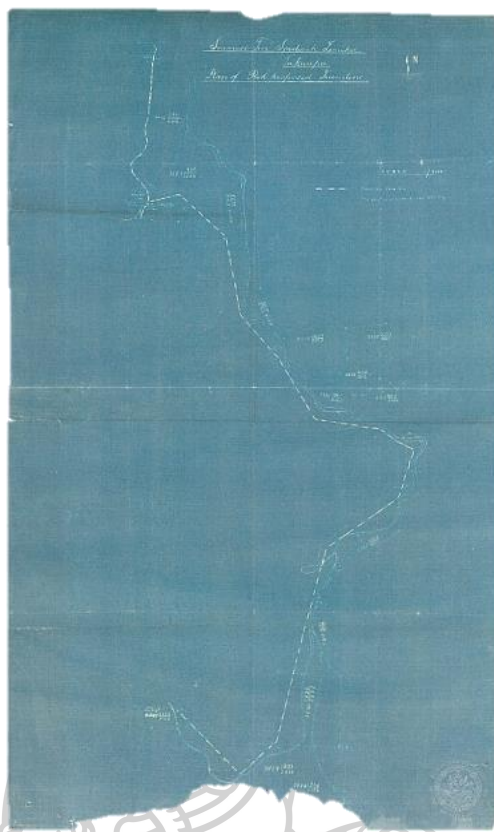
ภาพที่ 51 แสดงตำบลที่มีการทำเหมืองแร่ดีบุกในจังหวัดตะกั่วป่าช่วงหลังพ.ศ. 2456
 ที่มา มูลนิธิสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพและหม่อมเจ้าจางจิตรถนอม ดิศกุล พระธิดา, สมเด็จพระ
 พระยาดำรงราชานุภาพกับงานเหมืองแร่และธรณีวิทยา (กรุงเทพฯ : มูลนิธิ, 2542. พิมพ์เนื่องในวันคล้ายวัน
 ประสูติ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ 21 มิ.ย. 2542), 77.

ภาพที่ 52 แสดงทางถ่ายดินทรายของประตวนบัตรและหมู่เหมือง ต.ย่านยาว อ.ตลาดใหญ่ จ.ตะกั่วป่า
ปีพ.ศ.2466 เทียบกับแผนที่แสดงภูมิประเทศในปัจจุบัน

ที่มา ผจ.ภก 1.23/466, บัญชีแผนที่จังหวัดภูเก็ต, แผนที่เรื่องราวขอประตวนบัตรที่ 17/2462 4/2463
และ 15/2463 ของหลวงอร่ามสาครเขตร์ ต.คูกคัก อ.ตลาดใหญ่ จ.ตะกั่วป่า, เข้าถึงเมื่อ 8 ตุลาคม 2564, เข้าถึงจาก
<https://archives.nat.go.th/th-th/>

ภาพที่ 53 แสดงแผนผังเส้นทางรถไฟที่โครงการในเขตประเทานบัตรเหมืองแร่ของบริษัทไซมิสทิน ซินดิเกต จังหวัดตะกั่วป่า พ.ศ. 2474

ที่มา ผจผจ กต/59, ทะเบียนแผนที่แยกจากเอกสารจดหมายเหตุ, แผนผังเส้นทางรถไฟที่โครงการในเขตประเทานบัตรเหมืองแร่ของบริษัทไซมิสทิน ซินดิเกต จังหวัดตะกั่วป่า (ตั้งแต่บริษัทสะตูปูโลโนโลเอ บิลลิตี ถึงเขตประเทานบัตรของบริษัท) ซึ่งทางบริษัทขออนุญาตก่อสร้างพ.ศ. 2474, มาตรฐานส่วน 1:8,000, เข้าถึงเมื่อ 8 ตุลาคม 2564, เข้าถึงจาก <https://archives.nat.go.th/th-th/>

ตัวอย่างบริเวณที่พบร่องรอยเหมืองแร่ ได้แก่

- แกรนด์แคนยอนสะพานเสือ หมู่ 3 บ.สะพานเสือ ต.หมาะ อ.กะปง มีพื้นที่ป่าครอบคลุมพื้นที่ 175 ไร่ มีลักษณะเป็นเนินทรายสูงต่ำ บางแห่งเป็นแท่งหินทรายที่เกิดจากการกัดเซาะของน้ำและลม ผู้นำชุมชนเห็นว่า มีศักยภาพที่จะพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวของชุมชน ขณะที่ผู้คนในชุมชนยังมีการร่อนแร่ในช่วงฤดูฝน¹⁹⁶

- บ้านครูด ต.ครูด อ.คุระบุรี ในอดีตเคยเป็นชุมชนเหมืองแร่ ผู้นำชุมชนได้ขอใช้พื้นที่ชุมชนเหมืองเก่าที่เลิกกิจการไปแล้วเพื่อให้เป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชน เดิมใช้กักเก็บน้ำไว้ใช้ในฤดูแล้ง ต่อมามีการปรับทัศนียภาพโดยรอบชุมชนเหมือง มีร้านอาหารครูดริมบึง ปัจจุบันย้ายกิจการไปที่อื่นแต่คนในพื้นที่ยังคงเรียกพื้นที่บริเวณนี้ว่า

¹⁹⁶สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดพังงา, ของดีบ้านสะพานเสือ ศูนย์ประสานงานท่องเที่ยว ชุมชนบ้านสะพานเสือ สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอกะปง (ม.ป.ท., ม.ป.ป.).

ครูดริมบึง ปัจจุบันใช้เป็นศูนย์การเรียนรู้ของ OTOP นวัตกรรม มีชุมคลา เป็นชุมเหมือนตีบุกในอดีต มีเส้นคลา คือ สายแร่ตีบุก เดิมเป็นพื้นที่รกร้าง ต่อมาเจ้าของสัมปทานได้ถายพื้นที่แต่สมเด็จฯ พระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ต่อมามูลนิธิชัยพัฒนาได้เข้ามาฟื้นฟูพื้นที่จากดินเสื่อมโทรม โดยการนำเอาปาล์มหลายสายพันธุ์ เข้ามาปลูกเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้เรื่องพืชตระกูลปาล์ม ชุมชนได้ขออนุญาตมูลนิธิชัยพัฒนาเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้และ ศึกษาดูงาน มีหน่วยงานภาครัฐและเอกชนเดินทางมาศึกษาดูงาน มีต้นไม้ใหญ่อยู่กึ่งกลางชุมเหมือน¹⁹⁷

- บ้านบางวัน ต.บางวัน อ.คุระบุรี มีชุมเหมือนเก่ากระจายตามพื้นที่และกองหินทำราง กองเป็นเกาะกลาง ชุมเหมือนเก่ากลางหุบบ้านมีขนาดประมาณ 2 กิโลเมตร คนในชุมชนใช้เป็นที่แหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลาน้ำเค็มและแหล่ง เพาะเลี้ยงปลาในกระชัง นอกจากนี้มีชุมเหมือนเก่าต้นไม้เป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลาในกระชังขนาดใหญ่ที่บริเวณสะพานท่า เทียบเรือชุมเหมือนต้นไม้¹⁹⁸

- บ้านบางพวง ต.ท่ามา อ.กะปง เป็นแหล่งทำชุมเหมือนตีบุก มีการปลูกพืช คือ ยางพาราและปาล์ม ภายหลัง ช่วงชุมเหมือนแร้ชบเซา¹⁹⁹

- บ้านบางกุ่ม ต.กะปง อ.กะปง เป็นแหล่งทำชุมเหมือนตีบุก คนในชุมชนหาแร่ตีบุกตามลำคลองและรับจ้าง บริษัทที่ได้สัมปทานชุมเหมือนแร้ ปัจจุบันยังหลงเหลือร่องรอยชุมเหมือนแร้เอกชนรกร้างภายในชุมชน²⁰⁰

- บ้านช้างเชือ ต.เหลอ อ.กะปง เป็นแหล่งทำชุมเหมือนตีบุก มีการขนบรรทุกแร่จำนวนมากลงมาจากภูตจอยซึ่งเป็นภูเขาสูง เป็นแหล่งชุมเหมือนแร้ สูงจากระดับน้ำทะเล 1,300 เมตร ต้องใช้ช้างเป็นพาหนะ ในยุคนั้นราคาช้างเชือกละ 300,000 บาท หมื่นจรผู้นำชุมชนจึงไปเชือช้าง (เอาช้างมาก่อนจ่ายเงินภายหลัง) จากจังหวัดสุราษฎร์ธานี เมื่อขาย แร่ได้แล้วจึงนำเงินไปชำระค่าช้างภายหลัง มีการปลูกพืช คือ ยางพาราและปาล์ม ภายหลังช่วงชุมเหมือนแร้ชบเซา การเดินทางจากอำเภอตะกั่วป่ามายังอำเภอกะปงใช้การสัญจรทางเรือได้เพียงทางเดียว²⁰¹

¹⁹⁷สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดพังงา, ของดีบ้านครูด ศูนย์ประสานงานท่องเที่ยว ชุมชนบ้านครูด สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอคุระบุรี (ม.ป.ท., ม.ป.ป.).

¹⁹⁸สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดพังงา, ของดีบ้านบางวัน ศูนย์ประสานงานท่องเที่ยว ชุมชนบ้านบางวัน สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอคุระบุรี (ม.ป.ท., ม.ป.ป.).

¹⁹⁹สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดพังงา, ของดีบ้านบางพวง ศูนย์ประสานงานท่องเที่ยว ชุมชนบ้านบางพวง สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอกะปง (ม.ป.ท., ม.ป.ป.).

²⁰⁰ชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตกรรม ภายใต้โครงการไทยนิยม ยั่งยืน สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดพังงา, ของดีบ้านบางกุ่ม ศูนย์ประสานงานท่องเที่ยว ชุมชนบ้านบางกุ่ม สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอกะปง (ม.ป.ท., ม.ป.ป.).

²⁰¹สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดพังงา, ของดีบ้านช้างเชือ ศูนย์ประสานงานท่องเที่ยว ชุมชนบ้านบางพวง สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอกะปง (ม.ป.ท., ม.ป.ป.).

ภาพที่ 54 ดีบุกที่ผ่านการถลุงแล้ว จากตำบลบางม่วง อ.ดงตาล จ.พิจิตร

ภาพที่ 55 ตะกรันจากการถลุงแร่ จากอ.คุระบุรี จ.พังงา

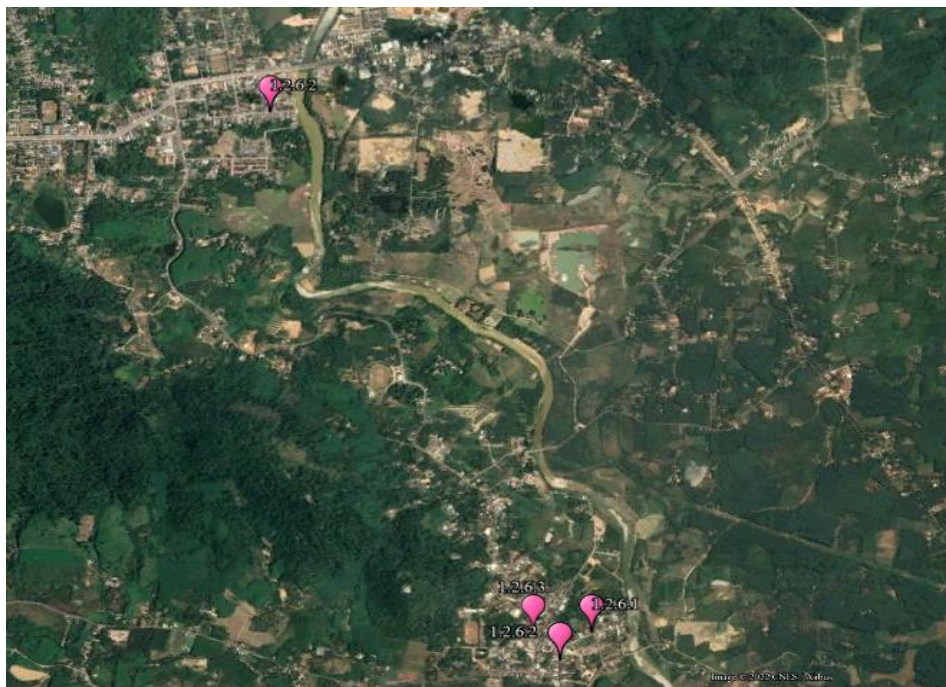
ภาพที่ 56 สะพานพระอร่ามภายในอุทยานแห่งชาติศรีพังงา ร่องรอยจากการทำสะพานเพื่อขนย้ายแร่ดีบุกจากภูเข่า ข้ามคลองนางย่อน อ.กระบือ

ที่มา แหล่งโบราณคดีนางย่อน อำเภอกระบือ จังหวัดพังงา พ.ศ. 2546, เข้าถึงเมื่อ 27 กันยายน 2564, เข้าถึงได้จาก <https://archives.nat.go.th/th-th/>

1.2.6 หลักฐานทางโบราณคดีประเภทที่อยู่อาศัย

แบ่งเป็น 4 แห่ง

ภาพที่ 58 แสดงตำแหน่งหลักฐานทางโบราณคดีประเภทที่อยู่อาศัยในเมืองตะกั่วป่า ที่มา ดัดแปลงจาก Google Earth Pro

1.2.6.1 โบราณสถานกำแพงเจวฬเจ้าเมืองตะกั่วป่า²⁰³

ที่ตั้ง ตำบลตะกั่วป่า อำเภอตักั่วป่า จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างขึ้นในช่วงที่พระยาเสนาสุจิตา (นุช ณ นคร) เป็นผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่า ล้อมรอบเจวฬที่ปัก ซึ่งเป็นที่พำนักและที่ว่าการเมืองตะกั่วป่าของพระยาเสนาสุจิตา (นุช ณ นคร) ถูกใช้เป็นกำแพงค่ายป้องกันศัตรูและเหตุจลาจลภายในเมือง เช่น เหตุการณ์อั้งยี่ก่อความไม่สงบในพ.ศ. 2424 กำแพงแห่งนี้ถูกประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานในพ.ศ. 2539 และมีการขุดค้นทางโบราณคดีโดยสำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ตในพ.ศ. 2542 (ดูภาพที่ 59)

ลักษณะศิลปกรรม กำแพงก่อด้วยดินเหนียวผสมกรวดทรายและหินจากการทำเหมืองแร่ แลมนปูนลัวนหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ผงนึ่งหล่อ ซึ่งเป็นลักษณะพิเศษที่พบไม่กี่แห่งในประเทศไทย เป็นการสร้างกำแพงโดยนำหินขนาดใหญ่มาก่อฐานรากและก่อตัวกำแพงด้วยดินผสมกรวดทรายและปูน โดยขึ้นรูปและก่อซ้อน

²⁰³ปรีชา นุ่นสุข, แหล่งโบราณคดีริมอันดามัน (นครศรีธรรมราช : วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช, 2533), 26 ; ปรีชา นุ่นสุข, รายงานการวิจัยเรื่องการศึกษาวิจัยแหล่งโบราณคดีในภาคใต้ของประเทศไทย, 583-584 ; อาณัติ บำรุงวงศ์ และอนงค์ หนูแป้น, บรรณานุกรม, 247 โบราณสถานภาคใต้ที่ขึ้นทะเบียนแล้วและข้อมูลหลักฐานใหม่ทางโบราณคดี, 93.

กันอย่างง่าย บางส่วนมีการฉาบปูน สันนิษฐานว่าเป็นเทคนิคของช่างชาวจีน มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้าง 95 เมตร ยาว 158 เมตร แบ่งเนื้อที่เป็นสองส่วนโดยมีกำแพงกั้น ส่วนหนึ่งยาว 107 เมตร อีกส่วนหนึ่งยาว 51 เมตร กำแพงมีความหนา 58.50 เซนติเมตร สูง 3.80 เมตร ทั้งนี้กำแพงบางส่วนถูกทำลายจึงมีสภาพไม่สมบูรณ์ (ดูภาพที่ 60)

ภาพที่ 59 การขุดตรวจจวนเจ้าเมืองตะกั่วป่า ปีพ.ศ. 2542

ที่มา โบราณสถาน (ขุดตรวจ) จวนเจ้าเมืองตะกั่วป่า, เข้าถึงเมื่อ 27 กันยายน 2564, เข้าถึงได้จาก

<https://archives.nat.go.th/th-th/>

ภาพที่ 60 โบราณสถานกำแพงจวนเจ้าเมืองตะกั่วป่า

1.2.6.2 อาคารแบบชิโน - โปรตุเกสหรืออาคารแบบชิโน - นีโอคลาสสิก

ที่ตั้ง ตำบลตะกั่วป่าและตำบลย่านยาว อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา

ประวัติ ในเขตต.ตะกั่วป่า บริเวณเมืองเก่าตะกั่วป่า ต.ตะกั่วป่า พบอาคารแบบชิโน - โปรตุเกสที่มีอิทธิพลสถาปัตยกรรมจีนตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 (ดูภาพที่ 61) และมีการอยู่อาศัยของผู้คนอย่างต่อเนื่องจนถึงสมัยรัชกาลที่ 7 ที่ปรากฏภาพถ่ายและลักษณะอาคารที่ได้อิทธิพลสถาปัตยกรรมแบบโคโลเนียล (ดูภาพที่ 62) ขณะที่อาคารในแถบตลาดย่านยาว อ.ตะกั่วป่า พบเฉพาะรูปแบบที่ได้อิทธิพลสถาปัตยกรรมแบบโคโลเนียล (ดูภาพที่ 66-67)

ภาพที่ 61 สถาปัตยกรรมแบบชิโน - โปรตุเกสสมัยรัชกาลที่ 3 บนถนนอุดมธารา อำเภอตะกั่วป่า จังหวัด

พังงา

ภาพที่ 62 ชื่อภาพ Takua Pa (Thailand), Chinese neighborhood เป็นภาพถ่ายบ้านเรือนชาวจีนบริเวณตลาดใหญ่ อำเภอตะกั่วป่า เป็นอำเภอที่ทำเหมืองแร่ดีบุก ถ่ายก่อนพ.ศ. 2500 โดย Robert Larimore Pendleton
ที่มา Takua Pa (Thailand), Chinese neighborhood, accessed November 3, 2021, available from <https://collections.lib.uwm.edu/digital/collection/agsphoto/id/1124>

ภาพที่ 63 สถาปัตยกรรมแบบชิโน - โปรตุเกสในเมืองเก่าตะกั่วป่า ต.ตะกั่วป่า อ.ตะกั่วป่า จ.พังงา

ภาพที่ 64 อาคารแถบต.ตะกั่วป่า อ.ตะกั่วป่า

ภาพที่ 65 อาคารแถบต.ตะกั่วป่า อ.ตะกั่วป่า

ภาพที่ 66 อาคารแถบตลาดย่านยาว อ.ตะกั่วป่า โดยอาคารหลังที่ทาผนังสีขาวมีกรรมเลข ๒๔๕๘

ภาพที่ 67 อาคารแถบตลาดย่านยาว อ.ตะกั่วป่า

1.2.6.3 ตึกขุนอินทร์²⁰⁴

ที่ตั้ง ตำบลตลาดเก่า อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา

ประวัติ อาคารหลังนี้สร้างราวพ.ศ. 2460 เป็นบ้านของร.อ.ท.ขุนอินทรคีรี (ช้อย ณ นคร) นายอำเภอตะกั่วป่าในระหว่าง พ.ศ. 2464 - 2469 และมีศักดิ์เป็นหลานปู่ของพระยาเสนาสุจิตา (นุช ณ นคร) ผู้สำเร็จราชการเมืองตะกั่วป่า (พ.ศ. 2384 - 2424)

ลักษณะศิลปกรรม เป็นอาคารรูปทรงชิโน - โปรตุเกสประยุกต์หรือคฤหาสน์แบบฝรั่งที่สร้างโดยช่าง ชาวจีน หรือเรียกอีกชื่อว่า อั้งมือหลาว เป็นลักษณะสถาปัตยกรรมที่มีการผสมผสานกันระหว่างจีนและตะวันตก เป็นอาคาร 2 ชั้น มีจั่วรูปหน้าบันยื่นออกมาเป็นมุขลอยตอนหน้า ตกแต่งระเบียงด้วยราวลูกกรงไม้ เสาที่รองรับมุขด้านหน้าและเสาหอนอกที่ทำประดับตัวตึกเป็นเสาตอริกแบบนีโอคลาสสิก มีการเจาะลายบนเสา ส่วนหลังคาเป็นทรงปั้นหยา เดิมหลังคามุงด้วยกระเบื้องหลังเต่า ปีพ.ศ. 2524 ตระกูล ณ นคร ได้ซ่อมแซมบูรณะอาคารและเปลี่ยนกระเบื้องหลังคาเป็นกระเบื้องลอน

ภาพที่ 68 บ้านขุนอินทร์

²⁰⁴ สมควร ณ ตะกั่วทุ่ง และคนอื่น ๆ, สถาปัตยกรรมท้องถิ่น จังหวัดพังงา, 17 ; สุตรา สุขฉฉาย, “ย่านตลาดใหญ่ เมืองเก่า ตะกั่วป่า,” เมืองโบราณ, 44,2 (เมษายน-มิถุนายน 2561): 25.

1.2.6.4 บ้านเรือนราษฎร

ที่ตั้ง อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา

ประวัติ ภาพถ่ายบ้านเรือนราษฎรบริเวณตลาดตะกั่วป่ามองไปทางทิศตะวันออกเป็นคลองตะกั่วป่า ในวันที่ 16 ตุลาคม พ.ศ. 2479 โดย Robert Larimore Pendleton ชื่อภาพ Phangnga Changwat (Thailand), Tagoapa market²⁰⁵ ทำให้เห็นลักษณะอาคารที่อยู่อาศัยของผู้คนในช่วงเวลาดังกล่าว

ลักษณะศิลปกรรม ด้านซ้ายของภาพเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นอาคารชิโน - โปรตุเกสที่ได้อิทธิพลสถาปัตยกรรมโคโลเนียล ถัดไปเป็นห้องแถวซึ่งเป็นอาคารไม้หลายหลังเรียงติดต่อกัน ตัวอาคารหันหน้าเข้าหาถนน

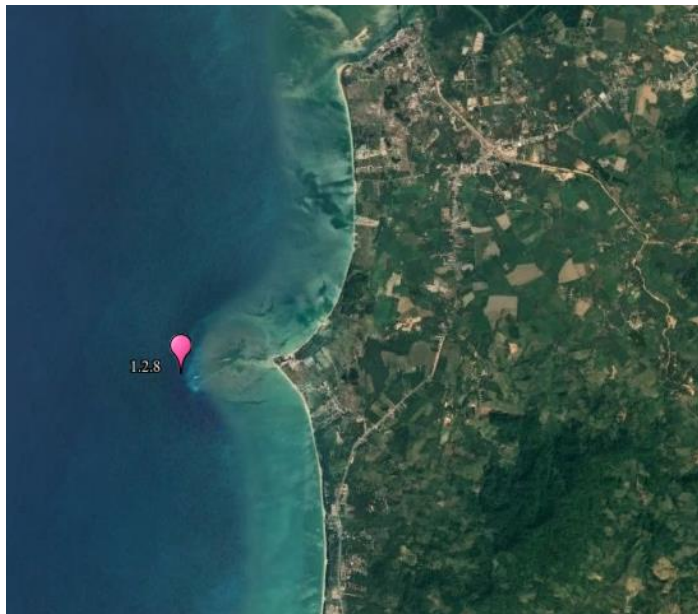
ภาพที่ 69 ชื่อภาพ Phangnga Changwat (Thailand), Tagoapa market เป็นภาพถ่ายบ้านเรือนราษฎรบริเวณตลาดตะกั่วป่ามองไปทางทิศตะวันออกเป็นคลองตะกั่วป่าในวันที่ 16 ตุลาคม พ.ศ. 2479 โดย Robert Larimore Pendleton

ที่มา Phangnga Changwat (Thailand), Tagoapa market, accessed on November 3, 2021, available from <https://collections.lib.uwm.edu/digital/collection/agsphoto/id/18685/rec/8>

²⁰⁵Phangnga Changwat (Thailand) , Tagoapa market, accessed November 3, 2021, available from <https://collections.lib.uwm.edu/digital/collection/agsphoto/id/18685/rec/8>

1.2.8 หลักฐานทางโบราณคดีประเภทแหล่งเรือจม

พบ 1 แห่ง

ภาพที่ 70 แสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีประเภทแหล่งเรือจมในเมืองตะกั่วป่า
ที่มา ดัดแปลงจาก Google Earth Pro

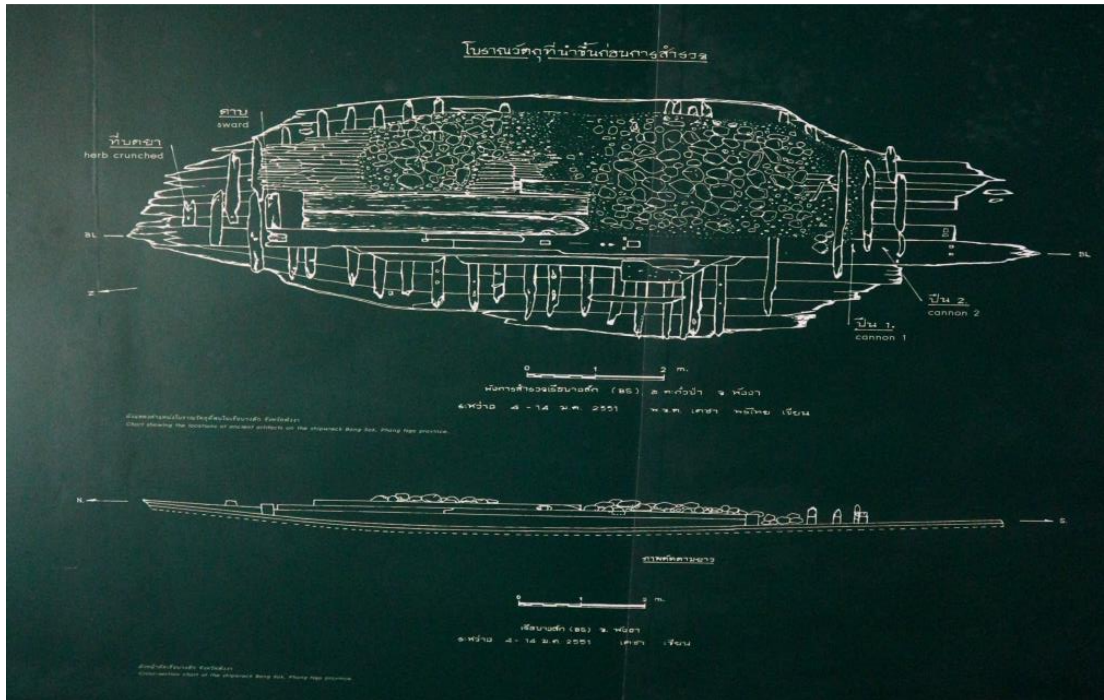
1.2.8 แหล่งเรือจมบ้านบางสัก²⁰⁶

ที่ตั้ง หัวแหลมกระรังนุ้ย ซอยหาดทับตะวัน บ้านบางสัก ตำบลบางม่วง อำเภอตักกั่วป่า
จังหวัดพังงา

ประวัติ พบซากเรือในพ.ศ. 2550 ต่อมามีการขุดค้นทางโบราณคดีโดยกรมศิลปากรในพ.ศ. 2551
จากการวิเคราะห์โบราณวัตถุโดยใช้เครื่องถ่วงจันมากำหนดอายุ สันนิษฐานว่าเรือล่มลงในระหว่างสมัยรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 1 - 4 (พ.ศ. 2325 - 2411)

ลักษณะศิลปกรรม เป็นซากเรือส่วนท้องเรือและโครงเรือ พบร่วมกับโบราณวัตถุและ
อินทรีวัตถุ เช่น ปืนใหญ่ กระสุนตะกั่ว เศษภาชนะดินเผาเนื้อดิน เศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งและเศษภาชนะดินเผา
เนื้อกระเบื้อง หินอับเฉา ลูกหมาก เป็นต้น จากการขุดค้นทางโบราณคดีโดยกรมศิลปากรในพ.ศ. 2551 ทำให้ทราบว่า
เรือลำนี้มีลักษณะเป็นเรือสำเภาท้องแบน มีเปลือกท้องเรือสองชั้น ใช้ตะปูโลหะยึดติดด้วยกัน

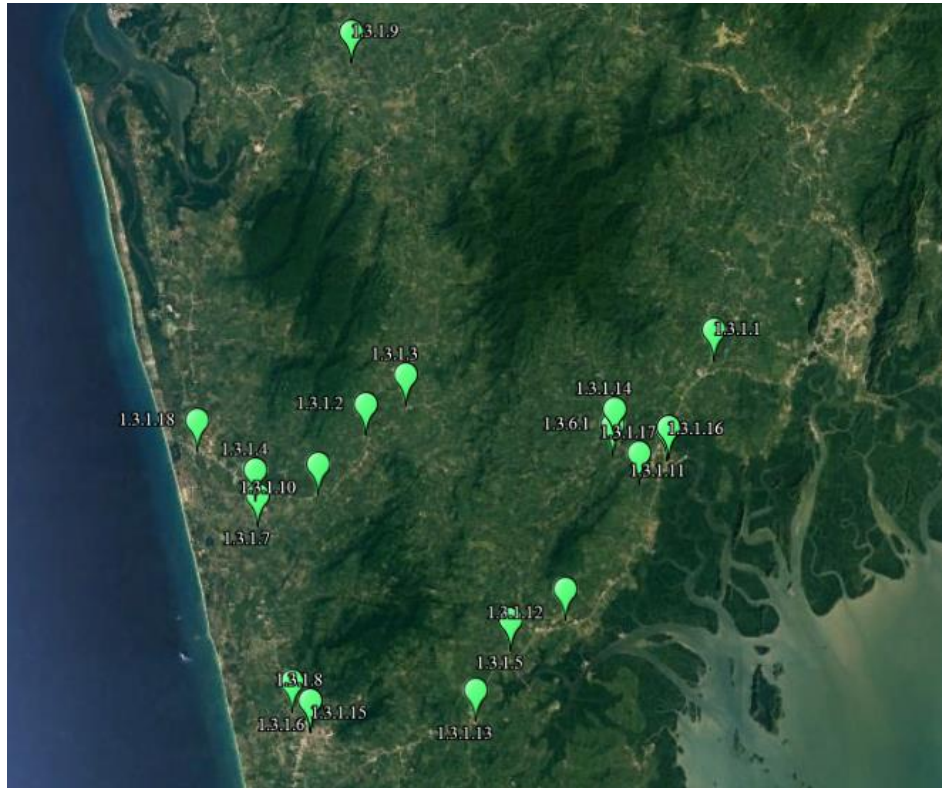
²⁰⁶พรนัชชา สังข์ประสิทธิ์, “การศึกษาเพื่อกำหนดอายุแหล่งเรือจมบ้านบางสัก ตำบลบางม่วง อำเภอตักกั่วป่า จังหวัด
พังงา” (สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551), 12-21, 67.

ภาพที่ 71 แผนผังแสดงโครงสร้างของเรือจมน้ำบางสัก

1.3 หลักฐานทางโบราณคดีเมืองตะกั่วทุ่ง

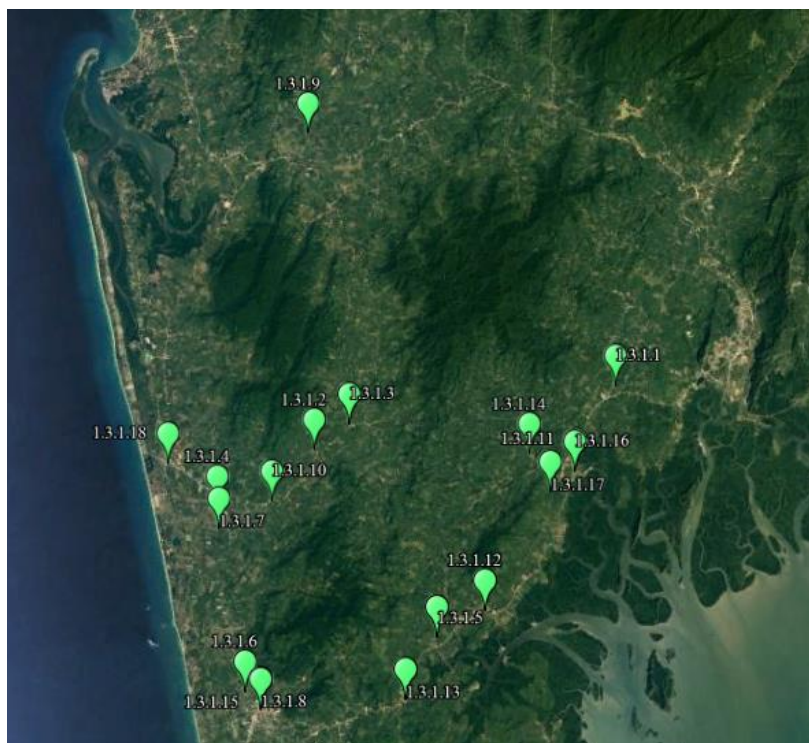

ภาพที่ 72 แสดงตำแหน่งหลักฐานทางโบราณคดีในเมืองตะกั่วทุ่ง
ที่มา ดัดแปลงจาก Google Earth Pro

1.3.1 หลักฐานโบราณคดีประเภทศาสนสถาน

มีทั้งหมด 18 แห่ง แบ่งเป็นศาสนสถานในศาสนาพุทธ 14 แห่งและศาสนสถานตามความเชื่อจีน 4 แห่ง

ภาพที่ 73 แสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีประเภทศาสนสถานในเมืองตะกั่วทุ่ง
ที่มา ดัดแปลงจาก Google Earth Pro

1.3.1.1 วัดสุพรรณคูหา²⁰⁷

ที่ตั้ง บริเวณเขาถ้ำ หมู่ 2 บ้านถ้ำ ตำบลกระโสม อำเภอดงตาล จังหวัดพิจิตร

ประวัติ สร้างขึ้นราวพ.ศ. 2243 โดยพระธุดงค์ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า พ่อท่านเจ้าถ้ำและสามเณรที่ชาวบ้านเรียกกันว่า พ่อท่านเจ้าเณร ได้ธุดงค์มาพักที่วัดบนซึ่งตั้งอยู่คนละฝั่งคลองกับวัดสุพรรณคูหา เห็นบริเวณถ้ำมีความสวยงามเงียบสงบ จึงมาสร้างวัดขึ้นเรียกว่า วัดถ้ำ

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 มีการบูรณะวัดนี้โดยพระยาบริสุทธิลโหฬารภิมินทรราชิบดี (ถิ่น ณ ตะกั่วทุ่ง) ผู้สำเร็จราชการเมืองตะกั่วทุ่งในขณะนั้น ร่วมกับพระเพชรศรีศรีพิไชยสงคราม (เหม็น ณ ตะกั่วทุ่ง) ปลัดเมืองตะกั่วทุ่ง บูรณปฏิสังขรณ์วัดต่อจากเจ้าอาวาสคนเก่าในพ.ศ. 2401 มีการจารึกเกี่ยวกับการบูรณะครั้งนั้นไว้ (ดูภาพที่ 74) โดยทั้งสองท่านเป็นบุตรของพระยาบริสุทธิลโหฬารภิมินทรราชิบดี หรือพระตะกั่วทุ่ง (ขุนดำ) ซึ่งเป็นผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วทุ่งคนก่อนและเป็นต้นตระกูล ณ ตะกั่วทุ่ง ทั้งนี้วัดสุพรรณคูหาถือเป็นวัดประจำเมืองตะกั่วทุ่ง และวัดประจำสกุล ณ ตะกั่วทุ่ง สำหรับการบูรณะในครั้งนี้มีการจ้างชาวไทยและชาวจีนมาเป็นแรงงานในการสร้าง วัดได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาในพ.ศ. 2496

สำหรับวัดสุพรรณคูหาเป็นวัดที่พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ บุคคลสำคัญรวมถึงบุคคลทั่วไปจะเดินทางเข้ามาเมื่อมายังพื้นที่บริเวณนี้ ทั้งนี้บุคคลสำคัญจะมีการจารึกอักษรชื่อของตนตามผนังถ้ำ เพื่อเป็นที่ระลึก ตัวอย่างบุคคลสำคัญ (ดูภาพที่ 75) เช่น

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เสด็จมาวันที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ. 2433

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ (รัชกาลที่ 6 ในเวลาต่อมา) เสด็จมาเมื่อวันที่ 3 พฤษภาคม พ.ศ. 2452

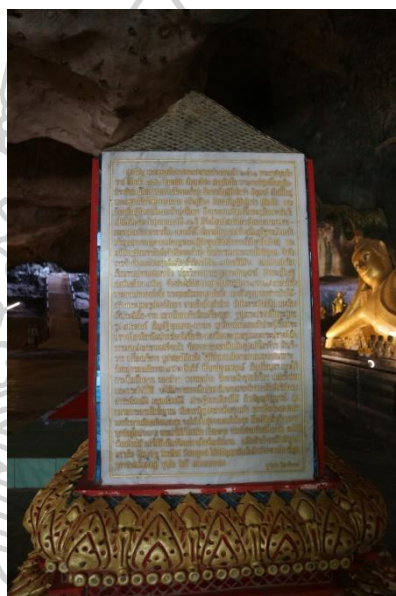
พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 เสด็จมาในพ.ศ. 2471

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เสด็จมาวันที่ 12 มกราคม พ.ศ. 2502

ลักษณะศิลปกรรม ถ้ำตั้งอยู่ทางทิศใต้ของภูเขาหินปูนลูกโดดซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของวัดถ้ำ หันหน้าไปทางทิศตะวันตก ขนาดปากถ้ำกว้างประมาณ 15 เมตร เพดานถ้ำสูง 5 - 7 เมตร ถ้ำระดับล่างลึกจากปากถ้ำประมาณ 50 เมตร ถ้ำมีลักษณะเป็นโถง อากาศถ่ายเทสะดวก ผนังถ้ำเรียบเสมอกัน ในอดีตภายในถ้ำถูกใช้เป็นอุโบสถเก่าและที่ประชุมในโอกาสต่าง ๆ ปัจจุบันใช้เป็นวิหาร หน้าประตูถ้ำมีการสร้างซุ้มประตูก่ออิฐถือปูน

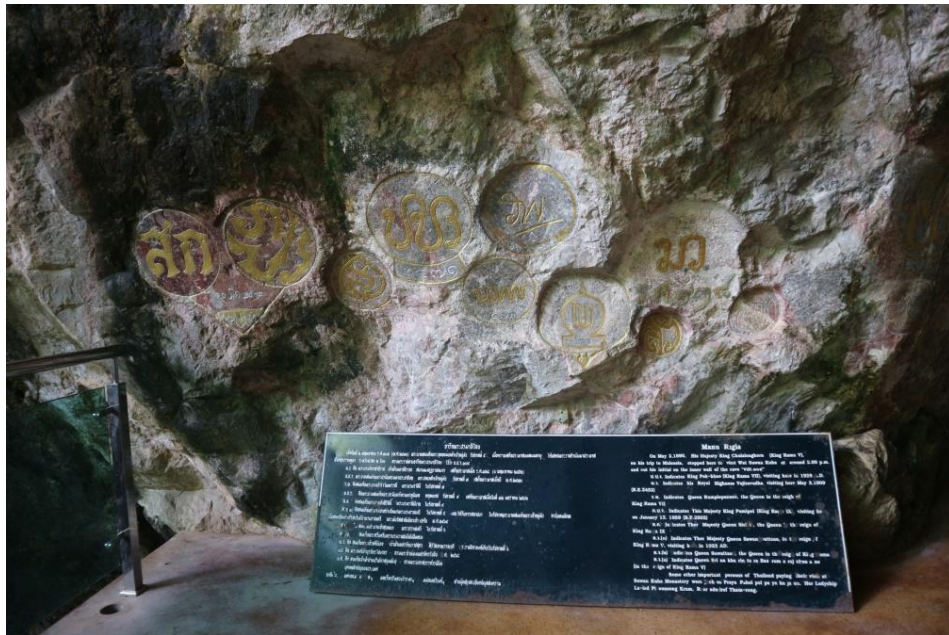
²⁰⁷ สำนักงานศึกษาธิการ, *ประวัติวัดจังหวัดพิจิตร*, 106-108; กรมการศาสนา, *ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร*, เล่ม 17, 306-308; กลุ่มโบราณคดี กลุ่มโบราณคดีและอนุรักษ์โบราณสถาน สาขากุฎี สำนักศิลปากรที่ 12 นครศรีธรรมราช กรมศิลปากร, *รายงานการสำรวจศึกษาพระพุทธรูปศิลปกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ วัดสุพรรณคูหา หมู่ที่ 2 บ้านถ้ำ ตำบลกระโสม อำเภอดงตาล จังหวัดพิจิตร*, (ม.ป.ท., 2560, เป็นส่วนหนึ่งของโครงการสำรวจศึกษาพระพุทธรูปศิลปกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ฝั่งทะเลอันดามัน), 1-10; สมควร ณ ตะกั่วทุ่ง และคนอื่น ๆ, *สถาปัตยกรรมท้องถิ่น จังหวัดพิจิตร*, 8-11; อาณัติ บำรุงวงศ์ และอนงค์ หนูแป้น, *บรรณานุกรม, 247 โบราณสถานภาคใต้ที่ขึ้นทะเบียนแล้วและข้อมูลหลักฐานใหม่ทางโบราณคดี*, 102; “เรื่องจัดการศึกษาและการคณะสงฆ์ร.ศ. 118,” 2442, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/10, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ประดับลายปูนปั้นเป็นภาพพระพุทธรูปเจ้าพระสาวกและเทวดา ภายในถ้ำมีพระพุทธรูปประดิษฐานหลายองค์และพบพระพุทธรูปศิลปะพื้นถิ่นภาคใต้ 13 องค์ สำหรับองค์ที่โดดเด่นเป็นพระพุทธรูปปูนปั้นปางไสยาสน์ หันพระเศียรไปทางทิศตะวันออก หันพระพักตร์ไปทางทิศเหนือ (ดูภาพที่ 76) ภายในถ้ำมีเจดีย์ที่สำคัญ คือ ปรางค์บรรจุอัฐิบรรพบุรุษและเครื่องญาติในตระกูล ณ ตะกั่วทุ่ง (ดูภาพที่ 77) สร้างโดยพระยาบริสุทธิลโหณุมินทรราชิบดี (ดิน ณ ตะกั่วทุ่ง) ในพ.ศ. 2401 ตัวปรางค์มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบต่างจากปรางค์ที่พบโดยทั่วไป คือ บริเวณเหนือฐานสิ่งทำเป็นบัวกลุ่ม บัวปากระฆังด้านบนรองรับกลีบขนุน 5 ชั้น ถัดขึ้นไปไม่มีเรือนธาตุคั่น แต่มีซุ้มทิศในชั้นที่ 2 ของกลีบขนุน²⁰⁸ บริเวณเขตานถ้ำประดับด้วยเครื่องถ้วยจีน ด้านหน้าถ้ำมีอุโบสถก่อพัทธสีมา สร้างในพ.ศ. 2496 กว้าง 7 เมตร ยาว 21 เมตร นอกจากนี้ภายในวัดมีศาลาการเปรียญ หอฉันและกุฏิ

ภาพที่ 74 แผ่นจารึกกล่าวถึงการบูรณะวัดสุวรรณคูหาโดยพระยาบริสุทธิลโหณุมินทรราชิบดี (ดิน ณ ตะกั่วทุ่ง) และพระเพชรศิริศรีพิไชยสงคราม (เกษม ณ ตะกั่วทุ่ง) ภายในวัดสุวรรณคูหา

²⁰⁸ พริยะ ไกรฤกษ์, กิ่งพุทธกาลพุทธศิลป์ไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงเทพฯ, 2555), 154.

ภาพที่ 75 การจารึกอักษรชื่อของบุคคลสำคัญตามผนังถ้ำเพื่อเป็นที่ระลึกภายในวัดสุวรรณคูหา

ภาพที่ 76 พระพุทธรูปปูนปั้นปางไสยาสน์ภายในถ้ำของวัดสุวรรณคูหา

ภาพที่ 77 ปรางค์บรรจุอัฐิบรรพบุรุษและเครื่องญาติในตระกูล ณ ตะกั่วทุ่ง

1.3.1.2 วัดราชา²⁰⁹

ที่ตั้ง หมู่ 5 บ้านราชา ตำบลบางทอง อำเภอท้ายเหมือง จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างขึ้นราวพ.ศ. 2258 วัดตั้งชื่อตามชื่อหมู่บ้าน เชื่อว่าเป็นวัดเก่าแก่ตั้งแต่สมัยอยุธยา ไม่ทราบผู้ก่อตั้งแน่ชัด แต่มีเรื่องเล่าว่าหัวเมืองทางภาคใต้ช่วงที่ขึ้นตรงต่อเมืองนครศรีธรรมราช มีพม่ามารุกรานอยู่เสมอ ท่านอุปราชเมืองนครศรีธรรมราชได้รับมอบหมายจากเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชให้มาตั้งค่ายป้องกันบ้านเมืองบริเวณเมืองตะกั่วทุ่ง ได้มาจัดตั้งค่ายที่บ้านค่าย (ปัจจุบันบ้านค่ายอยู่ในท้องที่หมู่ 6 ต.บางทอง อ.ท้ายเหมือง) ท่านอุปราชเกิดความพอใจ นางบุญญา บุตรีของนายทองเปียและนางบาง ได้สู้ขอกันตามประเพณี ฝ่ายหญิงไม่ได้ขัดข้อง อุปราชจึงให้มีการตั้งโรงพิธีแต่งงานใกล้ ๆ กับค่ายทหาร หลังจากนั้นได้สร้างที่พักสงฆ์ในบริเวณที่เป็นโรงพิธีแต่งงาน เรียกว่า วัดราชาภิเษก ต่อมาชาวบ้านเรียกว่า วัดราชา พบหลักฐานประเพณีวิหารปูน อุโบสถ ปัจจุบันถูกทำลายและสร้างอุโบสถหลังใหม่ เพราะไม่ได้ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน วัดได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาพ.ศ. 2398 พื้นที่ตั้งวัดเป็นที่ราบ มีคลองล้อมรอบ

²⁰⁹กรมการศาสนา, *ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร*, เล่ม 17, 290-291 ; สำนักงานศึกษาธิการ, *ประวัติวัดจังหวัดพังงา*, 239-240 ; กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร, *รายงานการสำรวจศึกษาพระพุทธรูปศิลปะกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ วัดราชา หมู่ที่ 5 ตำบลบางทอง อำเภอท้ายเหมือง จังหวัดพังงา*, (ม.ป.ท., 2558, เป็นส่วนหนึ่งของโครงการสำรวจศึกษาพระพุทธรูปศิลปะกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ฝั่งทะเลอันดามัน), 1-4 ; *รายงานทะเบียนวัดจังหวัดพังงา*, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.50amfh.org/userfiles/file/News/Thai%20temple%20name%20list/south/Phangnga.pdf>

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถมีการตกแต่งแบบไทยประเพณี เครื่องบนหลังคาประดับช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ หน้าบันเป็นลายพันธุ์พฤกษา ภายในอุโบสถมีพระพุทธรูปศิลปะพื้นถิ่นภาคใต้จำนวน 3 องค์ โดยมีพระพุทธรูปประธานปางมารวิชัยอยู่ตรงกลาง ขนาดข้างด้วยพระพุทธรูปปางมารวิชัยขนาดย่อมกว่า นอกจากนี้มีหอ สวดมนต์ กุฏิสงฆ์ หอระฆัง วิหารหลวงพ่อวัดราชาและเจดีย์บรรจุมูลสารหลวงพ่อรามา มีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงกลม

ภาพที่ 78 อุโบสถวัดราชา

1.3.1.3 วัดสุวรรณาวาส (วัดแร่)²¹⁰

ที่ตั้ง หมู่ 3 บ้านแร่ ตำบลบางทอง อำเภอท้ายเหมือง จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างขึ้นในพ.ศ. 2311 โดยพระจร (เดิมเป็นอำมาตย์จร เป็นอำมาตย์ผู้ใหญ่ของเมือง นครศรีธรรมราช เป็นหน่วยในราชการบ้านเมืองและการศึกสงครามจึงออกบวช) เติ นธุดงค์มาบริเวณนี้ แม่ฐิเป็นเศรษฐินีหม้ายได้บริจาคที่ดินพร้อมกับบ้านเรือนถวายเป็นที่วัดแก่พระจร เนื่องจากแม่ฐิเห็นว่าบริเวณบ้าน

²¹⁰กรมการศาสนา, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร**, เล่ม 17, 308-309 ; สำนักงานศึกษาธิการ, **ประวัติวัดจังหวัดพังงา**, 243-245 ; กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร, **รายงานการสำรวจศึกษาพระพุทธรูปศิลปะพื้นถิ่นภาคใต้ วัดสุวรรณาวาส (วัดแร่) บ้านแร่ หมู่ที่ 3 ตำบลบางทอง อำเภอท้ายเหมือง จังหวัดพังงา**, (ม.ป.ท., 2557, เป็นส่วนหนึ่งของโครงการสำรวจศึกษาพระพุทธรูปศิลปะพื้นถิ่นภาคใต้ฝั่งทะเลอันดามัน), 1-4 ; “เรื่องรายงานตรวจจัดการคณะกรรมการพระศาสนาและการศึกษาในมณฑลภูเก็ต ของนายติมหานุนายก ผู้อำนวยการเก่า ร.ศ.119,” 2442-2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/50, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องโรงเรียนแลการเล่าเรียน มณฑลภูเก็ต,” 17 กันยายน 2453-27 กันยายน 2465, เอกสารกรมราชเลขาธิการ เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงศึกษาธิการ, ศ.9/18, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; **รายงานทะเบียนวัดจังหวัดพังงา**, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.50amfh.org/userfiles/file/News/Thai%20temple%20name%20list/south/Phangnga.pdf>

มีต้นโพธิ์งอกขึ้นมาจึงเห็นว่าสมควรที่จะตั้งเป็นวัด เมื่อได้สร้างเป็นวัดขึ้นมาแล้วเรียกว่าวัดแร้ ต่อมาทางฝ่ายเจ้าเมือง นครศรีธรรมราชได้ทราบข่าวว่าอำมาตย์เจรหารีราชการออกมาพักอาศัยที่บ้านแร้ จึงออกติดตามมา เมื่อได้เห็นว่าเป็นพระแล้ว ได้เกิดศรัทธาจึงสร้างเสนาสนะต่าง ๆ ถวายเพิ่มเติม แล้วขนานนามวัดใหม่ว่า วัดแร้ธาราม เพราะที่ตั้งวัดอยู่ใกล้กับคลองแร้และในลำคลองมีแร้ตึกมาก ชาวบ้านเรียกกันว่าวัดแร้ วัดได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา ในพ.ศ. 2378 หลังจากนั้นในพ.ศ. 2454 มีการเปิดโรงเรียนภายในวัดและได้เปลี่ยนชื่อวัดเป็นวัดสุวรรณาวาสในระหว่าง พ.ศ. 2483 - 2484 ต่อมาในพ.ศ. 2557 มีการสำรวจศึกษาพระพุทธรูปศิลปะกรรมพื้นถิ่นภาคใต้โดยกลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถผนังสีเหลี่ยมผืนผ้าสร้างในพ.ศ. 2319 เป็นอาคารโถงเปิดโล่งใช้เสารับน้ำหนัก อาคาร มีหลังคาเครื่องไม้มุงกระเบื้องลอน ต่อมามีการบูรณะโดยวัดในพ.ศ. 2557 ตัวอาคารก่อผนังทึบ มีช่องหน้าต่าง ส่วนหลังคาปูกระเบื้อง มีช่อฟ้า ใบระกาและหางหงส์ หน้าบันเป็นภาพพุทธประวัติตอนเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ด้านหน้าอุโบสถมีหลังคายื่นออกมา ภายในอุโบสถมีพระประธานก่อด้วยอิฐถือปูน เป็นพระพุทธรูปศิลปะพื้นถิ่นภาคใต้ ขนาดด้วยพระพุทธรูปพื้นถิ่นภาคใต้อีก 2 องค์ สันนิษฐานว่าสร้างในสมัยหลวง พ่อเพ็งเป็น เจ้าอาวาส รอบนอกอุโบสถมีแท่นโอบล้อมรอบ ห่างจากอุโบสถออกมาบริเวณใกล้คลองแร้ พบชิ้นส่วนอิฐและชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีน นอกจากนี้ภายในวัดมีเจดีย์ขนาดใหญ่ ศาลาการเปรียญ กุฏิและอาคารประดิษฐานพระพุทธรูปโลหะ (พระแร่)

ภาพที่ 79 อุโบสถวัดสุวรรณาวาสภายหลังการบูรณะ

ภาพที่ 80 ชั้นส่วนอิฐบริเวณวัดสุวรรณवास

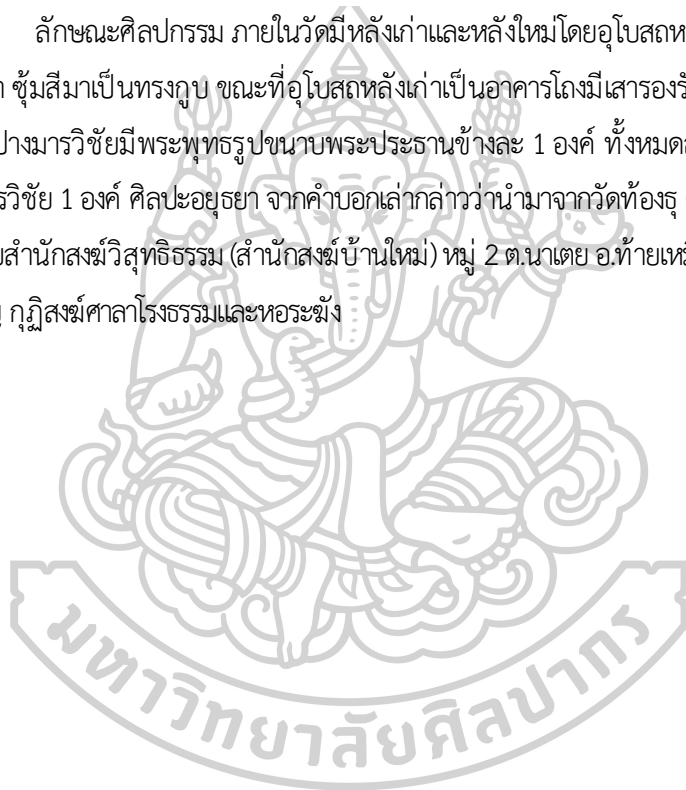
ภาพที่ 81 ชั้นส่วนเครื่องถ้วยจีนบริเวณวัดสุวรรณवास

1.3.1.4 วัดประชาธิการาม (วัดเกาะบ้านนาเตย)²¹¹

ที่ตั้ง หมู่ 1 บ้านนาเตย ตำบลนาเตย อำเภอท้ายเหมือง จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างขึ้นในพ.ศ. 2319 เดิมชื่อวัดเกาะ เพราะสถานที่ตั้งวัดเดิมเป็นเกาะอยู่กลางทุ่งนา หลวงพ่อนิลเป็นผู้ก่อตั้งวัด ได้ธุดงค์มาจากตำบลอื่น เมื่อถึงบ้านนาเตย ท่านได้หยุดพักและชาวบ้านได้ทำที่พักสงฆ์ถวาย ต่อมาหมู่บ้านเจริญและมีผู้คนมากขึ้น ผู้มีจิตศรัทธาได้ตั้งวัดขึ้นมาโดยมีเจ้าอาวาสนามว่า พระอุปัชฌาย์ศรี ภายหลังพระธรรมวโรดมเป็นเจ้าคณะใหญ่หนใต้ได้เปลี่ยนนามใหม่เป็นวัดประชาธิการาม เมื่อพ.ศ. 2483 ต่อมาวัดได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาในพ.ศ. 2512 หลังจากนั้นมีการสำรวจศึกษาพระพุทธรูป ศิลปกรรมพื้นถิ่นภาคใต้โดยกลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากรในพ.ศ. 2557

ลักษณะศิลปกรรม ภายในวัดมีหลังเก่าและหลังใหม่โดยอุโบสถหลังใหม่สร้างเมื่อพ.ศ. 2513 มีช่อฟ้าใบระกา ชุ่มสีมาเป็นทรงกุ่ม ขณะที่อยู่โบสถ์หลังเก่าเป็นอาคารโถงมีเสารองรับส่วนหลังคามุงกระเบื้อง มีพระประธานปางมารวิชัยมีพระพุทธรูปขนาดพระประธานข้างละ 1 องค์ ทั้งหมดสร้างด้วยปูนปั้น มีพระไม้แกะสลักปางมารวิชัย 1 องค์ ศิลปะอยุธยา จากค้ำบอกเล่ากล่าวว่านำมาจากวัดท้องธู (ร้าง) ซึ่งตั้งอยู่บริเวณพื้นที่ป่าร้างในซอยสำนักสงฆ์วิสุทธธรรม (สำนักสงฆ์บ้านใหม่) หมู่ 2 ต.นาเตย อ.ท้ายเหมือง นอกจากนี้ภายในวัดมี ศาลาการเปรียญ กุฏิสงฆ์ศาลาโรงธรรมและหอระฆัง

²¹¹กรมการศาสนา, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร**, เล่ม 17, 273-274 ; สำนักงานศึกษาธิการ, **ประวัติวัดจังหวัดพังงา**, 241-242 ; กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร, **รายงานการสำรวจศึกษาพระพุทธรูปศิลปกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ วัดประชาธิการาม บ้านนาเตย หมู่ที่ 1 ตำบลนาเตย อำเภอท้ายเหมือง จังหวัดพังงา**, (ม.ป.ท., 2557, เป็นส่วนหนึ่งของโครงการสำรวจศึกษาพระพุทธรูปศิลปกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ฝั่งทะเลอันดามัน), 1-4 ; “เรื่องรายงานตรวจจัดการคณะกรรมการพระศาสนาและการศึกษาในมณฑลภูเก็ต ของนายตีมนานุนายก ผู้อำนวยการเก่า ร.ศ.119,” 2442-2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/50, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; **รายงานทะเบียนวัดจังหวัดพังงา**, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.50amfh.org/userfiles/file/News/Thai%20temple%20name%20list/south/Phangnga .pdf>

ภาพที่ 82 อุโบสถเก่าวัดประชาธิการาม

ภาพที่ 83 พระพุทธรูปประธานภายในอุโบสถเก่าวัดประชาธิการาม

ภาพที่ 84 พระพุทธรูปไม้แกะสลักปางมารวิชัยมีคำกล่าวว่ำนำนาวัดทองธู (ร้าง) ด้านหลังเป็นพระพุทธรูปประธานตั้งอยู่ภายในอุโบสถเก่าวัดประชาติการาม

1.3.1.5 วัดศรีรัตนาราม (วัดเชียงใหม่)²¹²

ที่ตั้ง หมู่ 7 บ้านเชียงใหม่ ตำบลกะไหล อำเภอดงแก้ว จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างขึ้นเมื่อประมาณพ.ศ. 2319 โดยพระอุปัชฌาย์แก้วเป็นผู้ริเริ่มสร้างวัดและเป็นเจ้าอาวาสรูปแรก เดิมมีชื่อว่า “วัดคงคาไล” หลังจากนั้นได้เปลี่ยนชื่อเป็น “วัดเชียงใหม่” ได้มีการเปิดโรงเรียนภายในวัดในพ.ศ. 2454 และในช่วงพ.ศ. 2486 ได้เปลี่ยนชื่ออีกครั้งเป็น “วัดศรีรัตนาราม” วัดได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาในพ.ศ. 2466 อุโบสถของวัดถูกประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษาปีพ.ศ. 2547

²¹²อานัติ บำรุงวงศ์ และอนงค์ หนูแป้น, บรรณารักษ์, 247 โบราณสถานภาคใต้ที่ขึ้นทะเบียนแล้วและข้อมูลหลักฐานใหม่ทางโบราณคดี, 104 ; กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร, เล่ม 17, 302 ; กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร, รายงานการสำรวจศึกษาพระพุทธรูปศิลปะกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ วัดศรีรัตนาราม บ้านเชียงใหม่ หมู่ที่ 7 ตำบลกะไหล อำเภอดงแก้ว จังหวัดพังงา, (ม.ป.ท., 2557, เป็นส่วนหนึ่งของโครงการสำรวจศึกษาพระพุทธรูปศิลปะกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ฝั่งทะเลอันดามัน), 1-4 ; “เรื่องรายงานตรวจจัดการคณะกรรมการพระศาสนาและการศึกษาในมณฑลภูเก็ต ของนายติมหานุนายก ผู้อำนวยการเก่า ร.ศ.119,” 2442-2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/50, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องบัญชีคณะและโรงเรียนมณฑลภูเก็ต ต้น ร.ศ.119,” 2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/51, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องโรงเรียนแลการเล่าเรียน มณฑลภูเก็ต,” 17 กันยายน 2453-27 กันยายน 2465, เอกสารกรมราชเลขาธิการ เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงศึกษาธิการ, ศ.9/18, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถโครงสร้างก่ออิฐถือปูนกว้าง 10 เมตร ยาว 20 เมตร สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2466 ได้รับการบูรณะในพ.ศ. 2557 ทั้งนี้ก่อนการบูรณะสำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ตได้ทำการศึกษาพระพุทธรูป ศิลปกรรมท้องถิ่นภาคใต้มีการสำรวจและขุดตรวจทางโบราณคดีในพ.ศ. 2556 โดยไม่พบหลักฐานทางโบราณคดีในหลุม ที่ขุดตรวจ ขณะที่ดำเนินการบูรณะและอนุรักษ์อุโบสถในพ.ศ.2557 มีการกะเทาะพื้นปูนของอุโบสถและขุดบริเวณ ฐานของอัฐิเจดีย์ซึ่งตั้งอยู่หลังพระพุทธรูปประธาน พบว่าส่วนฐานมีระดับลึกลงไปจากพื้นอุโบสถปัจจุบันประมาณ 0.60 เมตร ซึ่งอาจเกิดจากการถมพื้นอุโบสถในอดีต สำหรับลักษณะอุโบสถรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า เป็นอาคารโถง รูปแบบพื้นถิ่น มีมุขยื่นด้านหน้า ใช้เสาสี่เหลี่ยมรับน้ำหนัก มีผนังอาคารเตี้ยล้อมรอบ ส่วนหลังคาในช่วงราว 90 ปี ก่อนเป็นเป็นเครื่องไม้มุงกระเบื้องว่าซีเมนต์ ต่อมาเปลี่ยนเป็นกระเบื้องลอนคู่และหลังการบูรณะในพ.ศ. 2557 เปลี่ยนเป็นกระเบื้องดินเผา มีแท่นฐานใบเสมาล้อมรอบอาคารทั้ง 8 ทิศ รอบอุโบสถมีการถมดิน ภายในประดิษฐาน พระพุทธรูปประธานปูนปั้นขนาดใหญ่ ปางมารวิชัย ศิลปะพื้นถิ่นภาคใต้ ขนาดข้างด้วยพระพุทธรูปสมัยปัจจุบัน หล่อด้วยทองเหลือง 2 องค์ ส่วนด้านหลังพระประธานมีเจดีย์ทรงระฆัง ยอดทรงกรวย ส่วนฐานประดับปูนปั้นลายกลีบ บัว พันธุ์พฤกษาและสัตว์ต่าง ๆ เช่น เต่า กบ จระเข้และสัตว์สี่เท้า สันนิษฐานว่าเป็นเจดีย์บรรจุอัฐิตีตเจ้าอาวาส มีการบูรณะและอนุรักษ์พร้อมทั้งอุโบสถ นอกจากนี้มีศาลาการเปรียญ กุฏิสงฆ์ โรงครัวและฌาปนสถาน

ภาพที่ 85 อุโบสถวัดศรีรัตนาราม

ภาพที่ 86 ภายในอุโบสถวัดศรีรัตนาราม

1.3.1.6 วัดดอน²¹³

ที่ตั้ง บ้านดอน หมู่ 4 ตำบลโคกกลอย อำเภอตะกั่วทุ่ง จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างในพ.ศ. 2319 วัดได้รับวิสุงคามสีมาปีพ.ศ. 2445 ต่อมาระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 วัดขาดการบำรุงจนกลายเป็นวัดร้าง ทรัพย์สินของวัดถูกขนย้ายไปวัดอื่น ๆ ต่อมาชาวบ้านบ้านดอนและบ้านนาได้ร่วมบูรณะอีกครั้งในปีพ.ศ. 2504 และประกาศยกเป็นวัดที่มีพระสงฆ์เมื่อปีพ.ศ. 2519 ต่อมามีการสำรวจศึกษาพระพุทธรูปศิลปะกรรมพื้นถิ่นภาคใต้โดยกลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากรในปีพ.ศ. 2558

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถสร้างพ.ศ. 2525 เดิมเป็นโครงสร้างเสาไม้ พื้นคอนกรีต หลังคามุงสังกะสี ต่อมาในปีพ.ศ. 2538 - 2539 มีการบูรณะเป็นรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีมุขด้านหน้า ก่อสร้างด้วยอิฐฉาบปูน ประกอบบานประตูหน้าต่างกระจกโดยรอบ ปูพื้นด้วยกระเบื้องสมัยปัจจุบัน มีมุขยื่นออกไปด้านหน้าเป็นทางเข้า หลังคามุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบ มีกระเบื้องเชิงชายรูปเทพพนมประดับเครื่องบนหลังคาด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ หน้าบันเรียบไม่มีลวดลาย

²¹³กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร, เล่ม 17, 254-255 ; กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร, รายงานการสำรวจศึกษาพระพุทธรูปศิลปะกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ วัดดอน บ้านดอน หมู่ที่ 4 ตำบลโคกกลอย อำเภอตะกั่วทุ่ง จังหวัดพังงา, (ม.ป.ท., 2558, เป็นส่วนหนึ่งของโครงการสำรวจศึกษาพระพุทธรูปศิลปะกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ฝั่งทะเลอันดามัน), 1-4; “เรื่องบัญชีคณะและโรงเรียนมณฑลภูเก็ต ต้น ร.ศ.119,” 2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ. 12/51, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ศาลามีพระพุทธรูปศิลปะพื้นถิ่นภาคใต้ 3 องค์ พระพุทธรูปประธานปางมารวิชัย ขนาดข้างด้วยพระพุทธรูปปางมารวิชัยอยู่เบื้องขวาและพระพุทธรูปทรงเครื่องปางสมาธิอยู่เบื้องซ้าย ฐานและองค์พระพุทธรูปก่ออิฐถือปูน ศาลาการเปรียญสร้างพ.ศ. 2513 โครงสร้างเสาไม้ ฝาก่ออิฐต่อด้วยกระเบื้องเรียบ มุงสังกะสี พื้นคอนกรีต นอกจากนี้มีกุฏิสงฆ์และโรงครัว 1 หลัง

ภาพที่ 87 อาคารศาลาภายในประดิษฐานพระพุทธรูปศิลปะพื้นถิ่นภาคใต้จำนวน 3 องค์ ที่มา กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร, รายงานการสำรวจศึกษาพระพุทธรูป ศิลปกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ วัดดอน หมูที่ 4 ตำบลโคกกลอย อำเภอตะกั่วทุ่ง จังหวัดพังงา, (ม.ป.ท., 2558), 6.

1.3.1.7 แหล่งโบราณคดีวัดท้องธู (ร้าง)²¹⁴

ที่ตั้ง หมู่ 2 บ้านห้วยนา ตำบลนาเตย อำเภอกำแพงเพชร จังหวัดพังงา

ประวัติ ในปีพ.ศ. 2556 กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร ได้รับแจ้งจาก จังหวัดพังงาว่าพบพระพุทธรูปโบราณขนาดต่าง ๆ จำนวนประมาณ 7 - 8 องค์ จากการไถปรับพื้นที่ป่ากร้างในซอย สำนักสงฆ์วิสุทธิธรรม (สำนักสงฆ์บ้านใหม่) หมู่ 2 ต.นาเตย อ.ท้ายเหมือง ของนางสิวหิ้น ศรีอินทร์ โดยนายชุ่ม ศรีอินทร์ ผู้ดูแลที่แปลงดังกล่าวแจ้งว่าบริเวณดังกล่าวเดิมเป็นจอมปลวกขนาดใหญ่ ประกอบกับข้อมูล จากการสัมภาษณ์ราษฎรในพื้นที่พบว่าได้ฟังคำบอกเล่าจากผู้เฒ่าผู้แก่ว่าบริเวณดังกล่าวเคยเป็นวัดร้าง โดยในอดีต พื้นที่บริเวณต.นาเตยเป็นส่วนหนึ่งของเมืองตะกั่วทุ่ง ถูกทำลายในสงคราม 9 ท้าว และพื้นที่บริเวณนี้เป็นวัดชื่อ “วัดท้องธู” มาจากดอกธูปที่พบในพื้นที่ ถูกกองทัพพม่าเผาทำลายในสงคราม 9 ท้าว จึงอพยพไปสร้างวัดประชาธิปไตย

²¹⁴กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร, รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีวัดท้องธู (ร้าง) หมู่ 2 บ้านห้วยนา ตำบลนาเตย อำเภอกำแพงเพชร จังหวัดพังงา, (ม.ป.ท., 2556, เป็นส่วนหนึ่งของโครงการสำรวจแหล่งโบราณคดี), 1-35.

รามในพ.ศ. 2319 โดยนำพระพุทธรูปไม้ปางมารวิชัย ศิลปะอยุธยา มีร่องรอยโดนเผาไฟ พื้นที่ทำกรเทอิฐของวัดทองธู เป็นป่าช้าและป่าไม้ได้ใช้ประโยชน์ ซึ่งปัจจุบันเป็นสำนักสงฆ์วิสุทธธรรมและพื้นที่ทำการเกษตรของชาวบ้าน

ลักษณะศิลปกรรม พบหลักฐานทางโบราณคดี เช่น ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อดิน ชิ้นส่วน ภาชนะดินเผาเนื้อแกร่ง ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีน กองอิฐ ชิ้นส่วนแก้ว เป็นต้น สามารถกำหนดอายุสมัยได้จากชิ้นส่วน เครื่องถ้วยจีน อยู่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ประมาณพุทธศตวรรษที่ 23 - 25 สำหรับพระพุทธรูปไม้ที่นำไปเก็บ รักษาที่วัดลุมพินีและพระพุทธรูปไม้ได้ไปประดิษฐานที่วัดประชาภิการาม

ภาพที่ 88 ชิ้นส่วนอิฐบริเวณแหล่งโบราณคดีวัดทองธู (ร้าง)

ที่มา กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร, รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีวัดทองธู (ร้าง) หมู่ 2 บ้านหัวนา ตำบลนาเตย อำเภอท้ายเหมือง จังหวัดพังงา, (ม.ป.ท., 2556, เป็นส่วนหนึ่งของโครงการสำรวจแหล่งโบราณคดี), 37.

1.3.1.8 วัดไตรมารคสถิต²¹⁵

ที่ตั้ง ถนนเพชรเกษม หมู่ 2 บ้านโคกกलय ตำบลโคกกलय อำเภอตะกั่วทุ่ง จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างในปีพ.ศ. 2288 โดยหลวงพ่อเณร ซึ่งเป็นศิษย์ของหลวงพ่อดำน้ำรอบ โดยรับบัญชาจากหลวงพ่อดำน้ำรอบให้มาสร้างวัด เพราะหลวงพ่อดำน้ำรอบเห็นว่าต่อไปภายภาคหน้าวัดน้ำรอบจะตั้งอยู่ในบริเวณเดิมต่อไปไม่ได้เพราะที่ตั้งวัดเป็นที่ลุ่มมีคลองล้อมรอบ อีกทั้งลำคลองตื้นเขินลงทุกปี ทำให้อาจเกิดน้ำท่วมได้ หลวงพ่อดำน้ำรอบจึงให้สามเณรซึ่งเป็นศิษย์ของท่านไปสร้างวัดใหม่ห่างจากที่เดิมประมาณ 300 เมตร มีลักษณะเป็นที่ดอน เรียกกันว่าวัดโคกกलयตามชื่อหมู่บ้าน ต่อมาวัดโคกกलयได้ปักปันเขตโดยเจ้าเมืองตะกั่วทุ่งในอดีตรับวิสุงคามสีมาเมื่อปีพ.ศ. 2320 และได้ผูกพัทธสีมาในปีพ.ศ. 2347

ในช่วงปีพ.ศ. 2483 ได้มีการเปลี่ยนชื่อทางการของวัดว่าวัดไตรมารคสถิต เนื่องจากที่ตั้งวัดอยู่ตรงสามแยก โดยทางหนึ่งไปทางพังงา ทางหนึ่งไปภูเก็ตและอีกทางไปตะกั่วป่า

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถสร้างขึ้นในปีพ.ศ. 2320 มีลักษณะเป็นเครื่องไม้ หลังคามุงจาก ต่อมามีการปฏิสังขรณ์หลายครั้ง ดังที่เห็นในปัจจุบันจะมีลักษณะเป็นทรงเตี้ยกว้าง มีความกว้าง 11 เมตร ยาว 18 เมตร โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก หลังคา 2 ชั้น มีช่อฟ้าใบระกา หลังคาลาดต่ำลงมาจากบนลงล่างเป็นศิลปะแบบไทยผสมจีน หลังคาประดับด้วยกระเบื้องแผ่นเรียบ หน้าจั่วประดับด้วยช่อฟ้าใบระกาติดกระจงสี หน้าบันประดับด้วยเครื่องลายคราม ตกแต่งด้วยลายปูนปั้นแบบไทย ด้านตะวันตกมีรูปมังกร 2 ตัว พระประธานในอุโบสถได้อัญเชิญมาจากวัดน้ำรอบที่ถูกทิ้งร้าง

²¹⁵กรมการศาสนา, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร**, เล่ม 17, 257-258 ; สมควร ณ ตะกั่วทุ่ง และคนอื่น ๆ, **สถาปัตยกรรมท้องถิ่น จังหวัดพังงา**, 12-14 ; ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพังงา โรงเรียนตึกพังงาวิทยายน, **เมืองสายในหุบเขา ข้อมูลวัฒนธรรมจังหวัดพังงา** (ม.ป.ท., ม.ป.ป), ไม่ปรากฏเลขหน้า ; “เรื่องรายงานตรวจจัดการคณะกรรมการพระศาสนาและการศึกษาในมณฑลภูเก็ต ของนายดี มหามุนายก ผู้อำนวยการเก่า ร.ศ.119,” 2442-2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/50, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องบัญชีคณะและโรงเรียนมณฑลภูเก็ต ต้น ร.ศ.119,” 2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/51, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ภาพที่ 89 อุโบสถวัดไตรมารคสถิต

1.3.1.9 วัดหาดทรายสมบูรณ์²¹⁶

ที่ตั้ง หมู่ 5 บ้านทุ่งมะพร้าว ตำบลทุ่งมะพร้าว อำเภอท้ายเหมือง จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างขึ้นราวปีพ.ศ. 2323 โดยมีเรื่องเล่าไป 2 ทาง คือ ทางหนึ่งเล่าว่าแม่ปริงและแม่ปรังค์ สองพี่น้องหนีทัพพม่ามาตั้งบ้านเรือนที่ชายป่า มีลักษณะเป็นทุ่ง มีต้นมะพร้าวสูงเด่นเป็นสัญลักษณ์ จึงเรียกว่า ทุ่งมะพร้าว ต่อมาเมื่อพระครูจืดชื่อ หลวงพ่ออริรักษ์ เดินทางมา สองพี่น้องได้นิมนต์ให้ท่านอยู่จำพรรษาและสร้างเสนาสนะถาวรเป็นวัด ชื่อว่า วัดทุ่งมะพร้าว อีกทางหนึ่งเล่าว่ามีคนในตระกูล ณ ตะกั่วทุ่ง หนีทัพพม่ามาทางบ้านทุ่งมะพร้าว มาตั้งค่ายและได้สร้างวัดขึ้นข้างค่ายนั้น ให้ชื่อว่าวัดทุ่งมะพร้าว เพราะมีต้นมะพร้าวอยู่กลางทุ่ง ต่อมาในปีพ.ศ. 2465 ท่านเจ้าคุณปฏิญาณพิงราษฎร์ เจ้าคณะจังหวัดพังงาได้มาตรวจวัดและสงฆ์ที่วัดแห่งนี้เห็นสภาพแวดล้อมทางริมคลองฝั่งทิศตะวันตกเฉียงเหนือของวัดมีหาดทรายขาวสวยงาม จึงได้ให้นามวัดใหม่ว่า วัดหาดทรายสมบูรณ์ วัดได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาในปีพ.ศ. 2410 และมีการเปิดสอนพระปริยัติธรรมตั้งแต่นั้นมา ปีพ.ศ. 2471

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถทรงไทยประเพณี มีซุ้มใบเสมาล้อมรอบ ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปแกะสลักจากศิลาขาว จำนวน 3 องค์ โดยพระพุทธรูปเหล่านี้ หลวงพ่อแย้ม อดีตเจ้าอาวาสได้ร่วมกับพุทธบริษัทไปซื้อจากเมืองทวาย ประเทศพม่า ปัจจุบันเป็นพระพุทธรูปประธานและสาวกซ้าย - ขวา ในอุโบสถมาตั้งแต่พ.ศ. 2462 นอกจากนี้มีพระพุทธรูปตึก หล่อด้วยตึก มี 2 องค์ ภายในวัดมีศาลาการเปรียญ หอฉันและกุฏิ

²¹⁶กรมการศาสนา, *ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร*, เล่ม 17, 314-315; สำนักงานศึกษาธิการ, *ประวัติวัดจังหวัดพังงา*, 246-247; รายงานทะเบียนวัดจังหวัดพังงา, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.50amfth.org/userfiles/file/News/Thai%20temp%20name%20list/south/Phangnga.pdf>

ภาพที่ 90 อุโบสถวัดหาดทรายสมบูรณ์

1.3.1.10 วัดลุมพินี²¹⁷

ที่ตั้ง หมู่ 4 บ้านลุ่ม ตำบลนาเตย อำเภอท้ายเหมือง จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างราวปีพ.ศ. 2327 โดยชาวบ้านได้หาทำเลที่เหมาะสมจะสร้างวัด จนได้ที่บริเวณลำคลองจิงลงมือแผ้วถางป่าแล้วร่วมกันสร้างสำนักสงฆ์ถวายหลวงพ่ोजันทรคัม เมื่อสร้างเสร็จเรียกชื่อวัดว่า วัดลุ่ม เหมือนกับชื่อหมู่บ้านอีกทั้งที่ตั้งวัดเป็นที่ราบต่ำ

ในปีพ.ศ. 2454 ได้เปิดโรงเรียนภายในวัด ต่อมาราวปีพ.ศ. 2468 - 2469 พระธรรมวโรดมเป็นเจ้าคณะหนใต้ ในช่วงที่มาตรวจคณะสงฆ์เห็นว่าบริเวณวัดร่มรื่นจึงได้ตั้งนามวัดใหม่ว่าวัดลุมพินี ให้คล้ายกับที่ประสูติของพระพุทธเจ้า วัดได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาพ.ศ. 2551 ได้ขึ้นทะเบียนโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษาปีพ.ศ. 2545

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถเป็นอาคารสองชั้น ด้านล่างเป็นโถงมีเสารับน้ำหนักอาคารด้านบน มีลักษณะอาคารแบบไทยประเพณี มีมุขยื่นออกมาและทำช่องหน้าต่างระหว่างเสา ภายในวัดมีศาลาการเปรียญ มีกุฏิเก่าหลังหนึ่งสร้างปีพ.ศ. 2463 ในสมัยพระครูสุทัสนธรรมคุณ อดีตเจ้าอาวาส รูปแบบกุฏิเหมือนที่วัดเหมืองประชาราม อ.ท้ายเหมือง จ.พังงา สร้างโดยช่างชาวจีนจากอ.ท้ายเหมือง โดยใช้เงินของวัดและชาวบ้านร่วมสมทบทุนในการสร้าง กุฏิเป็นอาคารไม้ 2 ชั้น ใต้ถุนสูง มีขนาดกว้าง 17 เมตร ยาว 19 เมตร กั้นเป็นห้องให้พระสงฆ์อยู่อาศัยทั้งชั้นบนและชั้นล่าง ชั้นบนมีห้องโถงใหญ่ 1 ห้องและห้องพัก 6 ห้อง เสาและเครื่องประกอบส่วนใหญ่

²¹⁷กรมการศาสนา, *ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร*, เล่ม 17, 298-299 ; สำนักงานศึกษาธิการ, *ประวัติวัดจังหวัดพังงา*, 225-237 ; อาถนิต บำรุงวงศ์ และองศ์ หนูแป้น, *บรรณานุกรม, 247 โบราณสถานภาคใต้ที่ขึ้นทะเบียนแล้วและข้อมูลหลักฐานใหม่ทางโบราณคดี*, 99 ; “เรื่องโรงเรียนเลาเรียน มณฑลภูเก็ต,” 17 กันยายน 2453-27 กันยายน 2465, เอกสารกรมราชเลาธิการ เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงศึกษาธิการ, ศ.9/18, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; *รายงานทะเบียนวัดจังหวัดพังงา*, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.50amfih.org/userfiles/file/News/Thai%20temple%20name%20list/south/Phangnga.pdf>

เป็นไม้ตะเคียนทองและไม้หลุมพอ หน้าบ้านกุฏิเก่าเป็นรูปนกยูงและมีตัวอักษรระบุปีพ.ศ. 2463 เดิมหลังคามุงด้วยจาก ต่อมาเปลี่ยนเป็นสังกะสี เคยถูกใช้เป็นที่ว่าการอำเภอท้ายเหมืองในเวลาสั้น ๆ ช่วงที่เกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ปัจจุบันได้ปรับปรุงชั้นล่างให้เป็นพิพิธภัณฑ์ภูมิปัญญาไทย จัดแสดงเครื่องมือเครื่องใช้ของชาวบ้านในอดีต เช่น ครก บดยา ถ้วยชาม อุปกรณ์ทำนา มีด ดาบ หนังสืออบุด เป็นต้น ส่วนชั้นบนใช้เป็นที่เก็บสมุนไพรและห้องพักของพระภิกษุ

ภาพที่ 91 กุฏิเก่าวัดลุมพินี

ภาพที่ 92 หน้าบ้านกุฏิเก่าวัดลุมพินีเป็นรูปนกยูงและมีตัวอักษรระบุปีพ.ศ. 2463

1.3.1.11 วัดมาตุคณาราม²¹⁸

ที่ตั้ง หมู่ 1 บ้านกระโสม ตำบลกระโสม อำเภอดงตาล จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างขึ้นในช่วงปีพ.ศ. 2330 - 2340 โดยพระยาบริสุทธิลโหะภูมินทรราชิบดีหรือพระตะกั่วทุ่ง (ขุนดำ ณ ตะกั่วทุ่ง) เจ้าเมืองตะกั่วทุ่ง เพื่อเป็นที่ตั้งศพของมารดาและเพื่อตอบแทนคุณมารดา วัดจึงมีนามว่าวัดมาตุคณาราม ส่วนชาวบ้านเรียกว่าวัดใหม่ เพราะสร้างขึ้นใหม่คู่กับวัดเก่าหรือวัดบูรณารามที่มีอยู่เดิม บางคนเรียกว่าวัดหน้าเมือง เพราะตั้งอยู่หน้าบ้านเจ้าเมือง พื้นที่ตั้งวัดเป็นที่ราบลุ่มอยู่ระหว่างคลองกระโสมและคลองถ้ำ วัดมาตุคณารามได้รับการอุปถัมภ์จากตระกูล ณ ตะกั่วทุ่ง คือ พระตะกั่วทุ่ง (ขุนดำ) พระตะกั่วทุ่ง (ดิน) พระตะกั่วทุ่ง (อ่อน) วัดแห่งนี้เจริญรุ่งเรืองมากจนวัดเก่าร้างโรยลง ต่อมาในปีพ.ศ. 2483 วัดเก่าได้เปลี่ยนชื่อเป็นวัดกระโสม ต่อมาทางการให้รวมวัดกระโสมกับวัดมาตุคณารามในปีพ.ศ. 2489 วัดมาตุคณารามได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาในช่วงปีพ.ศ. 2345 - 2403 ต่อมาได้มีการจัดตั้งโรงเรียนภายในวัดภายหลังที่มีการปฏิรูปการศึกษาและศาสนาในพ.ศ. 2447

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถสร้างในสมัยพระตะกั่วทุ่ง (ดิน ณ ตะกั่วทุ่ง) เดิมเป็นอาคารเปิดโล่งทุกด้าน หลังคามุงจาก เสาทำด้วยแก่นไม้ตำเสาทรงกลม ต่อมาในพ.ศ. 2448 มีการบูรณะก่ออิฐถือปูนเป็นอาคารรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง 13 เมตร ยาว 28 เมตร มีมุขด้านหน้าและด้านหลัง ประตูประดับลวดลายปูนปั้นรูปร่างโค้งแสดงถึงอิทธิพลศิลปะตะวันตก หลังคาเครื่องไม้ทรงจั่วซ้อนกัน 2 ชั้น หลังคามุงสังกะสี ต่อมาในพ.ศ. 2501 ได้เปลี่ยนไปมุงหลังคาด้วยกระเบื้องดินเผา ภายในอุโบสถประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่ 3 องค์ มีพระประธานปางปาลิไลย์ ขนาดข้างด้วยพระพุทธรูปปางมารวิชัยและปางสมาธิ ปัจจุบันมีการบูรณะในระหว่างพ.ศ. 2563 - 2564

เจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองบนฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสกว้างด้านละ 6 เมตร สูง 2.50 เมตร ถัดขึ้นไปเป็นฐานกลีบบัวลดชั้น 4 ชั้นย่อมุมไม้สิบสอง รองรับองค์ระฆัง องค์ระฆังสร้างเป็นองค์สี่เหลี่ยมกลมมุม ประดับลายเครือเถา เรียกว่าระฆังทรงเครื่องเหนือองค์ระฆังเป็นฐานบัวคว่ำบัวหงายสี่เหลี่ยมจัตุรัสกว้างด้านละ 40 เซนติเมตร รองรับปลียอดองค์เจดีย์ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้วสี่เหลี่ยมจัตุรัส 2 ชั้น ภายนอกของฐานทั้งสี่ด้านทำเป็นซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูป

²¹⁸กรมการศาสนา, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร**, เล่ม 17, 288-289 ; ปรีชา นุ่นสุข, รายงานการวิจัยเรื่องการศึกษาวิจัยแหล่งโบราณคดีในภาคใต้ของประเทศไทย, 587-588 ; ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพังงา โรงเรียนดีบุกพังงาวิทยายน, **เมืองสวยในหุบเขา ข้อมูลวัฒนธรรมจังหวัดพังงา** (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), ไม่ปรากฏเลขหน้า ; อาณัติ บำรุงวงศ์ และอนงค์ หนูแป้น, บรรณาธิการ, **247 โบราณสถานภาคใต้ที่ขึ้นทะเบียนแล้วและข้อมูลหลักฐานใหม่ทางโบราณคดี**, 91 ; “เรื่องจัดการศึกษาและการคณะสงฆ์ร.ศ. 118,” 2442, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/10, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องรายงานตรวจจัดการคณะกรรมการพระศาสนาและการศึกษาในมณฑลภูเก็ต ของนายติมหานุนายก ผู้อำนวยการเก่า ร.ศ.119,” 2442-2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/50, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องมณฑลภูเก็ต,” 20 มกราคม 2446-17 พฤษภาคม 2453, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/52, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; **รายงานทะเบียนวัดจังหวัดพังงา**, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.50amfn.org/userfiles/file/News/Thai%20temple%20name%20list/south/Phangnga.pdf>

ปางต่าง ๆ คือ ด้านทิศเหนือประดิษฐานพระพุทธรูปประทับยืนปางรำพึง 1 องค์ ปางประทานพร 1 องค์ และปางสมาธิ 1 องค์ ด้านทิศตะวันออกประดิษฐานพระพุทธรูปประทับนั่งปางนาคปรก 1 องค์ ปางประทานพร 1 องค์ ปางสมาธิ 1 องค์ ด้านทิศตะวันตกประดิษฐานพระพุทธรูปปางห้ามสมุทร 1 องค์ ปางอุ้มบาตร 2 องค์ ปางประทานพร 1 องค์ ด้านทิศใต้ประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัย 1 องค์ และปางไสยาสน์ 1 องค์

หอประชุม ศาลา กุฏิ ศาลา หอฉัน พระป่าเลไลย์ 1 องค์ พระปางสมาธิ 1 องค์ และพระปางมารวิชัย 1 องค์ มีพระอัครสาวกซึ่งสร้างสมัยพระตะกั่วทุ่ง (หิน)

ภาพที่ 93 อุโบสถวัดมามตุคุณาราม อยู่ระหว่างการบูรณะในพ.ศ. 2563

1.3.1.12 วัดเจริญธรรมาวาส²¹⁹

ที่ตั้ง หมู่ 4 บ้านกะไหล ตำบลกะไหล อำเภอดงตาล จังหวัดพังงา

ประวัติ เดิมมีชื่อว่า “วัดนคาลัย” หรือ “วัดกะไหล” ไม่ทราบปีการสร้างแน่ชัด แต่คงสร้างขึ้นก่อนพ.ศ. 2384 ซึ่งเป็นปีที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา ต่อมาในปีพ.ศ. 2454 ได้เปิดโรงเรียนภายในวัด ต่อมาประมาณปีพ.ศ. 2470 ได้เปลี่ยนชื่อวัดเป็น “วัดเจริญธรรมาวาส” มีการสำรวจศึกษาพระพุทธรูปศิลปกรรมพื้นถิ่นภาคใต้โดยกลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากรในปีพ.ศ. 2556

ลักษณะศิลปกรรม ภายในวัดมีอุโบสถ 2 หลัง โดยอุโบสถหลังเก่าสร้างปีพ.ศ. 2442 ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นโบราณศิลปะพื้นถิ่นภาคใต้ จำนวน 3 องค์

อาคารกุฏิสงฆ์สร้างขึ้นเมื่อปีพ.ศ. 2471 ได้รับประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานปีพ.ศ. 2547 มีลักษณะโครงสร้างครึ่งตึกครึ่งไม้ เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน 2 ชั้น รูปทรงสถาปัตยกรรมเป็นแบบอิทธิพลตะวันตก หลังคาทรงปั้นหยา มุงด้วยกระเบื้องว่าว ประตูและหน้าต่างเป็นบานไม้ลูกฟัก อาคารทาสีเหลือง มีมุขยื่นด้านหน้าประดับราวลูกกรงปูนโดยรอบ ส่วนมุขด้านบนประดับด้วยไม้ฉลุลายกระจัง หน้าบันประดับด้วยการแกะสลักเป็นลายกนก โดยส่วนตรงกลางมีข้อความว่า “ทรัพย์สินแลกำลังของพุทธบริษัทได้สละสร้างขึ้นเมื่อพุทธศักราช ๒๔๗๑” นอกจากนี้ภายในวัดมีศาลาการเปรียญและหอนั่ง

²¹⁹กรมการศาสนา, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร**, เล่ม 17, 251-252; กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร, **รายงานการสำรวจศึกษาพระพุทธรูปศิลปกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ วัดเจริญธรรมาวาส บ้านกะไหล หมู่ที่ 4 ตำบลกะไหล อำเภอดงตาล จังหวัดพังงา** (ม.ป.ท., 2556. เป็นส่วนหนึ่งของโครงการสำรวจศึกษาพระพุทธรูปศิลปกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ฝั่งทะเลอันดามัน), 1-5; อาณัติ บำรุงวงศ์ และอนงค์ หนูแป้น, **บรรณธิการ, 247 โบราณสถานภาคใต้ที่ขึ้นทะเบียนแล้วและข้อมูลหลักฐานใหม่ทางโบราณคดี**, 103; “เรื่องรายงานตรวจจัดการคณะกรรมการพระศาสนาและการศึกษาในมณฑลภูเก็ต ของนายติมหานุนายกผู้อำนวยการเก่า ร.ศ.119,” 2442-2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/50, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ; “เรื่องโรงเรียนแลกรรเล่าเรียน มณฑลภูเก็ต,” 17 กันยายน 2453-27 กันยายน 2465, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงศึกษาธิการ, ศ.9/18, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ภาพที่ 94 อาคารกุฏิสงฆ์

1.3.1.13 วัดดิตถาราม (วัดท่าอยู่)²²⁰

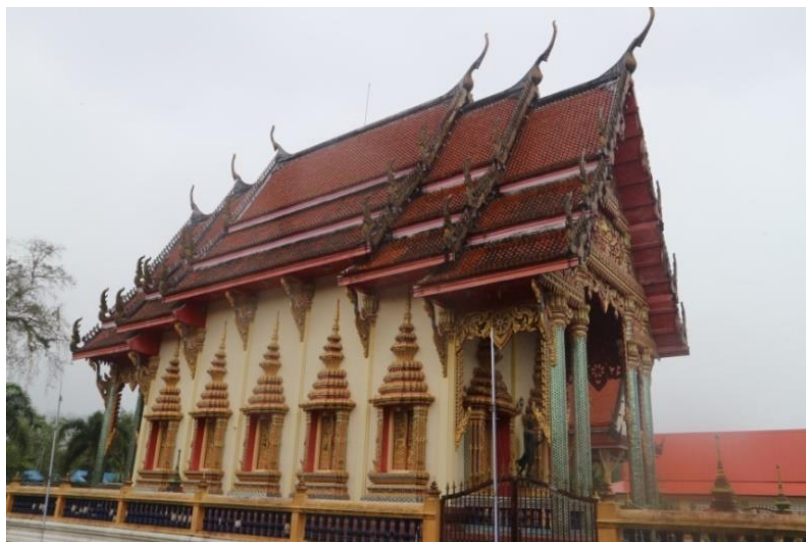
ที่ตั้ง หมู่ 2 บ้านท่าอยู่ ตำบลท่าอยู่ อำเภอตะกั่วทุ่ง จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างในปีพ.ศ. 2408 มีพระเกล้าเป็นผู้ริเริ่มนำชาวบ้านสร้างวัดนี้ เดิมหมู่บ้านที่ตั้งวัดมีชื่อว่า บ้านท่านายอยู่ หรือ บ้านท่าอยู่ ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาในปีพ.ศ. 2419 เปิดโรงเรียนภายในวัดปีพ.ศ. 2454 ต่อมาในปีพ.ศ. 2483 เปลี่ยนชื่อวัดใหม่ว่าวัดดิตถาราม พื้นที่ตั้งวัดเป็นที่ราบลุ่ม มีลำคลองไหลผ่าน และมีสวนของชาวบ้านอยู่โดยรอบ มีการสำรวจศึกษาพระพุทธรูปศิลปกรรมพื้นถิ่นภาคใต้โดยกลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากรในปีพ.ศ. 2558

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถโครงสร้างก่ออิฐถือปูนเป็นสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณี สำหรับพระประธานในอุโบสถเป็นพระพุทธรูปปูนปั้น วิหารอดีตเจ้าอาวาสสร้างขึ้นในปีพ.ศ.2543 ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นศิลปะพื้นถิ่นภาคใต้ปางมารวิชัย ประดิษฐานบนฐานบัว พระพุทธรูปโลหะสมัยปัจจุบัน

²²⁰กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร, รายงานการสำรวจศึกษาพระพุทธรูปศิลปกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ วัดดิตถาราม บ้านท่าอยู่ หมู่ที่ 2 ตำบลท่าอยู่ อำเภอตะกั่วทุ่ง จังหวัดพังงา (ม.ป.ท., 2558, เป็นส่วนหนึ่งของโครงการสำรวจศึกษาพระพุทธรูปศิลปกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ฝั่งทะเลอันดามัน), 1-3 ; “เรื่องโรงเรียนและการเล่าเรียน มณฑลภูเก็ต,” 17 กันยายน 2453-27 กันยายน 2465, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงศึกษาธิการ, ศ.9/18, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องรายงานตรวจจัดการคณะกรรมการพระศาสนาและการศึกษาในมณฑลภูเก็ต ของนายติมหานุนายก ผู้อำนวยการเก่า ร.ศ.119,” 2442-2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/50, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; รายงานทะเบียนวัดจังหวัดพังงา, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.50amfh.org/userfiles/file/News/Thai%20temple%20name%20list/south/Phangnga.pdf>

รูปเหมือนอดีตเจ้าอาวาสวัดดิตถารามและลูกนิมิตหินทรายธรรมชาติทรงกลม จำนวน 2 ลูก นอกจากนี้ภายในวัดมี ศาลาการเปรียญและโรงเรียน

ภาพที่ 95 อุโบสถหลังใหม่วัดดิตถาราม

1.3.1.14 วัดลำธาร²²¹

ที่ตั้ง หมู่ 8 บ้านลำวะ ตำบลลำ อำเภอดงหลวง จังหวัดพิจิตร

ประวัติ สร้างในปีพ.ศ. 2415 ต่อมาย้ายมาสร้างวัดใหม่ทางทิศตะวันออกของวัดเดิมในที่ดินของ พระใบฎีกามิตรซึ่งเป็นเจ้าอาวาสวัดในขณะนั้น ชื่อเดิมของวัดมีนามว่า วัดลำวะ เดิมพื้นที่ตั้งวัดเป็นที่เนินสูง ภายหลังปรับพื้นที่เป็นที่ราบ มีลำธาร 2 สายมารวมกันและมีถนน ทำให้สะดวกในการเดินทาง นางไผ่ได้บริจาคที่ดิน เพื่อขยายอาณาเขตของวัดออกไปอีก มีการตั้งโรงเรียนลำวะเป็นโรงเรียนสอนชั้นมูลศึกษาในพ.ศ. 2453 ได้รับ พระราชทานวิสุงคามสีมาในปีพ.ศ. 2465 ต่อมาในปีพ.ศ. 2482 ได้เปลี่ยนนามวัดใหม่เป็นวัดลำธาร

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถสร้างราวพ.ศ. 2513 กว้าง 14 เมตร ยาว 23 เมตร เป็นสถาปัตยกรรม แบบไทยประเพณี พระประธานในอุโบสถรวมทั้งพระพุทธรูปอื่น ๆ ทั้งหมด 8 องค์ มีซุ้มใบเสมาล้อมรอบ ขณะที่ ศาลาการเปรียญสร้างปีพ.ศ. 2500

²²¹กรมการศาสนา, **ประวัติวัดที่วราชอาณาจักร**, เล่ม 17, 297-298; “เรื่องโรงเรียนตัวอย่างมณฑลภูเก็ตและเปิดโรงเรียน ในแขวงพังงา เพิ่ม 4 โรงเรียน,” 12-29 กันยายน 2453, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.5/25, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ; “เรื่องบัญชีคณะและโรงเรียนมณฑลภูเก็ต ต้น ร.ศ.119,” 2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/51, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ภาพที่ 96 อุโบสถวัดลำธาร

1.3.1.15 ศาลเจ้ากสิอ่องเก็ง (ฮกเล่งแก้ง)

ที่ตั้ง หมู่ 2 ตำบลโคกกลอย อำเภอตะกั่วทุ่ง จังหวัดพังงา

ประวัติ จากการสัมภาษณ์นายอนันต์ สุภานาม ผู้ดูแลศาลเจ้าฮกเล่งแก้ง พบว่าศาลเจ้ามีการย้ายพื้นที่เพื่อสร้างศาลเจ้าใหม่ 3 ครั้ง โดยศาลเจ้าหลังแรกสร้างบริเวณท่าปูน ตำบลโคกกลอย อำเภอตะกั่วทุ่ง จังหวัดพังงา ต่อมาย้ายมาสร้างศาลเจ้าหลังที่ 2 บริเวณสถานีอนามัยโคกกลอย อำเภอตะกั่วทุ่ง หลังจากนั้นได้ย้ายมาสร้างศาลเจ้าหลังที่ 3 ซึ่งเป็นศาลเจ้าหลังปัจจุบันทั้งนี้ศาลเจ้าแห่งนี้เคยถูกทิ้งร้างไปประมาณ 40 - 50 ปี ต่อมาเกิดเพลิงไหม้ ชาวบ้านจึงช่วยกันสร้างศาลเจ้าขึ้นใหม่ประมาณปีพ.ศ. 2534 และเริ่มประเพณีกินเจในปีพ.ศ. 2535 ต่อมาทำการขึ้นเสาโกเต้งในปีพ.ศ. 2537 และขยายศาลเจ้าให้ใหญ่ขึ้นในปีพ.ศ. 2538 มีจอสู่ก้องเป็นเทพประจำศาลเจ้าและมีการขึ้นทะเบียนกับกระทรวงมหาดไทย²²²

ลักษณะศิลปกรรม อาคารหลังคาคลุม ตกแต่งตามแบบศิลปะจีน

²²² สัมภาษณ์ อนันต์ สุภานาม, ผู้ดูแลศาลเจ้าฮกเล่งแก้ง, 6 กุมภาพันธ์ 2559.

ภาพที่ 97 ศาลเจ้าถ้ำไ้แก้ง (ฮกเล้งแก้ง)

1.3.1.16 ศาลเจ้าถ้ำไ้แก้ง

ที่ตั้ง หมู่ 3 ตำบลกระโสม อำเภอดงตาล จังหวัดมุกดาหาร

ประวัติ ไม่ปรากฏปีการสร้างแน่ชัด แต่มีอายุเกินกว่า 100 ปี สำหรับชื่อของศาลเจ้าถ้ำไ้แก้ง หมายถึง พระราชวังของเต้าไ้ โดยเต้าไ้เทียนจุนถือเป็นเทพมารดรของกิ้วอ่องไ้เต้ ซึ่งเป็นเทพดาวนพเคราะห์ตามความเชื่อของลัทธิเต๋าหรือจักรพรรดิทั้งเก้า จะมีการอัญเชิญมาเฉพาะในเทศกาลกินเจ โดยเทพทั้งเก้าองค์จุติลงมาเป็นดวงแก้วดวงประทีบตรายันต์บนรายชื่อเพื่อประกอบพิธีกรรม ทั้งนี้ศาลเจ้าถ้ำไ้แก้งมีตราประทับใบเสร็จศาลเจ้าที่ทางศาลเจ้ายังคงเก็บไว้จนถึงปัจจุบัน²²³

ลักษณะศิลปกรรม อาคารหลังคาคลุม ตกแต่งตามแบบศิลปะจีน

²²³ สัมภาษณ์ วิเวก โภยสิน, ผู้ดูแลศาลเจ้าถ้ำไ้แก้ง, 4 กุมภาพันธ์ 2559.

ภาพที่ 98 ศาลเจ้าเต้าโบ้เก้ง ตำบลกระโสม อำเภอดงแก้ว จังหวัดพังงา

1.3.1.17 ศาลเจ้าพระแรด

ที่ตั้ง หมู่ 2 ตำบลกระโสม อำเภอดงแก้ว จังหวัดพังงา

ประวัติ ไม่ปรากฏปีการสร้างแน่ชัด แต่สันนิษฐานว่ามีอายุเกินกว่า 100 ปี จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านในพื้นที่ พบว่าศาลเจ้าแห่งนี้ใช้เป็นที่สักการบูชา ต่อมาเกิดวาตภัย จึงมีการสร้างศาลเจ้าขึ้นใหม่เมื่อประมาณ 50 ปีก่อน ปัจจุบันถูกทิ้งร้าง²²⁴ ทั้งนี้ศาลเจ้าแห่งนี้มีการขึ้นทะเบียนกับกระทรวงมหาดไทย

ลักษณะศิลปกรรม อาคารขนาดเล็ก หลังคามุงสังกะสี

ภาพที่ 99 ศาลเจ้าพระแรด

²²⁴ สัมภาษณ์ เฉลิม เหล็กกล้า, ชาวบ้านในพื้นที่, 4 กุมภาพันธ์ 2559.

1.3.1.18 ศาลเจ้าต้องสั้นเกียง²²⁵

ที่ตั้ง หมู่ที่ 4 ตำบลท้ายเหมือง อำเภอท้ายเหมือง จังหวัดพังงา

ประวัติ ความหมายของชื่อศาลเจ้าแปลว่า มังกร เดิมเป็นศาลเจ้าเล็กๆ สร้างเป็นกระต๊อบมุงจาก แล้วตั้งรูปบูชาเจ้าประจำศาล²²⁶ สร้างเมื่อพ.ศ. 2415 โดยคนจีนตระกูลเกิดทรัพย์ เป็นผู้นำรูปพระจีนชื่อ จ้อสู่อ่อง จากเมืองจินมาไว้ที่ศาลเจ้านี้เป็นองค์แรกและได้มีการบูรณะศาลเจ้าในพ.ศ. 2519

ลักษณะศิลปกรรม อาคารหลังคาคลุม ตกแต่งตามแบบศิลปกรรมจีน ภายในมีพระจ้อสู่อ่อง นั่งขัดสมาธิ ใส่เครื่องแบบนักบวช มีใบหน้าสีดำ ไม่มีหนวด มือทั้งสองประสานกันบนตัก

ภาพที่ 100 ศาลเจ้าต้องสั้นเกียงหรือเล่งสั้นเก็ง อำเภอท้ายเหมือง จังหวัดพังงา

²²⁵ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพังงา** (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการ, 2544. พิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธ.ค. 2542) 95 ; คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดภูเก็ต** (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการ, 2544. พิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธ.ค. 2542), 140 ; สมควร ณ ตะกั่วทุ่ง และคนอื่น ๆ, **สถาปัตยกรรมท้องถิ่น จังหวัดพังงา**, 30-31.

²²⁶ สัมภาษณ์ อุตุศักดิ์ แซ่ลิ้ม, คณะกรรมการศาลเจ้าต้องสั้นเกียง, 6 กุมภาพันธ์ 2559.

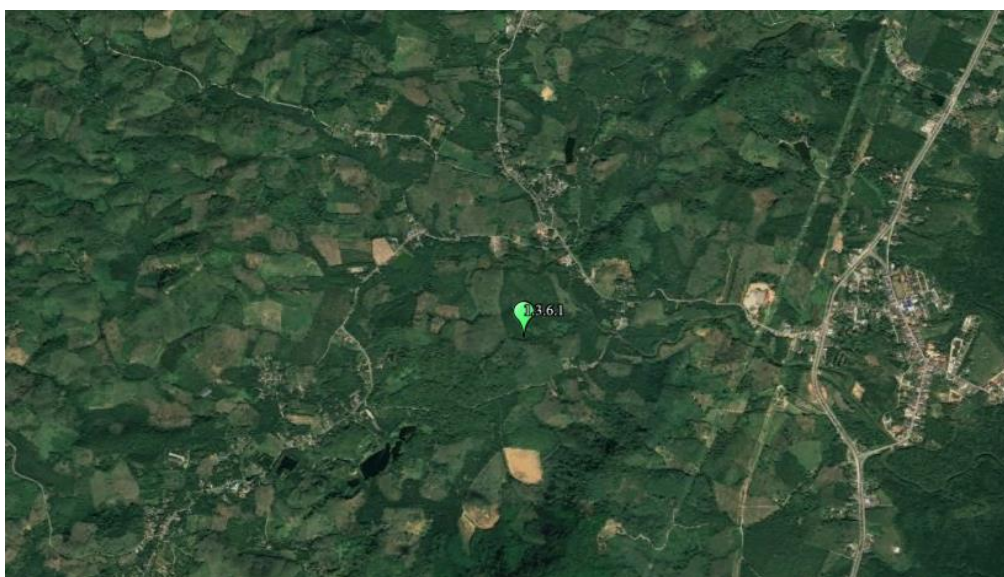
1.3.6 หลักฐานทางโบราณคดีประเภทที่อยู่อาศัย

แบ่งเป็น 2 แห่ง

1.3.6.1 ชุมชนคริสต์

ที่ตั้ง ตำบลถ้ำ อำเภอดงหลวง จังหวัดพิจิตร

ประวัติ เอกสารของเฮนรี เบอร์นี่ในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้มีการกล่าวถึง Tham ว่าเป็นหมู่บ้านคริสเตียนมีคนอาศัยอยู่ราว 20 - 30 คน²²⁷ โดยปัจจุบันไม่หลงเหลือหลักฐานที่แสดงถึงการตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวคริสต์ในบริเวณนี้ แต่จากชื่อ Tham นั้นสันนิษฐานว่าเป็นบริเวณถ้ำ อำเภอดงหลวง ในปัจจุบัน

ภาพที่ 101 แสดงตำแหน่งตำบลถ้ำ อำเภอดงหลวง
ที่มา Google Earth Pro

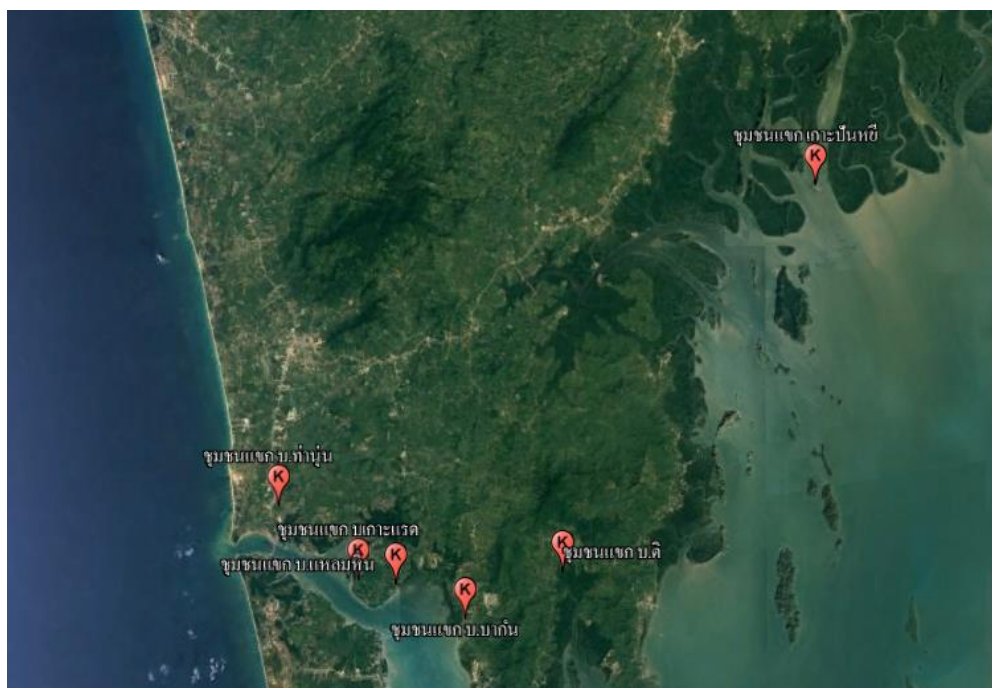
1.3.6.2 ชุมชนแขก

ที่ตั้ง ตำบลหล่อยูง ตำบลคลองเคียน ตำบลโคกกลอย อำเภอดงหลวง จังหวัดพิจิตร

ประวัติ จากหลักฐานเอกสารสมัยรัชกาลที่ 5 ทำให้ทราบถึงการมีอยู่ของชุมชนแขกในเมืองดงหลวง ในพ.ศ. 2431 ชุมชนแขกที่เข้ามาแรกเริ่มยังไม่ได้ตั้งถิ่นฐานถาวร ได้ปลุกกระท่อมอยู่อาศัยตามป่าหรือตามทะเล และเมื่อขาดสนเสียบียงอาหารก็มีการชักชวนกันไปตั้งถิ่นฐานในบริเวณอื่น เช่น เมืองระนอง จนทำให้พระบริสุทธโสภา ผู้ว่าราชการเมืองต้องออกคำสั่งให้หลวงนาออกไปว่ากล่าวพวกแขก สุดท้ายแล้วมีพวกแขกชวนกันไปกับเรือเมืองระนอง 24 คราว ในแต่ละคราวมี 2 คนบ้างหรือ 4 คนบ้าง โดยมาจากแหลมหิน (สันนิษฐานว่า

²²⁷ น้อม นิลรัตน์ ณ อยุธยา, แปล, เอกสารเฮนรี เบอร์นี่, เล่ม 7 (สิงหาคม ถึง ธันวาคม ค.ศ. 1825) (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2551), 255.

เป็นบริเวณหมู่ 6 บ้านแหลมหิน ต.หล่อยูง อ.ตะกั่วทุ่ง) 1 คร้ว บ้านท่ง 1 คร้ว บ้านปากัน (สันนิษฐานว่าเป็นบริเวณหมู่ 9 บ้านปากัน ต.หล่อยูง อ.ตะกั่วทุ่ง) 1 คร้ว บ้านติ (สันนิษฐานว่าอาจจะเป็นพื้นที่ หมู่ 5 บ้านติตะ ต.คลองเคียน อ.ตะกั่วทุ่ง) 1 คร้ว บ้านเกาะแรต (สันนิษฐานว่าเป็นบริเวณหมู่ 6 บ้านเกาะแรต ต.หล่อยูง อ.ตะกั่วทุ่ง) 1 คร้ว บ้านขง 10 คร้ว บ้านท่านุ่น (สันนิษฐานว่าเป็นบริเวณหมู่ 7 บ้านท่านุ่น ต.โคกกลอย อ.ตะกั่วทุ่ง) 8 คร้ว²²⁸ ขณะที่ในพ.ศ. 2433 รัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสแหลมมลายูทรงบันทึกกล่าวถึงเกาะปายี่หรือเกาะปันหยี อยู่ในเขตเมืองตะกั่วทุ่ง มีแขกอยู่ประมาณสัก 15 เรือน ประกอบอาชีพประมง²²⁹

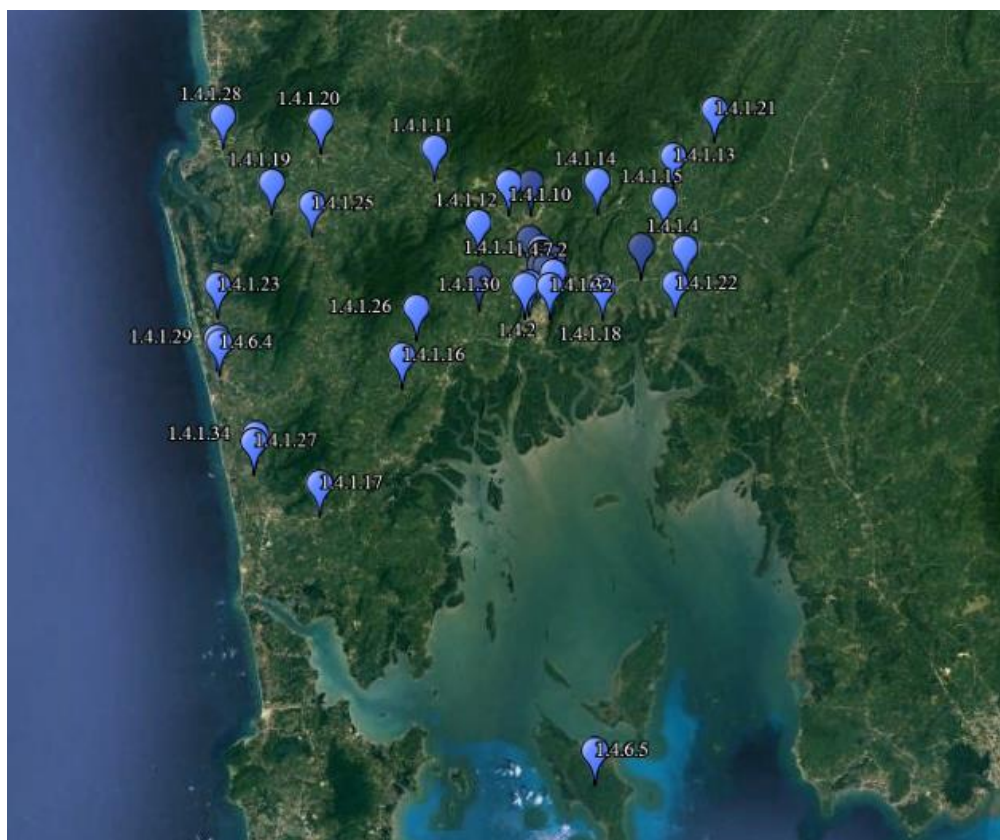

ภาพที่ 102 แสดงตำแหน่งชุมชนเกาะในแถบเมืองตะกั่วทุ่งในสมัยรัชกาลที่ 5
ที่มา Google Earth Pro

²²⁸ “เรื่องใบบอกเมืองพังงา,” มีนาคม 2424-22 พฤษภาคม 2434, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย, ม.2.12 ก/1, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

²²⁹ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจาดุรนต์รัศมีฯ กรมพระจักรพรรดิพงษ์และคณะเสนาบดี เรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู เมื่อรัตนโกสินทร์ศก 108, 109, 117 (กรุงเทพฯ : มูลนิธิส่งเสริมและอนุรักษ์ศิลปะไทย, 2549. พิมพ์เพื่อเฉลิมพระเกียรติในโอกาสประสูติครบ 150 ปี สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจาดุรนต์รัศมีฯ กรมพระจักรพรรดิพงษ์), 118.

1.4 หลักฐานทางโบราณคดีเมืองพังงา

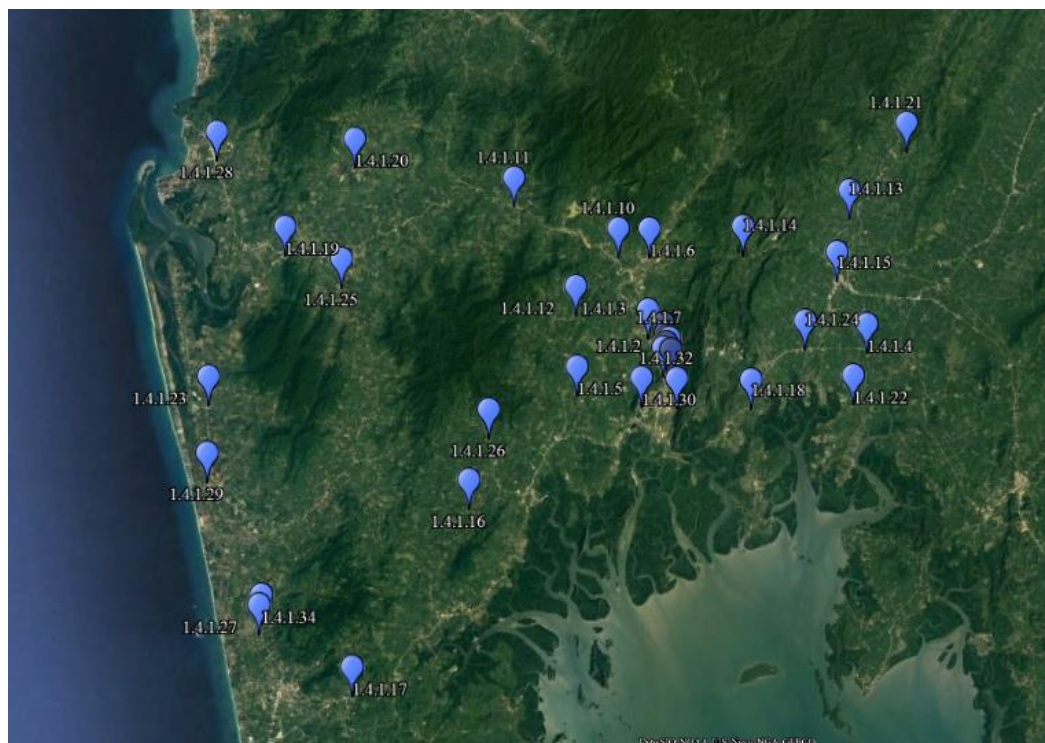

ภาพที่ 103 แสดงตำแหน่งหลักฐานทางโบราณคดีในเมืองพังงา
ที่มา ดัดแปลงจาก Google Earth Pro

1.4.1 หลักฐานทางโบราณคดีโบราณคดีประเภทศาสนสถาน

มีทั้งหมด 34 แห่ง แบ่งเป็นศาสนสถานในศาสนาพุทธ 30 แห่ง ศาสนสถานตามความเชื่อจีน 2 แห่งและ ศาสนสถานในศาสนาอิสลาม 2 แห่ง

ภาพที่ 104 แสดงตำแหน่งหลักฐานทางโบราณคดีประเภทศาสนสถานในเมืองพังงา
ที่มา ดัดแปลงจาก Google Earth Pro

1.4.1.1 วัดสราภิมุข²³⁰

ที่ตั้ง หมู่ที่ 1 บ้านยวน ถนนเพชรเกษม ตำบลถ้ำน้ำผุด อำเภอเมืองพังงา จังหวัดพังงา

ประวัติ วัดสราภิมุขหรือวัดสระ สร้างขึ้นราวปีพ.ศ. 2330 มีชื่อตั้งกล่าวเพราะที่ตั้งวัดเดิมมีบึงและอยู่ติดกับคลองพังงา เดิมทางทิศตะวันออกของวัดสระมีวัดน้ำลอยซึ่งปัจจุบันหมดสภาพเพราะถูกเรือขุดแร่ขุด โดยขณะที่ยังมีวัดน้ำลอยนั้นพื้นที่วัดสระยังเป็นป่า พระจากวัดน้ำลอยเข้ามาปลุกยาสมุนไพรบริเวณพื้นที่วัดสระ ต่อมาวัดน้ำลอยซึ่งติดคลองพังงาถูกน้ำในคลองเซาะตลิ่งจนพัง อาคารเสนาสนะเสียหาย พระจึงย้ายมาปลุกกุฎิอาศัยที่ดินบริเวณวัดสระอยู่ชั่วคราว ต่อมาได้ย้ายมาตั้งอยู่อย่างถาวรกลายเป็นสำนักสงฆ์และมีสภาพเป็นวัด เรียกว่าวัดสระ

ในพ.ศ. 2414 รัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสวัดสระ ทอดพระเนตรวัดมีสภาพทรุดโทรม จึงมีพระราชดำริให้พระยาบริรักษ์ภูธร (ข้า ณ นคร) ผู้ว่าราชการเมืองพังงา บูรณปฏิสังขรณ์วัดแห่งนี้และพระราชทานนามว่า “วัดประพาสประจิมเขต” วัดได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาในปีเดียวกัน มีการสร้างอุโบสถด้วยเสาไม้แก่น ก่ออิฐผ่ามาชนเสาไม้ หน้าบันมีภาพปูนปั้นทั้งด้านหน้าและหลังเป็นภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ โดยรัชกาลที่ 5 เสด็จพระราชดำเนินวัดแห่งนี้อีกครั้งในพ.ศ. 2434 ต่อมาเมื่อสิ้นสมัยพระครูปฏิญาณพังงารัฐ (ขาว) อดีตเจ้าอาวาสแล้วเจ้าอาวาสรูปต่อ ๆ มาขาดความสามารถในการรักษาอาคารเสนาสนะให้ดี หลังคาอุโบสถเกิดยุบลงมาจึงเปลี่ยนเป็นหลังคามุงจากที่พอกันแดดกันฝนให้พระประธานและพระสงฆ์ที่ทำสังฆกรรมเป็นครั้งคราว ต่อมาหน้าบันพังทลาย เหลือแต่ฝ้าผนัง ซึ่งวัดแห่งนี้ถือเป็นพระอารามหลวงแห่งแรกของเมืองพังงาและเป็นทีที่ประกอบพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในช่วงรัชกาลที่ 5 - 7 ต่อมาเมื่อวัดทรุดโทรมลง จึงย้ายไปประกอบพิธีที่วัดประชุมโยธีแทน

สภาพวัดทรุดโทรมลงมากเกินกว่าที่จะบูรณะ ปีพ.ศ. 2472 สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีรับสั่งให้สร้างวัดประพาสประจิมเขตขึ้นใหม่ (ปัจจุบันคือวัดถ้ำน้ำผุด) ส่วนวัดประพาสประจิมเขตเดิม (วัดสระ) เปลี่ยนชื่อกลับมาใช้ชื่อวัดสระ ต่อมาในพ.ศ. 2478 ขุนพลพิทักษ์ (ลิ้มโป กำลัง) อดีตกำนันต.ตลาดใหญ่

²³⁰กรมการศาสนา, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร**, เล่ม 17, 303-304 ; สำนักงานศึกษาธิการ, **ประวัติวัดจังหวัดพังงา**, 24-32 ; กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร, **รายงานการขุดตรวจอัฐเจดีย์พระยาบริรักษ์ภูธร (แสง , ข้า ณ นคร) วัดสราภิมุข หมู่ที่ 1 ตำบลถ้ำน้ำผุด อำเภอเมือง จังหวัดพังงา** (ม.ป.ท., 2557), 1-26 ; กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร, **รายงานการสำรวจศึกษาพระพุทธรูปศิลปกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ วัดสราภิมุข บ้านยวน หมู่ที่ 1 ตำบลถ้ำน้ำผุด อำเภอเมืองพังงา จังหวัดพังงา**, (ม.ป.ท., 2557, เป็นส่วนหนึ่งของโครงการสำรวจศึกษาพระพุทธรูปศิลปกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ฝั่งทะเลอันดามัน), 1-7 ; ปรีชา อนุสุข, **รายงานการวิจัยเรื่องการศึกษาริชาลัยแห่งโบราณคดีในภาคใต้ของประเทศไทย**, 586-587 ; อาณัติ บำรุงวงศ์ และอนงค์ หนูแป้น, **บรรณานุกรม, 247 โบราณสถานภาคใต้ที่ขึ้นทะเบียนแล้วและข้อมูลหลักฐานใหม่ทางโบราณคดี**, 97 ; “เรื่องบัญชีคณะและโรงเรียนมณฑลภูเก็ต ต้น ร.ศ.119,” 2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/51, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องมณฑลภูเก็ต,” 20 มกราคม 2446-17 พฤษภาคม 2453, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/52, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; **รายงานทะเบียนวัดจังหวัดพังงา**, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.50amf.org/userfiles/file/News/Thai%20temple%20name%20list/south/Phangnga.pdf>

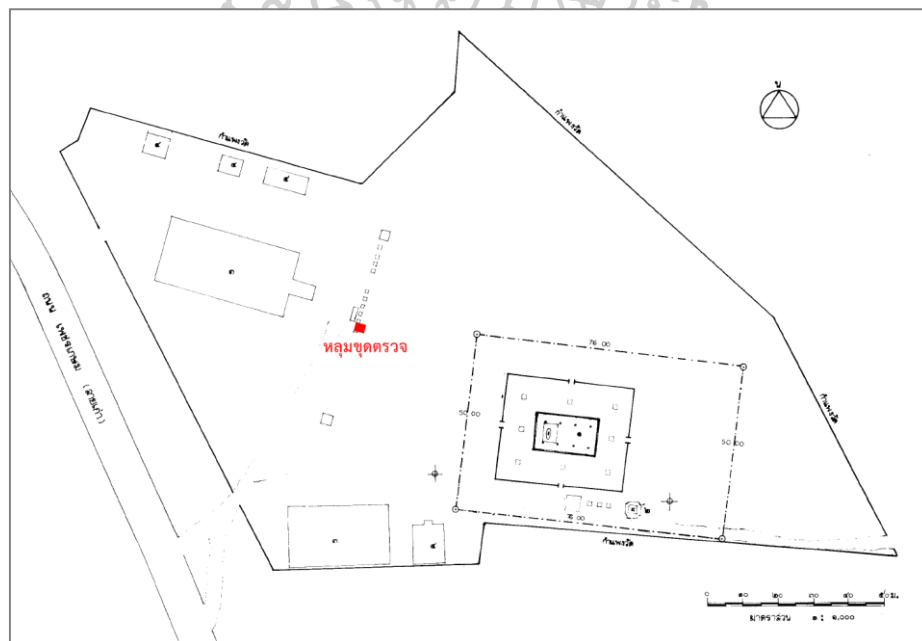
และนายเซ่งเลี่ยน กำลัง ได้บริจาคเงินร่วมกับชาวบ้านบูรณะอุโบสถและมีจารึกที่ฐานซุกซีพระประธาน ต่อมาในพ.ศ. 2486 ได้เปลี่ยนชื่อวัดเป็นวัดสราภิมุข โดยอุโบสถและเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองได้ขึ้นทะเบียน โบราณสถานประกาศในราชกิจจานุเบกษาปีพ.ศ. 2542

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดกว้าง 11 เมตร ยาว 17 เมตร (ดูภาพที่ 105) โครงสร้างก่ออิฐถือปูน มีกำแพงแก้วล้อมรอบสร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 หลังคาทรงจั่วซ้อนลดหลั่นกัน 2 ชั้น มุงด้วยกระเบื้องดินเผา ไม่มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ หน้าบันประดับลวดลายปูนปั้นประดับกระจก มีพระปรมาภิไธยย่อ ปปร ภายใต้มณฑป ด้านล่างบนผ้าแพร ระบุ “เสด็จพระราชดำเนิน ๒๔๑๔” ภายในอุโบสถ ปูพื้นด้วยกระเบื้อง ผังส่วนล่างก่ออิฐถือปูน ส่วนบนเป็นกระจกอลูมิเนียมซึ่งได้รับการบูรณะในสมัยปัจจุบัน ประตูทางเข้าออกอยู่ด้านหน้าและหลังด้านละ 2 ประตู ปัจจุบันเป็นบานกระจกอยู่ในกรอบซุ้มประตูปูนปั้น และมีใบเสมาคู่สี่ของประดิษฐานบนฐานบัวสี่ขาวล้อมรอบอาคารทั้ง 8 ทิศ ภายในอุโบสถประดิษฐานพระพุทธรูป ปูนปั้นโบราณศิลปะพื้นถิ่นภาคใต้ 5 องค์ ด้านหน้าอุโบสถมีเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองจำนวน 2 องค์ ภายในวัดมี เจดีย์บรรจุอัฐิเจ้าเมืองพังงา บุคคลสำคัญและประชาชนในพื้นที่ บนภูมิจึงพระแทนบรรทมแกะสลักลายไทยสร้าง โดยพระครูปฏิญาณพังงารัฐ (ขาว) พระบรมฉายาลักษณ์รัชกาลที่ 5 พระไตรปิฎกที่รัชกาลที่ 5 ทรงพระราชทาน ให้แก่วัดนี้ เมื่อวันที่ 12 ธันวาคม ร.ศ.112 จำนวน 1 จบ จำนวน 39 เล่ม สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นโบราณวัตถุและ โบราณสถานของวัดเสนาสนะอื่น ๆ ได้แก่ กุฏิ โรงครัว หอฉันและพระพุทธรูปอื่น ๆ

ในปีพ.ศ. 2557 มีการสนับสนุนงบประมาณจากสายตระกูล ณ นครและสายตระกูล ณ ถลาง รวมถึงได้รับความร่วมมือจากจังหวัดพังงาและกรมศิลปากรเพื่อปรับปรุงภูมิทัศน์และอนุรักษ์เจดีย์อัฐิพระยา บริรักษ์ภูธร (แสง และ ขำ ณ นคร) และเครื่องบูชา มีการขุดค้นทางโบราณคดีบริเวณเจดีย์บรรจุอัฐิพระยาบริรักษ์ ภูธร (แสง และ ขำ ณ นคร) อดีตเจ้าเมืองพังงาซึ่งตั้งอยู่หลังอุโบสถก่อนที่จะทำการบูรณะ (ดูภาพที่ 107) โดยกลุ่ม โบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากรได้ทำการขุดค้นในหลุมขุดตรวจขนาด 0.60 x 1.20 เมตร ระหว่างเจดีย์ 2 องค์ โดยเจดีย์องค์ที่ 1 มีป้ายชื่อว่าเป็นเจดีย์บรรจุอัฐิของพระยาบริรักษ์ภูธร (แสง ณ นคร), พระยาบริรักษ์ภูธร (ขำ ณ นคร) และเจ้าจอมยี่สุน ณ นคร ขณะที่เจดีย์องค์ที่ 2 มีป้ายชื่อว่าเป็นเจดีย์บรรจุอัฐิ พระพิพิธสมบัติ (แม้ว ณ ถลาง), พระพิสัยสุนทรการ (แปลง ณ ถลาง) และพระเพชรภักดี (พลาย ณ นคร) (ดูภาพที่ 108) โดยผลการขุดค้นทางโบราณคดีพบการใช้งานพื้นที่ 1 ชั้นวัฒนธรรม หลักฐานทางโบราณคดีที่พบ ได้แก่ ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อดิน ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีน ชิ้นส่วนกระเบื้องดินเผา เศษแก้ว ตะปูเหล็ก ทั้งนี้มีการ นำชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซ่งที่พบมากำหนดอายุอยู่ที่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 24

ภาพที่ 105 อุโบสถวัดสราภิมุข

ภาพที่ 106 แผนผังบริเวณวัดสราภิมุข แสดงตำแหน่งกลุ่มชุดตรวจบริเวณอัฐิเจดีย์พระยาบริรักษ์ภูธร (แสงและขำ ณ นคร) แสดงพื้นที่โบราณสถาน คือ อุโบสถและเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง

ที่มา กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร, รายงานการชุดตรวจอัฐิเจดีย์พระยาบริรักษ์ภูธร (แสง, ขำ ณ นคร) วัดสราภิมุข หมู่ที่ 1 ตำบลน้ำพุ อำเภอมือง จังหวัดพังงา (ม.ป.ท., 2557), 12.

ภาพที่ 107 การขุดตรวจทางโบราณคดีบริเวณเจดีย์อัฐิพระยาบริรักษ์ภูธร (แสง และ ขำ ณ นคร)
 ที่มา กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร, รายงานการขุดตรวจอัฐิเจดีย์พระยา
 บริรักษ์ภูธร (แสง , ขำ ณ นคร) วัดสรภัญญะ หมู่ที่ 1 ตำบลถ้ำน้ำผุด อำเภอเมือง จังหวัดพังงา (ม.ป.ท., 2557), 13.

ภาพที่ 108 เจดีย์บรรจุอัฐิของพระยาบริรักษ์ภูธร (แสง ณ นคร) พระยาบริรักษ์ภูธร (ขำ ณ นคร) เจ้าจอม
 ยี่สุ่น ณ นครและเครือญาติที่วัดสรภัญญะภายหลังการบูรณะ

ภาพที่ 109 เจดีย์บรรจุอัฐิพระครูปฏิญาณฝรั่งรัฐ (ชาว) อดีตเจ้าคณะจังหวัดพังงาแรก (พ.ศ. 2459 - 2464) และอดีตเจ้าอาวาสวัดสราภิมุข

1.4.1.2 โบราณสถานเจดีย์เขาล้างบาตร²³¹

ที่ตั้ง หมู่ที่ 1 ถนนเพชรเกษม ตำบลท้ายช้าง อำเภอเมืองพังงา จังหวัดพังงา

ประวัติ เจดีย์เขาล้างบาตรหรือเขาล้างบาท ไม่ทราบอายุสมัยที่แน่ชัด แต่สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 24 - 25 ถูกค้นพบโดยพระยาบริรักษ์ภูธร (แสง ณ นคร) ทั้งนี้ถ้ามองจากเจดีย์ลงไปสามารถมองเห็นสภาพเมืองได้โดยรอบ ปัจจุบันเจดีย์เขาล้างบาตรและพื้นที่โดยรอบได้รับการบูรณะและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ ถูกประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานในปีพ.ศ. 2539

ลักษณะศิลปกรรม เป็นเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง ซ้อนกัน 3 ชั้น ก่ออิฐถือปูนประดับด้วยลายเครือเถา แกนกลางเป็นไม้แก่นยัดส่วนยอดเจดีย์กับส่วนองค์เจดีย์ ฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้าง 5.50 เมตร มีความสูงจากฐานถึงยอดประมาณ 8 เมตร ตั้งอยู่บนเขา มีบันไดทางขึ้นอยู่ใกล้กับองค์เจดีย์

²³¹ ธานีติ บำรุงวงศ์ และอนงค์ หนูแป้น, บรรณธิการ, 247 โบราณสถานภาคใต้ที่ขึ้นทะเบียนแล้วและข้อมูลหลักฐานใหม่ทางโบราณคดี, 95.

ภาพที่ 110 โบราณสถานเจดีย์เขาล้างบาตร

1.4.1.3 วัดมะปริง²³²

ที่ตั้ง หมู่ 4 บ้านปริง ตำบลนบปริง อำเภอเมืองพังงา จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างขึ้นเมื่อประมาณพ.ศ. 2354 โดยพระรุดงค์ 2 รูปได้มาปักกลดที่ใต้ต้นมะปริง เดิมเป็นที่ของนายสงได้ถวายที่ดินแปลงนี้แก่สมเด็จพระเจ้าและช่วยกันบุกเบิกตั้งเป็นสำนักสงฆ์ ชาวบ้านเรียกกันว่า สมเด็จพระสองพี่น้องหรือพ่อท่านเจ้าวัด ต่อมาชาวบ้านได้ร่วมกันสร้างวัดขึ้น ชื่อว่าวัดปริง มีพระรุดงค์ทั้ง 2 รูปเป็นผู้ดูแลวัด มีการสร้างโรงเรียนมูลศึกษาที่วัดในปีพ.ศ. 2453 ต่อมาในปีพ.ศ. 2483 ได้เปลี่ยนชื่อเป็นวัดมะปริง วัดได้รับวิสุงคามสีมาในปีพ.ศ. 2519

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถเป็นอาคารทรงไทยประเพณี มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ มีซุ้มใบเสมาและกำแพงแก้วล้อมรอบ นอกจากนี้ภายในวัดมีหอสวดมนต์ ศาลาการเปรียญและกุฏิ

²³²กรมการศาสนา, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร**, เล่ม 17, 287-288 ; สำนักงานศึกษาธิการ, **ประวัติวัดจังหวัดพังงา**, 97 ; “เรื่องรายงานตรวจจัดการคณะกรรมการพระศาสนาและการศึกษาในมณฑลภูเก็ต ของนายตีมหาณายนก ผู้อำนวยการเก่า ร.ศ.119,” 2442-2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/50, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “รายงานทะเบียนวัดจังหวัดพังงา,” เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.50amfth.org/userfiles/file/News/Thai%20temple%20name%20list/south/Phangnga.pdf>

ภาพที่ 111 อุโบสถวัดมะปริง

1.4.1.4 วัดศรัทธาราม²³³

ที่ตั้ง หมู่ 4 บ้านเหนือ ตำบลมะรุ่ย อำเภอบึงนาราง จังหวัดพิจิตร

ประวัติ สร้างราวปีพ.ศ. 2364 โดยหลวงพ่อกั่นเป็นผู้ก่อตั้ง มีเรื่องเล่าการตั้งวัดว่า ในสมัยนั้นมีพระ 2 องค์ คือ พ่อท่านแก่นและพ่อท่านขาว ได้สร้างวัดแข่งกันในที่ใกล้ ๆ กัน คือ พ่อท่านแก่นสร้างวัดที่บ้านเหนือ เรียกว่า วัดเหนือ ส่วนพ่อท่านขาวสร้างวัดที่บ้านใต้ เรียกว่า วัดใต้ ต่อมาทางราชการได้รวมเป็นหมู่บ้านเดียวกัน คือ หมู่ 4 ตำบลมะรุ่ย ปัจจุบันบริเวณวัดใต้เป็นที่ดินร้างของวัด ส่วนวัดเหนือเรียกกันต่อมาว่า วัดมะรุ่ย ลักษณะพื้นที่ตั้งวัดเป็นที่เนินสูง ตั้งอยู่ตอนกลางของหมู่บ้านหมู่ 4 ซึ่งชาวบ้านเรียกบ้านเหนือและบ้านใต้ มีคลองมะรุ่ยท่าออกไปจากวัด 500 เมตร มีการตั้งโรงเรียนระดับมูลศึกษาในพ.ศ. 2453 วัดได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาในพ.ศ. 2555

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถสร้างกึ่งถาวรประมาณพ.ศ. 2445 หลังคามุงสังกะสี ต่อมาในปีพ.ศ. 2501 ได้ปรับปรุงสร้างเสริมตกแต่งใหม่ เป็นแบบถาวร มีลักษณะสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณีและมีกำแพงแก้วล้อมรอบ พระพุทธรูปประธานในอุโบสถมี 3 องค์ สร้างแบบก่ออิฐถือปูนพร้อมกับอุโบสถ นอกจากนี้มีกุฏิ โรงครัว หอฉันและฌาปนสถาน

²³³สำนักงานศึกษาธิการ, *ประวัติวัดจังหวัดพิจิตร*, 194-195, 299-300 ; “เรื่องเมืองพิจิตร (ร.ร.วัดศรัทธาราม, ร.ร.วัดต้นโพธิ์, ร.ร.วัดโคกขวย),” 12-14 กันยายน 2453, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.5/20, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; รายงานทะเบียนวัดจังหวัดพิจิตร, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.50amfth.org/userfiles/file/News/Thai%20temple%20name%20list/south/Phangnga.pdf>

ภาพที่ 112 อุโบสถวัดศรีธาราม

1.4.1.5 วัดธัญญเขต²³⁴

ที่ตั้ง หมู่ 1 บ้านตากแดด ตำบลตากแดด อำเภอเมืองพังงา จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างขึ้นในปีพ.ศ. 2367 เดิมเป็นที่รกร้าง มีชาวบ้านอาศัยอยู่ที่บ้านสวนพริก โดยท่านนาคซึ่งเป็นพระธุดงค์มาพำนักแล้วได้สร้างวัดขึ้นในที่ริมคลองถ้าเป็นทางสัญจรข้ามไปมาของผู้คน เรียกว่า วัดทางข้าม ต่อมาลูกหลานของท่านที่จังหวัดพัทลุง ได้ติดตามมาเห็นสถานที่ว่างเปล่า จึงชวนกันมาหักร้างถางพง ญาติที่นครศรีธรรมราชก็มาร่วมด้วย เกิดเป็นหมู่บ้านขึ้น เรียกว่า บ้านตากแดด ส่วนวัดชื่อ วัดทางข้าม เพราะคนทางบ้านสวนพริกกับบ้านตากแดดเมื่อจะเดินทางไปอำเภอตะกั่วทุ่งต้องข้ามคลองถ้าที่วัดด้านทิศใต้ จึงเรียกว่าทางข้ามหรือวัดท่าข้าม ในปีพ.ศ. 2485 ได้เปลี่ยนชื่อเป็นวัดธัญญเขต เพราะถือนิมิตว่าวัดนี้มีที่ดินทำนา อยู่รอบวัดหรือที่จัดที่นารอบข้างเป็นเขต ทั้งยังเป็นบริเวณขายของสดของอำเภอและมีเขตแดนติดกับอำเภอ ตะกั่วทุ่ง มีลำคลองถ้าเป็นเขตกัน ต่อมาโดยรอบวัดมีการทำนาจึงเปลี่ยนชื่อใหม่เป็นวัดธัญญเขต

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถหลังเดิมสร้างปี พ.ศ. 2490 และผูกพัทธสีมาในปี พ.ศ. 2512 ต่อมาเจ้าอาวาสร่วมกับชาวบ้านสร้างอุโบสถใหม่มีโครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก มุงสังกะสี มีใบเสมาบนแทนล้อมรอบ อุโบสถ โดยพระประธานในอุโบสถ 3 องค์เป็นพระพุทธรูปปูนปั้น นอกจากนี้ภายในวัดมีโรงครัวและหอฉัน

²³⁴กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร, เล่ม 17, 260-261; สำนักงานศึกษาธิการ, ประวัติวัดจังหวัดพังงา, 83-87; “เรื่องจัดการศึกษาและการคณะสงฆ์ ร.ศ.118,” 2442, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ. 12/10, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ; “เรื่องบัญชีคณะและโรงเรียนมณฑลภูเก็ต ต้น ร.ศ.119,” 2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/51, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ; รายงานทะเบียนวัดจังหวัดพังงา, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.50amfth.org/userfiles/file/News/Thai%20temple%20name%20list/south/Phangnga.pdf>

ภาพที่ 113 อุโบสถวัดอัญญาเขต

1.4.1.6 วัดชนาธิการาม²³⁵

ที่ตั้ง หมู่ 6 บ้านปากหრა ตำบลนบปริง อำเภอเมืองพังงา จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างขึ้นในปีพ.ศ. 2369 โดยพ่อท่านหอมจันทร์ เดิมมีชื่อเรียกว่า สำนักปรุ เนื่องจากบริเวณวัดมีต้นปรุใหญ่อยู่ 1 ต้นเป็นสัญลักษณ์ ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาในปีพ.ศ. 2467 ต่อมาในปีพ.ศ. 2486 ได้เปลี่ยนชื่อเป็นวัดชนาธิการาม โดยวัดแห่งนี้เป็นวัดของเจ้าคณะเมืองพังงาองค์แรก คือ ท่านเนตร ซึ่งเป็นเจ้าอาวาสรูปที่ 2 ของวัด ท่านได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระครูปฏิภาณพังงารัฐ (เนตร พ.ศ. 2416 - 2446)

ลักษณะศิลปกรรม เสนาสนะส่วนใหญ่ภายในวัดสร้างหลังจากพ.ศ. 2494 เป็นต้นมา อุโบสถกว้าง 12 เมตร ยาว 28 เมตร โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก สร้างปีพ.ศ. 2527 หลังคาหน้าจั่วซ้อน 3 ชั้น นอกจากนี้มีศาลาการเปรียญ กุฏิ เจดีย์ หอระฆังและอาคารประดิษฐานรูปเหมือนของอดีตเจ้าอาวาส

²³⁵สำนักงานศึกษาธิการ, *ประวัติวัดจังหวัดพังงา*, 5-8 ; กรมการศาสนา, *ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร*, เล่ม 17, 253-254 ; “เรื่องรายงานตรวจจัดการคณะกรรมการพระศาสนาและการศึกษาในมณฑลภูเก็ต ของนายตีมนานุนยก ผู้อำนวยการเก่า ร.ศ.119,” 2442-2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/50, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องมณฑลภูเก็ต,” 20 มกราคม 2446-17 พฤษภาคม 2453, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/52, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; รายงานทะเบียนวัดจังหวัดพังงา, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.50amfih.org/userfiles/file/News/Thai%20temple%20name%20list/south/Phangnga.pdf>

ภาพที่ 114 เจดีย์ย่อมุมภายในวัดชนาธิการาม

ภาพที่ 115 เจดีย์บรรจุอัฐิระบूपี่ที่เสียชีวิตอยู่ในปีพ.ศ. 2474

1.4.1.7 วัดมงคลสุทธาวาส²³⁶

ที่ตั้ง เลขที่ 11 บ้านคลองพังงา ถนนบริรักษ์บำรุง ตำบลท้ายช้าง อำเภอเมืองพังงา จังหวัดพังงา ประวัติ สร้างขึ้นประมาณปีพ.ศ. 2380 โดยชาวบ้านร่วมกันสร้างเพื่อเป็นที่พำนักของพระอริยสงฆ์ นามว่า พระทอง ท่านได้เป็นเจ้าอาวาสรูปแรกของวัด เดิมเรียกวัดตามลักษณะภูมิประเทศที่ตั้งวัดว่า “วัดลุ่ม” (ปัจจุบันยังคงเรียกกันด้วยชื่อนี้) มีคูคลองและถนนรอบวัด ตั้งอยู่ริมคลองพังงา ต่อมาในสมัยพระอุปัชฌาย์พุทธ เป็นเจ้าอาวาสได้เปลี่ยนชื่อวัดเป็น “วัดมงคลสุทธาวาส” มีการจัดการเรียนการสอนภายในวัดอย่างน้อยตั้งตั้งแต่ พ.ศ. 2442 และได้ตั้งเป็นโรงเรียนในปีพ.ศ. 2454 พื้นที่อริยสงฆ์ ผากระดาน หลังคาสังกะสี

วัดได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาในปีพ.ศ. 2452 ต่อมาในปีพ.ศ. 2465 พระเชิมเกสรโรเป็น เจ้าอาวาส ท่านได้เลื่อนตำแหน่งเป็นพระครูปฏิญาณพังงารัฐ (พ.ศ. 2452 - 2477) เจ้าคณะจังหวัดพังงา วัดมงคลสุทธาวาสจึงได้เป็นวัดเจ้าคณะจังหวัด อุโบสถของวัดถูกประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษา ปีพ.ศ. 2544

ลักษณะศิลปกรรม ในปีพ.ศ. 2452 มีการสร้างอุโบสถขึ้นใหม่ในบริเวณเดิมแทนหลังเก่าที่ชำรุดทรุดโทรม มีลักษณะเป็นอาคารพื้นดินรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า เสาก่ออิฐถือปูน เครื่องบนเป็นไม้เนื้อแข็ง มีประตูหน้า - หลังด้านละ 2 ช่อง หน้าต่าง 10 ช่อง มีช่อฟ้าใบระกา และได้สร้างเจดีย์ทางตะวันตกของอุโบสถ 2 องค์ สูง 12 ศอกอยู่มุมหลังอุโบสถ ด้านหน้ามีเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองจำนวน 3 องค์ ภายในอุโบสถประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นศิลปะพื้นถิ่นภาคใต้ลวดลายปิดทองสร้างด้วยปูนปั้น ปางมารวิชัย 3 องค์ ต่อมาในปีพ.ศ. 2554 สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต ได้รับงบประมาณมาดำเนินการบูรณะอุโบสถและในปีพ.ศ. 2557 ได้รับงบประมาณเพื่อปฏิสังขรณ์พระพุทธรูป 3 องค์ในอุโบสถ พร้อมเพิ่มความแข็งแรงของฐานชุกชีตามรูปแบบดั้งเดิม ขณะทำการบูรณะได้พบเครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์ซิง รูปทรงขวดขนาดเล็ก 1 ใบ ภายในบรรจุชิ้นส่วนกระดูกมนุษย์ที่เผาแล้วมีการสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นการฝังอัฐิของบุคคลสำคัญของวัดหรือบุคคลที่เกี่ยวข้องกับสร้างอุโบสถหรือพระพุทธรูปถวายแด่พุทธศาสนา นอกจากนี้มีการปรากฏร่องรอยว่าเคยมีฐานพระพุทธรูปก่ออิฐถือปูน

²³⁶กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร, เล่ม 17, 286-287 ; กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร, รายงานการสำรวจศึกษาพระพุทธรูปศิลปกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ วัดมงคลสุทธาวาส บ้านคลองพังงา ตำบลท้ายช้าง อำเภอเมืองพังงา จังหวัดพังงา, (ม.ป.ท., 2557, เป็นส่วนหนึ่งของโครงการสำรวจศึกษาพระพุทธรูปศิลปกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ฝั่งทะเลอันดามัน), 1-4 ; สำนักงานศึกษาธิการ, ประวัติวัดจังหวัดพังงา, 64-75 ; ปรีชา นุ่นสุข, รายงานการวิจัยเรื่องการศึกษาวิจัยแหล่งโบราณคดีในภาคใต้ของประเทศไทย, 588-589 ; อาณัติ บำรุงวงศ์ และอนงค์ หนูแป้น, บรรณธิการ, 247 โบราณสถานภาคใต้ที่ขึ้นทะเบียนแล้วและข้อมูลหลักฐานใหม่ทางโบราณคดี, 98 ; “เรื่องจัดการศึกษาและการคณะสงฆ์ ร.ศ.118,” 2442, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/10, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องบัญชีคณะและโรงเรียนมหมณฑลภูเก็ต ต้น ร.ศ.119,” 2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/51, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องมณฑลภูเก็ต,” 20 มกราคม 2446-17 พฤษภาคม 2453, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/52, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “แจ้งความกระทรวงธรรมการ แผนกกรมศึกษาธิการ เรื่องเรียโรสร้างโรงเรียนที่วัดมงคลสุทธาวาสเมืองพังงา” ราชกิจจานุเบกษา 2464 เล่ม .29, ตอน 0ง (2 มีนาคม 2455): 2712

ขนาดเล็ก ประดับลวดลายปูนปั้น ตกแต่งและเขียนลวดลายด้วยสีเช่นเดียวกับฐานของพระพุทธรูป
ประธานและพระพุทธรูปบริวาร โดยประดิษฐานอยู่ด้านหน้ากลุ่มพระประธานและพระบริวารอีก
จำนวน 4 องค์ และตรงกลางด้านหน้าเป็นฐานพระพุทธรูปไสยาสน์อีก 1 องค์ แต่ปัจจุบันชำรุดสูญ
หาย นอกจากนี้ภายในวัดมีหอฉัน โรงครัว กุฏิและหอรบซัง

ภาพที่ 116 อุโบสถวัดมงคลสุทธาวาส

1.4.1.8 วัดประชุมโยธี²³⁷

ที่ตั้ง บ้านควน ตำบลท้ายช้าง อำเภอเมืองพังงา จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างขึ้นในปีพ.ศ. 2392 เดิมชื่อวัดควน เพราะตั้งอยู่บนเนินติดกับภูเขา ก่อนหน้าที่จะ
เป็นวัดนั้นเดิมเป็นที่พำนักพระสงฆ์ ต่อมาได้สร้างกุฏิและสถานที่ฟังธรรมเพิ่มขึ้นจนกลายเป็นสำนักสงฆ์ ต่อมา
พระมาจำพรรษาและชาวบ้านมีความเลื่อมใสบำรุงพุทธศาสนาจึงกลายเป็นวัด เจ้าจอมยี่สุน ณ นคร ซึ่งเป็นธิดาคณโฑ
ของพระยาบริรักษ์ภูธร (แสง ณ นคร) ได้สาราขการจากเจ้าจอมในรัชกาลที่ 3 ออกมาอยู่ที่พังงา ทราบว่าสำนักสงฆ์
วัดควนปฏิบัติเคร่งครัดมีผู้คนนับถือมาก ท่านมาทำบุญเกิดศรัทธาจึงเป็นผู้อุปถัมภ์บำรุงวัด ก่อสร้างอาคาร
เสนาสนะกึ่งถาวร มีการผูกพัทธสีมาโดยตัวโบสถ์เป็นเสาไม้แก่นเครื่องบนเป็นไม้แก่น หลังคามุง

²³⁷สำนักงานศึกษาธิการ, **ประวัติวัดจังหวัดพังงา**, 10-23; “เรื่องบัญชีคณะและโรงเรียนมนตลภูเก็ต ต้น ร.ศ.119,”
2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/51, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ; **รายงานทะเบียนวัด
จังหวัดพังงา**, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.50amfth.org/userfiles/file/News/Thai%20temple%20name%20list/south/Phangnga.pdf>

ในช่วงปีพ.ศ. 2448 - 2463 เริ่มสร้างอุโบสถเปลี่ยนเสาไม้เป็นเสาปูนก่ออิฐ ไม้เครื่องชั้นบนใช้ไม้แก่นลิ้น หลังคามุงสังกะสีลูกฟูก ก่อกำแพงโดยรอบอุโบสถสูง 1.20 เมตร มีแผ่นทองเหลืองจารึกนามผู้สร้างว่า หลวงภักดี แม่เขี้ยว ก่อกำแพงโบสถ์วัดประชุมโยธี เมืองพังงา ร.ศ. 127 ในช่วงนี้ได้เปลี่ยนนามวัดเป็นวัดประชุมโยธี เพราะยังถูกใช้เป็นที่ตั้งน้ำพระพิพัฒน์สัตยาแทนวัดประพาสประจิมเขตเดิม (ปัจจุบัน คือ วัดสราภิมุข)

วัดได้ก่อสร้างอุโบสถใหม่และได้รับวิสุงคามสีมาในปีพ.ศ. 2511 ทั้งนี้วัดประชุมโยธีได้รับประกาศเป็นพระอารามหลวง ชั้นตรี ชนิดสามัญ ตั้งแต่วันที่ 13 สิงหาคม พ.ศ. 2525

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถสร้างปีพ.ศ. 2509 มีช่อฟ้าใบระกา หางหงส์ ช่องหน้าต่างระหว่างเสาแต่ละต้น หน้าบันรูปพระนารายณ์ทรงสุบรรณ หลังคาทรงจั่ว 3 ชั้นซ้อนกัน มีซุ้มโอบโอบรอบนอกอุโบสถ ได้รับวิสุงคามสีมาในปีพ.ศ. 2511 ภายในวัดอาคารพิพิธภัณฑสถานของวัดมี 2 ชั้น ส่วนหน้าบันของอาคารมีการประดับด้วยเครื่องถ้วยเงินเก็บรวบรวมโบราณวัตถุของจังหวัดพังงา มีศาลาที่สร้างในปีพ.ศ. 2484 นอกจากนี้มีโรงครัว หอฉันและกุฏิ

ภาพที่ 117 อุโบสถวัดประชุมโยธี

1.4.1.9 วัดทักษิณาวาส²³⁸

ที่ตั้ง บ้านขยาค่าย ตำบลท้ายช้าง อำเภอเมืองพังงา จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างราวปีพ.ศ. 2407 โดยพระยาบริรักษ์ภูธร (ข้า ณ นคร) เดิมเรียกว่า วัดใต้ควน เพราะที่ตั้งวัดอยู่ในที่ต่ำของควนดินซึ่งถนนเพชรเกษมตัดผ่าน อยู่หน้าสถานีตำรวจภูธรปัจจุบัน เมื่อก่อนเรียกว่า หัวควนสูง วัดนี้จึงได้นำมาว่าวัดใต้ควน มีการระบุในรายงานการจัดการศึกษาและการคณะสงฆ์มณฑลภูเก็ต ในปีพ.ศ. 2442 ถึงวัดนี้ว่าเป็นวัดที่มีเจ้าอาธิการ (อิน) เป็นเจ้าอาวาส การศึกษาเจริญก้าวหน้ามากกว่าวัดอื่น ๆ ในเมืองพังงาในช่วงเวลาเดียวกัน มีการตั้งโรงเรียนภายในวัด ต่อมาในปีพ.ศ. 2482 ได้เปลี่ยนชื่อวัดเป็นวัดทักษิณาวาส วัดได้รับวิสุงคามสีมาในปีพ.ศ. 2531

ลักษณะศิลปกรรม ศาลาการเปรียญสร้างพ.ศ. 2496 และพ.ศ. 2516 อย่างละหลัง พระพุทธรูปประธานเป็นพระพุทธรูปสำริดสมัยอยุธยาพระเพลากว้าง 7.5 นิ้ว

ภาพที่ 118 บริเวณวัดทักษิณาวาส

²³⁸“เรื่องจัดการศึกษาและการคณะสงฆ์ร.ศ.118,” 2442, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/10, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; สำนักงานศึกษาธิการ, **ประวัติวัดจังหวัดพังงา**, 76-82 ; กรมการศาสนา, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร**, เล่ม 17, 260 ; “เรื่องบัญชีคณะและโรงเรียนมณฑลภูเก็ต ต้น ร.ศ.119,” 2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/51, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; **รายงานทะเบียนวัดจังหวัดพังงา**, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.50amfth.org/userfiles/file/News/Thai%20temple%20name%20list/south/Phangnga.pdf>.

14.1.10 วัดอรัญญิกาวาส²³⁹

ที่ตั้ง หมู่ 7 บ้านผล ตำบลสนบปริง อำเภอเมืองพังงา จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างขึ้นในปีพ.ศ. 2417 โดยพระโธ ได้มาปกครองวัดเป็นรูปแรกและนำชาวบ้านสร้างวัดมาแต่เดิมเรียกว่าวัดผล ได้เปลี่ยนชื่อเป็นวัดอรัญญิกาวาสในปีพ.ศ. 2483 ต่อมาได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ 2 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2538

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถโครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก มุงสังกะสี มีซุ้มใบเสมาล้อมรอบอุโบสถ นอกจากนี้ภายในวัดมีศาลาการเปรียญ กุฏิ

ภาพที่ 119 อุโบสถวัดอรัญญิกาวาส

²³⁹กรมการศาสนา, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร**, เล่ม 17, 317 ; “เรื่องรายงานตรวจจัดการคณะกรรมการพระศาสนาและการศึกษาในมณฑลภูเก็ต ของนายตีมหานุนายก ผู้อำนวยการเก่า ร.ศ.119,” 2442-2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/50, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องบัญชีคณะและโรงเรียนมณฑลภูเก็ต ต้น ร.ศ.119,” 2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/51, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; รายงานทะเบียนวัดจังหวัดพังงา, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.50amfth.org/userfiles/file/News/Thai%20temple%20name%20list/south/Phangnga.pdf>.

1.4.1.11 วัดปัจจันตคาม²⁴⁰

ที่ตั้ง หมู่ 1 บ้านทุ่งคาโงก ตำบลทุ่งคาโงก อำเภอเมืองพังงา จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างขึ้นในปีพ.ศ. 2418 เดิมมีชื่อว่าวัดทุ่งคาโงกหรือวัดทุ่งคาชะโงก เพราะมีทุ่งหญ้าคาขึ้นมากมายตามเนินเขาและริมคลอง ซึ่งที่ตั้งวัดมีลักษณะชะโงกลงไปในคลอง ต่อมาในปีพ.ศ. 2483 ได้เปลี่ยนชื่อเป็นวัดปัจจันตคาม ได้รับวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ 15 มกราคม พ.ศ. 2557

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถ มีพระพุทธรูปทองเหลืองสร้างปีพ.ศ. 2520 และพระพุทธรูปยืนสูง 45 นิ้ว สร้างด้วยไม้เนื้อแข็ง กุฏิสงฆ์ หอฉัน มีพระประธานที่ศาลาการเปรียญพระเพลากว้าง 40 นิ้ว และศาลาการเปรียญ

ภาพที่ 120 อุโบสถวัดปัจจันตคาม

²⁴⁰กรมการศาสนา, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร**, เล่ม 17, 278-279; “เรื่องรายงานตรวจจัดการคณะกรรมการพระศาสนาและการศึกษาในมณฑลภูเก็ต ของนายติมหานุนายก ผู้อำนวยการเก่า ร.ศ.119,” 2442-2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/50, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ; “เรื่องบัญชีคณะและโรงเรียนมณฑลภูเก็ต ต้น ร.ศ.119,” 2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/51, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ; **รายงานทะเบียนวัดจังหวัดพังงา**, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.50amfth.org/userfiles/file/News/Thai%20temple%20name%20list/south/Phangnga.pdf>

1.4.1.12 วัดมงคลสถิต²⁴¹

ที่ตั้ง หมู่ 3 บ้านโนนไต้น ตำบลปากอ อำเภอเมืองพังงา จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างขึ้นในปีพ.ศ. 2420 โดยพระรุดงค์มาพำนัก แล้วชาวบ้านได้สร้างวัดขึ้นเรียกว่า วัดโนนไต้น ได้เปลี่ยนชื่อเป็นวัดมงคลสถิตในปีพ.ศ. 2486 และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อปีพ.ศ. 2519

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถโครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก มีหน้าต่างกระจกใสโดยรอบ นอกจากนี้ ภายในวัดมีศาลาการเปรียญและกุฏิ

ภาพที่ 121 อุโบสถวัดมงคลสถิต

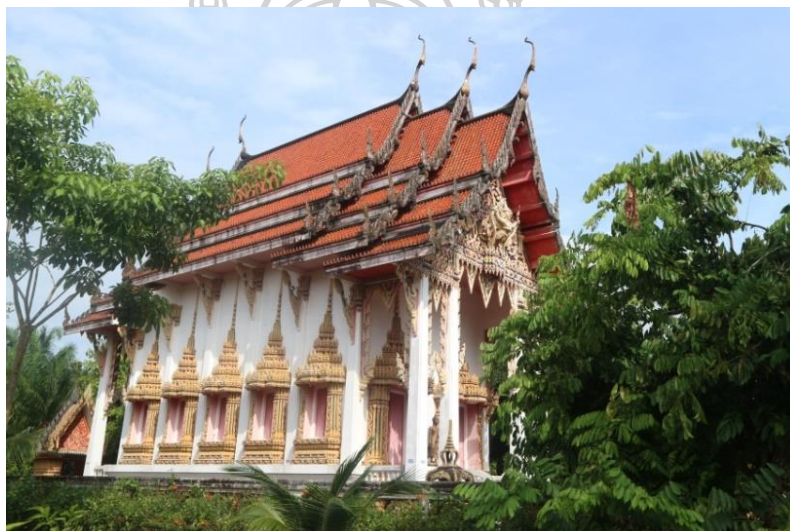
²⁴¹กรมการศาสนา, *ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร*, เล่ม 17, 285 ; สำนักงานศึกษาธิการ, *ประวัติวัดจังหวัดพังงา*, 96 ; “เรื่องบัญชีคณะและโรงเรียนมณฑลภูเก็ต ต้น ร.ศ.119,” 2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/51, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; รายงานทะเบียนวัดจังหวัดพังงา, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.50amfh.org/userfiles/file/News/Thai%20temple%20name%20list/south/Phangnga.pdf>

1.4.1.13 วัดโคกสวาย²⁴²

ที่ตั้ง หมู่ 3 บ้านโคกเจริญ ตำบลโคกเจริญ อำเภอทับปุด จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างวัดราวปีพ.ศ. 2420 เดิมเรียกวัดโคกขวย มีเจ้าอาวาสรูปแรก คือ พ่อท่านรักษ์ มาพำนักใต้ต้นตะเคียนขวยเป็นที่พักสงฆ์ ต่อมาชาวบ้านนำโดยนายเถื่อน - นางทรัพย์ ณ ตะกั่วทุ่ง ได้นิมนต์ พ่อท่านรักษ์ให้จำพรรษาในสถานที่นี้และร่วมกันสร้างวัดตั้งชื่อตามต้นตะเคียนขวยว่า วัดโคกขวย ได้มีการตั้งโรงเรียนระดับมูลศึกษาในพ.ศ. 2453 ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อวัดเป็นวัดโคกสวาย ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา ในปีพ.ศ. 2538

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถสร้างตามแบบไทยประเพณี มีพระพุทธรูปประธานและ พระอัครสาวกสร้างขึ้นในปีพ.ศ. 2455

ภาพที่ 122 อุโบสถวัดโคกสวาย

²⁴²กรมการศาสนา, *ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร*, เล่ม 17, 249 ; สำนักงานศึกษาธิการ, *ประวัติวัดจังหวัดพังงา*, 199 ; “เรื่องเมืองพังงา (ร.ร.วัดศรีท้าวธรรม, ร.ร.วัดต้นโพธิ์, ร.ร.วัดโคกขวย),” 12-14 กันยายน 2453, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.5/20, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; *รายงานทะเบียนวัดจังหวัดพังงา*, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.50amfh.org/userfiles/file/News/Thai%20temple%20name%20list/south/Phangnga.pdf>

14.1.14 วัดคีรีวงก์²⁴³

ที่ตั้ง หมู่ 2 บ้านถ้ำทองกลาง ถนนเพชรเกษม ตำบลถ้ำทองกลาง อำเภอทับปุด จังหวัดพังงา
 ประวัติ สร้างราวปีพ.ศ. 2430 เดิมชื่อวัดถ้ำทองกลาง ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อวัดเป็นวัดคีรีวงก์ในปี
 พ.ศ. 2486 มีการเปิดโรงเรียนราษฎร์บำรุงที่วัดถ้ำทองกลางในปีพ.ศ. 2455 และวัดถูกทิ้งร้างในปีพ.ศ. 2496
 ต่อมาทางคณะสงฆ์ได้จัดตั้งสำนักสงฆ์ถ้ำโกบขึ้นในปีพ.ศ. 2497 และได้ย้ายเสนาสนะมาตั้งในบริเวณปัจจุบัน ติดต่อกับ
 ถนนเพชรเกษม เพื่อความสะดวกในการคมนาคม

ลักษณะศิลปกรรม ด้านหน้าถ้ำมีศาลา พระพุทธรูปและกุฏิ เมื่อเดินผ่านเข้าไปในช่องเขา จะพบ
 ลานโถงโล่งมีภูเขาล้อมรอบและมีการประดิษฐานพระพุทธรูป

ภาพที่ 123 บริเวณวัดคีรีวงก์

²⁴³กรมการศาสนา, *ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร*, เล่ม 17, 248 ; สำนักงานศึกษาธิการ, *ประวัติวัดจังหวัดพังงา*, 204 ; “เรื่องบัญชีคณะและโรงเรียนมณฑลภูเก็ต ต้น ร.ศ.119,” 2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ. 12/51, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; รายงานทะเบียนวัดจังหวัดพังงา, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.50amfh.org/userfiles/file/News/Thai%20temple%20name%20list/south/Phangnga.pdf> ; *แจ้งความกระทรวงธรรมการ แผนกรมศึกษาธิการ เรื่อง บำรุงโรงเรียนและตั้งโรงเรียน ขึ้นในมณฑลภูเก็ต และมณฑลชุมพร*, เข้าถึงเมื่อ 26 มีนาคม 2564, เข้าถึงได้จาก <http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2455/D/666.PDF>

1.4.1.15 วัดนิโครธาราม²⁴⁴

ที่ตั้ง หมู่ 1 บ้านไทรเลียบ ตำบลทับปุด อำเภอทับปุด จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างวัดราวปีพ.ศ. 2435 โดยหลวงพ่อพรหมซึ่งท่านได้จุดธูปมาถึงอำเภอทับปุดเห็นว่าบริเวณนี้ยังไม่มีวัด ทั้งยังห่างไกลจากวัดอื่น เช่น วัดโคกสวาย ตำบลโคกเจริญ หลวงพ่อพรหมจึงเริ่มสร้างวัดแห่งนี้ โดยได้รับความช่วยเหลือจากนายทิม อารีการ กำนันตำบลทับปุดและนายดาว เดิมเรียกว่าสำนักสงฆ์วัดโพธิ์ ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นวัดไทรเลียบ มีการตั้งโรงเรียนในวัดตั้งแต่ปีพ.ศ. 2453 วัดได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาในปีพ.ศ. 2477 และในปีพ.ศ. 2483 ได้เปลี่ยนชื่อวัดเป็นวัดนิโครธาราม

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถกว้าง 10 เมตร ยาว 20 เมตร สร้างพ.ศ. 2508 มีพระประธานในพระอุโบสถ 3 องค์และพระปางห้ามญาติ สร้างด้วยไม้ โดยหลวงพ่อพรหมเจ้าอาวาสรูปแรกเป็นผู้สร้างและมีอนุสาวรีย์หลวงพ่อพรหม ปัจจุบัน (พ.ศ. 2563) อุโบสถอยู่ระหว่างการบูรณะ นอกจากนี้มีมีศาลาการเปรียญ กุฏิสงฆ์และหอฉัน

ภาพที่ 124 อุโบสถวัดนิโครธาราม ในระหว่างการบูรณะในพ.ศ. 2563

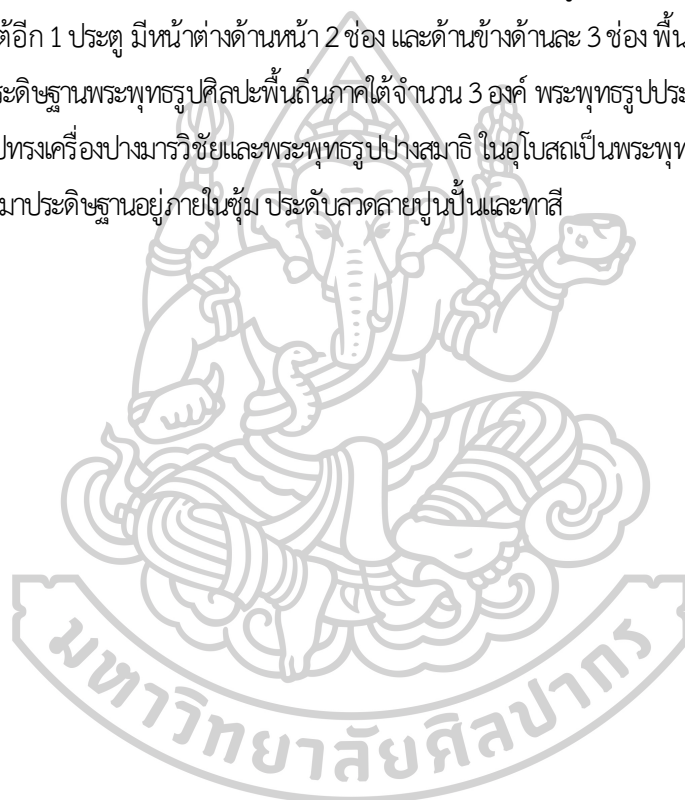
²⁴⁴ กรมการศาสนา, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร**, เล่ม 17, 268-269 ; สำนักงานศึกษาธิการ, **ประวัติวัดจังหวัดพังงา**, 198 ; “เรื่องโรงเรียนตัวอย่างฆนทลภูเก็ตและเปิดโรงเรียนในแขวงพังงา เพิ่ม 4 โรงเรียน,” 12-29 กันยายน 2453, เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.5/25, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; **รายงานทะเบียนวัดจังหวัดพังงา**, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.50amfih.org/userfiles/file/News/Thai%20temple%20name%20list/south/Phangnga.pdf>

1.4.1.16 วัดไตรรัตนาร²⁴⁵

ที่ตั้ง หมู่ 2 บ้านบางทราย ตำบลถ้ำ อำเภอดงตาล จังหวัดพิจิตร

ประวัติ สร้างปีพ.ศ. 2438 โดยหลวงพ่อบ้าน สุวณฺโณ เป็นผู้ริเริ่ม เดิมชื่อว่าวัดบางชายหรือวัดบางทราย ในปีพ.ศ. 2472 มีการขอพระราชทานที่วิสุงคามสีมาให้วัด ต่อมาวัดได้เปลี่ยนชื่อเป็นวัดไตรรัตนารในปีพ.ศ. 2486 พื้นที่ตั้งวัดเป็นที่ราบเนินดินเป็นชั้น ๆ มีลำธารไหลผ่านเป็นเขตวัด ต่อมาในปีพ.ศ.2538 ได้มีการบูรณะปรับปรุงอุโบสถที่ทรุดโทรมลง

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถมีผนังสีเหลืองพื้นผิว เดิมหลังคาเป็นโครงสร้างไม้มุงกระเบื้อง ภายหลังการบูรณะในปีพ.ศ.2538 มีลักษณะเป็นอาคารขนาด 5 ช่วงเสา มีทางเข้าออกอยู่ด้านหน้าตรงกลาง 1 ประตูและด้านหลังอุโบสถด้านทิศใต้อีก 1 ประตู มีหน้าต่างด้านหน้า 2 ช่อง และด้านข้างด้านละ 3 ช่อง พื้นปูด้วยหินอ่อนแบบปัจจุบัน ภายในอุโบสถประดิษฐานพระพุทธรูปศิลปะพื้นถิ่นภาคใต้จำนวน 3 องค์ พระพุทธรูปประธานแสดงปางมารวิชัยขนาดด้วยพระพุทธรูปทรงเครื่องปางมารวิชัยและพระพุทธรูปปางสมาธิ ในอุโบสถเป็นพระพุทธรูปปูนปั้น โดยรอบอุโบสถทั้ง 8 ทิศ มีใบเสมาประดิษฐานอยู่ในซุ้ม ประดับลวดลายปูนปั้นและทาสี

²⁴⁵กรมการศาสนา, *ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร*, เล่ม 17, 258-259 ; กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร, *รายงานการสำรวจศึกษาพระพุทธรูปศิลปกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ วัดไตรรัตนาร บ้านบางทราย หมู่ที่ 2 ตำบลถ้ำ อำเภอดงตาล จังหวัดพิจิตร*, (ม.ป.ท., 2558, เป็นส่วนหนึ่งของโครงการสำรวจศึกษาพระพุทธรูปศิลปกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ฝั่งทะเลอันดามัน), 1-4 ; “เรื่องบัญชีคณะและโรงเรียนมณฑลภูเก็ต ต้น ร.ศ.119,” 2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/51, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องพระราชทานที่วิสุงคามสีมา จังหวัดพิจิตร,” 2 กรกฎาคม 2469-10 มกราคม 2472, เอกสารกรมราชเลขาธิการ เอกสารรัชกาลที่ 7 กระทรวงศึกษาธิการ, ศ.16/13, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; *รายงานทะเบียนวัดจังหวัดพิจิตร*, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.50amfh.org/userfiles/file/News/Thai%20temple%20name%20list/south/Phangnga.pdf>

ภาพที่ 125 ด้านหน้าอุโบสถวัดไตรรัตนาร
 ที่มา กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร, รายงานการสำรวจศึกษาพระพุทธรูป
 ศิลปกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ วัดไตรรัตนาร บ้านบางทราย หมู่ที่ 2 ตำบลถ้ำ อำเภอดำรงวิทยาร จังหวัดพังงา, (ม.ป.ท.,
 2558), 6.

1.4.1.17 วัดนากลาง²⁴⁶

ที่ตั้ง หมู่ 1 บ้านหล่อยุง ตำบลหล่อยุง อำเภอดำรงวิทยาร จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างในปีพ.ศ. 2449 เดิมชื่อวัดหล่อยุง ได้รับวิสุงคามสีมาในปีพ.ศ. 2476 และได้
 เปลี่ยนชื่อเป็นวัดนากลาง ในปีพ.ศ. 2483 มีโรงเรียนประถมศึกษาของหน่วยราชการตั้งอยู่ในวัด

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถกว้าง 9 เมตร ยาว 16 เมตร โครงสร้างก่ออิฐเส้าไม้ ศาลาการเปรียญ
 กว้าง 11 เมตร ยาว 19 เมตร โครงสร้างเสาคอนกรีตเครื่องบนเป็นไม้ กุฏิสงฆ์มีโครงสร้างเป็นอาคารไม้ทั้งหมด

²⁴⁶กรมการศาสนา, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร**, เล่ม 17, 262 ; “เรื่องรายงานตรวจจัดการคณะกรรมการพระศาสนาและ
 การศึกษาในมณฑลภูเก็ต ของนายตีมหานุนายก ผู้อำนวยการเก่า ร.ศ.119,” 2442-2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5
 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/50, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องบัญชีคณะและโรงเรียนมณฑลภูเก็ต ต้น ร.ศ.119,” 2443, เอกสาร
 กรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/51, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; รายงานทะเบียนวัดจังหวัดพังงา,
 เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.50amfih.org/userfiles/file/News/Thai%20temple%20name%20list/south/Phangnga.pdf>

ภาพที่ 126 อุโบสถวัดนากลาง

14.1.18 วัดบางเสียด²⁴⁷

ที่ตั้ง เลขที่ 106 หมู่ 4 บ้านบางเสียด ตำบลบางเตย อำเภอเมืองพังงา จังหวัดพังงา

ประวัติ เนื่องจากมีต้นสีเสียดขึ้นริมธารชาวบ้านจึงเรียกหมู่บ้านว่าบ้านบางสีเสียด ชาวบ้านเรียกสั้น ๆ จึงกลายเป็น บ้านบางเสียด เมื่อพระรูดงค์มาพักอาศัยบริเวณนี้ท่ามกลางหมู่บ้านบางเสียด มีบ้านเรือนราษฎรเรียงรายอยู่ห่าง ๆ สะดวกในการบิณฑบาต ชาวบ้านอุปลัมภ์และได้สร้างที่พักถวายพร้อมกับนิมนต์ให้พระรูดงค์จำพรรษา ทำให้ที่แห่งนี้กลายเป็นวัดตั้งแต่พ.ศ. 2415 ต่อมาได้เคลื่อนย้ายจากที่เดิมมาสร้างใหม่ทางด้านทิศตะวันตกและที่ดินติดกับที่เดิมซึ่งชาวบ้านเรียกสถานที่เดิมว่า วัดเก่าหรือวัดนอก ส่วนวัดที่สร้างขึ้นใหม่ปีพ.ศ. 2440 ต่อมาได้มีการสร้างโรงเรียนในวัดปีพ.ศ. 2454

วัดได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาในช่วงปีพ.ศ. 2464 - 2468 และได้ผูกพัทธสีมาในพ.ศ. 2470 ต่อมามีการสำรวจเพื่อขึ้นทะเบียนโบราณสถานโดยสำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากรในพ.ศ. 2554 และพ.ศ. 2558 ซึ่งในพ.ศ. 2558 สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต ได้ดำเนินการบูรณะและอนุรักษ์อาคารอุโบสถทั้งหลังและประกาศขึ้นทะเบียนอุโบสถหลังเก่าของวัดเป็นโบราณสถานประกาศในราชกิจจานุเบกษาปีพ.ศ. 2561

²⁴⁷กรมการศาสนา, **ประวัติวัดที่วราชอาณาจักร**, เล่ม 17, 272-273; สำนักงานศึกษาธิการ, สำนักงานศึกษาธิการ, **ประวัติวัดจังหวัดพังงา**, 94-95; กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร, **รายงานสำรวจขึ้นทะเบียนโบราณสถานวัดบางเสียด**, (ม.ป.ท., 2558), 1-6; “เรื่องบัญชีคณะและโรงเรียนมณฑลภูเก็ต ต้น ร.ศ.119,” 2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/51, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ; “เรื่องโรงเรียนแลการเล่าเรียน มณฑลภูเก็ต,” 17 กันยายน 2453-27 กันยายน 2465, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงศึกษาธิการ, ศ.9/18, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ; **รายงานทะเบียนวัดจังหวัดพังงา**, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.50amfih.org/userfiles/file/News/Thai%20temple%20name%20list/south/Phangnga.pdf>

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถภายในวัดมี 2 แห่ง คือ อุโบสถเก่าและอุโบสถใหม่ อุโบสถหลังเก่าที่ขึ้นทะเบียนโบราณสถานมีขนาดกว้าง 11 เมตร ยาว 16 เมตร โครงสร้างก่ออิฐถือปูนขนาดยาว 15.8 เมตร กว้าง 9.00 เมตร สูง 1.20 เมตร ก่อผนังเตี้ยโดยรอบ พระประธานหล่อโลหะปางมารวิชัยลงรักปิดทอง พระพุทธรูปทองเหลืององค์หนึ่ง พระเพลาแก้ว 93 เซนติเมตร ปางมารวิชัย พระพุทธรูปทองคำ 3 องค์ พระพุทธรูปเงิน 1 องค์ เสาก่ออิฐสอปูน หัวเสาไม้บัวปูนปั้นและมีปูนปั้นประดับเป็นรูปใบไม้ มีลวดบัวล่างรองรับทั้งสี่ด้าน พื้นอุโบสถขัดมัน หันพระพักตร์ไปทางหน้าอุโบสถด้านทิศตะวันออก ประดิษฐานบนฐานชุกชีก่ออิฐสอปูนซึ่งมีลวดบัวปูนปั้นรอบฐาน หลังคามุงด้วยกระเบื้องดินเผา หน้าบันกั้นด้วยไม้ไม่มีลวดลาย นอกจากนี้ภายในอาคารยังมีลูกนิมิตซึ่งเป็นหินจากธรรมชาติ ประดิษฐานบริเวณหน้าพระประธาน รอบอุโบสถมีใบเสมาล้อมรอบ ศาลาการเปรียญสร้างพ.ศ. 2521 กุฏิสงฆ์ โรงครัว หอฉัน

ภาพที่ 127 โบราณสถานวัดบางเสียด (อุโบสถหลังเก่า)

1.4.1.19 วัดประชุมศึกษา²⁴⁸

ที่ตั้ง หมู่ 1 ตำบลทุ่งมะพร้าว อำเภอยะหริ่ง จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างขึ้นในปีพ.ศ. 2443 โดยพระยารัษฎานุประดิษฐ์ เทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตได้มอบหมายให้หลวงพ่อแดง เจ้าอาวาสวัดสุวรรณภิกษาช่วยดำเนินการสร้างวัดขึ้นใหม่ที่ตำบลทุ่งมะพร้าว เพราะราษฎรตำบลทุ่งมะพร้าวนั้นต้องเดินทางไปทำบุญที่วัดทุ่งมะพร้าว (ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นวัดหาดทรายสมบูรณ์) ที่อยู่ห่างออกไป การคมนาคมลำบากต้องบุกป่าฝ่าดงขึ้นเขาลงห้วย วัดใหม่ที่สร้างขึ้นให้นามว่า วัดทุ่งมะพร้าว ส่วนวัดทุ่งมะพร้าวที่มีอยู่เดิมได้เปลี่ยนชื่อเป็นวัดหาดทรายสมบูรณ์ไปก่อนหน้า หลวงพ่อแดงได้เริ่มดำเนินการสร้างที่พำนักสงฆ์

ในปีพ.ศ. 2455 ท่านได้เปิดโรงเรียนวัดขึ้นและได้เปลี่ยนชื่อวัดทุ่งมะพร้าวเป็นวัดประชุมศึกษา เพราะได้มีการจัดการศึกษาให้มีโรงเรียนประถมศึกษาขึ้นที่วัดแห่งนี้ ต่อมาได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา ในปีพ.ศ. 2469 และได้ขยายโรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นไปสร้างอาคารเรียนเพิ่ม

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถกว้าง 13 เมตร ยาว 15.50 เมตร สร้างพ.ศ. 2473 โครงสร้างคอนกรีต ศาลาการเปรียญ วิหาร หอสดมภ์ กุฏิสงฆ์

ภาพที่ 128 อุโบสถวัดประชุมศึกษา

²⁴⁸“เรื่องใบบ่อยขอพระราชทานที่วิสุงคามสีมา รายนามที่แยกไม่ออก,” 2 มกราคม 2468-30 กรกฎาคม 2475, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 7 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.7 ศ.16/3, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องพระราชทานที่วิสุงคามสีมา จังหวัดพังงา,” 2 กรกฎาคม 2469-10 มกราคม 2472, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 7 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.7 ศ.16/13, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; กรมการศาสนา, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร**, เล่ม 17, 276-277 ; สำนักงานศึกษาธิการ, **ประวัติวัดจังหวัดพังงา**, 218-219 ; **รายงานทะเบียนวัดจังหวัดพังงา**, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.50amfih.org/userfiles/file/News/Thai%20temple%20name%20list/south/Phangnga.pdf>

1.4.1.20 วัดลาก็ (วัดข้างนอน)²⁴⁹

ที่ตั้ง หมู่ 2 บ้านทรายขาว ตำบลลาก็ อำเภอท้ายเหมือง จังหวัดพังงา

ประวัติ หลวงพ่อพวยได้มาตั้งที่พัทสงฆ์บริเวณนี้ราวพ.ศ. 2444 เรียกว่าวัดทรายขาว ตั้งมาได้ 5 ปี ต่อมาผู้มีหญิงสูงอายุชื่อนางเข็ม แซ่เจี๋ย เป็นมารดาของเจ้าของเหมืองแร่ตีนเป็ด คือ นายสิวซุง แซ่เจี๋ย เปิดทำแร่ต่อบุกในหมู่ 2 ตำบลลาก็ อำเภอท้ายเหมือง จังหวัดพังงาได้มอบที่ดินเพื่อสร้างวัด ณ ที่แห่งใหม่ เนื่องจากที่วัดเดิมอยู่ในที่ลุ่มและการเดินทางไปทำบุญทำไม้สะดวก ที่ใหม่นี้ตั้งอยู่ใกล้หมู่บ้านทางทิศเหนือของหนองน้ำใหญ่ ตรงข้ามกับที่ตั้งวัดทรายขาวเดิม ในการสร้างวัดชาวบ้านได้ร่วมกับกำนันแก้ว วสันต์ ร่วมกันถางป่า แล้วปลูกศาลาขึ้นเป็นที่พัทสงฆ์ แล้วนิมนต์หลวงพ่อยมาประจำที่วัดใหม่นี้และตั้งชื่อใหม่ว่าวัดข้างนอน อาจเกิดจากบริเวณที่ตั้งวัดมีหนองน้ำใหญ่เหมือนกับที่ข้างนอนและอยู่ใกล้หมู่บ้านข้างนอน ต่อมาปีพ.ศ. 2482 ได้เปลี่ยนชื่อเป็นวัดลาก็ เพราะเป็นลาก็ที่มีผู้บริจาคที่ดินสร้างวัด วัดแห่งนี้ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาในปีพ.ศ. 2538

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถทรงไทยประเพณีมีการประดับหลังคาด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ นอกจากนี้ภายในวัดมีศาลาการเปรียญและกุฏิ

ภาพที่ 129 อุโบสถวัดลาก็

²⁴⁹กรมการศาสนา, *ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร*, เล่ม 17, 296-297 ; สำนักงานศึกษาธิการ, *ประวัติวัดจังหวัดพังงา*, 247-250 ; รายงานทะเบียนวัดจังหวัดพังงา, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.50amf.org/userfiles/file/News/Thai%20temple%20name%20list/south/Phangnga.pdf>

14.1.21 วัดราษฎร์อุปถัมภ์²⁵⁰

ที่ตั้ง หมู่ 4 บ้านบางเหริ่ง ตำบลบางเหริ่ง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดพิจิตร

ประวัติ สร้างวัดราวปีพ.ศ. 2453 โดยพระครูเกตุ เจ้าคณะอำเภอบ้านโป่งเป็นผู้ริเริ่มสร้างวัดนี้ ร่วมกับนายถก ชลิกคำ กำนันบ้านบางเหริ่ง นายเจิม ทองเจิม ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 4 และนายรุ่ง ชลิกคำ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 1 นายแสง ทัดแก้ว ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 2 และนายวุ่น ชินวรรณ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 3 เพราะก่อนหน้านั้นชาวบ้านเมื่อจะทำบุญต้องเดินทางไปวัดโคกสวาย ตำบลโคกเจริญ ซึ่งห่างออกไป 6 กิโลเมตร หนทางกันดารอีกทั้งเมื่อมีคนเสียชีวิต พระสงฆ์เดินทางมาสวดศพไปมาไม่สะดวก จึงพร้อมใจกันตั้งวัดขึ้นให้ชื่อว่า วัดบางเหริ่ง วัดได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาในปีพ.ศ. 2477 ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อใหม่เป็นวัดราษฎร์อุปถัมภ์ในปีพ.ศ. 2486

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถทรงไทยประเพณีมีการประดับหลังคาด้วยช่อฟ้า ใบระกาและหางหงส์ นอกจากนี้ภายในวัดมีเจดีย์ก่ออิฐปูนสูงประมาณ 3 เมตร กุฏิ หอฉันและศาลาการเปรียญ

ภาพที่ 130 อุโบสถวัดราษฎร์อุปถัมภ์

²⁵⁰กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร, เล่ม 17, 295-296 ; สำนักงานศึกษาธิการ, ประวัติวัดจังหวัดพิจิตร, 196-197 ; รายงานทะเบียนวัดจังหวัดพิจิตร, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.50amfth.org/userfiles/file/News/Thai%20temple%20name%20list/south/Phangnga.pdf>

14.1.22 วัดนิโครธคุณากร²⁵¹

ที่ตั้ง บ้านบ่อแสนไทรงาม ตำบลมะรุ่ย อำเภอทับปุด จังหวัดพังงา

ประวัติ มีการสร้างวัดก่อนปีพ.ศ. 2455 ที่มีการตั้งโรงเรียนราษฎรบำรุงภายในวัดเดิมชื่อวัดบ่อแสนไทรงาม ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของที่ตั้งวัดในปัจจุบัน หลวงพ่ออุปัชฌาย์เทือกเป็นผู้ริเริ่มสร้างขึ้นในที่ดินธรณีสงฆ์ปัจจุบัน เนื่องจากที่ตั้งวัดเดิมคับแคบ ในปีพ.ศ. 2460 ได้ย้ายที่ตั้งวัดมาอยู่ในบริเวณที่ตั้งวัดปัจจุบัน ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาในปีพ.ศ. 2465 ต่อมาในปีพ.ศ. 2486 ได้เปลี่ยนชื่อวัดใหม่เป็นวัดนิโครธคุณากร

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถกว้าง 10 เมตร ยาว 20 เมตร สร้างปีพ.ศ. 2500 โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กสร้างแทนอุโบสถเดิมที่สร้างในปีพ.ศ. 2463 ที่ชำรุด รอบอุโบสถมีแท่นใบเสมาล้อมรอบ ภายในวัดมีศาลาการเปรียญ หอฉัน กุฏิสงฆ์ ฌาปนสถานและมีการสร้างรูปจำลองหลวงพ่อบุชฌาย์เทือก เจ้าอาวาสองค์แรก

ภาพที่ 131 อุโบสถวัดนิโครธคุณากร

²⁵¹กรมการศาสนา, *ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร*, เล่ม 17, 267-268 ; สำนักงานศึกษาธิการ, *ประวัติวัดจังหวัดพังงา*, 200-202 ; *แจ้งความกระทรวงธรรมการ แผนกกรมศึกษาธิการ เรื่อง บำรุงโรงเรียนและตั้งโรงเรียน ขึ้นในมณฑลภูเก็ต และมณฑลชุมพร*, ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 29, ตอน 0ง (16 มิถุนายน 2455): 666-667 ; *รายงานทะเบียนวัดจังหวัดพังงา*, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.50amfth.org/userfiles/file/News/Thai%20temple%20name%20list/south/Phangnga.pdf>

1.4.1.23 วัดปัดติการาม²⁵²

ที่ตั้ง หมู่ 6 บ้านปะเต ตำบลท้ายเหมือง อำเภอย้ายเหมือง จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างขึ้นในปีพ.ศ. 2459 พระวงศ์เป็นผู้เริ่มสร้างวัด โดยมีนายนา ไม้แก้ว ได้บริจาคที่ดินเพื่อสร้างวัด เดิมเรียกว่า วัดปะเต ได้ย้ายวัดเก่าชื่อ วัดเหนือ ซึ่งเป็นวัดดั้งเดิมของหมู่บ้านปะเตมาตั้งใหม่ เนื่องจากเดินทางไปมาไม่สะดวก ทั้งยังห่างไกลหมู่บ้าน วัดที่สร้างขึ้นใหม่นี้อยู่ติดกับถนนเพชรเกษม เพื่อให้สะดวกต่อการเดินทางของผู้คน วัดได้เปลี่ยนชื่อวัดเป็นวัดปัดติการามในปีพ.ศ. 2482 และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาในปีพ.ศ. 2490

ลักษณะศิลปกรรม โบราณวัตถุของวัดมีพระพุทธรูปหล่อด้วยสำริด 1 องค์ ปัจจุบันเหลือเฉพาะส่วนเศียร สันนิษฐานว่าสร้างในสมัยอยุธยา นอกจากนี้มีอุโบสถทรงไทยประเพณีมีซุ้มใบเสมาล้อมรอบ นอกจากนี้มี หอน้ำและกุฏิสงฆ์

ภาพที่ 132 อุโบสถวัดปัดติการาม

²⁵²กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร, เล่ม 17, 280 ; สำนักงานศึกษาธิการ, ประวัติวัดจังหวัดพังงา, 220-221 ; รายงานทะเบียนวัดจังหวัดพังงา, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.50amfth.org/userfiles/file/News/Thai%20temple%20name%20list/south/Phangnga.pdf>

1.4.1.24 วัดไสเสียด²⁵³

ที่ตั้ง หมู่ 2 บ้านไสเสียด ตำบลบ่อแสน อำเภอบ้านลาด จังหวัดพะเยา

ประวัติ สร้างราวปีพ.ศ. 2467 เจ้าคณะอำเภอบ้านลาดในสมัยนั้นเห็นว่าควรตั้งวัดที่บ้านไสเสียด จึงได้ไปปรึกษากับชาวบ้าน ต่อมาชาวบ้านได้นิมนต์พ่อท่านหืด ปทุมโมที่เดิมจำพรรษาที่วัดโคกสวย ตำบลโคกเจริญ อำเภอบ้านลาด จังหวัดพะเยา มาเป็นเจ้าอาวาส ผู้ช่วยเหลือในการตั้งวัดในระยะแรกเริ่ม คือ นายลอย ทองนพ นายขาม ทองกมและนายเอียด ทองนพ เมื่อตั้งวัดเรียบร้อยแล้ว ชาวบ้านเรียกวัดแห่งนี้ว่าวัดโคกบก ตามต้นไม้ที่พบในบริเวณวัด คือ ต้นบก ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อวัดใหม่เป็นวัดไสเสียดตามชื่อหมู่บ้านว่าวัดไสเสียด ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา ในปีพ.ศ. 2519

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถทรงไทยประเพณี มีพระประธานในอุโบสถจำนวน 3 องค์ รอบอุโบสถมีซุ้มใบเสมาล้อมรอบ นอกจากนี้ภายในวัดมีรูปจำลองหลวงพ่หืด ปทุมโม อดีตเจ้าอาวาสรูปแรก โรงครัวและกุฏิ

ภาพที่ 133 อุโบสถวัดไสเสียด

²⁵³กรมการศาสนา, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร, เล่ม 17, 311-312 ; สำนักงานศึกษาธิการ, ประวัติวัดจังหวัดพะเยา, 203 ; “เรื่องบัญชีคณะและโรงเรียนมณฑลภูเก็จ ตัน ร.ศ.119,” 2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/51, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; รายงานทะเบียนวัดจังหวัดพะเยา, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.50amfth.org/userfiles/file/News/Thai%20temple%20name%20list/south/Phangnga.pdf>

1.4.1.25 วัดอินทนิล²⁵⁴

ที่ตั้ง หมู่ 6 บ้านอินทนิล ตำบลทุ่งมะพร้าว อำเภอยายเมือง จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างขึ้นในปีพ.ศ. 2468 ในเวลานั้นบ้านอินทนิลมีชาวบ้านอาศัยอยู่ประมาณ 20 ครัวเรือน มีนายทอง ลาโม เป็นผู้ใหญ่บ้าน นายทอง พร้อมด้วยชาวบ้านได้นิมนต์พระแบนจากวัดบางทราย อำเภอยายเมือง มาประจำสำนักสงฆ์ที่ชาวบ้านสร้างขึ้น เนื่องจากเดิมเวลาชาวบ้านจะทำบุญต้องเดินทางไกล ข้ามเขาข้ามน้ำ มีวัดที่ใกล้ที่สุด คือ วัดหาดทรายสมบูรณ์ ตำบลทุ่งมะพร้าว และวัดทุ่งมะพร้าว ตำบลทุ่งมะพร้าว ห่างออกไปวัดละ 6 กิโลเมตร จึงเกิดการสร้างวัดแห่งนี้ขึ้น

ลักษณะศิลปกรรม พระพุทธรูปองค์ใหญ่ สร้างเมื่อพ.ศ. 2476 ภายในบรรจุอัฐิหลวงพ่อดัง เจ้าอาวาสวัดสุวรรณवास พระพุทธรูปองค์นี้จึงเรียกกันว่าหลวงพ่อดัง นอกจากนี้มีวิหาร กุฏิและหอดฉัน

ภาพที่ 134 บริเวณวัดอินทนิล

²⁵⁴สำนักงานศึกษาธิการ, ประวัติวัดจังหวัดพังงา, 222 ; รายงานทะเบียนวัดจังหวัดพังงา, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.50amfih.org/userfiles/file/News/Thai%20temple%20name%20list/south/Phangnga.pdf>

1.4.1.26 วัดราษฎร์สโมสร²⁵⁵

ที่ตั้ง หมู่ 6 บ้านโตนดิน ตำบลถ้ำ อำเภอดงหลวง จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างในปีพ.ศ. 2469 โดยพระอธิการหิต พุทธรักษาโตและชาวบ้านได้สร้างวัดนี้ในที่ดินของนางล้น ทองวล เดิมมีชื่อว่าวัดโตนดินและได้เปลี่ยนเป็นชื่อวัดราษฎร์สโมสรในปีพ.ศ. 2486 วัดได้รับวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ. 2554

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถทรงไทยประเพณี มีการตกแต่งด้วยช่อฟ้า ใบระกาและหางหงส์ นอกจากนี้มีหอน้ำและกุฏิ

ภาพที่ 135 อุโบสถวัดราษฎร์สโมสร

²⁵⁵กรมการศาสนา, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร**, เล่ม 17, 294 ; “เรื่องบัญชีคณะและโรงเรียนฆนทลภูเก็ต ต้น ร.ศ.119,” 2443, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/51, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; รายงานทะเบียนวัดจังหวัดพังงา, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.50amfh.org/userfiles/file/News/Thai%20temple%20name%20list/south/Phangnga.pdf>

1.4.1.27 วัดนิคมสโมสร²⁵⁶

ที่ตั้ง หมู่ 8 บ้านบางคลี ตำบลนาเตย อำเภอท้ายเหมือง จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างขึ้นราวปีพ.ศ. 2356 ชาวบ้านเรียกกันว่าวัดบางคลี เพราะตั้งอยู่ในพื้นที่บ้านบางคลี ในพ.ศ. 2454 มีการสร้างโรงเรียนภายในวัด โดยพื้นที่วัดเดิมตั้งอยู่ใกล้คู้้งน้ำ ทำให้ถูกน้ำเซาะตลิ่งพังอยู่เสมอ จึงได้ย้ายที่วัดมาตั้งใหม่ติดกับถนนเพชรเกษม เพื่อให้ใกล้กับทางสัญจรและได้เปลี่ยนชื่อวัดใหม่เป็นวัดนิคมสโมสร ในพ.ศ. 2486 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาในปีพ.ศ. 2497

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถทรงไทยประเพณี มีซุ้มใบเสมาล้อมรอบ นอกจากนี้มี ศาลาการเปรียญ หอระฆัง หอฉันและกุฏิ

ภาพที่ 136 อุโบสถวัดนิคมสโมสร

²⁵⁶กรมการศาสนา, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร**, เล่ม 17, 266-267 ; สำนักงานศึกษาธิการ, **ประวัติวัดจังหวัดพังงา**, 242-243 ; “เรื่องโรงเรียนแลการเล่าเรียน มณฑลภูเก็ต,” 17 กันยายน 2453-27 กันยายน 2465, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงศึกษาธิการ, ศ.9/18, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; **รายงานทะเบียนวัดจังหวัดพังงา**, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.50amfth.org/userfiles/file/News/Thai%20temple%20name%20list/south/Phangnga.pdf>

ภาพที่ 137 พระพุทธรูปศิลปะทวารวดีที่ประดิษฐานที่ศาลาใกล้กับมรุเณศพ ที่ฐานพระพุทธรูประบุ
ปีพ.ศ. 2471

1.4.1.28 วัดหลักแก่น²⁵⁷

ที่ตั้ง หมู่ 1 บ้านลำแก่น ตำบลลำแก่น อำเภอยะหริ่ง จังหวัดพังงา

ประวัติ ก่อตั้งโดยพระเนียม กตปุญโญ ในปีพ.ศ. 2472 พร้อมด้วยชาวบ้านบ้านลำแก่น มีชื่อว่า วัดลำรุ เดิมวัดห่างจากถนนเพชรเกษม ประมาณ 1 กิโลเมตรและห่างไกลชุมชน ทำให้ชาวบ้านมาทำบุญไม่สะดวก ต่อมาท่านเจ้าคุณสุทัศน์ธรรมคุณ เจ้าคณะจังหวัดพังงาในสมัยนั้นได้เดินทางมาเยี่ยมวัดและเห็นควรให้ย้ายที่วัด ให้ใกล้ถนนเพชรเกษมมากขึ้น พระเนียมจึงได้ปรึกษากับชาวบ้าน สุดท้ายมีชาวบ้านถวายที่ดินให้สร้างวัดใกล้กับ ถนนเพชรเกษม คือ นายร่วง ลักษณะศรี นางซั่ว หมวยแร่และนายแจ้ง เพชรนิล ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อวัดเป็นวัดหลัก แก่น วัดได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาในปีพ.ศ. 2521

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถสร้างตามแบบไทยประเพณีมีซุ้มใบเสมาล้อมรอบ ภายในวัด มีหอระฆังและกุฏิ

²⁵⁷กรมการศาสนา, *ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร*, เล่ม 17, 313-314; สำนักงานศึกษาธิการ, *ประวัติวัดจังหวัดพังงา*, 251; รายงานทะเบียนวัดจังหวัดพังงา, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.50amfth.org/userfiles/file/News/Thai%20temple%20name%20list/south/Phangnga.pdf>; อ้อย, *วัดหลักแก่น*, เข้าถึงเมื่อ 28 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://m-culture.in.th/album/138741/วัดหลักแก่น>

ภาพที่ 138 แสดงตำแหน่งวัดหลักแก่น
ที่มา Google Earth Pro

1.4.1.29 วัดเหมืองประชาราม²⁵⁸

ที่ตั้ง บ้านท้ายเหมือง ตำบลท้ายเหมือง อำเภอท้ายเหมือง จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างขึ้นในปีพ.ศ. 2473 ท่านพระครูเงินเป็นผู้ก่อตั้งและเป็นเจ้าอาวาสรูปแรก เดิมมีนามว่าวัดทับยางหรือวัดโน โดยตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของที่ตั้งวัดปัจจุบันหรือทางด้านหลังของวัดปัจจุบัน ต่อมาภายหลังมีคณะข้าราชการ เช่น พระบริรักษ์ภูธร อดีตผู้ว่าราชการจังหวัดพังงา ขุนเสถียรประศาสน์ อดีตนายอำเภอท้ายเหมือง และชาวบ้านเห็นพ้องกันที่จะย้ายที่ตั้งวัด เนื่องจากไม่สะดวกในการเดินทางไปเรียนของเด็กที่โรงเรียนภายในวัดและการทำบุญ จึงย้ายที่ตั้งวัดใหม่ติดกับถนนเพชรเกษมและเปลี่ยนนามวัดใหม่เป็นวัดเหมืองประชาราม วัดได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาในปีพ.ศ. 2478

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถทรงไทยประเพณี มีช่อฟ้า ใบระกาและหางหงส์ มีแท่นใบเสมาล้อมรอบ อุโบสถ นอกจากนี้ภายในวัดมีศาลาการเปรียญ ฌาปนสถานและกุฏิ มีอาคารหลังหนึ่งมีข้อความระบุว่า “สร้างพ.ศ. ๒๔๗๕”

²⁵⁸กรมการศาสนา, ประวัติวัดที่ราชอาณาจักร, เล่ม 17, 315-316 ; สำนักงานศึกษาธิการ, ประวัติวัดจังหวัดพังงา, 238 ; รายงานทะเบียนวัดจังหวัดพังงา, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.50amfth.org/userfiles/file/News/Thai%20temple%20name%20list/south/Phangnga.pdf>

ภาพที่ 139 อุโบสถวัดเหมืองประชาราม

ภาพที่ 140 อาคารภายในวัดเหมืองประชารามมีข้อความระบุว่า “สร้างพ.ศ. ๒๔๗๕”

1.4.1.30 วัดประพาสประจิมเขต²⁵⁹

ที่ตั้ง บ้านหัวช้าง ตำบลท้ายช้าง อำเภอเมืองพังงา จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างขึ้นในปีพ.ศ. 2475 ชาวบ้านเรียกกันว่าวัดถ้ำพุงช้าง เพราะที่ตั้งวัดอยู่ติดกับเขาซึ่งมีถ้ำที่พุงของเขาช้างและมีน้ำไหลตลอดปี สร้างขึ้นตามพระกระแสรับสั่งของสมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพต่อเจ้าคณะมณฑลในคราวเสด็จจังหวัดพังงาเมื่อปีพ.ศ. 2472 เป็นการสร้างขึ้นแทนวัดประพาสประจิมเขตเก่า (ปัจจุบัน คือ วัดสราภิมุข) ที่ทรุดโทรมลงมาก เกินกว่าจะบูรณะให้ดีขึ้นตามเดิม โดยวัดประพาสประจิมเขตถือเป็นพระอารามหลวง เจ้าคณะมณฑลจึงส่งหนังสือถึงเจ้าคณะจังหวัดพังงาและผู้ว่าราชการจังหวัด คือ อำมาตย์โท พระบริรักษ์ภูธรได้ปรึกษากันและเลือกพื้นที่ธรณีสงฆ์ของวัดมงคลสุทธาวาส คือ ถ้ำพุงช้าง โดยในเวลานั้นบริเวณใกล้กันนี้พระครูสมันตสมณะมนูนี้ได้มาบุกเบิกพื้นที่สร้างวัดไว้ก่อนแล้ว เรียกว่า วัดถ้ำพุงช้าง พระครูสมันตสมณะมนูนี้รับทราบความประสงค์จึงถวายที่ดินทั้งหมดที่ได้บุกเบิกไว้แล้วสมทบกับที่เก่า มีการสร้างเสนาสนะต่าง ๆ จนสร้างเสร็จสิ้นในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2475 ได้รับวิสุงคามสีมาในปีพ.ศ. 2476

ลักษณะศิลปกรรม อุโบสถทรงไทยประเพณีมีการประดับด้วยช่อฟ้า ใบระกาและหางหงส์ พระประธานในอุโบสถหล่อด้วยทองเหลือง ผู้สร้าง คือ พระยาบริรักษ์ภูธร (ข้า ณ นคร) เดิมประดิษฐานที่อุโบสถวัดมงคลสุทธาวาส มีแท่นโอบล้อมรอบ นอกจากนี้ภายในวัดมีศาลาการเปรียญ หอฉัน กุฏิสงฆ์

ภาพที่ 141 อุโบสถวัดประพาสประจิมเขต

²⁵⁹กรมการศาสนา, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร**, เล่ม 17, 277-278; สำนักงานศึกษาธิการ, **ประวัติวัดจังหวัดพังงา**, 45-63; รายงานทะเบียนวัดจังหวัดพังงา, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://www.50amfth.org/userfiles/file/News/Thai%20temple%20name%20list/south/Phangnga.pdf>

1.4.1.31 ศาลเจ้ามาจ้อโป๋

ที่ตั้ง ถนนบริรักษ์บำรุง อำเภอเมืองพังงา จังหวัดพังงา

ประวัติ มีเรือสำเภาอับปางกลางทะเล แต่รูปสลักเจ้าแม่มาจ้อโป๋กลับลอยน้ำมาไหลที่ชายหาดไร่แดงโม เมืองพังงา ชาวบ้านซึ่งเป็นชาวจีนได้นำขึ้นมาและสร้างศาลเจ้าขึ้นในบริเวณที่พบประมาณปีพ.ศ. 2420 โดยศาลเจ้าหลังแรกตั้งอยู่บริเวณตลาดเหนือ ปัจจุบันอยู่ในพื้นที่โรงเรียนอนุบาลช้าง อำเภอเมืองพังงา จังหวัดพังงา ต่อมาเกิดเพลิงไหม้จึงได้ย้ายมายังบริเวณถนนบริรักษ์บำรุงในปัจจุบัน โดยได้รับการสนับสนุนจากนายกาม หงินเฉียว ดีบุกและชาวเมืองพังงาร่วมกันจัดตั้งขึ้น จากการอ่านป้ายเหนือประตูศาลเจ้าซึ่งมีการจารึกปี ทำให้สันนิษฐานได้ว่าศาลเจ้าตั้งขึ้นในปีสาธารณรัฐที่ 2 เดือน 3 ตรงกับปีพ.ศ. 2456 และได้ขึ้นทะเบียนศาลเจ้าตามกฎเสนาบดีในปีพ.ศ. 2465 ต่อมาเมื่อผู้บริจาคก่อสร้างเพิ่มเติมหลายครั้งจนมาถึงปัจจุบัน²⁶⁰

ลักษณะศิลปกรรม ตัวอาคารศาลเจ้าวางตัวหันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีลักษณะสถาปัตยกรรมศิลปะจีนตอนใต้ ลักษณะเป็นอาคารประธานที่ประดิษฐานเทพเจ้าหลังหนึ่ง ด้านหน้ามีอาคารมุขยื่นออกไปอีกหลังหนึ่ง บริเวณด้านบนเสาของศาลเจ้าประดับด้วยตัวอักษรภาษาจีนจารึกข้อความต่าง ๆ ฝาผนังทางเข้ามีลวดลายปูนปั้นรูปเสือและนก ขณะที่บริเวณประตูเป็นจิตรกรรมภาพพญาราชสีห์บริเวณฝาผนังและประตูมีภาพจิตรกรรมจีนเป็นภาพสีและภาพลายเส้น ลักษณะภาพมีภาพมงคลศิลป์กวางจื่ออี้ ภาพยี่สิบสี่กั๊กตัญญู ภาพแปดเซียน ภาพยี่สิบแปดดาวฤกษ์ในโหราศาสตร์จีน ภาพซุ่ยยี่นกุ้ยเป็นขุนพลในราชวงศ์ถังของจีน ภาพนางพญางูขาวซึ่งเป็นวรรณกรรมพื้นถิ่นของเมืองหางโจวในประเทศจีน ภาพวรรณกรรมอิงประวัติศาสตร์จีนเรื่องห้องสินหรือการสถาปนาเวทคา ภาพวรรณกรรมอิงประวัติศาสตร์จีนเรื่องสามก๊กและภาพเทวดาบริวาร โดยภาพมีการจัดองค์ประกอบของภาพให้แต่ละภาพอยู่ในกรอบสี่เหลี่ยมเรียงกันบนผนัง ภาพส่วนใหญ่มีตัวอักษรภาษาจีนเขียนกำกับไว้บริเวณด้านข้างหรือด้านใต้ของภาพ เขียนด้วยพู่กันกับหมึกเป็นภาพลายเส้นสีดำบนผนังสีขาว²⁶¹ สำหรับประติมากรรมเจ้าแม่มาจ้อโป๋

²⁶⁰ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพังงา**, 95; ฤทธิเดช ทองจันทร์, เรียบเรียง, สุทธิ ว่องมงคลเดช และไพบุญญา, แปลภาษาจีน, **มรดกศิลป์ศาลเจ้าแม่มาจ้อโป๋ จังหวัดพังงา** (กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2564), 15, 17; สมควร ณะตะกั่วทุ่ง และคนอื่น ๆ, **สถาปัตยกรรมท้องถิ่น จังหวัดพังงา**, 4; สัมภาษณ์ มงคล รัตนะ, ผู้ตรวจตราสอดส่องศาลเจ้ามาจ้อโป๋, 9 กุมภาพันธ์ 2559.

²⁶¹ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพังงา**, 92; สมควร ณะตะกั่วทุ่ง และคนอื่น ๆ, **สถาปัตยกรรมท้องถิ่น จังหวัดพังงา**, 3; ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, **ประวัติศาสตร์อารยธรรมภาคใต้ : แหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่สำคัญในประเทศไทย** (กรุงเทพฯ : สุวีริยาสาส์น, 2545), 119; ฤทธิเดช ทองจันทร์, เรียบเรียง, สุทธิ ว่องมงคลเดช และไพบุญญา, แปลภาษาจีน, **มรดกศิลป์ศาลเจ้าแม่มาจ้อโป๋ จังหวัดพังงา**, 15, 20, 29; กลุ่มอนุรักษ์จิตรกรรมและประติมากรรม กองโบราณคดี กรมศิลปากร, **จิตรกรรมฝาผนังศาลเจ้ามาจ้อโป๋**, เข้าถึงเมื่อ 14 กันยายน 2564, เข้าถึงจาก <https://www.facebook.com/pscarch/posts/1304657046248756>

อยู่ในอิริยาบถทำนั่ง สวมเครื่องแบบขุนนาง มีโบหน้าสี่ชมพู มือถือจิวปายไว้ทั้ง 2 มือ²⁶² ศาลเจ้าแห่งนี้มีกระถางรูปทองเหลืองจารึกรูปอักษร “จปร.” แบบจีนและมีจารึกอักษรภาษาจีนเป็นกระถางรูปที่รัชกาลที่ 6 ทรงประทานให้แก่วัดจีนและศาลเจ้าจีนต่างๆ เพื่อเป็นการถวายพระราชกุศลอุทิศในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพรัชกาลที่ 5²⁶³

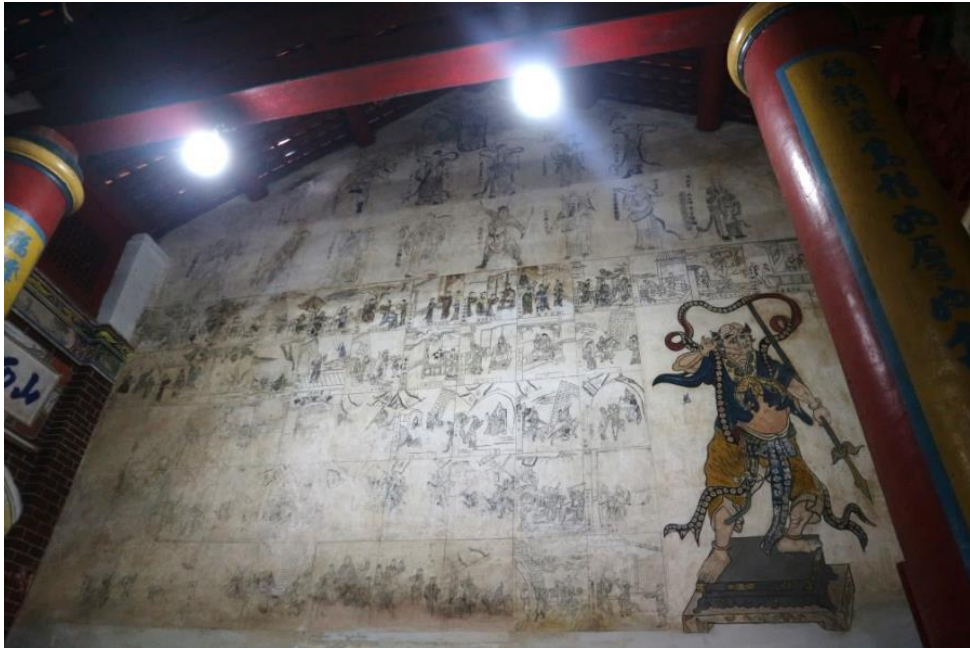

ภาพที่ 142 ศาลเจ้าแม่จ้อโป๊

²⁶² คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพังงา, 92-95 ; คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดภูเก็ต, 138.

²⁶³ ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, ประวัติศาสตร์อารยธรรมภาคใต้ : แหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่สำคัญในประเทศไทย, 119 ฤทธิเดช ทองจันทร์, เรียบเรียง, สุทธิ ว่องมงคลเดช และไพบูชา, แปลภาษาจีน, มรดกศิลป์ศาลเจ้าแม่มาจ้อโป๊ จังหวัดพังงา, 16.

ภาพที่ 143 จิตรกรรมยี่สิบแปดดาวฤกษ์และภาพวรรณกรรมจีนเรื่องห้องสินภายในศาลเจ้าม่าจ้อโป๋

ภาพที่ 144 จิตรกรรมภาพแปดเซียนภายในศาลเจ้าม่าจ้อโป๋

1.4.1.32 ศาลเจ้าขุนเท่ากัง

ที่ตั้ง บริเวณถ้ำน้ำผุด อำเภอเมืองพังงา จังหวัดพังงา

ประวัติ เป็นศาลเจ้าเพียงแห่งเดียวที่พบหลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษรและภาพถ่ายเก่าอย่างชัดเจนในสมัยรัชกาลที่ 5 ปรากฏหลักฐานในจดหมายระยะทางไปตรวจราชการแหลมมลายู ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445) เป็นพระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ระบุว่าศาลเจ้าตั้งอยู่บริเวณนี้²⁶⁴ และจดหมายเหตุประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้ ร.ศ. 128 ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว²⁶⁵ ทั้งนี้ไม่มีการบันทึกไว้ว่าศาลเจ้าแห่งนี้เริ่มสร้างเมื่อใด แต่สันนิษฐานเบื้องต้นได้ว่าบริเวณนี้มีการสร้างศาลเจ้าแล้วในสมัยรัชกาลที่ 5

ลักษณะศิลปกรรม อาคารหลังคาคลุม ตกแต่งตามแบบศิลปะจีน

ภาพที่ 145 ศาลเจ้าบริเวณถ้ำน้ำผุด อำเภอเมืองพังงา จังหวัดพังงา พ.ศ. 2452 (ร.ศ. 128)

ที่มา หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ..64.. M 000078 ภาพรัชกาลที่ 6 เสด็จประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้ พ.ศ. 2452 - พังงา ถ้ำน้ำผุด การตั้งโต๊ะศาลเจ้าจีนที่หน้าถ้ำน้ำผุด จ.พังงา 2 พ.ศ. 2452

²⁶⁴สมเด็จพระเจ้า เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, **จดหมายระยะทางไปตรวจราชการแหลมมลายู ร.ศ. 121** พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : วชิรนทร์การพิมพ์, 2539. พิมพ์เพื่อทุนนริศ 28 เมษายน 2539), 6.

²⁶⁵พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **จดหมายเหตุประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้ ร.ศ. 128** (พระนคร : องค์การค้ำครุสภา, 2506), 127.

1.4.1.33 มัสยิดพังงาปากีสถาน²⁶⁶

ที่ตั้ง เลขที่ 39 ถนนเพชรเกษม ตำบลท้ายช้าง อำเภอเมืองพังงา จังหวัดพังงา

ประวัติ มัสยิดพังงาปากีสถานขึ้นทะเบียนเลขที่ 39 จัดตั้งขึ้นเมื่อปีพ.ศ. 2465

ลักษณะศิลปกรรม เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน หลังคาเป็นทรงโดมสีเขียว ส่วนยอดโดมประดับด้วยดาวและพระจันทร์เสี้ยว

ภาพที่ 146 มัสยิดพังงาปากีสถาน

²⁶⁶ มัสยิดพังงาปากีสถาน, เข้าถึงเมื่อ 29 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://m-culture.in.th/album/>

1.4.1.34 มัสยิดปากีสถานบางคลี²⁶⁷

ที่ตั้ง เลขที่ 39 ถนนเพชรเกษม ตำบลท้ายช้าง อำเภอเมืองพังงา จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างราวปีพ.ศ. 2471 โดยพ่อของคุณสี ศรีรัตน์เป็นชาวปากีสถานที่มาค้าขายผ้าและตั้งบ้านเรือนในแถบนี้ ได้บริจาคที่ดินเพื่อสร้างมัสยิด เดิมสร้างมัสยิดหลังเล็ก ต่อมาได้สร้างมัสยิดขึ้นใหม่ที่มีขนาดใหญ่ขึ้นในบริเวณเดิม

ลักษณะศิลปกรรม เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน หลังคาเป็นทรงโดมสีเขียว ส่วนยอดโดมประดับด้วยดาวและพระจันทร์เสี้ยว

ภาพที่ 147 มัสยิดปากีสถานบางคลี

²⁶⁷ สัมภาษณ์ สี ศรีรัตน์, ชาวบ้านในพื้นที่, 31 ตุลาคม 2563; มัสยิดปากีสถานบางคลี, เข้าถึงเมื่อ 29 ตุลาคม 2563, เข้าถึงได้จาก <http://m-culture.in.th/album/>

1.4.2. หลักฐานทางโบราณคดีประเภทสถานที่ราชการ

มี 1 แห่ง

1.4.2 โบราณสถานศาลากลางจังหวัดพังงา (หลังเก่า)²⁶⁸

ที่ตั้ง ถนนเพชรเกษม ตำบลท้ายช้าง อำเภอเมืองพังงา จังหวัดพังงา

ประวัติ สร้างขึ้นในปีพ.ศ. 2473 โดยพระยาบริรักษ์ภูธร (เพิ่ม กนิษฐायน) ผู้ว่าราชการจังหวัดพังงาในเวลานั้น ใช้งบประมาณค่าก่อสร้าง 500,000 บาท เป็นการย้ายที่ตั้งศาลากลางจังหวัดหลังเก่าจากบริเวณบ้านชายค่ายมาตั้งที่บ้านท้ายช้างในปีพ.ศ. 2473 โดยขุนสหกิจภักดี (สามฮก โกยกุล) ซึ่งเป็นกำนันตำบลท้ายช้างเป็นช่างรับเหมาก่อสร้าง ได้จ้างช่างมาจากปิ้งเพื่อสร้างอาคารหลังนี้ เมื่อสร้างเสร็จได้ตัดถนนตรงจากคลองพังงาตรงไปยังศาลากลางจังหวัด ยาว 300 เมตร มีชื่อว่า ถนนใหม่หรือถนนเจริญราษฎร์

ในปีพ.ศ. 2502 รัชกาลที่ 9 และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เสด็จเยี่ยมราษฎรในจังหวัดพังงา ได้เสด็จมายังศาลากลางแห่งนี้ ในการเสด็จครั้งนั้นด้วย ต่อมาในปีพ.ศ. 2515 ได้ย้ายศาลากลางจังหวัดไปตั้งที่ใหม่ที่ถ้ำพุงช้างและในปีพ.ศ. 2561 ได้ย้ายศาลากลางจังหวัดไปตั้งที่อาคารศาลากลางจังหวัดพังงา บริเวณถนนพังงา-ทับปุด ต.ถ้ำน้ำผุด อ.เมืองพังงา

ปัจจุบันศาลากลางหลังเก่าที่บ้านท้ายช้างได้ขึ้นทะเบียนโบราณสถานประกาศในราชกิจจานุเบกษาปีพ.ศ. 2530 ทั้งยังได้รับการบูรณะโดยกลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ตในปีพ.ศ. 2553 มีการปรับปรุงเป็นพิพิธภัณฑ์เมืองพังงาและสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดพังงา

ลักษณะทางศิลปกรรม เป็นตึกชั้นเดียว รูปแบบอาคารทรงปั้นหยา หลังคามุมกระเบื้อง ีองว่าซีเมนต์ตรงกึ่งกลางด้านหน้าต่อเป็นหน้ามุขเปิดโล่ง มีระเบียงยาวตลอดตัวอาคาร ปลายปีกอาคารทั้งสองข้างเป็นห้องโถง เสาเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก ผนังก่ออิฐถือปูน พื้นอาคารเป็นไม้ โดยอาคารหลังนี้มีรูปแบบและอายุร่วมสมัยกับอาคารที่ว่าการอำเภอตะกั่วป่า (หลังเก่า)

²⁶⁸ประทุม ชุ่มเพ็งพันธ์, ประวัติศาสตร์อารยธรรมภาคใต้, 120; สมควร ณ ตะกั่วทุ่ง และคนอื่น ๆ, สถาปัตยกรรมท้องถิ่น จังหวัดพังงา, 1; อาณัติ บำรุงวงศ์ และอนงค์ หนูแป้น, บรรณาธิการ, 247 โบราณสถานภาคใต้ที่ขึ้นทะเบียนแล้วและข้อมูลหลักฐานใหม่ทางโบราณคดี, 90.

ภาพที่ 148 โบราณสถานศาลากลางจังหวัดพังงา (หลังเก่า)

1.4.3.หลักฐานทางโบราณคดีประเภทสถานศึกษา

การศึกษาในเมืองพังงาในพ.ศ. 2442 มีการจัดการเรียนการสอนภายในวัด ได้แก่ วัดมงคลสุทธาวาส วัดใต้หรือวัดทักษิณาวาส วัดท่าข้ามหรือวัดธัญเขต เมื่อมีการปฏิรูปศาสนาและการศึกษาภายหลังพ.ศ. 2442 ทำให้มีการจัดการเรียนการสอนที่เป็นแบบแผนมากขึ้น มีการจัดตั้งโรงเรียน โดยระดับการศึกษาของนักเรียนในแถบจังหวัดพังงามีตั้งแต่ระดับมูลศึกษา ประถมศึกษาและมัธยมตอนต้นกับตอนกลางปีที่ 1 - 5 โดยข้อมูลเอกสารปีพ.ศ. 2456 พบว่ารับเฉพาะนักเรียนชาย ในเมืองพังงามีโรงเรียนประถม 32 แห่งและโรงเรียนมัธยม 1 แห่ง²⁶⁹ ต่อมาในพ.ศ. 2459 พบว่าจำนวนโรงเรียนลดลง (ดูตารางที่ 4) โดยผู้คนในแถบนี้มีทั้งที่นับถือพุทธศาสนา ความเชื่อจีนและที่นับถือศาสนาอิสลาม โดยผู้ที่นับถือศาสนาอิสลามนั้น ไม่ประสงค์จะทำนุบำรุงวัดที่ไม่ใช่สำหรับศาสนาของตน แต่ก็ได้ช่วยบำรุงโรงเรียน เพื่อลูกหลานของตนจะได้มีความรู้และฝึกสอนให้เป็นคนดี ดังมีการกล่าวถึงในหลักฐานเอกสารพ.ศ. 2454 ได้กล่าวถึงการสร้างโรงเรียนที่บ.บางทอง ต.บางหลาม อ.ตะกั่วทุ่ง โดยแขกเทศปรามเหมร่วมกับชาวบ้านในบริเวณดังกล่าว²⁷⁰

ตารางที่ 4 แสดงจำนวนนักเรียนในเมืองพังงาแยกตามตำบล เดือนมีนาคม พ.ศ. 2459²⁷¹

ตำบล	ประเภทโรงเรียน		จำนวนนักเรียน
	รัฐบาล	ประชาบาล	
ท้ายช้าง	1		158
ท้ายช้าง		7	175
ตะกั่วทุ่ง		9	371
ท้ายเหมือง		5	183
ทับปุด		5	164

²⁶⁹“เรื่องมณฑลภูเก็ตส่งรายงานจำนวนโรงเรียนและนักเรียน,” 14 พฤศจิกายน 2456, เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ, ศธ. 41/12, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

²⁷⁰“เรื่องมณฑลภูเก็ต,” 20 มกราคม 2446-17 พฤษภาคม 2453, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/52, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องโรงเรียนแลการเล่าเรียน มณฑลภูเก็ต,” 17 กันยายน 2453-27 กันยายน 2465, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงศึกษาธิการ, ศ.9/18, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

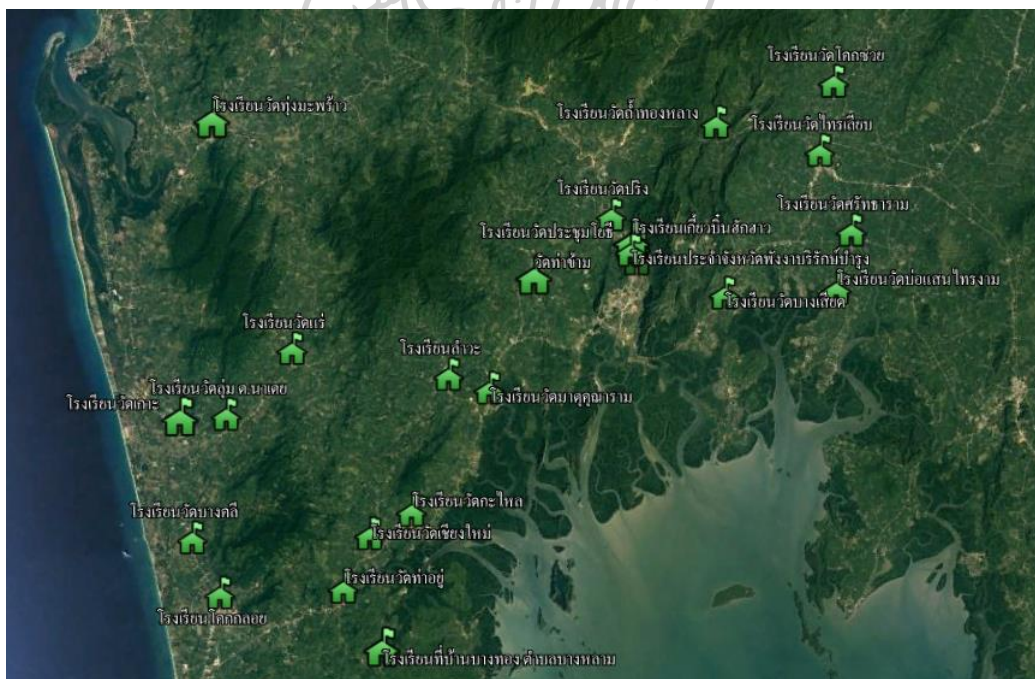
²⁷¹“เรื่องมณฑลต่าง ๆ ส่งจำนวนโรงเรียนรัฐบาล ประชาบาล บุคคลเฉลยศักดิ์และนักเรียน เดือนมีนาคม พ.ศ. 2459,” 3 พฤษภาคม-5 กันยายน 2460, เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ, ศธ.4/82, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

โรงเรียนที่สามารถระบุตำแหน่งได้มีดังนี้²⁷²

1. วัดมงคลสุทธาวาส ต.ท้ายช้าง อ.เมืองพังงา
2. วัดใต้หรือวัดทักษิณาวาส ต.ท้ายช้าง อ.เมืองพังงา
3. วัดท่าข้ามหรือวัดธัญเขต ต.ตากแดด อ.เมืองพังงา
4. โรงเรียนประจำจังหวัดพังงาบริรักษ์บำรุง ต.ท้ายช้าง อ.เมืองพังงา เป็นโรงเรียนประจำจังหวัดมีการจัดการเรียนการสอนตั้งแต่พ.ศ. 2446 สอนระดับประถมศึกษาปีที่ 1 - มัธยมศึกษาปีที่ 3 ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนดีบุกพังงาวิทยายน ในพ.ศ. 2472
5. โรงเรียนวัดมาตุคุณาราม ต.กระโสม อ.ตะกั่วทุ่ง
6. โรงเรียนวัดบางเสียด ต.บางเตย อ.เมืองพังงา
7. โรงเรียนวัดแร่ ต.บางทอง อ.ท้ายเหมือง
8. โรงเรียนโคกกลอย วัดโคกกลอย ต.โคกกลอย อ.ตะกั่วทุ่ง
9. โรงเรียนวัดท่าอยู่ ต.ท่าอยู่ อ.ตะกั่วทุ่ง
10. โรงเรียนวัดเชิงใหม่ ต.กะไหล อ.ตะกั่วทุ่ง
11. โรงเรียนวัดกะไหล ต.กะไหล อ.ตะกั่วทุ่ง
12. โรงเรียนลำวะ วัดลำวะ ต.ถ้ำ อ.ตะกั่วทุ่ง
13. โรงเรียนวัดลุ่ม วัดลุ่มพิน ต.นาเตย อ.ท้ายเหมือง
14. โรงเรียนวัดบางคลี ต.นาเตย อ.ท้ายเหมือง

²⁷²กรมการศาสนา, **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร**, เล่ม 17, 315-316 ; “เรื่องมณฑลภูเก็ต,” 20 มกราคม 2446-17 พฤษภาคม 2453, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/52, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องโรงเรียนตัวอย่างมณฑลภูเก็ตและเปิดโรงเรียนในแขวงพังงา เพิ่ม 4 โรงเรียน,” 12-29 กันยายน 2453, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.5/25, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องเมืองพังงา (ร.ร.วัดศรัทธาธรรม, ร.ร.วัดต้นโพธิ์, ร.ร.วัดโคกขวย),” 12-14 กันยายน 2453, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.5/20, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องโรงเรียนแลการเล่าเรียน มณฑลภูเก็ต.” 17 กันยายน 2453-27 กันยายน 2465. เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงศึกษาธิการ. ศ.9/18. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องทำเนียบข้าราชการและทะเบียนโรงเรียนมณฑลภูเก็ต,” 13 มกราคม 2469-15 เมษายน 2470, เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ, ศ.6/4/114, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องโรงเรียนดีบุกพังงาวิทยายน จ.พังงา,” 8 กุมภาพันธ์ 2471-20 พฤษภาคม 2472, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 7 กระทรวงศึกษาธิการ, ศ.4/13, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; **แจ้งความกระทรวงธรรมการ แผนกกรมศึกษาธิการ เรื่อง บำรุงโรงเรียนและตั้งโรงเรียน ขึ้นในมณฑลภูเก็ต และมณฑลชุมพร**, เข้าถึงเมื่อ 26 มีนาคม 2564, เข้าถึงได้จาก <http://www.ratchakittha.soc.go.th/DATA/PDF/2455/D/666.PDF>

15. โรงเรียนวัดเกาะหรือวัดประชาธิการม ต.นาเตย อ.ท้ายเหมือง
16. โรงเรียนที่บ้านบางทอง ต.บางหลาม อ.ตะกั่วทุ่ง
17. โรงเรียนวัดถ้ำทองกลาง ต.ถ้ำทองกลาง อ.ทับปุด
18. โรงเรียนวัดบ่อแสนไทรงาม วัดนิโครธคุณากร ต.มะรุ่ย อ.ทับปุด
19. โรงเรียนวัดโคกขวยหรือวัดโคกสวย ต.โคกขวย อ.ทับปุด
20. โรงเรียนวัดศรัทธาธรรม (สันนิษฐานว่าเป็นวัดศรัทธาธรรม) ต.มะรุ่ย อ.ทับปุด
21. โรงเรียนไชเลียบ (สันนิษฐานว่าเป็นวัดไทรเลียบ) ต.ทับปุด อ.ทับปุด
22. โรงเรียนวัดปริงหรือวัดมะปริง ต.นบปริง อ.เมืองพังงา
23. โรงเรียนวัดทุ่งมะพร้าว วัดประชุมศึกษา ต.ทุ่งมะพร้าว อ.ท้ายเหมือง
24. โรงเรียนวัดเหมืองประชาราม ต.ท้ายเหมือง อ.ท้ายเหมือง
25. โรงเรียนเกี้ยวบ้านอักษาว ต.ท้ายช้าง อ.เมืองพังงา เป็นโรงเรียนจีน

ภาพที่ 149 แสดงตำแหน่งโรงเรียนที่สามารถระบุตำแหน่งได้ จำนวน 25 แห่ง
ที่มา ดัดแปลงจากโปรแกรม Google Earth

1.4.4 หลักฐานทางโบราณคดีประเภทสถานที่ประกอบอุตสาหกรรมเมืองแร่

ในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลไม่ได้มีการระบุชัดเจนว่ามีการทำเหมืองแร่เจาะจงในบริเวณใด มีเพียงการกล่าวอย่างกว้าง ๆ ว่ามีการทำเหมืองแร่ในเมืองตะกั่วทุ่งและเมืองพังงา ขณะที่ในช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลใช้วิธีทำเหมืองสูบ เหมืองหาบ เหมืองคลา เหมืองแล่น เหมืองเรือขุด²⁷³

สำหรับบริเวณที่มีการทำเหมืองแร่ดีบุกที่ระบุในหลักฐานเอกสารช่วงปีพ.ศ. 2453 - 2475 ว่าตั้งอยู่ในตำบลทั้งหมด 21 ตำบล มีดังนี้²⁷⁴ (ดูภาพที่ 151)

²⁷³“เรื่องรักษาที่ดินสองข้างทางรถไฟสายใต้เพื่อประโยชน์การทำเหมืองแร่ แลเรื่องราโชบายแห่งรัฐบาล ในการที่คนต่างประเทศขอทำบ่อแร่ในกรุงสยาม,” 11 สิงหาคม 2452-10 มกราคม 2469, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, ร.6 กษ.6/2, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

²⁷⁴“เรื่องจดหมายเหตุสั่งขบว่าด้วยการทำเหมืองแร่ซึ่งกรมราชโลหกิจส่งมา รวม ๔ เล่ม,” 17 กุมภาพันธ์ 2464-30 ธันวาคม 2467, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, ร.6 กษ.6/13, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องผู้อนุญาตให้ทำบ่อแร่ในจังหวัดต่าง ๆ มณฑลภูเก็ต,” 19 ตุลาคม 2453-26 มีนาคม 2454, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, ร.6 กษ.6.1/1, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องผู้ได้รับทำการเหมืองแร่ ขออนุญาตหยุดงานชั่วคราว,” 23 พฤศจิกายน 2466-27 ตุลาคม 2468, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, ร.6 กษ.6/14, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องอนุญาตให้คนในบังคับสยาม และบังคับต่างประเทศทำเหมืองแร่ รวมหลายจังหวัด ต้นหนังสือเก็บในหมวดมณฑลที่เกี่ยวกับจังหวัดของมณฑลนั้น ๆ,” 7 พฤศจิกายน 2453-5 มิถุนายน 2463, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, ร.6 กษ.6.1/2, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องอนุญาตให้ทำบ่อแร่ในจังหวัดต่าง ๆ มณฑลภูเก็ต,” 10 เมษายน 2455-เมษายน 2458, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, ร.6 กษ.6.1/6, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องอนุญาตให้ทำบ่อแร่ในจังหวัดต่าง ๆ มณฑลภูเก็ต,” 27 เมษายน 2458-4 เมษายน 2461, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, ร.6 กษ.6.1/8, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องอนุญาตให้ทำบ่อแร่ในจังหวัดต่าง ๆ มณฑลภูเก็ต,” 20 เมษายน 2461-27 กรกฎาคม 2463, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, ร.6 กษ.6.1/12, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องใบย่อขออนุญาตตรวจแร่ และทำเหมืองแร่,” 2 มีนาคม 2462-22 มีนาคม 2463, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, ร.6 กษ.6.1/18, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องอนุญาตให้ทำเหมืองแร่ในจังหวัดต่าง ๆ ในมณฑลภูเก็ต,” 26 กรกฎาคม 2463-20 เมษายน 2464, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, ร.6 กษ.6.1/20, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องใบย่อขออนุญาตตรวจแร่และทำเหมืองแร่,” 21 มีนาคม 2463-24 กันยายน 2468, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, ร.6 กษ.6.1/23, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องให้บริษัทกระโสมโปรสเปกติง ก่าปนีลิมิเต็ด ทำเหมืองแร่ดีบุก,” 10-17 มิถุนายน 2464, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, ร.6 กษ.6.2/28, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ . ; “เรื่องพระบรมราชานุญาตออกประทานบัตรและโอนประทานบัตรเหมืองแร่ดีบุกกรรม 9 ฉบับ,” 19-20 เมษายน 2475, เอกสารส่วนพระองค์ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สบ.242/394, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องพระบรมราชานุญาตออกประทานบัตรและโอนประทานบัตรเหมืองแร่ดีบุกกรรม 12 ฉบับ,” 21 เมษายน-17 พฤษภาคม 2475, เอกสารส่วนพระองค์ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สบ.242/396, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

- ต.ลำภาชี ต.บางคลี ต.นาเตย ต.ท่าซอ ต.หินลาด ต.บ่อदान ต.บางทอง ต.ลำแก่น ต.ทุ่งมะพร้าวและ
ต.ท้ายเหมือง อ.ท้ายเหมือง

- ต.ท้ายช้าง ต.ตากแดด ต.นบบริง ต.สองแพรก ต.ทุ่งคาโงก ต.ปากอและต.บางเตย อ.เมืองพังงา

- ต.กะไหล ต.กระโสม ต.ถ้ำและต.โคกกลอย อ.ตะกั่วทุ่ง

เอกสารปีพ.ศ. 2464 ได้กล่าวถึงพื้นที่ที่ได้ไปตรวจแร่หรืออาชญาบัตรและใบประทานบัตรทำเหมือง
แร่ในจังหวัดพังงา โดยมีพื้นที่ที่มีอาชญาบัตรมีจำนวน 32,898 ไร่ และพื้นที่ประทานบัตรทำเหมืองแร่จำนวน
11,101 ไร่ 59 ตารางวา จากพื้นที่ทั่วประเทศทั้งหมด 424,758 ไร่²⁷⁵

การประกอบกิจการเหมืองแร่มีทั้งที่เป็นการทำส่วนบุคคลและที่เป็นการจัดตั้งบริษัทโดยบริษัทที่ทำ
เหมืองแร่ในพื้นที่จังหวัดพังงาในช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ได้แก่²⁷⁶

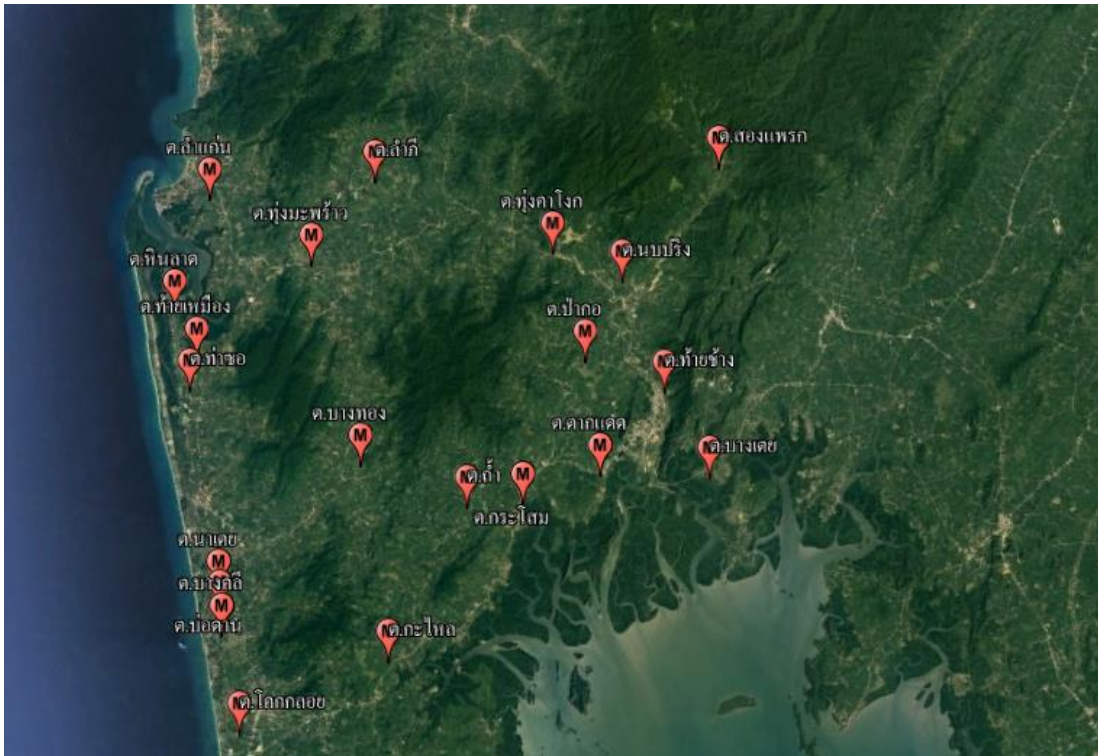
- บริษัท Siamese Tin Syndicate Ltd. บริษัทไซมิสทินซินดิเก้ต จากประเทศอังกฤษ ทำเหมืองแร่ใน
พื้นที่ต.บางคลี ต.ท่าซอ อ.ท้ายเหมือง

- บริษัท Krasom Prospecting Co.. Ltd. บริษัทกระโสมโปรสเปกติง กำปนีลิมิเต็ด จากประเทศ
อังกฤษ ทำเหมืองแร่ในต.กระโสม อ.ตะกั่วทุ่ง

- บริษัทวงเวียนเยียบบี จดทะเบียนในมณฑลภูเก็ต ทำเหมืองแร่ในพื้นที่ต.กะไหล อ.ตะกั่วทุ่ง

²⁷⁵“เรื่องจดหมายเหตุสังเขปว่าด้วยการทำเหมืองแร่ซึ่งกรมราชโลหกิจส่งมา รวม ๔ เล่ม,” 17 กุมภาพันธ์ 2464-30
ธันวาคม 2467, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, ร.6 กษ.6/13, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

²⁷⁶“จดหมายเหตุสังเขปว่าด้วยการทำเหมืองแร่ซึ่งกรมราชโลหกิจส่งมา รวม ๔ เล่ม,” 17 กุมภาพันธ์ 2464-30 ธันวาคม
2467, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, ร.6 กษ.6/13, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่อง
อนุญาตให้คนในบังคับสยาม และบังคับต่างประเทศทำเหมืองแร่ รวมหลายจังหวัด ต้นหนังสือเก็บในหมวดมณฑลที่เกี่ยวกับจังหวัด
ของมณฑลนั้น ๆ,” 7 พฤศจิกายน 2453-5 มิถุนายน 2463, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลห
กิจ, ร.6 กษ.6.1/2, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องใบบ่อยขออนุญาตตรวจแร่และทำเหมืองแร่,” 21 มีนาคม 2463-24 กันยายน 2468,
เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, ร.6 กษ.6.1/23, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องให้
บริษัทกระโสมโปรสเปกติง กำปนีลิมิเต็ด ทำเหมืองแร่ตะกั่ว,” 10-17 มิถุนายน 2464, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6
กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, ร.6 กษ.6.2/28, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องห้างหุ้นส่วนวงเวียนเยียบบี,” 4-26 มีนาคม
2467, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, ร.6 กษ.6.2/41, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ภาพที่ 151 แสดงตำบลที่มีการทำเหมืองแร่ดีบุกในจังหวัดพังงาระหว่างปีพ.ศ. 2453 - 2475
ที่มา คัดแปลงจากโปรแกรม Google Earth Pro

จากการสำรวจในปัจจุบันพบว่าพื้นที่ส่วนใหญ่ที่มีการทำเหมืองแร่บางแห่งกลายเป็นหนองน้ำหรือบางบริเวณมีการถมที่เพื่อใช้ในการเกษตร เป็นสวนหรือไร่ นอกจากนี้การทำเหมืองมีหลายระยะทำให้ยากต่อการระบุแน่ชัดว่าพื้นที่ดังกล่าวถูกใช้งานในช่วงเวลาใด

ตัวอย่างบริเวณที่พบร่องรอยเหมืองแร่ ได้แก่

- หนองหาร เป็นบริเวณที่สันนิษฐานว่าเป็นขุมเหมืองเก่า หน้าแหล่งจิตรกรรมถ้ำสำ ต.ถ้ำน้ำผุด อ.เมืองพังงา จ.พังงา
- หนองน้ำหน้าสนามกีฬากลางจังหวัดพังงา ต.ถ้ำน้ำผุด อ.เมืองพังงา จ.พังงา เป็นบริเวณที่สันนิษฐานว่าเป็นขุมเหมืองเก่า
- ขุมเหมืองเก่าบ้านบางนุ ต.กะไหล อ.ตะกั่วทุ่ง มีการปลูกพืช คือ ยางพาราและปาล์ม ภายหลังช่วงเหมืองแร่ซบเซา²⁷⁷

²⁷⁷สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดพังงา, ของดีบ้านบางนุ ศูนย์ประสานงานท่องเที่ยว ชุมชนบ้านบางนุ สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอตะกั่วทุ่ง (ม.ป.ท, ม.ป.ป).

ภาพที่ 152 ท้องน้ำเป็นบริเวณที่สันนิษฐานว่าเป็นขุมเหมืองเก่า หน้าแหล่งกิจกรรมถ้ำน้ำผุด
อ.เมืองพังงา จ.พังงา

ภาพที่ 153 ท้องน้ำหน้าสนามกีฬากลางจังหวัดพังงา ต.ถ้ำน้ำผุด อ.เมืองพังงา จ.พังงา เป็นบริเวณที่
สันนิษฐานว่าเป็นขุมเหมืองเก่า

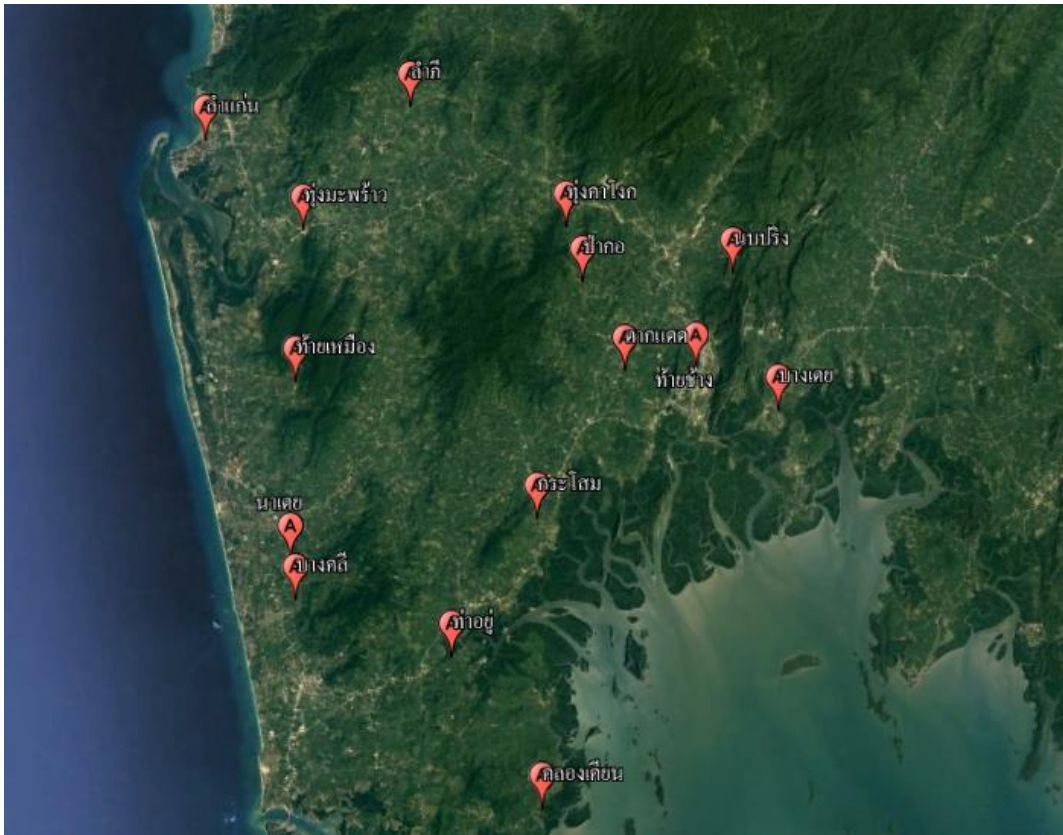

ภาพที่ 154 ชื่อภาพ Phangnga Changwat (Thailand), mining dredger เป็นภาพถ่ายเรือชุดแร่ดีบุก บริเวณส่วนฐานของหน้าผาหินปูน อำเภอเมืองพังงา จังหวัดพังงาในวันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ. 2479 โดย Robert Larimore Pendleton ซึ่งเป็นนักวิทยาศาสตร์ด้านดินและศาสตราจารย์ทางธรณีวิทยาที่มหาวิทยาลัยจอร์จทาวน์ฮอกกินส์ ขณะเก็บข้อมูลวิจัยในประเทศไทยช่วงกลางปีค.ศ. 1930s ถึง 1950s Robert Larimore Pendleton เป็นผู้ให้คำปรึกษาด้านเกษตรกรรมของ United Nations FAO mission to สยามหรือประเทศไทยในระหว่างปีพ.ศ. 2490 – 2491 และเป็น as the soil scientist at the US Mutual Security Agency's Special Technical and Economic Mission to Thailand in 1952-1953.

ที่มา Phangnga Changwat (Thailand), mining dredger, accessed November 3, 2021, available from <https://collections.lib.uwm.edu/digital/collection/agsphoto/id/18679/rec/5>

1.4.5 หลักฐานทางโบราณคดีประเภทสถานที่ประกอบการเกษตร

หลักฐานเอกสารในพ.ศ. 2474 มีการระบุพื้นที่ที่สาธารณประโยชน์ที่ถูกใช้เป็นพื้นที่สงวนเลี้ยงสัตว์พาหนะ²⁷⁸ ส่วนใหญ่กระจายตัวอยู่ตามที่ราบใกล้ภูเขาและทะเล โดยบริเวณที่สามารถระบุตำแหน่งได้นั้นมีทั้งหมด 16 ตำบล ดังนี้ บริเวณต.ท้ายช้าง ต.นบปริง ต.ปากอ ต.ทุ่งค่างอก ต.ตากแดด ต.บางเตย อ.เมืองพังงา ต.กระโสม ต.ท่าอยู่ ต.คลองเคียน อ.ตะกั่วทุ่ง ต.นาเตย ต.บางคลี ต.ลำแก่น ต.ลำภี ต.ทุ่งมะพร้าวและต.ท้ายเหมือง อ.ท้ายเหมือง

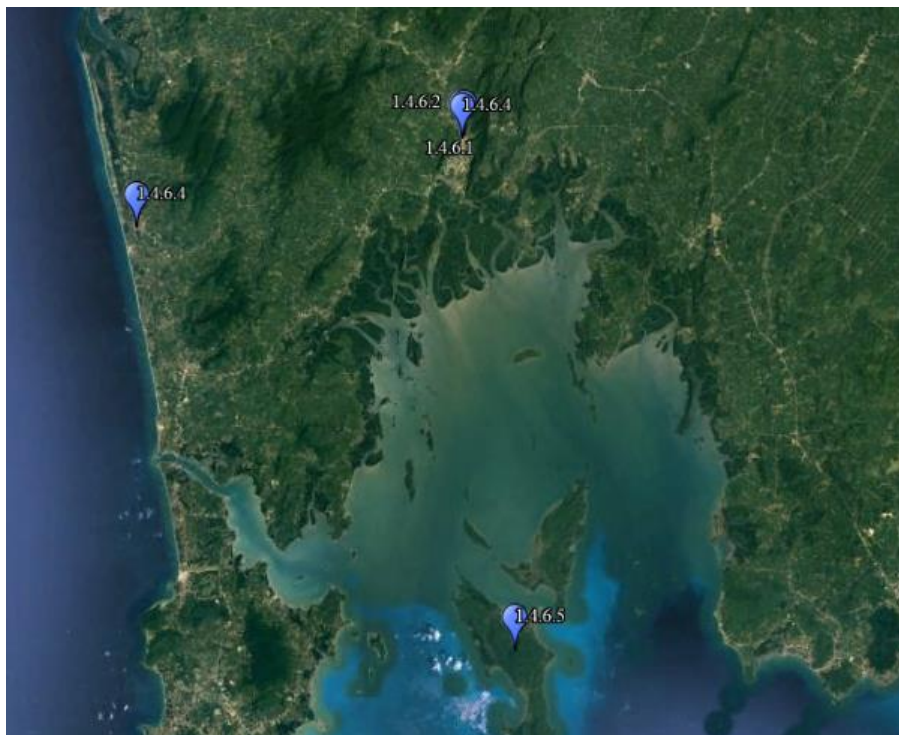
ภาพที่ 155 แสดงตำแหน่งสถานที่สงวนสำหรับเลี้ยงสัตว์ พ.ศ. 2474

ที่มา ดัดแปลงจาก Google Earth Pro

²⁷⁸“เรื่องบัญชีที่สาธารณประโยชน์ มณฑลภูเก็ต ที่อำเภอขึ้นต่อกรรมการ,” 12 สิงหาคม-5 กันยายน 2474, เอกสารกระทรวงมหาดไทย, มท.0601.2.10/15, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

1.4.6 หลักฐานทางโบราณคดีประเภทที่อยู่อาศัย

หลักฐานทางโบราณคดีประเภทที่ 6 อาคารที่อยู่อาศัย มีทั้งหมด 5 แห่ง แบ่งออกเป็นเรือนเจ้าจอมยี่สุน โบราณสถาน กำแพงเมืองพังงา บ้านตึก อาคารแบบซิโน - โปรตุเกสหรืออาคารแบบซิโน - นีโอคลาสสิกและชุมชนแขก

ภาพที่ 156 แสดงตำแหน่งหลักฐานทางโบราณคดีประเภทที่อยู่อาศัยในเมืองพังงา ที่มา ดัดแปลงจาก Google Earth Pro

1.4.6.1 เรือนเจ้าจอมยี่สุน

ที่ตั้ง ตำบลท้ายช้าง อำเภอเมืองพังงา จังหวัดพังงา

ประวัติ เรือนหลังนี้เป็นเรือนของเจ้าจอมยี่สุน ณ นคร ซึ่งเป็นบุตรของพระยาบริรักษ์ภูธร (แสง ณ นคร) และเป็นพี่สาวของพระยาบริรักษ์ภูธร (ข้า ณ นคร) ผู้ว่าราชการเมืองพังงา เจ้าจอมยี่สุนได้รับราชการเป็นเจ้าจอมในรัชกาลที่ 3 เมื่อสิ้นรัชกาลที่ 3 แล้วท่านได้กลับมาพำนักที่เมืองพังงาและได้อุปถัมภ์บำรุงวัดประชุมโยธีในเวลาต่อมา ปัจจุบันเรือนหลังนี้อยู่ในความดูแลของวัดประชุมโยธี

ลักษณะศิลปกรรม เป็นอาคาร 2 ชั้น มีอิทธิพลสถาปัตยกรรมโคโลเนียล ชั้นล่างก่ออิฐถือปูน มีการทำบันได 2 ข้างซ้าย - ขวา ตัวบันไดมีการทำช่องประตู บันไดเชื่อมไปยังระเบียงของชั้นที่ 2 ซึ่งชั้นที่ 2 เป็นอาคารไม้สำหรับหลังคามุงกระเบื้องประดับไม้ฉลุเป็นลวดลาย ส่วนประตูและหน้าต่างภายในเรือนหลังนี้ทำจากไม้ทั้งหมด

ภาพที่ 157 บริเวณด้านหน้าของเรือนเจ้าจอมยี่สุนในบริเวณวัดประชุมโยธี

ภาพที่ 158 บริเวณด้านหลังของเรือนเจ้าจอมยี่สุนในบริเวณวัดประชุมโยธี

1.4.6.2 กำแพงเมืองพังงา

ที่ตั้ง ซอยตลาดเก่า ตำบลท้ายช้าง อำเภอเมืองพังงา จังหวัดพังงา

ประวัติ ไม่ทราบประวัติการสร้างที่แน่ชัด แต่จากการสอบถามชาวบ้านในพื้นที่พบว่ากำแพงแห่งนี้ ตั้งอยู่ในบริเวณดังกล่าวมานานแล้ว โดยบริเวณใกล้เคียงกับกำแพงนั้นชื่อซอยตลาดเก่า เดิมเป็นตลาดเก่ามีบ้านเรือน ติดต่อกันหลายหลัง มีไฟไหม้บ่อยเนื่องจากบ้านที่สร้างมักเป็นบ้านมุงจาก หลังคาเป็นสังกะสี²⁷⁹ ปัจจุบันกำแพงแห่งนี้ เป็นส่วนหนึ่งของบ้านชาวบ้านในพื้นที่

ลักษณะศิลปกรรม กำแพงก่อด้วยอิฐฉาบปูน มีสภาพไม่สมบูรณ์ จากการวัดขนาดกำแพงเท่าที่สามารถวัดได้พบว่ามีความยาวประมาณ 6.30 เมตร สูงจากผิวดินประมาณ 2 เมตร มีความหนาประมาณ 30 เซนติเมตร สำหรับลักษณะอิฐมีสี่เหลี่ยม เมื่อนำอิฐที่หลุดจากกำแพงมาวัดขนาดพบว่ามีความยาว 24.80 เซนติเมตร กว้าง 16.40 เซนติเมตรและหนา 5 เซนติเมตร

ภาพที่ 159 กำแพงที่สันนิษฐานว่าเป็นกำแพงเมืองพังงา

²⁷⁹ สัมภาษณ์ สุรชาติ หุตะจุฑะ, ชาวบ้านในพื้นที่, 30 ตุลาคม 2563.

ภาพที่ 160 อิฐบริเวณกำแพงและตัวอย่างอิฐที่หลุดออกมาจากกำแพง

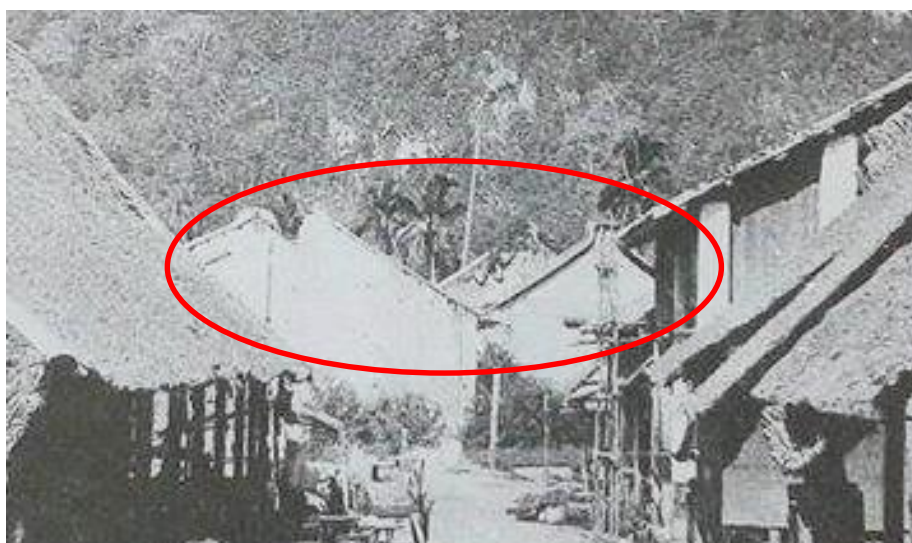
ภาพที่ 161 ตัวอย่างอิฐที่หลุดออกมาจากกำแพง

1.4.6.3 บ้านตึกหรือถ่อค่อฉู่

ที่ตั้ง ตำบลท้ายช้าง อำเภอเมืองพังงา จังหวัดพังงา

ประวัติ บ้านตึกหรือถ่อค่อฉู่เป็นสถาปัตยกรรมที่ใช้เป็นที่อยู่อาศัยหรือร้านค้า ถอดแบบมาจากประเทศจีนโดยตรง

ลักษณะศิลปกรรม การสร้างบ้านตึกหรือถ่อค่อฉู่จะใช้ดินผสมกับเกลือ น้ำตาลแดงหรือเกลบนำมาทำเป็นพื้นและผนังของบ้าน หลังคามุงด้วยกระเบื้องดินเผา มักสร้างชั้นเดียวเพราะกำแพงไม่สามารถรับน้ำหนักได้มาก²⁸⁰ ปัจจุบันไม่หลงเหลือหลักฐาน มีเพียงภาพถ่ายเก่าสมัยรัชกาลที่ 5 ปีพ.ศ. 2433

ภาพที่ 162 ถ่อค่อฉู่หรือบ้านตึกในตำบลตลาดใหญ่ (ปัจจุบันอยู่ในเขตตำบลท้ายช้าง) อำเภอเมืองพังงา จังหวัดพังงา พ.ศ. 2433

ที่มา ดัดแปลงจากสงบ ส่งเมือง และทีปวิท พงศ์ไพบุยล์, “พังงา, จังหวัด” สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ (ฉบับเพิ่มเติม) (กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย, 2555), 2: 903.

1.4.6.4 อาคารแบบซิโน - โปรตุเกส หรืออาคารแบบซิโน - นีโอคลาสสิก

ที่ตั้ง ตำบลท้ายช้าง อำเภอเมืองพังงาและตำบลท้ายเหมือง อำเภอท้ายเหมือง จังหวัดพังงา

ประวัติ อาคารแบบซิโน - โปรตุเกสในเมืองพังงามีการกล่าวถึงในเอกสารสมัยรัชกาลที่ 5-6 ว่าบริเวณตลาดพังงาจะพบอาคารรูปแบบนี้ซึ่งเป็นย่านคนจีนและมีลักษณะอาคารที่สร้างร่วมสมัยกับที่เมืองตะกั่วป่า

ลักษณะศิลปกรรม อาคารแบบซิโน - โปรตุเกสในเมืองพังงาพบเฉพาะรูปแบบที่ได้อิทธิพลสถาปัตยกรรมแบบโคโลเนียล บริเวณตลาดพังงา อำเภอเมืองพังงา (ดูภาพที่ 163-164) และบริเวณตลาดท้ายเหมือง อำเภอท้ายเหมือง (ดูภาพที่ 165-166)

²⁸⁰ขวัญจิต ศศิวงศาโรจน์, สารานุกรมกลุ่มชาติพันธุ์ : ฮากเกี้ยน, 8-9.

ภาพที่ 163 อาคารแถบตลาดเก่า อ.เมืองพังงา

ภาพที่ 164 อาคารแถบตลาดเก่า อ.เมืองพังงา

ภาพที่ 165 อาคารแถบตลาดท้ายเหมือง อ.ท้ายเหมือง

ภาพที่ 166 อาคารแถบตลาดท้ายเหมือง อ.ท้ายเหมือง

1.4.6.5 ชุมชนแขก

ที่ตั้ง อำเภอกะยาร จังหวัดพังงา

ประวัติ จากหลักฐานเอกสารสมัยรัชกาลที่ 5 ทำให้ทราบถึงการมีอยู่ของชุมชนแขกในแถบเมืองพังงา ในช่วงปีพ.ศ. 2451 - 2452 มีแขกเมืองพังงาเป็นแขกกะยารหนีเกณฑ์ตำรวจไปสตูล 30 ครัว ไปหาดสุหรี่ แขวงมลิวัน 17 ครัว แต่ต่อมาได้กลับเข้ามา²⁸¹

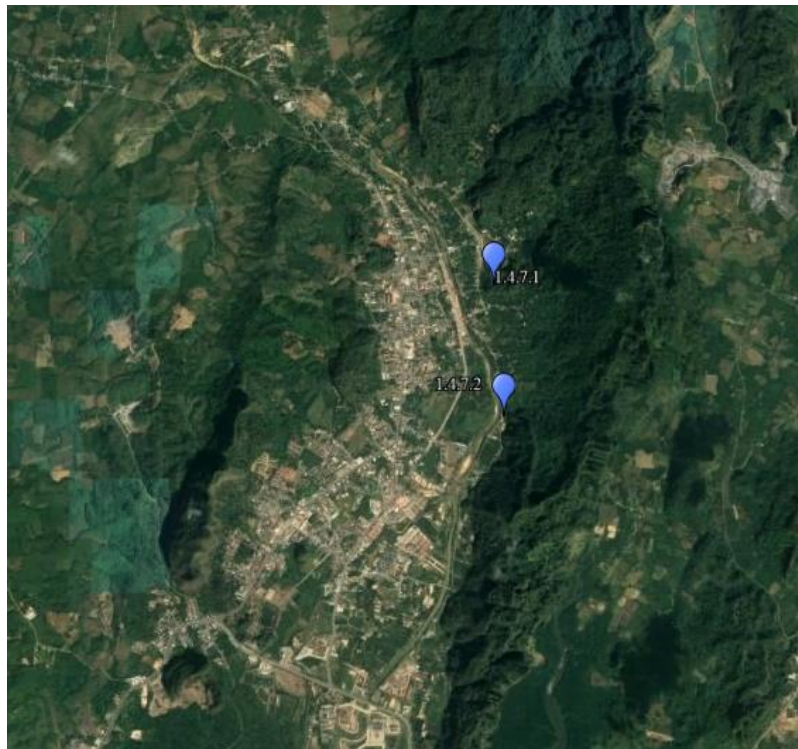

ภาพที่ 167 แสดงตำแหน่งชุมชนแขกบริเวณกะยารภายในเมืองพังงา สมัยรัชกาลที่ 5 ที่มก Google Earth Pro

²⁸¹“เรื่องรายงานราชการมณฑลภูเก็ต,” 6 พฤศจิกายน 2449-11 ธันวาคม 2453 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย, ร.5 ม.53/10, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

1.4.7 หลักฐานทางโบราณคดีประเภทจิตรกรรม

มีทั้งหมด 2 แห่ง

ภาพที่ 168 แสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีประเภทจิตรกรรมในเมืองพังงา
ที่มา ดัดแปลงจาก Google Earth Pro

1.4.7.1 ถ้ำสำ²⁸²

ที่ตั้ง หมู่ 3 ตำบลถ้ำน้ำผุด อำเภอเมืองพังงา จังหวัดพังงา

ประวัติ สันนิษฐานว่าสร้างในสมัยรัชกาลที่ 4 - 5

ลักษณะศิลปกรรม ถ้ำสำเป็นโพรงถ้ำด้านตะวันตกเฉียงเหนือของเขาทอยซึ่งเป็นภูเขาหินปูนทอดตัวตามแนวเหนือ - ใต้ และต่อกับเขาพังทางตอนเหนือ ทางด้านตะวันตกของถ้ำสำมีลำน้ำสายแยกของคลองพังงาไหลผ่าน ทางด้านตะวันออกเป็นเขาเต่า มีเพิงผาซึ่งเป็นแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เรียกว่าแหล่งเขาเต่า 5 โดยจิตรกรรมที่ถ้ำสำพบบนผนังและเพดานถ้ำคูหาแรก (ขนาด 19.54 x 32.56 เมตร) หรือตอนปากทางเข้าถ้ำสำซึ่งแสงสว่างส่องเข้าถึงปรากฏภาพลงสีหลายสี มีรูปบุคคล สัตว์ ต้นไม้ ดอกไม้ ลักษณะเป็นภาพลงสี (pictographs) แบบการเขียนหรือระบายภาพ (painting) ลงบนพื้นผนังและคูหา 2 ส่วน

²⁸²ปรีชา นุ่นสุข, รายงานการวิจัยเรื่องการศึกษาวิจัยแหล่งโบราณคดีในภาคใต้ของประเทศไทย, 585-586 ; อมรา ศรีสุชาติ, ผู้เรียบเรียง, ศิลปะถ้ำสมัยประวัติศาสตร์ ภาคกลาง ภาคใต้ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2534), 65.

ภาพที่ 169 ภาพบุคลลใส่เสื้อแขนยาวและสวมหมวก อยู่ในท่อนั่งอาจเป็นเจ้านายหรือขุนนาง ขณะที่บุคคลอีกคนกำลังย่อเข้าซึ่งน่าจะเป็นผู้ที่มีสถานะต่ำกว่า

1.4.7.2 ถ้าเจ้าหนู²⁸³

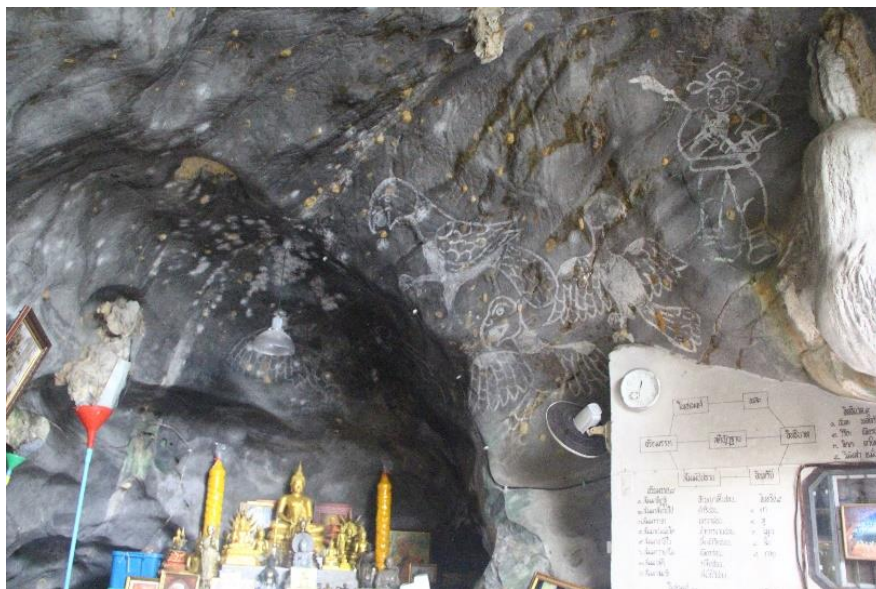
ที่ตั้ง หมู่ 3 บ้านถ้ำน้ำผุด ตำบลถ้ำน้ำผุด อำเภอเมืองพังงา จังหวัดพังงา

ประวัติ ถ้าเจ้าหนูเป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขาทอย วางตัวในแนวเหนือ - ใต้ โดยถ้าเจ้าหนูอยู่ทางทิศตะวันตกของเทือกเขาทอย บริเวณโดยรอบเป็นที่ราบลุ่ม ปัจจุบันถูกใช้เป็นพื้นที่สำนักสงฆ์และพื้นที่เกษตรกรรม ซึ่งถ้ำแห่งนี้มีอีกชื่อหนึ่งคือ ถ้ำพระยาริษิตหรืออนุชิต มีการสำรวจโดยหน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดพังงาในพ.ศ. 2536 ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นที่อาศัยของผู้คนที่อพยพหนีพม่ามาจากเมืองกลางสันนิษฐานว่าภาพจิตรกรรมสร้างขึ้นช่วงเดียวกับจิตรกรรมที่ถ้ำสำ เนื่องจากรูปแบบภาพมีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน ในพ.ศ. 2529 ได้มีการสำรวจในโครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคใต้) และในพ.ศ. 2560 กลุ่มงานโบราณคดี กลุ่มโบราณคดีและอนุรักษ์โบราณสถาน สาขากูเก็ต สำนักศิลปากรที่ 12 นครศรีธรรมราชได้ทำการสำรวจ

ลักษณะศิลปกรรม ถ้าเจ้าหนูมีลักษณะเป็นเพิงผาหินปูนขนาดใหญ่ โดยบริเวณที่พบภาพเขียนสีเป็นถ้ำขนาดใหญ่ หันหน้าไปทางทิศตะวันตก ภาพเขียนสีเป็นภาพลายเส้นสีขาว ระบายสีที่บั้งแดง - ขาว มีภาพบุคลลนั่ง ภาพทหารถืออาวุธ ภาพนก ภาพพระพุทธรูปและภาพดอกไม้ ปัจจุบันบริเวณที่พบภาพเขียนสี

²⁸³ กลุ่มงานโบราณคดี กลุ่มโบราณคดีและอนุรักษ์โบราณสถาน สาขากูเก็ต สำนักศิลปากรที่ 12 นครศรีธรรมราช กรมศิลปากร, รายงานการสำรวจแหล่งภาพเขียนสีถ้ำเจ้าหนู หมู่ 3 บ้านถ้ำน้ำผุด ตำบลถ้ำน้ำผุด อำเภอเมือง จังหวัดพังงา (ม.ป.ท., 2560), 1-8; ปรีชา นุ่นสุข, รายงานการวิจัยเรื่องการศึกษาวิจัยแหล่งโบราณคดีในภาคใต้ของประเทศไทย, 585-586; อมรา ศรีสุชาติ, ผู้เรียบเรียง, ศิลปะถ้ำสมัยประวัติศาสตร์ ภาคกลาง ภาคใต้, 68

มีการก่อสร้างอาคารปฏิบัติธรรมครอบทับ ขณะที่บริเวณเพิงผาด้านหน้าก่อเป็นกำแพงด้วยดินเหนียวและเปลือกหอย กำแพงเจาะรูกลม ๆ คล้ายช่องมองหรือช่องสำหรับใส่ปืนใหญ่ กำแพงบางส่วนถูกทำลายเสียหาย

ภาพที่ 170 ภาพเขียนสีรูปขามบุคคลและนก มีการก่ออาคารและฉาบปูนใกล้ภาพเขียนสี

ที่มา กลุ่มงานโบราณคดี กลุ่มโบราณคดีและอนุรักษ์โบราณสถาน สาขาภูเก็ต สำนักศิลปากรที่ 12 นครศรีธรรมราช กรมศิลปากร, รายงานการสำรวจแหล่งภาพเขียนสีถ้ำเจ้าหนู หมู่ 3 บ้านถ้ำน้ำผุด ตำบลถ้ำน้ำผุด อำเภอเมือง จังหวัดพังงา (ม.ป.ท., 2560), 7.

2. หลักฐานทางโบราณคดีสำคัญ

จากหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้ขุดค้นแล้วข้างต้นนั้น มีหลักฐานทางโบราณคดีสำคัญที่ช่วยในการกำหนดอายุสมัยซึ่งสามารถนำไปใช้ในการวิเคราะห์และตีความเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงาระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2475 ในบทต่อไป จะแบ่งข้อมูลตามแบ่งตามเมืองและช่วงเวลา ดังนี้

2.1 หลักฐานทางโบราณคดีสำคัญภายในเมืองตะกั่วป่าช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล

ตารางที่ 5 แสดงหลักฐานทางโบราณคดีสำคัญของเมืองตะกั่วป่าช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล

หลักฐานทางโบราณคดี	อายุสมัย	ความสำคัญ	ภาพประกอบ
อุโบสถแก้ววัดหน้าเมือง	ประมาณพ.ศ. 2320	ชั้น ทะ เบ็ ย น โบ ร า ณ ส ต า ณ มีลักษณะศิลปกรรมอุโบสถแบบพื้นถิ่น	
เครื่องถ้วยจีนจากแหล่งเรือจมบ้านบางสัก	ประมาณพ.ศ. 2325 - 2411	แหล่งเรือจมที่มีการขุดค้นทางโบราณคดี	
ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีน แหล่งโบราณคดีวัดทองธู (ร้าง)	พุทธศตวรรษที่ 23 - 25	วัดร้าง สันนิษฐานว่าถูกทำลายในช่วงสงคราม 9 ท้าว	
โบราณสถานกำแพงจวนเจ้าเมืองตะกั่วป่า	ประมาณพ.ศ. 2386 - 2423	เป็นที่พักและที่ว่าการของพระยาเสนาสุจิตา (นุช ณ นคร)	
อาคารแบบชิโน - โปรตุเกสที่มีอิทธิพลสถาปัตยกรรมจีน	หลังพ.ศ. 2386	แสดงถึงการตั้งถิ่นฐานของชาวจีนในเมืองตะกั่วป่าตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3	
อุโบสถวัดเสนา นุช รังสรรค์	พ.ศ. 2390	อุโบสถลักษณะตามพระราชนิยมสมัยรัชกาลที่ 3	

ตารางที่ 6 แสดงหลักฐานทางโบราณคดีสำคัญของเมืองตะกั่วป่าช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบ
มณฑลเทศาภิบาล

หลักฐานทางโบราณคดี	อายุสมัย	ความสำคัญ	ภาพประกอบ
ชิ้นส่วนหม้อสตรึมไอน้ำ ของเรือกลไฟที่วัดหน้า เมือง	พ.ศ. 2410	พระยาเสนาฯ (นุช ณ นคร) เข้า หุ้่นกับพระยาวิจิตรสงคราม (ทัต รัตนดิถก ณ ฎเก็ด) ซื่อมาเพื่อใช้ ปราบโจรสลัดและชนส่งสินค้า ระหว่างเมืองตะกั่วป่า ฎเก็ดและ ป็นัง	
อาคารแบบ ชิ โน - โปรตุเกสที่มีอิทธิพล สถาปัตยกรรมแบบ โคโลเนียล ยุคแรก	พ.ศ. 2411 - 2443	แสดงถึงการตั้งถิ่นฐานของชาวจีนใน เมืองตะกั่วป่า	
โบราณสถานเจดีย์ วัดคีรีเขต	หลังพ.ศ. 2436	ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน ก่อด้วยอิฐ แผ่นบางและผนังหล่อตามเทคนิค เดียวกับการก่อสร้างกำแพงวนเจ้า เมืองตะกั่วป่า	

2.2 หลักฐานทางโบราณคดีสำคัญภายในเมืองตะกั่วป่าหรือจังหวัดตะกั่วป่าในช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล

ตารางที่ 7 แสดงหลักฐานทางโบราณคดีสำคัญของเมืองตะกั่วป่าหรือจังหวัดตะกั่วป่าช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล

หลักฐานทางโบราณคดี	อายุสมัย	ความสำคัญ	ภาพประกอบ
อุโบสถวัดคงคามิมุข	หลังพ.ศ. 2400	ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน มีลักษณะศิลปกรรมอุโบสถแบบพื้นถิ่น	
อาคารแบบชิโน - โปรตุเกสที่มีอิทธิพลสถาปัตยกรรมแบบโคโลเนียล ยุคแรก	พ.ศ. 2411 - 2443	แสดงถึงการตั้งถิ่นฐานของชาวจีนในเมืองตะกั่วป่า	
อาคารแบบชิโน - โปรตุเกสที่มีอิทธิพลสถาปัตยกรรมแบบโคโลเนียล ยุคที่ 2	พ.ศ. 2444 - 2475	แสดงถึงการตั้งถิ่นฐานของชาวจีนในเมืองตะกั่วป่า	
วัดเสนาณรงค์ - ชั้นราหู - ตู้อุพระธรรมเก้าสิงห์ ลายรดน้ำ - ธรรมมาสน์แข่งสิงห์	- ก่อนพ.ศ. 2475 - พ.ศ. 2453 - พ.ศ. 2453	- ใช้ในงานถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา - ได้รับพระราชทานเนื่องในงานพระบรมศพรัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2453	
ศาลเจ้าชินเซเต็ง	พ.ศ. 2445	ศาสนสถานเนื่องในความเชื่อจีน	
แผ่นป้ายมีอักษรจีน ระบุการก่อตั้งศาลเจ้า เซ่งเหล่งเก็ง	พ.ศ. 2451	ศาสนสถานเนื่องในความเชื่อจีน	

ตารางที่ 8 แสดงหลักฐานทางโบราณคดีสำคัญของเมืองตะกั่วป่าหรือจังหวัดตะกั่วป่าช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล

หลักฐานทางโบราณคดี	อายุสมัย	ความสำคัญ	ภาพประกอบ
กระถางธูปรัชกาลที่ 6 พระราชทาน ณ ศาลเจ้าขุนเท่ากำอำ	ก่อนพ.ศ. 2453	ศาสนสถานเนื่องในความเชื่อจีน	
ตึกขุนอินทร์	ประมาณ พ.ศ. 2460	เป็นอาคารรูปทรงซิโน - โปรตุเกส ประยุกต์หรือคฤหาสน์แบบฝรั่งที่ สร้างโดยช่างชาวจีน	
อุโบสถเก่า วัดพระธาตุ คีรีเขต	พ.ศ. 2462	ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน มีลักษณะ ศิลปกรรมอุโบสถแบบพื้นถิ่น	
โรงเรียนเต้าหมิง	พ.ศ. 2463	โรงเรียนที่ยังคงสถาปัตยกรรมใน ช่วงเวลาดังกล่าว	
สะพานพระอร่าม	หลังพ.ศ. 2471	สะพานข้ามคลองนางย่อน ใช้ในการทำเหมืองแร่	
ที่พระนารายณ์ - ศาลาทำน้ำ - ชุมประตูทางเข้า	- ก่อนพ.ศ. 2472 - พ.ศ. 2472	เป็นศาสนสถานตามความเชื่อฮินดู - ใช้เพื่อการทำเหมืองในคลอง ตะกั่วป่า - เป็นส่วนหนึ่งของที่พระนารายณ์	
โบราณสถานที่ว่าการ อำเภอตะกั่วป่า (หลังเก่า)	พ.ศ. 2472	สถานที่ราชการ	

2.3 หลักฐานทางโบราณคดีสำคัญภายในเมืองตะกั่วทุ่งช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล

ตารางที่ 9 แสดงหลักฐานทางโบราณคดีสำคัญของเมืองตะกั่วทุ่งช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล

หลักฐานทางโบราณคดี	อายุสมัย	ประเภทหลักฐาน/ความสำคัญ	ภาพประกอบ
วัดสุวรรณคูหา - จารึก - พระพุทธรูป - ปรากฏบรรจุอัฐิ บรรพบุรุษและเครือญาติในตระกูล ณ ตะกั่วทุ่ง - จารึกอักษรชื่อของบุคคลสำคัญที่ผนังถ้ำวัดสุวรรณคูหา	- พ.ศ. 2401 - พ.ศ. 2401 - พ.ศ. 2401	ศาสนสถาน เป็นวัดที่ได้รับการทำนุบำรุงโดยเจ้าเมืองตะกั่วทุ่งจากตระกูล ณ ตะกั่วทุ่ง - จารึกอักษรชื่อของบุคคลสำคัญ รวมถึงพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์	
ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนจากแหล่งโบราณคดีวัดท้องตุ้ (ร้าง)	ประมาณพุทธศตวรรษที่ 23 - 25	มีการสำรวจทางโบราณคดี แสดงถึงการตั้งถิ่นฐานของผู้คน	

2.4 หลักฐานทางโบราณคดีสำคัญภายในเมืองพังงาช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล

ตารางที่ 10 แสดงหลักฐานทางโบราณคดีสำคัญของเมืองพังงาช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล

หลักฐานทางโบราณคดี	อายุสมัย	ความสำคัญ	ภาพประกอบ
เรือนเจ้าจอมยี่สุน	หลังพ.ศ. 2394	อาคารที่มีอิทธิพลสถาปัตยกรรมโคโลเนียล	
วัดสรภิมุข - อุโบสถ - เจดีย์ ย่อมุมไม้สิบสอง - พระแท่นบรรทม แกะสลักลายไทย - พระไตรปิฎกที่รัชกาลที่ 5 ทรงพระราชทาน - เจดีย์บรรจ้อัฐิเจ้าเมืองพังงา - เจดีย์บรรจ้อัฐิอดีตเจ้าอาวาส	พ.ศ. 2414 เป็นต้นมา - ก่อนพ.ศ. 2434 - พ.ศ. 2436 พุทธศตวรรษที่ 24	ชั้นทะเบียนโบราณสถาน มีการดำเนินงานทางโบราณคดี	
โบราณสถานเจดีย์เขาล้างบาตร	พุทธศตวรรษที่ 24 - 25	ชั้นทะเบียนโบราณสถาน	
ปืนใหญ่หน้าโรงเรียนสตรีพังงา	พ.ศ. 2383	ปืนใหญ่ที่พระยาบริรักษ์ภูธร (แสง ณ นคร) นำมาจากไทรบุรีในสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อมาปกครองเมืองพังงา	

ตารางที่ 11 แสดงหลักฐานทางโบราณคดีสำคัญของเมืองพังงาช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล

หลักฐานทางโบราณคดี	อายุสมัย	ความสำคัญ	ภาพประกอบ
จิตรกรรมถ้ำสำ	สมัยรัชกาลที่ 4 - 5	ภาพเขียนสีสมัยประวัติศาสตร์	
จิตรกรรมถ้ำเจ้าหนู	สมัยรัชกาลที่ 4 - 5	ภาพเขียนสีสมัยประวัติศาสตร์	
จารึกอักษรชื่อของบุคคลสำคัญที่ผนังถ้ำวัดสุวรรณคูหา	พ.ศ. 2433 - 2502	มีการจารึกอักษรชื่อของบุคคลสำคัญ รวมถึงพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์	
ภาพถ่ายบ้านตึกใน ต.ตลาดใหญ่ อ.เมืองพังงา	พ.ศ. 2433	ภาพถ่ายแสดงถึงการตั้งถิ่นฐานของชาวจีนในเมืองพังงา	

2.5 หลักฐานทางโบราณคดีสำคัญภายในเมืองพังงาหรือจังหวัดพังงาในช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล

ตารางที่ 12 แสดงหลักฐานทางโบราณคดีสำคัญของเมืองพังงาหรือจังหวัดพังงาช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล

หลักฐานทางโบราณคดี	อายุสมัย	ความสำคัญ	ภาพประกอบ
จารี กอ กษร ชื่อของบุคคลสำคัญที่ผนังถ้ำวัดสุวรรณคูหา	พ.ศ. 2433 - 2502	มีการจารี กอ กษร ชื่อของบุคคลสำคัญ รวมถึงพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์	
อาคารแบบชิโน - โปรตุเกสที่มีอิทธิพลสถาปัตยกรรมแบบโคโลเนียล ยุคที่ 2	พ.ศ. 2444 - 2475	อาคารที่แสดงสถาปัตยกรรมในช่วงเวลาดังกล่าว	
อุโบสถวัดมาตุคุณาราม	พ.ศ. 2448	ลักษณะศิลปกรรมอุโบสถแบบพื้นถิ่นผสมกับอิทธิพลตะวันตก	
วัดมงคลสุทธาวาส - อุโบสถ - เจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง	พ.ศ. 2452	ลักษณะศิลปกรรมอุโบสถแบบพื้นถิ่น	
ภาพถ่ายศาลเจ้าขุนเท่าก้ง	พ.ศ. 2445	แสดงให้เห็นการตั้งถิ่นฐานและความเชื่อของชาวจีนในเมืองพังงาเป็นหลักฐานร่วมสมัยกับช่วงที่ทำการศึกษา	

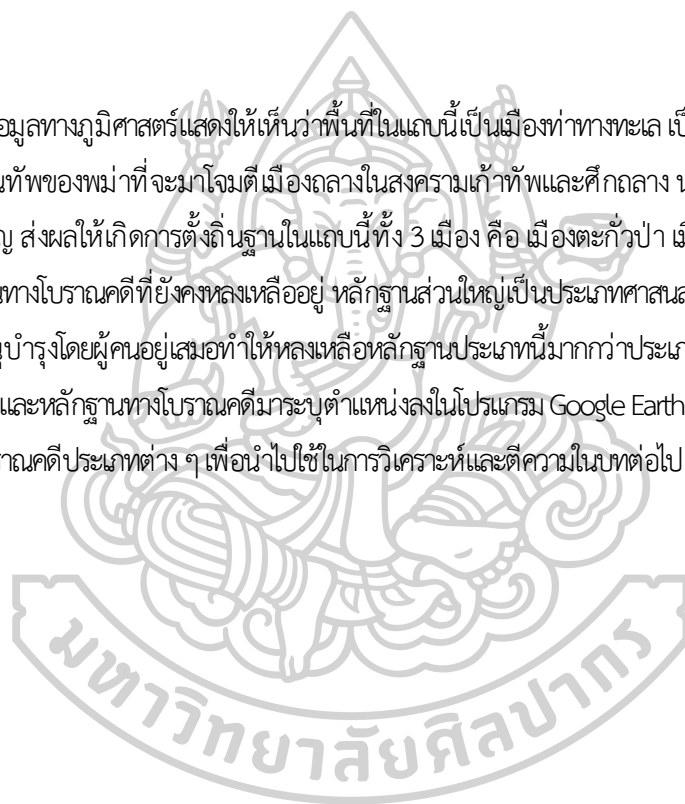
ตารางที่ 13 แสดงหลักฐานทางโบราณคดีสำคัญของเมืองพังงาหรือจังหวัดพังงาในช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล

หลักฐานทางโบราณคดี	อายุสมัย	ความสำคัญ	ภาพประกอบ
กุฏิเก่าวัดลุมพินี	พ.ศ. 2463	ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน	
อุโบสถหลังเก่า วัดบางเสียด	ระหว่างปีพ.ศ. 2464 - 2468	ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน	
อุโบสถวัดศรีรัตนาราม	พ.ศ. 2466	ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน มีลักษณะ ศิลปกรรมอุโบสถแบบพื้นถิ่น	
อุโบสถเก่า วัดประชาธิการาม		มีลักษณะศิลปกรรมอุโบสถแบบ พื้นถิ่น	
กุฏิวัดเจริญมณาวาส	พ.ศ. 2471	ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน สถาปัตยกรรมได้รับอิทธิพลตะวันตก	
พระพุทธรูปศิลปะ พื้นถิ่นภาคใต้	พ.ศ. 2471	มีลักษณะศิลปะพื้นถิ่นภาคใต้ และตัวเลขปีที่สร้างบริเวณฐาน พระพุทธรูป	
โบราณสถานศาลากลาง จังหวัดพังงา (หลังเก่า)	พ.ศ. 2473	ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน	
เจดีย์บรรจุอัฐิ	พ.ศ. 2474	มีการระบุอายุผู้เสียชีวิตทำให้ สามารถประมาณการสร้างเจดีย์องค์นี้ ได้	

ตารางที่ 14 แสดงหลักฐานทางโบราณคดีสำคัญของเมืองพังงาหรือจังหวัดพังงาในช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล

หลักฐานทางโบราณคดี	อายุสมัย	ความสำคัญ	ภาพประกอบ
อาคารภายในวัดเหมืองประชาราม	พ.ศ. 2475	มีการระบุปีที่มีการสร้างบนตัวอาคาร	

จากข้อมูลทางภูมิศาสตร์แสดงให้เห็นว่าพื้นที่ในแถบนี้เป็นเมืองท่าทางทะเล เป็นจุดยุทธศาสตร์อยู่ระหว่างเส้นทางการเดินทัพของพม่าที่จะมาโจมตีเมืองกลางในสงครามเก้าทัพและศึกกลาง นอกจากนี้ยังมีแร่ดีบุกเป็นทรัพยากรสำคัญ ส่งผลให้เกิดการตั้งถิ่นฐานในแถบนี้ทั้ง 3 เมือง คือ เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่งและเมืองพังงา สำหรับหลักฐานทางโบราณคดีที่ยังคงหลงเหลืออยู่ หลักฐานส่วนใหญ่เป็นประเภทศาสนสถานเป็นหลัก สันนิษฐานว่าเพราะมีการทำนุบำรุงโดยผู้คนอยู่เสมอทำให้หลงเหลือหลักฐานประเภทนี้มากกว่าประเภทอื่น ต่อมาได้นำข้อมูลจากหลักฐานเอกสารและหลักฐานทางโบราณคดีมาระบุตำแหน่งลงในโปรแกรม Google Earth Pro เพื่อสังเกตตำแหน่งของหลักฐานทางโบราณคดีประเภทต่าง ๆ เพื่อนำไปใช้ในการวิเคราะห์และตีความในบทต่อไป

บทที่ 4

วิเคราะห์การตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงาตั้งแต่พ.ศ. 2325 - 2475

ในบทนี้จะวิเคราะห์การตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงาตั้งแต่พ.ศ. 2325 - 2475 โดยใช้หลักฐานเอกสารและหลักฐานทางโบราณคดีมาวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงของเมืองในจังหวัดพังงาในแต่ละระยะ รวมถึงเปรียบเทียบการตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงากับเมืองอื่นในภาคใต้ที่อยู่ร่วมสมัยกัน

การตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงา

การตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงาระหว่างปีพ.ศ. 2325 - 2475 แบ่งออกได้เป็น 2 ระยะ คือ ช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2325 - 2437) และช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2438 - 2475) โดยสาเหตุที่ใช้ช่วงเวลาที่มีการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลมาเป็นจุดแบ่ง เนื่องจากในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลนั้น การปกครองของเมืองในแถบจังหวัดพังงาปัจจุบันเป็นระบบกินเมือง เจ้าเมืองเป็นผู้ดูแลผลประโยชน์ภายในเมืองและส่งพระราชทรัพย์เข้ามาในกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นเมืองหลวง เมื่อมีการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลในรัชกาลที่ 5 ทำให้ส่วนกลางหรือกรุงเทพฯ เข้ามามีบทบาทในการปกครองส่วนภูมิภาคมากขึ้น ส่งผลต่อนโยบายและการจัดการภายในแต่ละเมือง

1. ช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2325 - 2437)

ระหว่างปีพ.ศ. 2325 - 2437 ระบบการปกครองมักเป็นการปกครองแบบสืบทอดอำนาจภายในสายตระกูลเป็นหลัก ในบางช่วงเมื่อมีตำแหน่งว่างวัน ทางส่วนกลางหรือกรุงเทพฯ จะส่งผู้ปกครองหรือผู้ว่าราชการเมืองจากส่วนกลางหรือจากเมืองข้างเคียงมาปกครองบ้าง โดยดูตามความเหมาะสม สำหรับด้านเศรษฐกิจใช้ระบบจัดเก็บภาษีแบบเหมาเมือง โดยผู้ว่าราชการเมืองมักจะเป็นเจ้าภาษีนายอากรในเมืองนั้น ๆ ดังนั้นเมื่อได้เจ้าเมืองหรือผู้ว่าราชการเมืองที่ไม่ถนัดในด้านการค้า จึงไม่สามารถจัดเก็บภาษีได้เพียงพอ โดยผู้ว่าราชการเมืองมักส่งเสริมชาวเมืองให้ประกอบอาชีพทำเหมืองแร่เป็นหลัก เมื่อราคาแร่ตกต่ำ ทำให้ส่งผลต่อสภาพบ้านเมืองมีสภาพทรุดโทรมลง จึงเกิดการอพยพของผู้คนออกนอกเมือง อีกทั้งการไม่ได้ตระหนักถึงผลของการทำเหมืองแร่

อย่างจริงจัง ส่งผลให้ทรายเป็นการทำเหมืองแร่ไหลลงมาในแม่น้ำลำคลองจนตื้นเขิน ทำให้ยากลำบากต่อการสัญจรในเวลาต่อมา

สามารถอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นได้เป็น 2 ระยะ คือ

- ระยะสงครามกับพม่าและการก่อสร้างเมือง (พ.ศ. 2325 - 2366)
- ระยะเมืองทั้งสาม (พ.ศ. 2367 - 2437) เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่งและเมืองพังงา

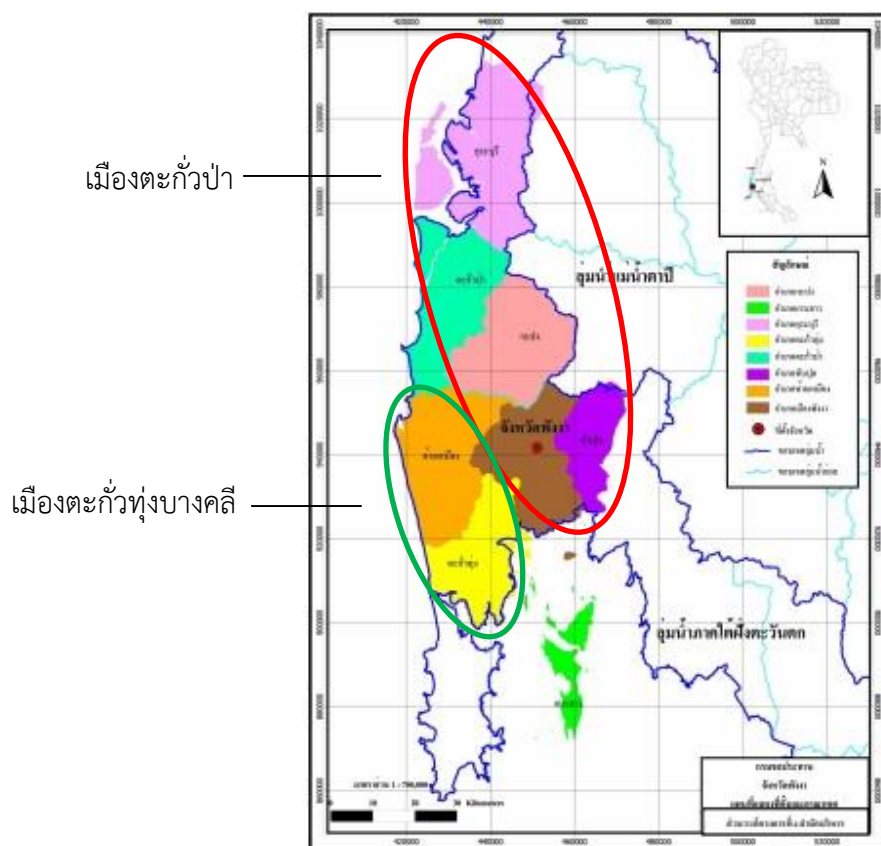
- ระยะสงครามกับพม่าและการก่อสร้างเมือง (พ.ศ. 2325 - 2366)

ในระยะแรก (พ.ศ. 2325 - 2353) เป็นช่วงระหว่างการตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ไปจนถึงศึกกลาง ขอบเขตของเมืองในพื้นที่จังหวัดพังงาปัจจุบัน เดิมมีเมืองใหญ่ 2 เมือง คือ เมืองตะกั่วป่าและเมืองตะกั่วทุ่งบางคลี สำหรับขอบเขตของเมืองตะกั่วป่ามีตั้งแต่บริเวณอำเภอคุระบุรี เกาะรา เกาะพระทอง เกาะคอเขา อำเภอกะปง ลงมาจนถึงบริเวณอำเภอเมืองพังงาในปัจจุบัน ขณะที่เมืองตะกั่วทุ่งบางคลีมีขอบเขตบริเวณอำเภอท้ายเหมืองและอำเภอตะกั่วทุ่งในปัจจุบัน (ดูภาพที่ 171) เกิดสงครามกับพม่า 2 ครั้ง ทำให้เกิดการย้ายที่ตั้งเมืองและเกิดการรวบรวมผู้คนตั้งเมืองขึ้นมาใหม่ (ดูตารางที่ 15) โดยการตั้งเมืองขึ้นมาใหม่นี้ถือเป็นรากฐานของการฟื้นฟูบ้านเมืองในเวลาต่อมา

ตารางที่ 15 แสดงเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ของเมืองในจังหวัดพังงา ระหว่างปีพ.ศ. 2325 - 2353²⁸⁴

สถานการณ์	ผลของเหตุการณ์
พ.ศ. 2328 สงครามกับพม่า สงครามเก้าทัพ	- บ้านเมืองเสียหาย ผู้คนอพยพ ทิ้งเมืองให้ร้าง - พ.ศ. 2347 มีคำสั่งให้นายกองที่พนมชั๊กชวนให้เลขไพร่หลวงที่หนีมา กลับไปตั้งบ้านเรือนที่เมืองกลางเมืองตะกั่วป่าและเมืองตะกั่วทุ่ง
พ.ศ. 2352 - 2353 สงครามกับพม่า ศึกกลาง	- บ้านเมืองเสียหายมาก - เกิดการรวบรวมผู้คนที่กรากงา เรียกว่าเมืองกลางที่พังงา - ย้ายเมืองตะกั่วทุ่งจากบริเวณนาเตย บางทอง มาอยู่ที่กระโสม

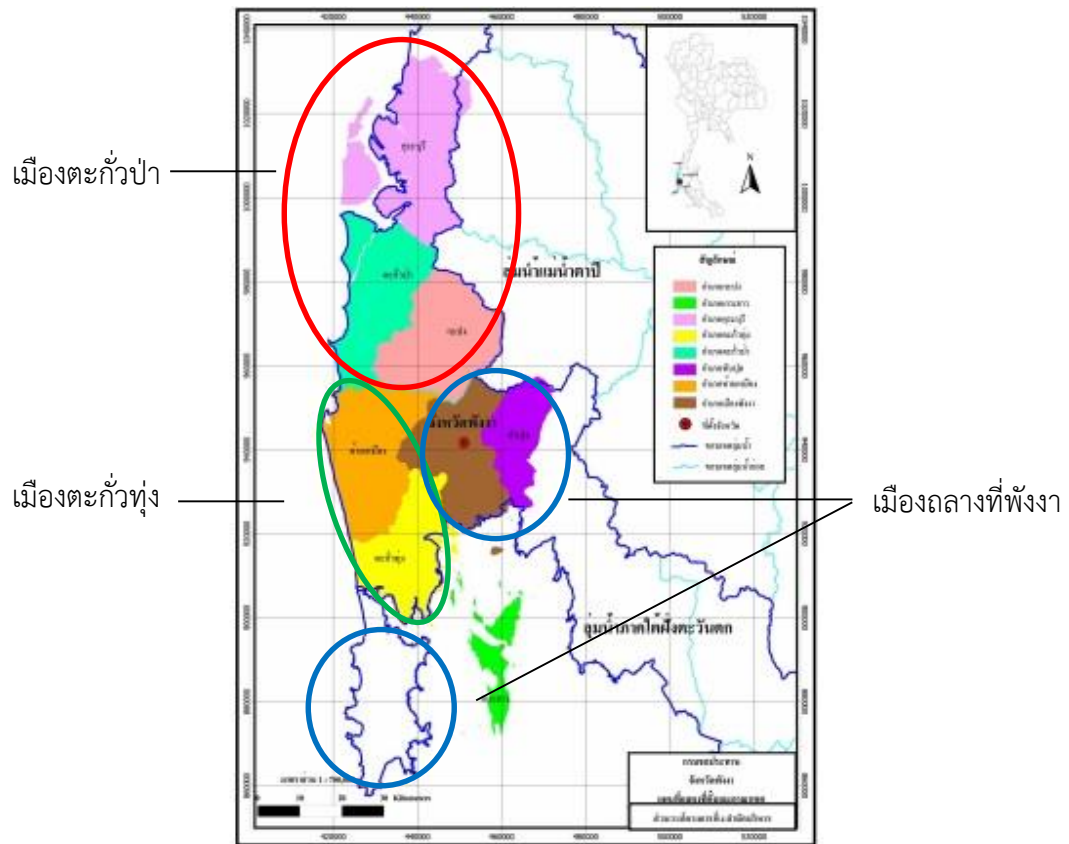
²⁸⁴ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จุลศักราช ๑๑๗๑ - ๑๑๗๔ (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2562), 207, 210-211 ; ถนอม พูนวงศ์, ประวัติศาสตร์เมืองภูเก็ต (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2556), 94.

ภาพที่ 171 แสดงอำเภอในจังหวัดพังงาปัจจุบันซึ่งในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ระยะเวลาตรงกับพม่าและการก่อสร้างเมือง (พ.ศ. 2325 - 2353) แบ่งออกเป็น 2 เมือง คือ เมืองตะกั่วป่าและเมืองตะกั่วทุ่งบางคลี

ที่มา ดัดแปลงจาก สำนักบริหารโครงการ กรมชลประทาน, รายงานแผนแม่บทการพัฒนาภูมิคุ้มกันน้ำจังหวัดพังงา (ม.ป.ท., 2561), 2-2.

ภายหลังสงครามกับพม่าในปีพ.ศ. 2353 เกิดการตั้งเมืองกลางที่พังงา ทำให้ขอบเขตของเมืองเกิดการเปลี่ยนแปลง โดยเมืองกลางที่พังงามีขอบเขตตั้งแต่เขานางหงษ์มาจนถึงอ่าวพังงารวมกับเกาะกลางหรือจังหวัดภูเก็ตในปัจจุบัน เมืองตะกั่วป่ามีเขตแดนลดลงเนื่องจากการตั้งเมืองกลางที่พังงา ขณะที่เมืองตะกั่วทุ่งซึ่งเดิมตั้งอยู่บริเวณบ้านบางคลี บ้านนาเตย อำเภอท้ายเหมือง ได้ย้ายที่ตั้งเข้ามาในตัวแผ่นดินมากขึ้น มาตั้งอยู่บริเวณตำบลกระโสม อำเภอตะกั่วทุ่ง (ดูภาพที่ 172) ดังจะเห็นได้จากหลักฐานทางโบราณคดีประเภทศาสนสถาน โดยเฉพาะวัดที่ส่วนใหญ่จะตั้งใกล้กับชายฝั่งทะเลอันดามัน เมื่อเกิดศึกสงครามจึงมีการเคลื่อนย้ายผู้คนเข้ามาตอนในแผ่นดิน

ภาพที่ 172 แสดงอำเภอในจังหวัดพังงาปัจจุบันซึ่งในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ระยะเวลาตรงกับพม่าและการก่อสร้างเมือง (พ.ศ. 2353 - 2366) ในช่วงเวลานี้แบ่งออกเป็น 3 เมือง คือ เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่งและเมืองกลางที่พังงา

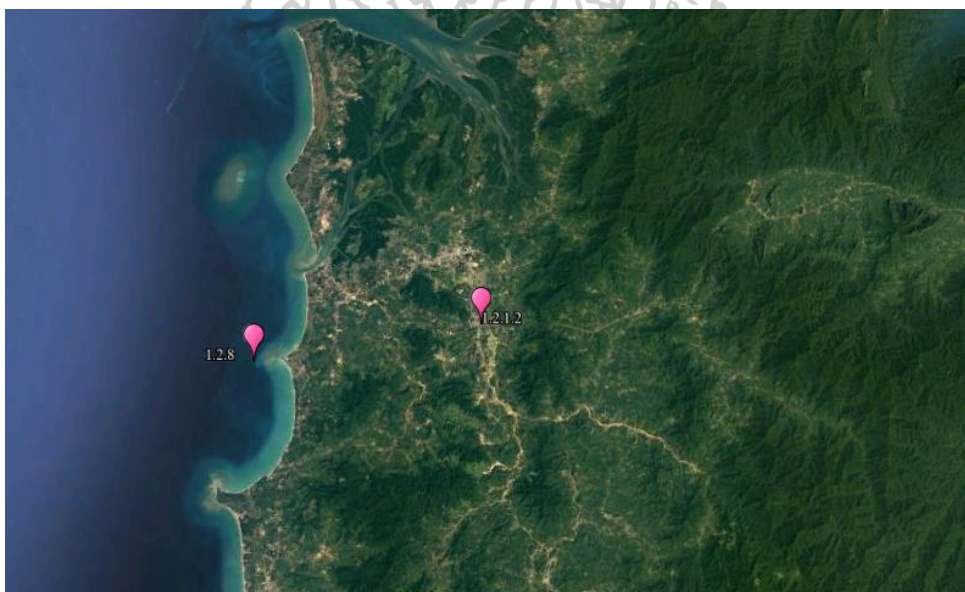
ที่มา ดัดแปลงจาก สำนักบริหารโครงการ กรมชลประทาน, รายงานแผนแม่บทการพัฒนาลุ่มน้ำจังหวัดพังงา (ม.ป.ท., 2561), 2-2.

หลักฐานทางโบราณคดีสำคัญของเมืองตะกั่วป่าในระยะสงครามกับพม่าและการก่อสร้างเมือง (พ.ศ. 2325 - 2366)

หลักฐานทางโบราณคดีสำคัญที่มีอายุสมัยในช่วงเวลาดังกล่าว ได้แก่ อุโบสถเก่าวัดหน้าเมืองซึ่งมีสถาปัตยกรรมแบบพื้นถิ่นแสดงให้เห็นถึงช่างฝีมือท้องถิ่นและความศรัทธาในพุทธศาสนาของผู้ในแถบนี้ และเครื่องถ้วยจีนจากแหล่งเรือจมบ้านบางสักจมลงในช่วงรัชกาลที่ 1 - 4 อย่างไรก็ตามหลักฐานประเภทเครื่องถ้วยจีนได้แสดงให้เห็นถึงการค้าและความเป็นเมืองท่าของเมืองตะกั่วป่า (ดูตารางที่ 16) หลักฐานทางโบราณคดีเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการค้าขายทางทะเลกับประเทศจีนและการตั้งถิ่นฐานของผู้คนที่นับถือพุทธศาสนาในเมืองตะกั่วป่า

ตารางที่ 16 แสดงหลักฐานโบราณคดีสำคัญของเมืองตะกั่วป่าในระยะสงครามกับพม่าและการก่อ
 ร้างเมือง (พ.ศ. 2325 - 2366)

หลักฐานทางโบราณคดี	อายุสมัย	ความสำคัญ	ภาพประกอบ
อุโบสถเก่าวัดหน้าเมือง	ประมาณพ.ศ. 2320	ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน มีลักษณะศิลปกรรมอุโบสถแบบ พื้นถิ่น	
เครื่องถ้วยจีนจาก แหล่งเรือจมบ้าน บางสัก	ประมาณพ.ศ. 2325 - 2411	แหล่งเรือจมที่มีการขุดค้นทาง โบราณคดี	

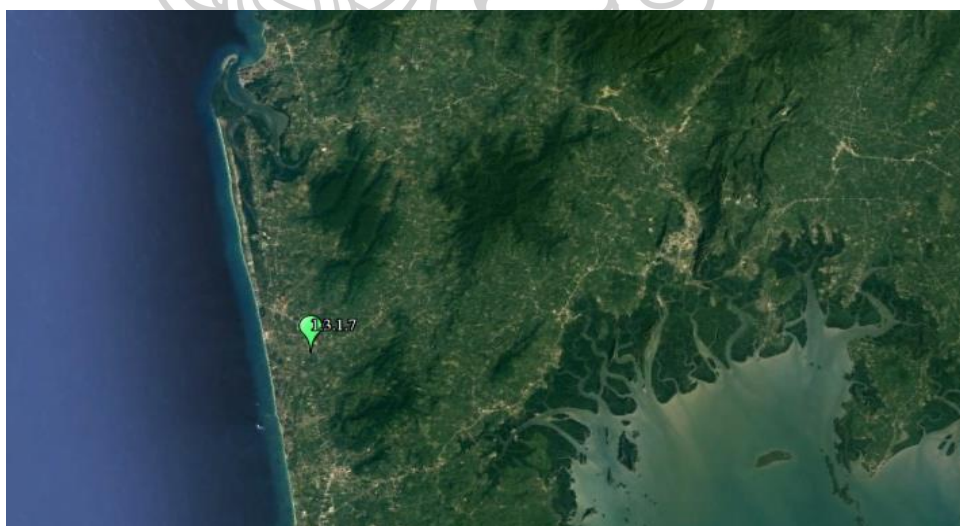
ภาพที่ 173 แสดงหลักฐานโบราณคดีสำคัญของเมืองตะกั่วป่าในระยะสงครามกับพม่าและการก่อ
 ร้างเมือง (พ.ศ. 2325 - 2366)

หลักฐานโบราณคดีสำคัญของเมืองตะกั่วทุ่งในระยะสงครามกับพม่าและการก่อร่างสร้างเมือง (พ.ศ. 2325 - 2366)

หลักฐานทางโบราณคดีที่มีอายุสมัยในช่วงเวลาดังกล่าว คือ ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนแหล่งโบราณคดีวัดห้องธู (ร้าง) (ดูตารางที่ 17) แสดงให้เห็นถึงการค้าขายกับประเทศจีนและความเป็นเมืองท่าของเมืองตะกั่วทุ่ง อีกทั้งแสดงให้เห็นถึงตำแหน่งที่ตั้งของเมืองตะกั่วทุ่งบางคลีในช่วงที่มีสงครามกับพม่าจะตั้งอยู่บริเวณอ่าวท้ายเหมือง สอดคล้องกับภาพที่เขียนขึ้นร่วมสมัยในเวลาดังกล่าว

ตารางที่ 17 แสดงหลักฐานโบราณคดีสำคัญของเมืองตะกั่วทุ่งในระยะสงครามกับพม่าและการก่อร่างสร้างเมือง (พ.ศ. 2325 - 2366)

หลักฐานทางโบราณคดี	อายุสมัย	ความสำคัญ	ภาพประกอบ
ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีน แหล่งโบราณคดีวัดห้องธู (ร้าง)	พุทธศตวรรษที่ 23 - 25	วัดร้าง สันนิษฐานว่าถูกทำลาย ในช่วงสงคราม 9 ทศวรรษ	

ภาพที่ 174 แสดงหลักฐานโบราณคดีสำคัญของเมืองตะกั่วทุ่งในระยะสงครามกับพม่าและการก่อร่างสร้างเมือง (พ.ศ. 2325 - 2366)

จะเห็นได้ว่าปริมาณหลักฐานทางโบราณคดีภายในเมืองตะกั่วป่าและเมืองตะกั่วทุ่งในช่วงสงครามกับพม่าและการก่อร่างสร้างเมือง (พ.ศ. 2325 - 2366) ที่พบมีจำนวนน้อย อาจจะถูกทำลายไปในช่วงสงครามกับพม่า หรืออาจจะถูกปรับเปลี่ยนการใช้งานหรือเป็นไปได้ว่าในช่วงนี้อาจจะเป็นการสร้างบ้านเรือนหรือศาสนสถานต่าง ๆ ด้วยไม้หรือวัสดุที่ไม่ทนทาน หรือขาดข้อมูลการขุดค้นทางโบราณคดี ทำให้ไม่ค่อยหลงเหลือหลักฐานในปัจจุบัน

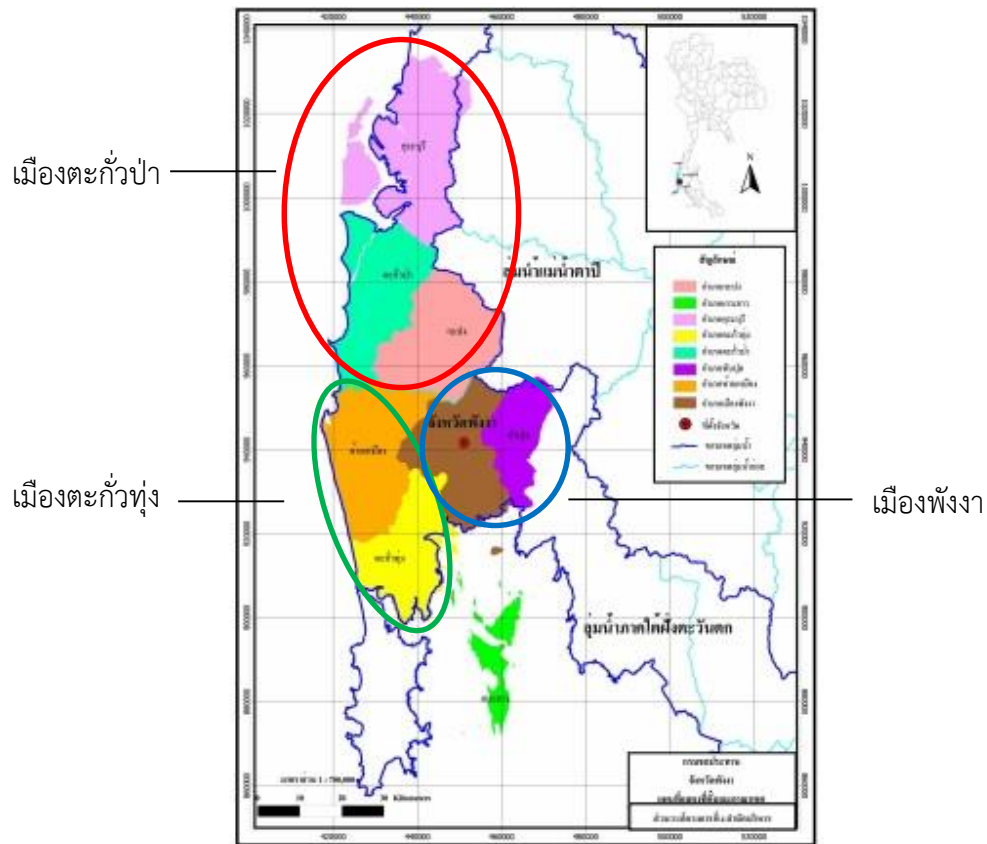
- ระยะเวลาทั้งสาม (พ.ศ. 2367 - 2437) เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่งและเมืองพังงา

ในช่วงเวลานี้เมืองในแถบภาคใต้ฝั่งตะวันตกถูกเรียกว่าเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก มีเจ้าเมืองปกครองขึ้นตรงต่อกระทรวง เมืองในจังหวัดพังงาในช่วงเวลานี้ประกอบด้วยเมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่งและเมืองพังงา (ดูตารางที่ 18) (ดูภาพที่ 175) ด้วยสภาพบ้านเมืองที่สงบสุขภายหลังสงคราม เศรษฐกิจเติบโตขึ้นรวมถึงกิจการเหมืองแร่ดีบุก ทำให้เกิดการอพยพของผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานชั่วคราวหรือถาวรในแถบเมืองเหล่านี้มากขึ้นในช่วงเวลานี้

ตารางที่ 18 แสดงเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ของเมืองในจังหวัดพังงา ระหว่างพ.ศ. 2367 - 2437²⁸⁵

สถานการณ์	ผลของเหตุการณ์
พ.ศ. 2367 พระวีเชียรภักดีพาผู้คนบางส่วนย้ายกลับไปยังเกาะภูเก็ต	เกิดการตั้งเมืองพังงา โดยมีพระยาบริรักษ์ภูธร (กลับ) ปกครองผู้คนที่ยังคงเหลือที่กรรภูงา
สมัยรัชกาลที่ 3 ภายหลังการจัดเก็บภาษีแบบผูกขาดหรือเจ้าภาษีนายอากร	เกิดการอพยพเข้ามาของชาวจีนที่มีความชำนาญเรื่องภาษีและมาเพื่อเป็นแรงงาน
พ.ศ. 2383 - 2384 พระยาบริรักษ์ภูธร (แสง ณ นคร) มาปกครองเมืองพังงาและพระยาเสนาภูษิต (นุช ณ นคร) ไปปกครองเมืองตะกั่วป่า	เกิดการอพยพผู้คนบางส่วนจากเมืองไทรบุรีและนครศรีธรรมราชมาที่เมืองพังงาและเมืองตะกั่วป่า
ภายหลัง พ.ศ. 2398 การลงนามสนธิสัญญาเบาว์ริง	เศรษฐกิจเติบโตมาก เกิดความต้องการแรงงานและมีการเข้ามาลงทุนในอุตสาหกรรมเหมืองแร่

²⁸⁵ ถนอม พูนวงศ์, *ประวัติศาสตร์เมืองภูเก็ต, 94*; พินิจ พิษยกัลป์ และคนอื่น ๆ, *ที่ระลึกเนื่องในวโรกาสเปิดห้องสมุดประชาชนเฉลิมราชกุมารี ณ วัดราษฎร์อุปถัมภ์ อำเภอทับปุด จังหวัดพังงา* (กรุงเทพฯ : บพิตรการพิมพ์, 2543), 34; พระยาอนุमानราชชน (ยง เสฐียรโกเศศ), *ผู้เรียบเรียง, ตำนานศุลกากร* (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2482 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพร้อมพงศ์อิทธิราช 27 มีนาคม 2482), 7-9, 22; วิชัย ประสงค์, *ผู้เรียบเรียง, ประวัติสรรพากรฉบับสมบูรณ์* (พระนคร : กรุงเทพฯ, 2514), 234-236, 323; วิลเลียม จี. สกินเนอร์, *สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์*, แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และคนอื่น ๆ, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2548), 108-109, 120; สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “ภาคที่ 16 ตำนานภาษีอากรบางอย่างกับคำอธิบายของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ,” ใน *ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ 26 ภาค*, เล่ม 2, รวมพิมพ์ครั้งที่ 5 (ฉบับสมบูรณ์) (กรุงเทพฯ : มูลนิธิฯ, 2558. จัดพิมพ์เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในโอกาสฉลองพระชนมายุ 5 รอบ 2 เมษายน 2558), 167-168, 177-178; ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, “อุตสาหกรรมเหมืองแร่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” *วารสารสุโขทัยธรรมาธิราช* 5, 3 (กันยายน-ธันวาคม 2535): 68.

ภาพที่ 175 แสดงอำเภอในจังหวัดพังงาปัจจุบันซึ่งในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ระยะเวลาทั้งสาม (พ.ศ. 2367 - 2437) แบ่งออกเป็น 3 เมือง คือ เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่งและเมืองพังงา

ที่มา ดัดแปลงจาก สำนักบริหารโครงการ กรมชลประทาน, รายงานแผนแม่บทการพัฒนาลุ่มน้ำ จังหวัดพังงา (ม.ป.ท., 2561), 2-2.

ในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ระยะเวลาทั้งสาม (พ.ศ. 2367 - 2437) แบ่งออกเป็น 3 เมือง คือ เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่งและเมืองพังงา ต่อไปจะแบ่งอธิบายแยกตามเมืองโดยอธิบายตาม 2 หัวข้อหลัก คือ ลักษณะทางกายภาพของเมืองและสภาพสังคมภายในเมือง โดยใช้หลักฐานทางเอกสารและหลักฐานทางโบราณคดีมาร่วมในการวิเคราะห์ ดังนี้

- เมืองตะกั่วป่า

ลักษณะทางกายภาพของเมือง ขอบเขตของเมืองครอบคลุมพื้นที่อ.ตะกั่วป่า อ.กะปงและอ.คุระบุรี ตัวเมืองเดิมตั้งอยู่แถบต.โคกเคียน อ.ตะกั่วป่า เมื่อครั้งที่พระยาเสนาฯ (นุช ณ นคร) เป็นเจ้าเมืองปกครองใน พ.ศ. 2386 ได้ย้ายที่ตั้งเมืองจากบริเวณต.โคกเคียน มาตั้งบริเวณถนนอุทุมพร ต.ตลาดใหญ่ อ.ตะกั่วป่าในปัจจุบัน

ซึ่งการย้ายที่ตั้งในครั้งนี้สันนิษฐานว่าเกี่ยวข้องกับการค้า เพราะเรือสามารถเดินทางมาตามคลองตะกั่วป่าเพื่อเข้ามายังใจกลางเมืองได้ อีกทั้งหากมีศึกสงครามสามารถเดินทางไปในตอนในแผ่นดินได้สะดวก มีการสร้างถนนผ่านหน้าจวนเจ้าเมือง สำหรับการสัญจรทางบกเน้นการเดินทางเข้าร่วมกับใช้ช้างเป็นพาหนะ ขณะที่การสัญจรทางน้ำใช้เรือขนาดใหญ่และขนาดเล็ก โดยเรือขนาดใหญ่สามารถเข้ามาเทียบท่าภายในแม่น้ำตะกั่วป่าบริเวณเมืองเก่า ตะกั่วป่าในปัจจุบันได้ซึ่งปัจจุบันแม่น้ำมีการตื่นเงินกว่าในอดีต²⁸⁶ ลักษณะบ้านเรือนมีทั้งที่สร้างถาวรและกึ่งถาวร โดยลักษณะบ้านเรือนที่สร้างถาวรตัวอย่างสถาปัตยกรรม ได้แก่ กำแพงจวนเจ้าเมืองตะกั่วป่าที่สร้างในสมัยพระยาเสนาสุจิตฯ (นุช ณ นคร) และอาคารแบบชิโน - โปรตุเกสที่ได้อิทธิพลสถาปัตยกรรมจีนซึ่งสร้างในสมัยรัชกาลที่ 3 (ดูตารางที่ 19) ส่วนบ้านเรือนกึ่งถาวรมักเป็นการสร้างด้วยไม้และมุงหลังคาด้วยจาก โดยจะตั้งอยู่ตามเส้นทางสัญจรสำหรับศาสนสถานในพุทธศาสนาพบว่าได้รับอิทธิพลศิลปะแบบพระราชนิยมสมัยรัชกาลที่ 3 สังเกตได้จากอุโบสถวัดเสนาสุจิตร์ (ดูตารางที่ 19) นอกจากนี้การเข้ามาของชาวจีนไม่จำกัดเฉพาะแต่การค้าเหมือนแต่ก่อนยังมีช่างชาวจีนที่ได้เข้ามารังสรรค์ผลงานจนหลงเหลือหลักฐานมาจนถึงปัจจุบัน คือ โบราณสถานเจดีย์วัดศรีเขตพบว่ามีการใช้เทคนิคก่ออิฐและผนังหล่อของช่างชาวจีนฮกเกี้ยนซึ่งเป็นเทคนิคเดียวกันกับการก่อสร้างกำแพงจวนเจ้าเมืองตะกั่วป่า²⁸⁷ (ดูตารางที่ 19)

สภาพสังคมภายในเมือง ในสมัยรัชกาลที่ 3 มีประชากรไม่เกิน 1,000 - 1,200 คน โดยบริเวณจวนเจ้าเมืองถือเป็นบริเวณที่เกี่ยวข้องกับการว่าราชการเมืองและคงเป็นแหล่งเศรษฐกิจสำคัญในการแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้า ซึ่งการค้าขายส่วนใหญ่เป็นการแลกเปลี่ยนสินค้าอื่น ๆ กับแร่ดีบุก โดยมากจะเป็นข้าว เนื่องจากภายในเมืองผู้คนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำเหมืองแร่เป็นหลัก มีผู้ที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมจำนวนน้อยกว่าและเป็นการเพาะปลูกเพื่อเลี้ยงชีพมากกว่าเพื่อการค้า ทำให้ผลผลิตภายในเมืองไม่เพียงพอต่อผู้คน จึงจำเป็นต้องนำเข้าข้าวจาก

²⁸⁶ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพังงา** (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการ, 2544. พิมพ์ในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธ.ค. 2542), 69 ; น้อม นิลรัตน์ ณ อยุธยา, ผู้แปล, **เอกสารหาญรี เบอร์นีย์**, เล่ม 7 (สิงหาคม ถึง ธันวาคม ค.ศ. 1825), 226-245 ; เติยง พัฒนพิชัย, **เมืองพังงาในอดีต** (กรุงเทพฯ : มิตรสยาม, 2535. พิมพ์เนื่องในงานฉานปณกิจศพนายชวน พัฒนพิชัย), 10-11. ; สุนทร หิรัญวงษ์, “สภาพการณ์ในช่วงสมัยการปฏิรูปการปกครองมณฑลภูเก็ตในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4” (วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2518), 66-67 ; “ท้องตรา กระทรวงกลาโหมถึงเจ้าพระยาอมราช พระยาศรีพิพัฒน์,” รัชกาลที่ 3, จ.ศ. 1201, เลขที่ 209, หอสมุดแห่งชาติ.

²⁸⁷ กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, **รายงานการขุดค้นทางโบราณคดี โบราณสถานวัดศรีเขต ตำบลตะกั่วป่า อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา** (ม.ป.ท., 2559), 70.

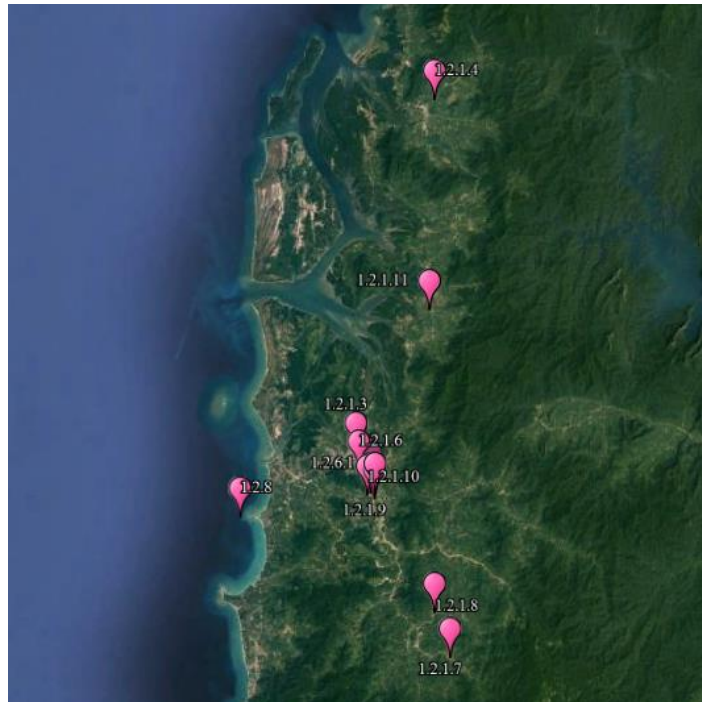
เมืองท่าอื่น ๆ เช่น ปันงหรือเกาะตะมะ อีกทั้งในช่วงที่พระยาเสนาฯ ชิตฯ (นุช ณ นคร) เป็นเจ้าเมืองนั้น เกิดการอพยพผู้คนจากเมืองไทรบุรีมายังบริเวณแถบนี้²⁸⁸

เมื่อวิเคราะห์ดูตำแหน่งของศาสนสถานซึ่งเป็นหลักฐานทางโบราณคดีที่พบในทุกช่วงเวลาที่ทำการศึกษาพบว่าจำนวนศาสนสถานในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2325 - 2437) ในเมืองตะกั่วป่ามีจำนวน 11 แห่ง (ดูภาพที่ 178) โดยตำแหน่งศาสนสถานที่มีการสร้างในระยะสงครามกับพม่าและการก่อสร้างเมือง (พ.ศ. 2325 - 2366) ซึ่งรวมถึงช่วงก่อนพ.ศ. 2325 พบว่ามีจำนวน 4 แห่ง (ดูภาพที่ 179) ขณะที่ระยะเมืองทั้งสาม (พ.ศ. 2367 - 2337) นั้นมีจำนวน 7 แห่ง (ดูภาพที่ 180) โดยการเพิ่มขึ้นของศาสนสถานแสดงให้เห็นถึงการเติบโตของเมืองในทางกายภาพ สันนิษฐานว่าเกิดจากการที่บ้านเมืองมีความสงบเรียบร้อย ไม่มีศึกสงคราม จึงเกิดการทำนุบำรุงศาสนา โดยในระยะเมืองทั้งสาม (พ.ศ. 2367 - 2337) เริ่มมีการตั้งถิ่นฐานกระจายตัวห่างออกจากศูนย์กลางเมืองบริเวณตำบลตะกั่วป่ามากขึ้น แต่ยังคงถือเป็นปริมาณที่น้อยเมื่อเทียบกับภายในตัวเมืองที่มีจำนวนของศาสนสถาน แสดงให้เห็นถึงจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้น ด้วยเหตุที่ประชากรส่วนใหญ่เป็นชาวพุทธทำให้เกิดการสร้างวัดมากกว่าศาสนสถานในความเชื่ออื่น แต่เริ่มปรากฏการสร้างศาสนสถานตามความเชื่อจีนที่เป็นอาคารถาวรมั่นคงแสดงให้เห็นถึงการตั้งถิ่นฐานถาวรของชาวจีนภายในเมืองตะกั่วป่า ศาสนสถานส่วนใหญ่จะตั้งอยู่ในบริเวณที่มีชุมชนและใกล้กับทางสัญจรไม่ว่าทางบกหรือทางน้ำ สำหรับทางน้ำ ตั้งอยู่ใกล้คลองตะกั่วป่า คลองนางย่อน ศาสนสถานที่หลงเหลือหลักฐานในปัจจุบันพบว่าตั้งอยู่ตอนในแผ่นดินซึ่งสันนิษฐานว่าสัมพันธ์กับศึกสงคราม โดยการตั้งถิ่นฐานตอนในแผ่นดินจะสะดวกในการอพยพผู้คนมากกว่าหากเกิดศึกสงคราม

สำหรับการค้าขายภายหลังศึกสงครามกับพม่านั้นพบว่าบ้านเมืองมีความเจริญขึ้น คงสืบเนื่องจากการปลอดศึกสงครามและการลงนามการค้ากับต่างประเทศ ทำให้เกิดการเข้ามาลงทุนในอุตสาหกรรมเหมืองแร่ดีบุก จึงเกิดการตั้งถิ่นฐานในเวลาเพิ่มขึ้น หลักฐานที่แสดงถึงการค้า ได้แก่ ชิ้นส่วนหม้อสตรีมไอน้ำของเรือกลไฟที่วัดหน้าเมือง (ดูตารางที่ 19)

การตั้งถิ่นฐานภายในเมืองตะกั่วป่าในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลมีการตั้งถิ่นฐานแบบรวมกลุ่ม (Cluster Settlement) ของชุมชนเหมืองแร่ กลุ่มอาคารแบบชิโน - โปรตุเกส จวนเจ้าเมือง และศาสนสถาน รวมถึงมีการตั้งถิ่นฐานตามแนวยาว (Linear Settlement) ตามเส้นทางคมนาคมทั้งทางบกและทางน้ำ ได้แก่ การตั้งถิ่นฐานตามคลองตะกั่วป่า การตั้งถิ่นฐานตามแนวถนนอุตรธารา

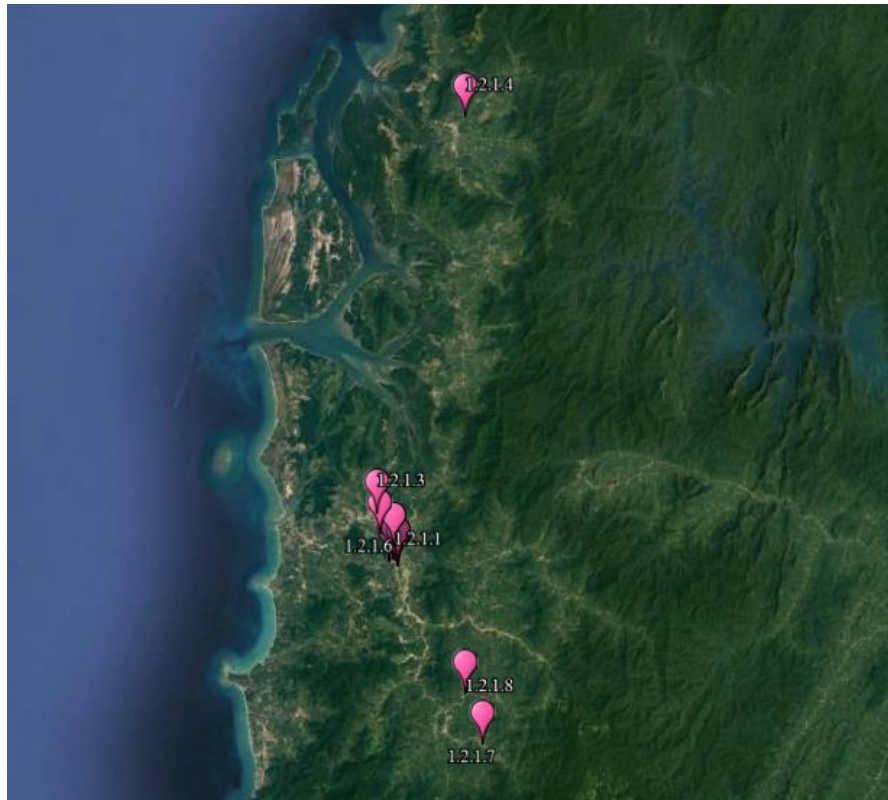
²⁸⁸ น้อม นิลรัตน์ ณ อยุธยา, ผู้แปล, **เอกสารเขนรี เบอร์นี**, เล่ม 7 (สิงหาคม ถึง ธันวาคม ค.ศ. 1825), 245; เผตียง พัฒนพิชัย, **เมืองพังงาในอดีต** (กรุงเทพฯ : มิตรสยาม, 2535. พิมพ์เนื่องในงานฌาปนกิจศพนายชวน พัฒนพิชัย), 10-11; ลินจง สุวรรณโกคิน, ผู้แปล, **เอกสารเขนรี เบอร์นี**, เล่ม 11 (มีนาคม ค.ศ. 1827 ถึง มิถุนายน ค.ศ. 1833), (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2551), 252-254; สุนทร หิรัญวงศ์, “สภาพการณ์ในช่วงสมัยการปฏิรูปการปกครองมณฑลภูเก็ตในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่าง พ.ศ. 2434 - 2435” (วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2518), 66-67; “ท้องตรา กระทรวงกลาโหมถึงเจ้าพระยามรราช พระยาศรีพิพัฒน์,” รัชกาลที่ 3, จ.ศ.1201, เลขที่ 209, หอสมุดแห่งชาติ.

ภาพที่ 176 แสดงตำแหน่งหลักฐานทางโบราณคดีในเมืองตะกั่วป่าในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2325 - 2437)
ที่มา ดัดแปลงจาก Google Earth Pro

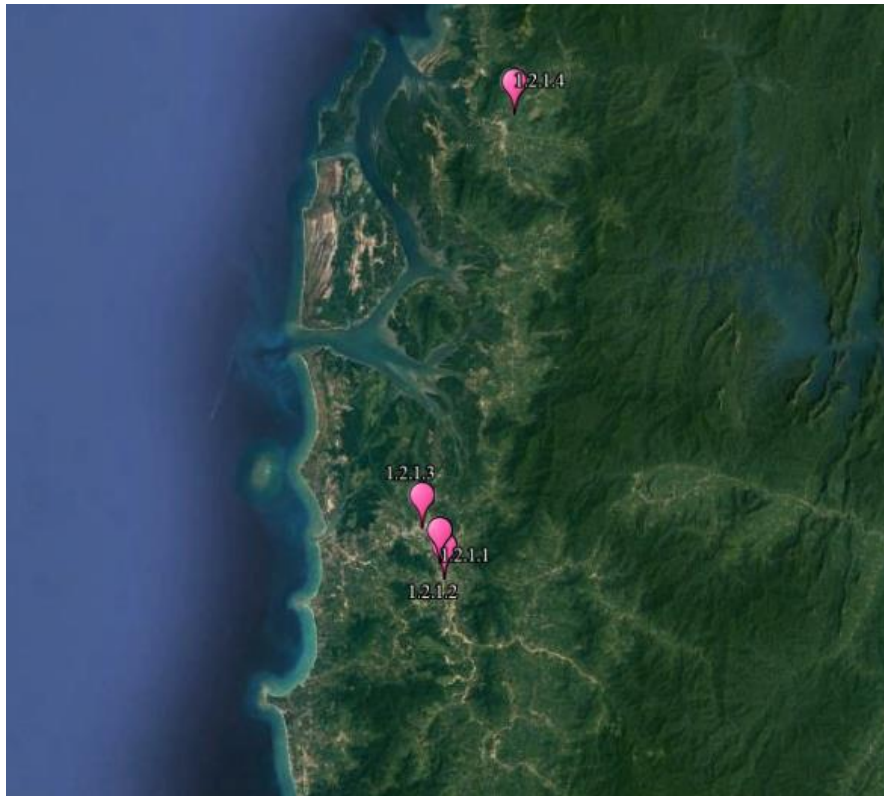
ภาพที่ 177 แสดงตำแหน่งของเมืองตะกั่วป่าในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2325 - 2437) ตั้งอยู่บริเวณจุดที่ 1 ต.โลกเดียนก่อนที่จะย้ายมาบริเวณจุดที่ 2 ต.ตะกั่วป่า
ที่มา ดัดแปลงจาก Google Earth Pro

ภาพที่ 178 แสดงตำแหน่งศาสนสถานในเมืองตะกั่วป่าในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2325 - 2437)

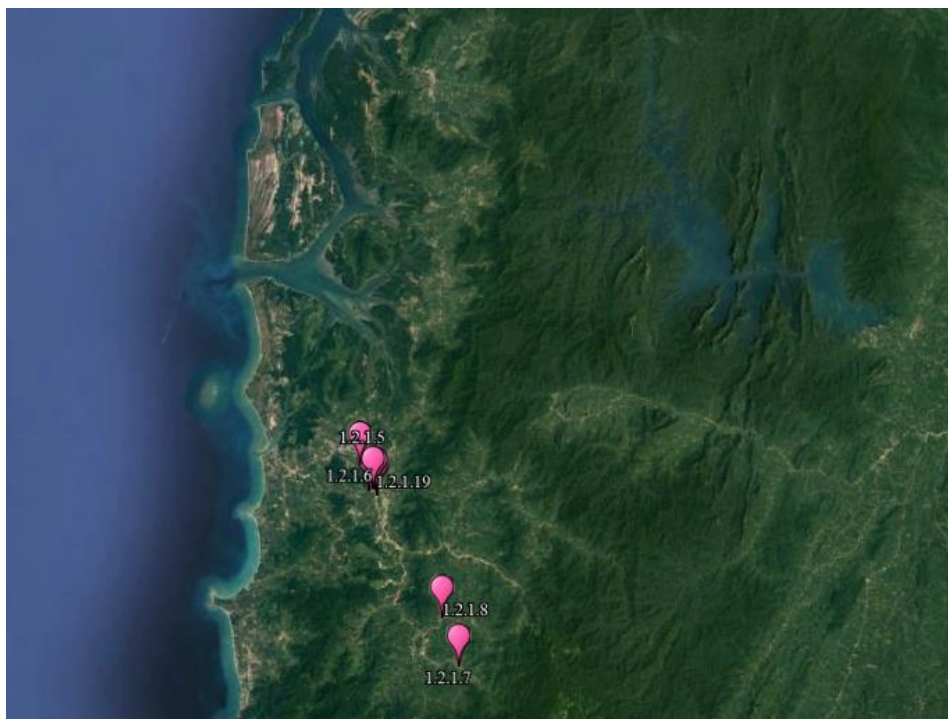
ที่มา ดัดแปลงจาก Google Earth Pro

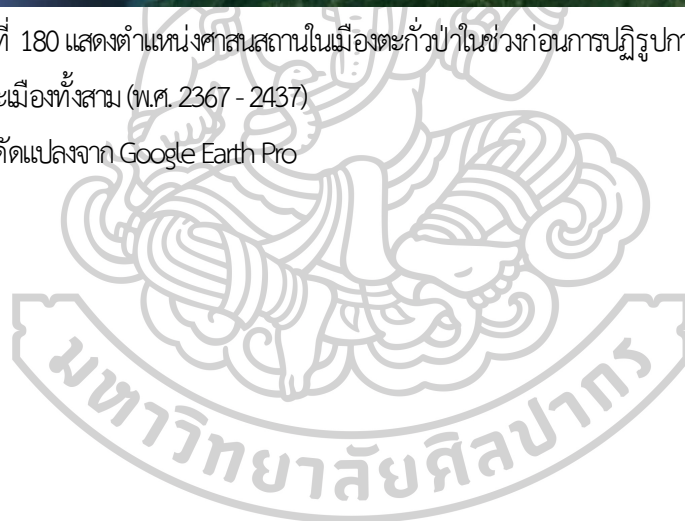

ภาพที่ 179 แสดงตำแหน่งศาสนสถานในเมืองตะกั่วป่าในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ระยะเวลาสัมกับพม่าและการก่อร่างสร้างเมือง (พ.ศ. 2325 - 2366)
ที่มา ดัดแปลงจาก Google Earth Pro

ภาพที่ 180 แสดงตำแหน่งศาสนสถานในเมืองตะกั่วป่าในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ระยะเวลาทั้งสาม (พ.ศ. 2367 - 2437) ที่มา ดัดแปลงจาก Google Earth Pro

หลักฐานโบราณคดีสำคัญของเมืองตะกั่วป่าในระยะเมืองทั้งสาม (พ.ศ. 2367 - 2437)

ตารางที่ 19 แสดงหลักฐานโบราณคดีสำคัญของเมืองตะกั่วป่าในระยะเมืองทั้งสาม (พ.ศ. 2367 - 2437)

หลักฐานทางโบราณคดี	อายุสมัย	ความสำคัญ	ภาพประกอบ
โบราณสถานกำแพง จวนเจ้าเมืองตะกั่วป่า	ประมาณพ.ศ. 2386 - 2423	เป็นที่พักและที่ว่าการของ พระยาเสนาวิชิตา (นุช ณ นคร)	
อาคารแบบชิโน - โปรตุเกสที่มีอิทธิพล สถาปัตยกรรมจีน	หลังพ.ศ. 2386	แสดงถึงการตั้งถิ่นฐานของชาวจีนใน เมืองตะกั่วป่าตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3	
อุโบสถวัดเสนาวิชิต รังสรรค์	พ.ศ. 2390	อุโบสถลักษณะตามพระราชนิยม สมัยรัชกาลที่ 3	
ชิ้นส่วนหม้อสตรึมไอน้ำ ของเรือกลไฟที่ วัด หน้าเมือง	พ.ศ. 2410	พระยาเสนาวิชิตา (นุช ณ นคร) เข้า ห้กับพระยาวิชิตสงคราม (ทัต รัตนดิลก ณ ภูเก็ต) ซื้อมาเพื่อใช้ ปราบโจรสลัดและขนส่งสินค้า ระหว่างเมืองตะกั่วป่า ภูเก็ตและ ปีนัง	
อาคารแบบชิโน - โปรตุเกสที่มีอิทธิพล สถาปัตยกรรมแบบ โคโลเนียล ยุคแรก	พ.ศ. 2411 - 2443	แสดงถึงการตั้งถิ่นฐานของชาวจีนใน เมืองตะกั่วป่า	
โบราณสถานเจดีย์ วัดคีรีเขต	หลังพ.ศ. 2436	ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน ก่อด้วยอิฐ แผ่นบางและผนังหล่อตามเทคนิค เดียวกับการก่อสร้างกำแพงจวนเจ้า เมืองตะกั่วป่า	

- เมืองตะกั่วทุ่ง

ลักษณะทางกายภาพของเมือง ตัวเมืองเดิมตั้งอยู่แถบต.บางคลีและต.บางทอง อ.ท้ายเหมือง ต่อมาได้ย้ายมาตั้งบริเวณต.กระโสม อ.ตะกั่วทุ่งในปัจจุบัน ขอบเขตของเมืองครอบคลุมอ.ตะกั่วทุ่งและอ.ท้ายเหมือง ส่วนบริเวณอ.เกาะยาวพบว่ามีกรกล่าวถึงว่าขึ้นกับเมืองตะกั่วทุ่งบ้าง เมืองพังงาบ้าง มีการตั้งโรงถลุงแร่ดีบุกใน ณ เมืองตะกั่วทุ่ง สำหรับการสัญจรทางบกเน้นการเดินทางร่วมกับใช้ช้างเป็นพาหนะ ขณะที่การสัญจรทางน้ำใช้เรือขนาดใหญ่และขนาดเล็ก ซึ่งเรือขนาดใหญ่สามารถเข้ามาเทียบท่าในคลองกระโสมได้²⁸⁹

สภาพสังคมภายในเมือง มีการอยู่อาศัยกระจุกกระจายตามชุมชนย่อย ๆ ตามอาชีพ เชื้อชาติหรือศาสนา เช่น ชุมชนที่ประกอบอาชีพทำเหมืองแร่ ชุมชนที่ประกอบอาชีพประมง ชุมชนชาวไทยพุทธ ชุมชนชาวจีน ชุมชนแขกและชุมชนชาวคริสต์²⁹⁰

จากหลักฐานทางโบราณคดีและหลักฐานทางเอกสารทำให้สันนิษฐานว่าชุมชนดั้งเดิมของเมืองตะกั่วทุ่ง บางคลีตั้งอยู่บริเวณต.นาเตย ต.บางทอง อ.ท้ายเหมือง โดยแถบคลองบางทองมีการอยู่อาศัยหนาแน่นกว่าบริเวณอื่น สืบเนื่องจากตำแหน่งของศาสนสถานในพุทธศาสนาหรือวัด ซึ่งประวัติวัด 10 แห่ง กล่าวว่าสร้างขึ้นก่อนสงครามกับพม่าในช่วงสงครามเก้าทัพ (พ.ศ. 2328) วัดกระจุกตัวบริเวณต.บางทองกับต.นาเตย อ.ท้ายเหมือง 5 แห่ง และบริเวณต.โคกกลอย อ.ตะกั่วทุ่ง 2 แห่ง ตำแหน่งวัดมีทั้งที่ตั้งอยู่ใกล้ทะเลอันดามันและอยู่ตอนในแผ่นดิน (ดูภาพที่ 182) ขณะที่วัดในบริเวณอื่นจะกระจายตัวและตั้งอยู่ห่างไกลกัน จึงน่าจะเป็นชุมชนที่มีประชากรน้อยกว่า ภายหลังสงครามเมืองตะกั่วทุ่งได้ย้ายที่ตั้งเมืองหรือที่ว่าการเมืองเข้ามาตอนในแผ่นดิน บริเวณต.กระโสม ด้วยสภาพภูมิประเทศที่มีราบลุ่มจึงเกิดการทำการเกษตรกรรม การทำประมง นอกจากนี้ยังมีการทำเหมืองแร่ดีบุก ช่วงหลังสงครามกับพม่าพบว่าปริมาณของวัดเพิ่มขึ้นเล็กน้อย ตำแหน่งวัดที่มีการสร้างขึ้นใหม่นั้นเป็นบริเวณที่อยู่ระหว่างพื้นที่วัดที่มีอยู่เดิมและล้วนสร้างตอนในแผ่นดิน (ดูภาพที่ 181) อาจจะเป็นการอพยพของผู้คนหากเกิดศึกสงคราม อีกทั้งการตั้งถิ่นฐานใกล้ทะเลอันดามันนั้นง่ายต่อการถูกโจมตีมากกว่า ทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานตอนในแผ่นดินมากขึ้น ในช่วงนี้เศรษฐกิจเจริญมากขึ้นรวมถึงอุตสาหกรรมเหมืองแร่ที่ดึงดูดชาวจีนเข้ามา สอดคล้องกับ

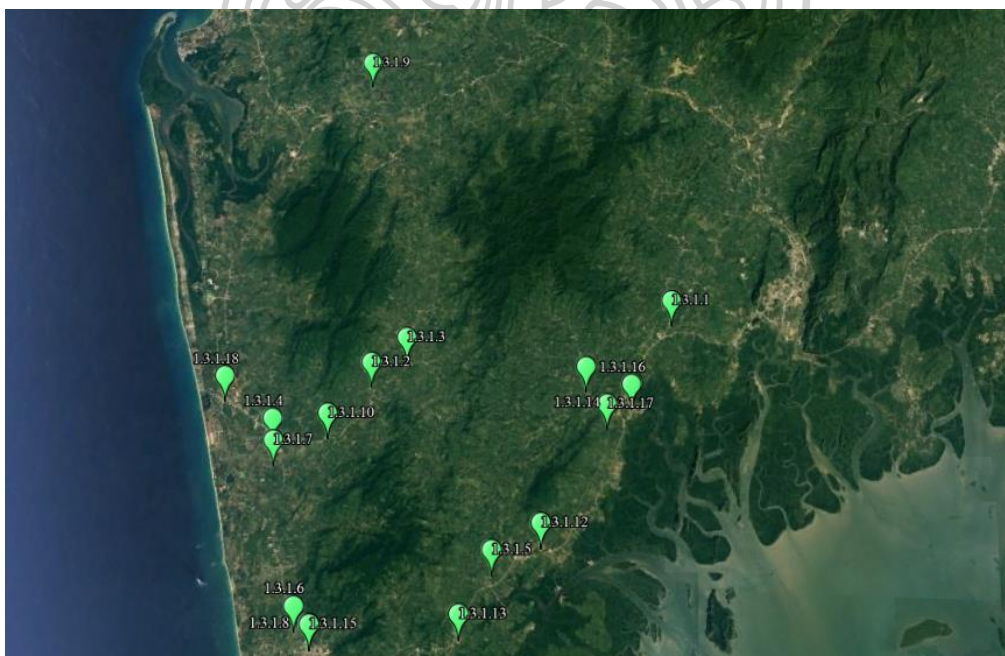
²⁸⁹ ประทุม ชุ่มแพ่งพันธุ์, ประวัติศาสตร์อารยธรรมภาคใต้ แหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่สำคัญในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : สุวีริยาสาส์น, 2544), 12; “ร่างตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาถึงเมืองนคร เรื่องให้เจ้าพระยาไชยา ขยเข้าให้เป็นกำลังแก่พระยาหลวงให้ส่งตัวหลวงบำรุงเมืองหลวงเข้ามา ณ กรุงฯ และถึงเมืองหลวงให้ถอดพระยกกระบัตรแล้วส่งตัวเข้ามา ณ กรุงฯ,” สำเนา, รัชกาลที่ 2, จ.ศ.1175, เลขที่ 7, หอสมุดแห่งชาติ.

²⁹⁰ น้อม นิรัตน์ ณ อยุธยา, แบล, เอกสารธนรี เบอร์นี่, เล่ม 7, 255; “เรื่องไปบอกเมืองพังงา, มีนาคม 2424-22 พฤษภาคม 2434, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย, ม.2.12 ก/1, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

การเริ่มพบหลักฐานทางโบราณคดีประเภทศาสนสถานเนื่องในความเชื่อจีน แสดงให้เห็นถึงการตั้งถิ่นฐานถาวรของชาวจีนภายในเมืองตะกั่วทุ่ง

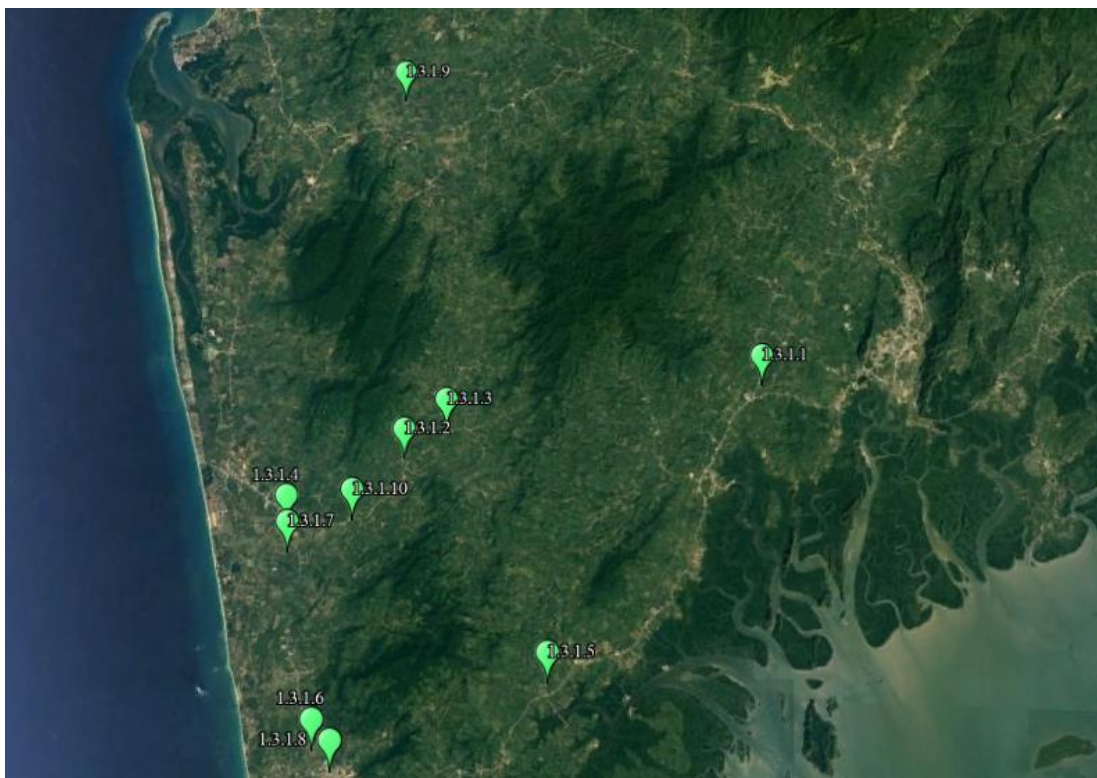
หลักฐานทางโบราณคดีสำคัญในช่วงนี้ (ดูตารางที่ 20) ได้แก่ ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนจากแหล่งโบราณคดีวัดห้องธู (ร้าง) กำหนดอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 23 - 25 จารึกวัดสุวรรณคูหาพ.ศ. 2401 พระพุทธรูป ปรางค์บรรจุกอัฐิบรรพบุรุษและเครื่องญาติในตระกูล ณ ตะกั่วทุ่ง ซึ่งวัดสุวรรณคูหาถือเป็นวัดสำคัญของเมืองตะกั่วทุ่งได้รับการทำนุบำรุงโดยเจ้าเมืองตะกั่วทุ่งจากตระกูล ณ ตะกั่วทุ่งและชาวบ้านในพื้นที่ ทำให้เมื่อมีบุคคลสำคัญเดินทางผ่านมาจะแวะมาที่วัดแห่งนี้และจารึกอักษรชื่อและวันที่ได้เดินทางมาลงที่ผนังถ้ำของวัด วัดแห่งนี้แสดงให้เห็นถึงความศรัทธาในพุทธศาสนาของผู้คนในแถบนี้ อีกทั้งการบูรณะวัดในพ.ศ. 2401 มีการใช้แรงงานชาวจีนและชาวไทยในการบูรณะรวมถึงมีการตกแต่งเพดานถ้ำด้วยเครื่องถ้วยจีน หลักฐานเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการอยู่ร่วมกันของผู้คนต่างเชื้อชาติที่มีความเชื่อทางพุทธศาสนาร่วมกันบนดินแดนแห่งนี้

สำหรับการตั้งถิ่นฐานภายในเมืองตะกั่วทุ่งช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล มีการตั้งถิ่นฐานแบบรวมกลุ่ม (Cluster Settlement) ของชุมชนเหมืองแร่ ชุมชนแขก ชุมชนชาวคริสต์ การตั้งถิ่นฐานใกล้กับศาสนสถาน รวมถึงมีการตั้งถิ่นฐานตามแนวยาว (Linear Settlement) ตามเส้นทางคมนาคมทางน้ำ เช่น คลองบางทอง คลองถ้ำ คลองหล่อยุง ซึ่งเป็นเส้นทางสัญจรหลักในช่วงนี้

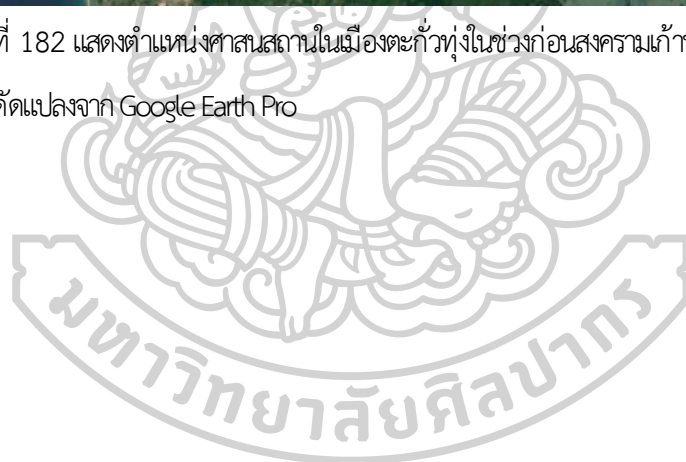

ภาพที่ 181 แสดงตำแหน่งศาสนสถานในเมืองตะกั่วทุ่งในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2325 - 2437)

ที่มา ดัดแปลงจาก Google Earth Pro

ภาพที่ 182 แสดงตำแหน่งศาสนสถานในเมืองตะกั่วทุ่งในช่วงก่อนสงครามเก้าทัพ (ก่อนพ.ศ. 2327)
ที่มา ดัดแปลงจาก Google Earth Pro

หลักฐานโบราณคดีสำคัญของเมืองตะกั่วทุ่งในระยะเมืองทั้งสาม (พ.ศ. 2367 - 2437)

ตารางที่ 20 แสดงหลักฐานโบราณคดีสำคัญของเมืองตะกั่วทุ่งในระยะเมืองทั้งสาม (พ.ศ. 2367 - 2437)

หลักฐานทางโบราณคดี	อายุสมัย	ประเภทหลักฐาน/ความสำคัญ	ภาพประกอบ
<p>วัดสุวรรณคูหา</p> <ul style="list-style-type: none"> - จารึก - พระพุทธรูป - ปรากฏ บรจุ อัฐิ <p>บรรพบุรุษและเครือญาติ ใน ตระกูล ณ ตะกั่วทุ่ง</p> <ul style="list-style-type: none"> - จารึกอักษรชื่อของบุคคลสำคัญที่ผนังถ้ำวัดสุวรรณคูหา 	<ul style="list-style-type: none"> - พ.ศ. 2401 - พ.ศ. 2401 - พ.ศ. 2401 - พ.ศ. 2433 - 2502 	<p>ศาสนสถาน เป็นวัดที่ได้รับการทำนุบำรุงโดยเจ้าเมืองตะกั่วทุ่งจากตระกูล ณ ตะกั่วทุ่ง</p> <p>- จารึกอักษรชื่อของบุคคลสำคัญ รวมถึงพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์</p>	
<p>ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนจากแหล่งโบราณคดีวัดห้องรุ (ร้าง)</p>	<p>ประมาณพุทธศตวรรษที่ 23 - 25</p>	<p>มีการสำรวจทางโบราณคดี แสดงถึงการตั้งถิ่นฐานของผู้คน</p>	

- เมืองพังงา

ลักษณะทางกายภาพของเมือง ครอบคลุมพื้นที่บริเวณอ.เมืองพังงาและอ.ทับปุดในปัจจุบันและมีมือเกาะยามมาขึ้นด้วยในบางช่วง การก่อตั้งเมืองเนื่องมาจากสงครามกับพม่า ทำให้สภาพภูมิประเทศของที่ตั้งใจกลางเมืองมีหุบเขาล้อมรอบเป็นเสมือนป้อมปราการตามธรรมชาติและมีคลองพังงาที่ไหลผ่านกลางเมืองไปออกอ่าวพังงา สามารถใช้เป็นเส้นทางออกทะเลได้หากเกิดการโจมตี โดยจวนเจ้าเมืองหรือที่ว่าการเมืองตั้งอยู่บริเวณต.ท้ายช้าง อ.เมืองพังงา บริเวณใกล้กับที่ว่าการเมืองเป็นแหล่งค้าขายหรือตลาด²⁹¹

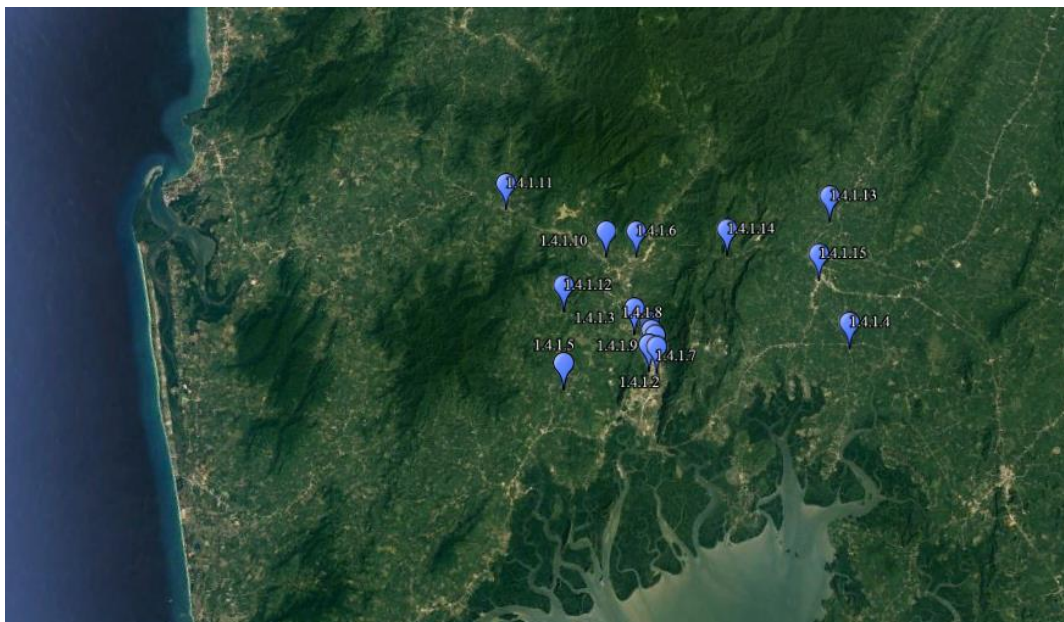
สภาพสังคมภายในเมือง มีการอยู่อาศัยกระจายตามชุมชนย่อย ๆ ผู้คนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำเหมืองแร่ดีบุก โดยดีบุกจากเมืองพังงาจะถูกขายที่พังงาหรือส่งไปขายที่ปีนังแล้วส่งเงินสดเข้ากรุงเทพฯ คนชุดแร่และคนถลุงแร่ส่วนมากเป็นคนจีนโดยจะพูดเป็นคุ นอกจากนี้มีอาชีพค้าขายและมีการทำเกษตรกรรม ทำสวนกับทำไร่ ผู้คนในแถบนี้มีความหลากหลายทางด้านเชื้อชาติ คือ ไทย จีนและแขก²⁹²

ก่อนการตั้งเมืองพังงาในพ.ศ. 2367 พบว่ามีประวัติวัดที่กล่าวว่าสร้างในช่วงดังกล่าว 3 แห่ง (ดูภาพที่ 184) ต่อมาเมื่อตั้งเมืองพังงาขึ้นจนถึงช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2437) พบว่าปริมาณของศาสนสถานเพิ่มขึ้น (ดูภาพที่ 185) แสดงให้เห็นถึงประชากรที่ทวีจำนวนขึ้น ประชาชนนิยมสร้างใกล้กับลำน้ำซึ่งเป็นทางสัญจรสำคัญ เช่น คลองพังงา สำหรับบริเวณที่ใกล้กับที่ตั้งที่ว่าการเมืองมีปริมาณวัดกระจุกตัวหนาแน่นกว่าบริเวณที่ห่างไกลจากที่ว่าการเมือง แสดงถึงความเป็นชุมชนใหญ่ มีประชากรจำนวนมาก ขณะที่บริเวณที่ห่างไกลจากที่ว่าการเมืองเป็นชุมชนขนาดเล็กอยู่กระจัดกระจายกัน พบหลักฐานทางที่แสดงถึงบริเวณที่ว่าการเมือง คือ ปืนใหญ่หน้าโรงเรียนสตรีพังงา ขณะที่หลักฐานทางโบราณคดีประเภทที่อยู่อาศัย คือ เรือนของเจ้าจอมยี่สุน ญ นคร และภาพถ่ายเก่าบ้านตึกหรือถ้ำค้ออยู่ในพ.ศ. 2433 แสดงให้เห็นถึงการตั้งถิ่นฐานของชาวจีนรวมถึงช่างชาวจีนในเมืองพังงา ขณะที่หลักฐานทางโบราณคดีสำคัญประเภทศาสนสถานและจิตรกรรมที่ถ้ำสำและถ้ำเจ้าหนูได้แสดงให้เห็นถึงงานศิลปกรรมโดยช่างท้องถิ่น (ดูตารางที่ 21)

²⁹¹เจมส์ โลว์, *จดหมายเหตุเจมส์ โลว์*, แปลจาก *Journal of a public Mission to Raja of Ligor*, แปลโดย นันทา วรรณติวงศ์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2519), 61 ; พินิจ พิษยกุลป์ และคนอื่น ๆ, *ที่ระลึกเนื่องในวโรกาสเปิดห้องสมุดประชาชนเฉลิมราชกุมารี ณ วัดราษฎร์อุปถัมภ์ อำเภอทับปุด จังหวัดพังงา*, 34.

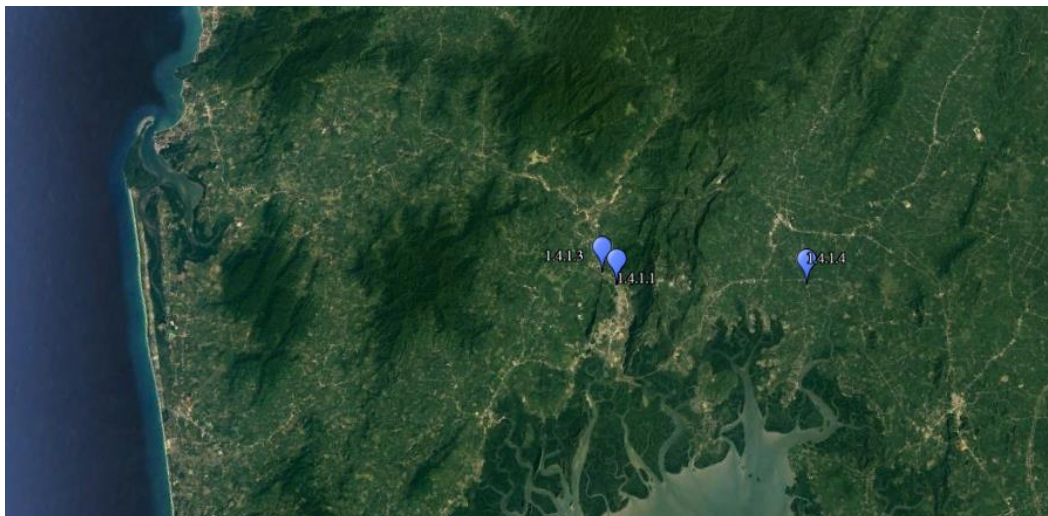
²⁹²ลินจง สุวรรณโกคิน, *ผู้แปล, เอกสารเฮนรี เบอร์นี่*, เล่ม 11 (มีนาคม ค.ศ. 1827 ถึงมิถุนายน ค.ศ. 1833), 259-262 ; อาจิม จันทรมพร และประพนธ์ เรืองณรงค์, *ผู้รวบรวม, นายมี (เสมียมมี) ศิษย์เอกสุนทรภู่* (กรุงเทพฯ : วลี ศรีเอชนัน, 2555), 59-62.

การตั้งถิ่นฐานภายในเมืองพังงาช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล มีการตั้งถิ่นฐานแบบรวมกลุ่ม (Cluster Settlement) ของชุมชนเมืองแร่ บริเวณใกล้กับที่ว่าการเมืองและศาสนสถาน รวมถึงมีการตั้งถิ่นฐานตามแนวยาว (Linear Settlement) ได้แก่ การตั้งถิ่นฐานตามคลองพังงาซึ่งเป็นเส้นทางหลักในการสัญจรในเขตเวลาดังกล่าว

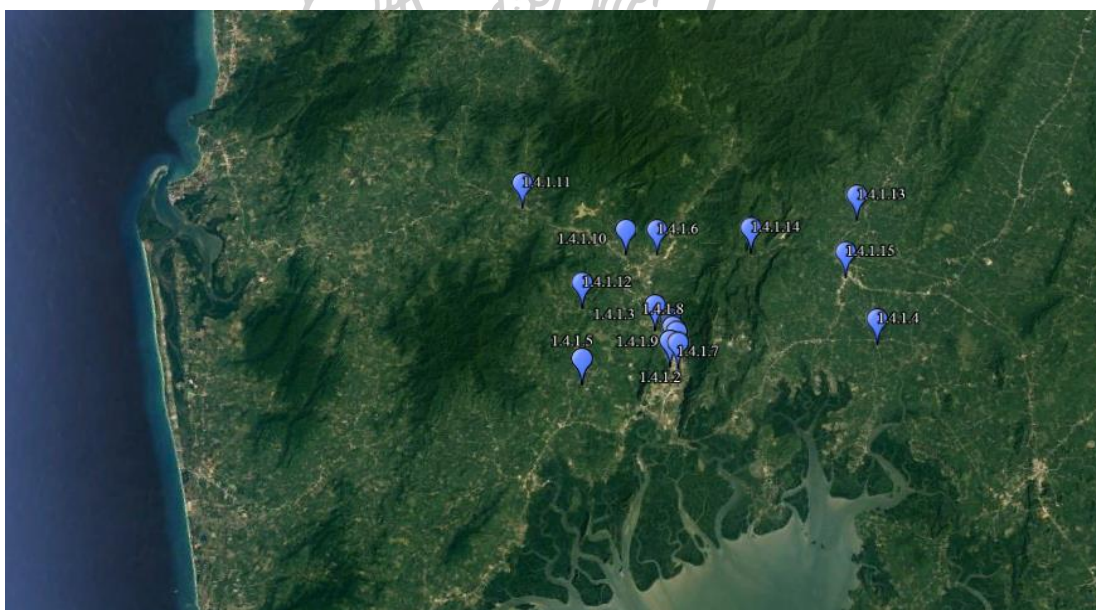
ภาพที่ 183 แสดงหลักฐานทางโบราณคดีในแถบเมืองพังงาช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2325 - 2437)

ที่มา ดัดแปลงจาก Google Earth Pro

ภาพที่ 184 แสดงหลักฐานทางโบราณคดีประเภทศาสนสถานในแถบเมืองพังงาช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (ก่อนพ.ศ. 2367)

ที่มา ดัดแปลงจาก Google Earth Pro

ภาพที่ 185 แสดงหลักฐานทางโบราณคดีประเภทศาสนสถานในแถบเมืองพังงาช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2367 - 2437)

ที่มา ดัดแปลงจาก Google Earth Pro

หลักฐานทางโบราณคดีสำคัญของเมืองพังงาในระยะเมืองทั้งสาม (พ.ศ. 2367 - 2437)

ตารางที่ 21 แสดงหลักฐานโบราณคดีสำคัญของเมืองพังงาในระยะเมืองทั้งสาม (พ.ศ. 2367 - 2437)

หลักฐานทางโบราณคดี	อายุสมัย	ความสำคัญ	ภาพประกอบ
เรือนเจ้าจอมยี่สุน	หลังพ.ศ. 2394	อาคารที่มีอิทธิพลสถาปัตยกรรมโคโลเนียล	
วัดศรามีมุข - อุโบสถ - เจดีย์ ยี่ อมู มไม้ สิบสอง - พระแท่นบรรทม แกะสลักลายไทย - พระไตรปิฎกที่ รัชกาลที่ 5 ทรง พระราชทาน - เจดีย์บรรจุน้ำอัฐิ เจ้าเมืองพังงา - เจดีย์บรรจุน้ำอัฐิอดีต เจ้าอาวาส	พ.ศ. 2414 เป็นต้นมา - ก่อนพ.ศ. 2434 - พ.ศ. 2436 พุทธศตวรรษที่ 24	ชั้นทะเบียนโบราณสถาน	
โบราณสถานเจดีย์ เขาล้างบาตร	พุทธศตวรรษที่ 24 - 25	ชั้นทะเบียนโบราณสถาน	
ปืนใหญ่หน้าโรงเรียน สตรีพังงา	พ.ศ. 2383	ปืนใหญ่ที่พระยาบริรักษ์ภูธร (แสง ณ นคร) นำมาจากไทรบุรีในสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อมาปกครองเมืองพังงา	
จิตรกรรมถ้ำสำ	สมัยรัชกาลที่ 4 - 5	ภาพเขียนสีสมัยประวัติศาสตร์	

ตารางที่ 22 แสดงหลักฐานโบราณคดีสำคัญของเมืองพังงาในระยะเมืองทั้งสาม (พ.ศ. 2367 - 2437)

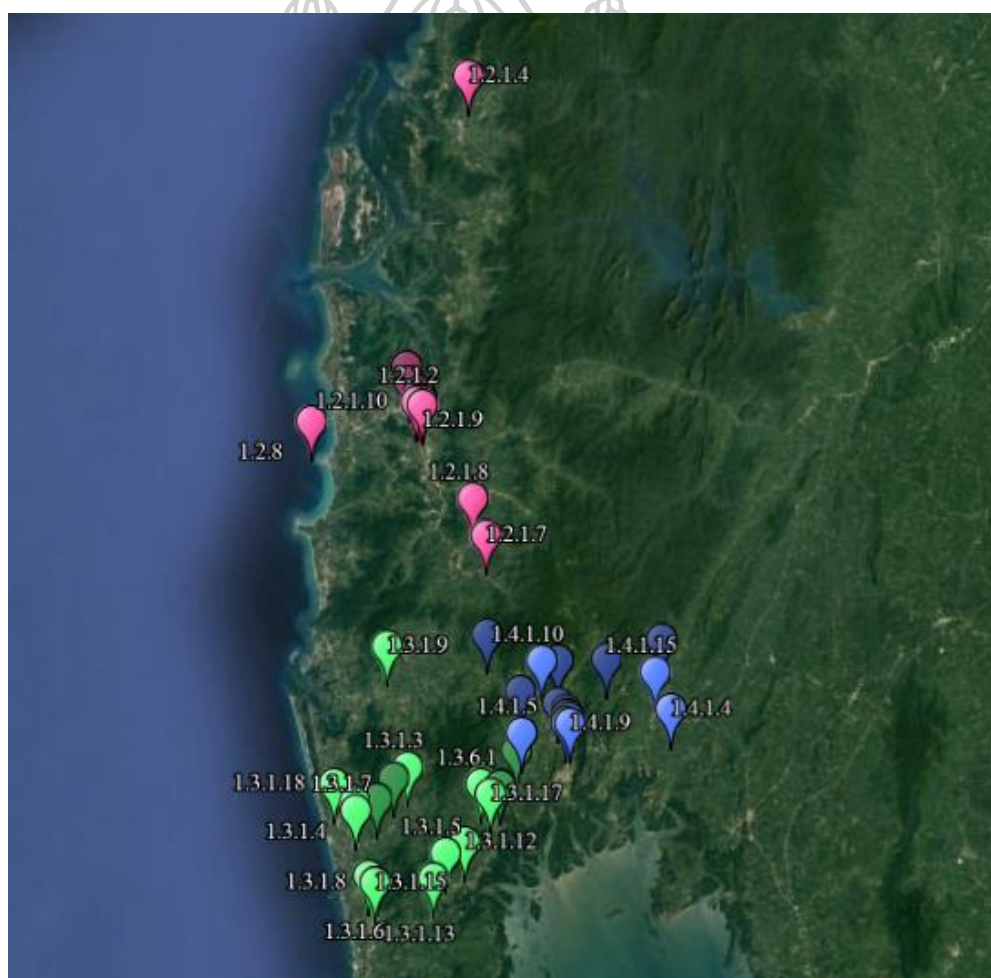
หลักฐานทางโบราณคดี	อายุสมัย	ความสำคัญ	ภาพประกอบ
จิตรกรรมถ้ำเจ้าหนู	สมัยรัชกาลที่ 4 - 5	ภาพเขียนสีสมัยประวัติศาสตร์	
จารึกอักษรชื่อของบุคคลสำคัญที่ผนังถ้ำวัดสุวรรณคูหา	พ.ศ. 2433 - 2502	มีการจารึกอักษรชื่อของบุคคลสำคัญ รวมถึงพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์	
ภาพถ่ายบ้านตึกใน ต.ตลาดใหญ่ อ.เมืองพังงา	พ.ศ. 2433	ภาพถ่ายแสดงถึงการตั้งถิ่นฐานของชาวจีนในเมืองพังงา	

วิเคราะห์การตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงาในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2325 - 2437)

วิเคราะห์หลักฐานเอกสารพบว่าเอกสารทางราชการที่มีการบันทึกส่วนใหญ่อยู่ในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา ทำให้ในช่วงเวลาดังกล่าวมีข้อมูลเอกสารจำนวนมากในการค้นคว้า ขณะที่ช่วงก่อนรัชกาลที่ 5 มีการบันทึกข้อมูลในปริมาณที่น้อยกว่าและเป็นการบันทึกเกี่ยวกับการปกครองหรือการจัดเก็บภาษีเป็นหลัก สังเกตว่ามีการกล่าวถึงเมืองในแถบนี้ในบันทึกของชาวต่างชาติซึ่งตรงกับช่วงที่ชาติตะวันตกเริ่มมีการล่าอาณานิคม ดังนั้นการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลในช่วงหลังจากนี้จึงเป็นส่วนหนึ่งของความพยายามป้องกันการแทรกแซงจากมหาอำนาจตะวันตกและสร้างความเป็นรัฐสยามให้มั่นคงยิ่งขึ้น โดยหลักฐานทางโบราณคดีได้แสดงให้เห็นการตั้งถิ่นฐานของผู้คน เช่น อาคารบ้านเรือน ศาสนสถานทั้งในศาสนาพุทธและความเชื่อจีน มีการรับอิทธิพลภายนอกพื้นที่ เช่น ความใกล้ชิดกับราชสำนักสยาม โดยเฉพาะตระกูล ณ นคร ที่มีการส่งบุตรเข้ารับราชการเป็นเจ้าจอมและบุตรชายเข้ารับราชการ สอดคล้องกับหลักฐานทางโบราณคดีในการสร้างอุโบสถแบบพระราชานิยมที่วัดเสนานุสรณ์ อ.ตะกั่วป่า หรือการรับอิทธิพลจากจีนผ่านทาง การเข้ามาของกุลิเงินจากทั้งที่ป็นัง ประเทศมาเลเซียและประเทศจีน เพื่อเข้ามาประกอบกิจการค้าขายและอุตสาหกรรมเหมืองแร่ ตัวอย่างเช่น อาคารสถาปัตยกรรมแบบชิโน - โปรตุเกส การสร้างศาลเจ้าจีน เทคนิคการก่ออาคาร ขณะเดียวกัน

ความเป็นท้องถิ่นก็ยังคงปรากฏให้เห็นในรูปแบบของศาสนสถานโดยเฉพาะพุทธสถาน เช่น พระพุทธรูป อุโบสถ เจดีย์ จิตรกรรมที่ฉำฉำและฉำฉำ

การตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงาในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2325 - 2437) พบว่ามีการตั้งถิ่นฐานแบบรวมกลุ่ม (Cluster Settlement) บริเวณชุมชนแรกที่ประกอบกิจการประมงในเมืองตะกั่วทุ่งและชุมชนเหมืองแร่ โดยกระจุกตัวหนาแน่นในบริเวณใกล้กับที่ว่าการเมืองหรือศาสนสถาน ส่วนบริเวณที่ห่างจากที่ว่าการเมืองจะมีการตั้งถิ่นฐานที่เบาบางกว่า และมีการตั้งถิ่นฐานตามทางสัญจรทางน้ำเป็นหลัก เช่น คลองตะกั่วป่า คลองพังงา คลองบางทอง ซึ่งจัดเป็นการตั้งถิ่นฐานตามแนวยาว (Linear Settlement)

ภาพที่ 186 แสดงตำแหน่งหลักฐานทางโบราณคดีในเมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่งและเมืองพังงา ช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล
ที่มา ดัดแปลงจาก Google Earth Pro

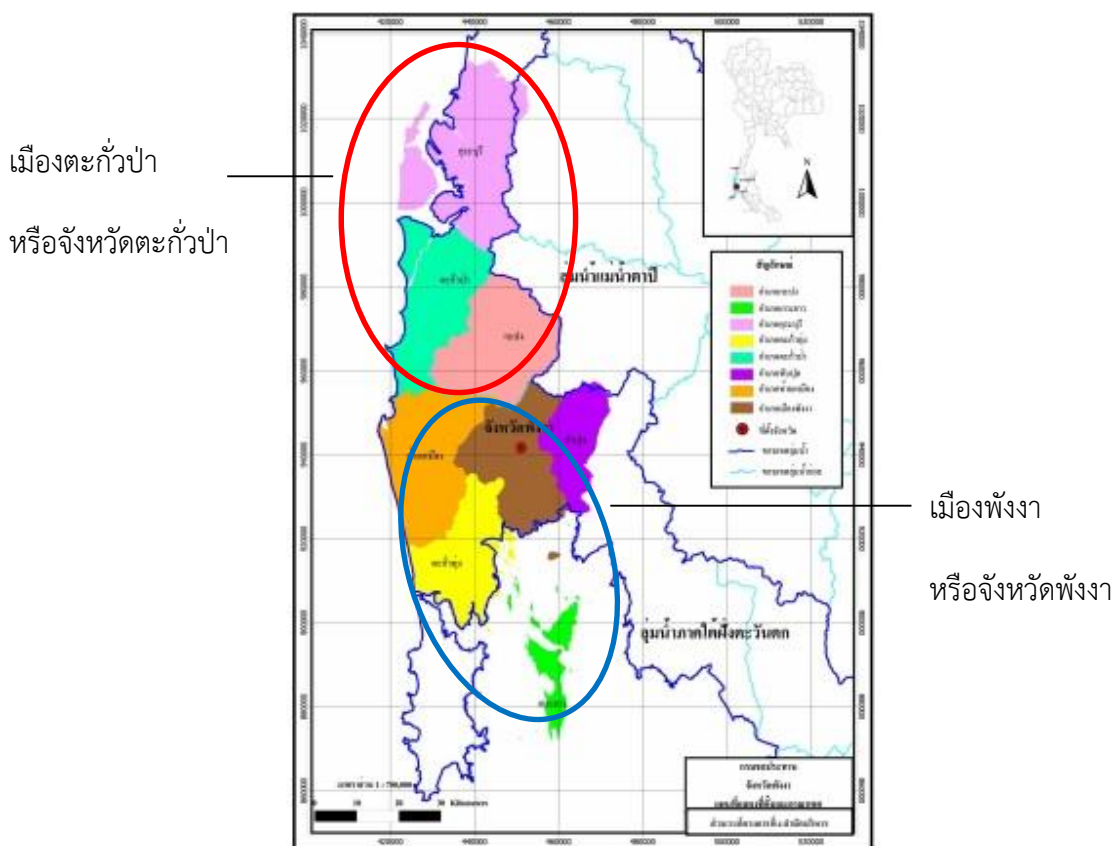
2. ช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2438 - 2475)

ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2438 เป็นต้นมา เมืองในแถบนี้เป็นส่วนหนึ่งของมณฑลภูเก็ต การปฏิรูปการปกครองทำให้ส่วนกลางหรือกรุงเทพฯ เข้ามามีบทบาทรวมถึงอำนาจในการทำงานและบริหารบ้านเมืองที่เข้มข้นขึ้นกว่าช่วงก่อนหน้า โดยเฉพาะเมืองในแถบนี้ถือเป็นดินแดนห่างไกล แต่มีบทบาทในด้านการค้าเพราะเป็นแหล่งแร่ดีบุกซึ่งทรัพยากรสำคัญ การเข้ามาปฏิรูปการปกครองทำให้สภาพบ้านเมืองเริ่มเปลี่ยนแปลงไปอย่างเห็นได้ชัด มีการปฏิรูปศาสนาและการศึกษา เกิดสถานศึกษาหรือโรงเรียนมีทั้งโรงเรียนที่จัดตั้งโดยรัฐบาล โรงเรียนประชาบาลและโรงเรียนราษฎร์ โดยข้อกำหนดของโรงเรียนต้องตั้งในที่ชุมชน ผู้คนมีหลากหลายเชื้อชาติ คือ ไทย จีน แขกมลายู แขกปากีสถานและชาติตะวันตก

เนื่องจากจำนวนประชากรในเมืองตะกั่วทุ่งและเมืองพังงามีจำนวนไม่มากนักจึงเกิดการยุบเมืองตะกั่วทุ่งไปรวมเข้ากับเมืองพังงา ลดฐานะเมืองตะกั่วทุ่งเป็นอำเภอตะกั่วทุ่งในปีพ.ศ. 2440 สำหรับการคมนาคมทางบกมีการเดินเท้าและใช้ช้างเป็นพาหนะ โดยในช่วงนี้มีการสร้างถนนอย่างจริงจัง เชื่อมระหว่างภายในตัวเมืองและเมืองข้างเคียง ทำให้การสัญจรด้วยรถยนต์เริ่มเป็นที่นิยม ส่วนการเดินทางทางน้ำใช้เรือ มีทั้งเรือขนาดใหญ่และขนาดเล็ก โดยในปีพ.ศ. 2474 เนื่องด้วยเศรษฐกิจที่ตกต่ำ ทำให้เกิดการยุบจังหวัดตะกั่วป่าเข้ารวมกับจังหวัดพังงา ลดสถานะเป็นอำเภอตะกั่วป่า

ตารางที่ 23 แสดงเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นภายในจังหวัดพังงาระหว่างปีพ.ศ. 2438 - 2475

สถานการณ์	ผลของเหตุการณ์
พ.ศ. 2438 จัดตั้งมณฑลภูเก็ต	เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองภายในแต่ละเมือง
พ.ศ. 2440 พระยาริสุทธิฯ เจ้าเมืองตะกั่วทุ่งถึงแก่กรรม	ยุบเมืองตะกั่วทุ่งเป็นอำเภอขึ้นกับเมืองพังงา
พ.ศ. 2474 เศรษฐกิจตกต่ำ	ยุบจังหวัดตะกั่วป่าเป็นอำเภอขึ้นกับจังหวัดพังงา

ภาพที่ 187 แสดงอำเภอในจังหวัดพังงาปัจจุบันซึ่งในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2440 - 2474) แบ่งออกเป็น 2 เมือง คือ เมืองตะกั่วป่าและเมืองพังงา

ที่มา ดัดแปลงจาก สำนักบริหารโครงการ กรมชลประทาน, รายงานแผนแม่บทการพัฒนาลุ่มน้ำ จังหวัดพังงา (ม.ป.ท., 2561), 2-2.

- เมืองตะกั่วป่าหรือจังหวัดตะกั่วป่า

ลักษณะทางกายภาพของเมือง จังหวัดตะกั่วป่า มี 3 อำเภอ คือ อ.ตลาดใหญ่ อ.ปากน้ำและอ.ปง ปัจจุบันอยู่ในเขตอ.ตะกั่วป่า อ.กะปงและอ.คุระบุรี มีการย้ายที่ว่าการเมืองจากบริเวณถนนอุดมธारा ต.ตะกั่วป่าไปยังเกาะคอเขาและได้ย้ายมาตั้งอยู่ที่ต.ย่านยาว (ดูภาพที่ 188) มีถนนพหุทางเดินทางถึงกับบริเวณตลาดใหญ่ซึ่งเป็นบริเวณที่ตั้งของเมืองเก่าตะกั่วป่าในปัจจุบัน เรือค้าขายขึ้นล่องได้สะดวกจากปากน้ำไปถึง ต.ย่านยาว ใช้เรือแจวธรรมดาตามน้ำประมาณ 3 ชั่วโมง ทวนน้ำประมาณ 5 ชั่วโมง มีโบสถ์วัดถาวรหลายแห่ง คลองตะกั่วป่าตอนบนในเขตอ.ปง หรือคลองปงเป็นหาดทรายดีในฤดูฝนน้ำไหลแรง พัดพาดินและทรายลงมา

ทั้งยังท่วมที่นาและบ้านเรือนของผู้คน ขณะที่หน้าแล้งมีลักษณะเป็นหาดทราย มีน้ำน้อยตื้นเขินจึงใช้เดินเรือลำบาก ต้องใช้เรืออ่ท้องแบนเป็นพาหนะขนส่งขึ้นล่อง²⁹³

สภาพสังคมภายในเมือง กิจการเหมืองแร่มีทั้งช่วงที่รุ่งเรืองและช่วงที่ซบเซา แต่การพัฒนากิจการเหมืองแร่พัฒนาไปมาก มีการทำเหมืองแร่ดีบุกหลายแห่งและใช้เรือขุดแร่มากขึ้น ตัวอย่างเช่น บริษัทอีสเอเชียติกได้ต่อเรือขุดแร่ที่ในแถบอ.ปง²⁹⁴

การจัดการศาสนาและการศึกษาทำให้เกิดการตั้งโรงเรียน พบว่าโรงเรียนจะสัมพันธ์กับชุมชนและวัด โดยบริเวณที่มีผู้คนหนาแน่นจะมีจำนวนโรงเรียนหนาแน่นกว่าพื้นที่อื่น นอกจากนี้ยังมีโรงเรียนราษฎร์หรือโรงเรียนเต้าหึงสำหรับชาวจีนภายในเมืองตะกั่วป่าซึ่งจะเห็นได้ว่าการศึกษาไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะโรงเรียนภายในวัดเท่านั้น ส่วนศาสนสถานมีปริมาณที่เพิ่มขึ้นมากกว่าช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล โดยกระจายตัวห่างจากศูนย์กลางหรือที่ว่าการมากขึ้น วัดบางแห่งย้ายที่ตั้งวัดให้ใกล้กับถนนมากขึ้นเพื่อความสะดวกของผู้คน วัดที่สร้างในช่วงนี้รวมทั้งที่สร้างในบริเวณที่ห่างจากวัดที่มีอยู่เดิมในช่วงที่ 1 และในบริเวณซึ่งไม่ปรากฏในช่วงที่ 1 เช่น ต.คึกคัก อ.ตะกั่วป่า ต.รมณีย์ อ.กะปง ต.เหล อ.กะปงและต.บางวัน อ.กระบุรี การเพิ่มขึ้นของศาสนสถานแสดงให้เห็นถึงจำนวนประชากรที่ตั้งถิ่นฐานถาวรในบริเวณนี้มากขึ้น จึงมีการสร้างศาสนสถานตามความเชื่อของตนและน่าจะเกี่ยวข้องกับการทำเหมืองแร่ดีบุก (ดูภาพที่ 191) ซึ่งเป็นรายได้หลักของผู้คนในแถบนี้ไปสู่อการตั้งถิ่นฐานของผู้คน โดยหลักฐานทางโบราณคดีประเภทศาสนสถานสำคัญ คือ อุโบสถวัดคงคามิซุและอุโบสถแก้ววัดพระธาตุคีรีเขต (ดูตารางที่ 24) ได้แสดงให้เห็นถึงศิลปกรรมของช่างพื้นถิ่นที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว ขณะที่หลักฐานทางโบราณคดีประเภทสถานที่ประกอบการเกษตรในจังหวัดตะกั่วป่า พ.ศ. 2474 แสดงให้เห็นถึงการประกอบอาชีพเกษตรกรรมและการประมงซึ่งสัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในแถบนี้ (ดูภาพที่ 193)

สำหรับการย้ายที่ตั้งที่ว่าการเมืองจากบริเวณเกาะคอเขาไปที่ต.ย่านยาว ทำให้เกิดการพัฒนาระบบคมนาคมและเกิดการขยายตัวของเมือง ส่งผลให้ผู้คนมาตั้งถิ่นฐานในบริเวณดังกล่าวเพิ่มขึ้น ปริมาณประชากรที่เพิ่มขึ้นส่งผลให้เกิดการบุกเบิกพื้นที่ใหม่ที่ไม่ปรากฏในช่วงที่ 1 จะเห็นได้ว่ารูปแบบของอาคารแบบชิโน - โปรตุเกสมีความหลากหลายเพิ่มขึ้นและไม่ได้พบเฉพาะที่แถบต.ตะกั่วป่าดังในช่วงที่ 1 มีการสร้างในแถบตลาดย่านยาว (ดูตารางที่ 24) ทั้งอาคารแบบชิโน - โปรตุเกสรวมถึงตึกขุนอินทร์ซึ่งเป็นอาคารรูปทรงชิโน - โปรตุเกสประยุกต์หรือคฤหาสน์แบบฝรั่งที่สร้างโดยช่างชาวจีน แสดงให้เห็นความหลากหลายของ

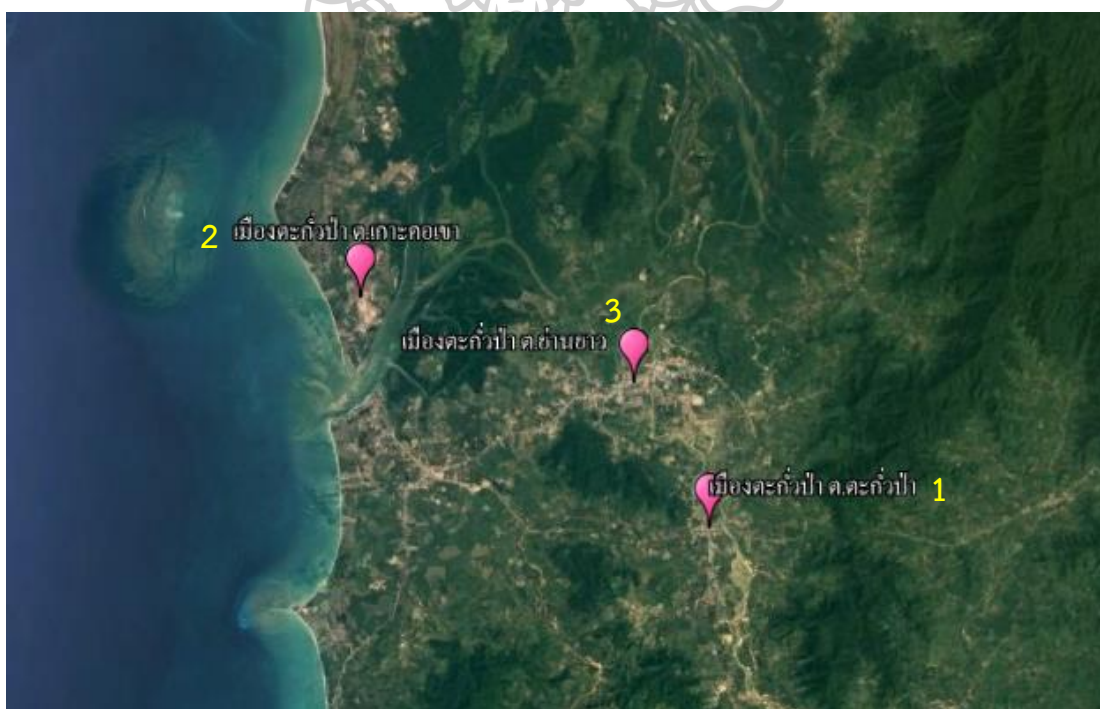
²⁹³ พระยาศรีวรวงศ์ (ม.ร.ว. จิตร สุทัศน์), จดหมายเหตุ ระยะเวลาเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลปักษ์ใต้ของเสด็จฯ ตั้งแต่วันที่ 4 มิถุนายน ถึง วันที่ 5 สิงหาคม พระพุทธศักราช 2458 (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2558), 200.

²⁹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

รูปแบบอาคารที่แสดงถึงอิทธิพลตะวันตกที่เข้ามาในแถบนี้มากขึ้น ความนิยมของผู้คนในช่วงเวลาดังกล่าว ขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็นถึงความต่อเนื่องของชุมชนชาวจีนและช่างชาวจีนภายในเมืองตะกั่วป่า

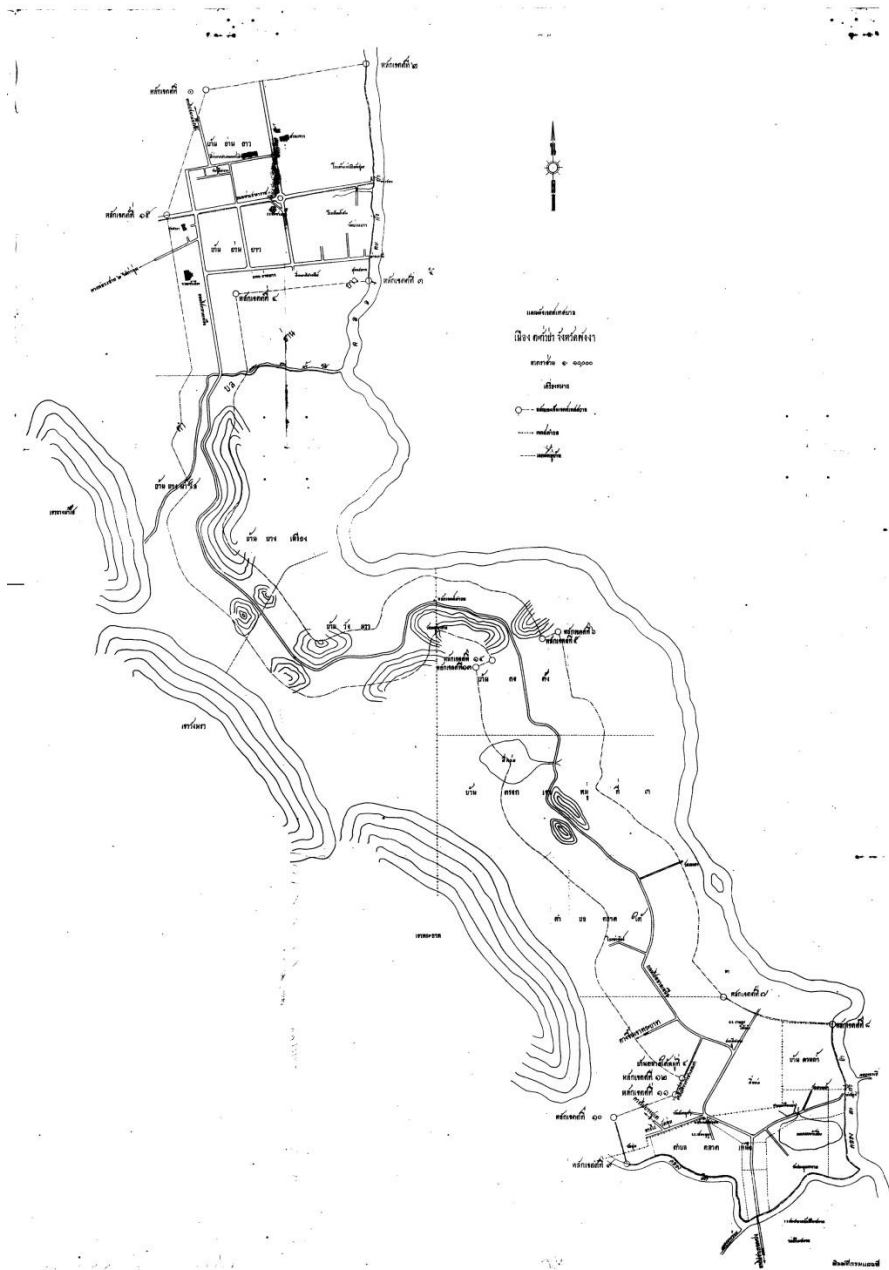
สำหรับโบราณสถานที่ว่าการอำเภอตะกั่วป่า (หลังเก่า) ซึ่งเคยถูกใช้เป็นที่ว่าการจังหวัดตะกั่วป่า (ดูตารางที่ 25) มีรูปแบบเหมือนกันกับโบราณสถานอาคารศาลากลาง (หลังเก่า) จังหวัดพังงา สันนิษฐานว่าเกิดจากแปลนของอาคารที่มีรูปแบบเหมือนกันเกี่ยวข้องกับการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลที่เน้นการมีแบบแผน ทำให้รูปแบบของอาคารสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการปกครองมีรูปแบบที่เหมือนหรือคล้ายคลึงกัน

การตั้งถิ่นฐานของเมืองตะกั่วป่าในช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2438 - 2475) พบว่ามีการตั้งถิ่นฐานแบบรวมกลุ่ม (Cluster Settlement) บริเวณชุมชนเมืองแร่ ชุมชนประมงและชุมชนเกษตรกรรม มีการบุกเบิกพื้นที่ใหม่ซึ่งคงสัมพันธ์กับกิจการเหมืองแร่ดีบุก มีการตั้งถิ่นฐานแบบกระจุกตัวหนาแน่นในบริเวณใกล้กับศาสนสถาน สถานศึกษา รวมถึงย่านการค้า และมีการตั้งถิ่นฐานตามแนวยาวหรือเส้นทางคมนาคม (Linear Settlement) ทั้งทางน้ำและทางบก โดยถนนเป็นสิ่งที่มีการสร้างมากขึ้นในช่วงนี้

ภาพที่ 188 แสดงตำแหน่งที่ตั้งที่ว่าการเมืองตะกั่วป่า มีการย้ายจากบริเวณจุดที่ 1 ต.ตะกั่วป่า ไปยังจุดที่ 2 บริเวณเกาะคอเขาและย้ายไปจุดที่ 3 ที่ต.ย่านยาว

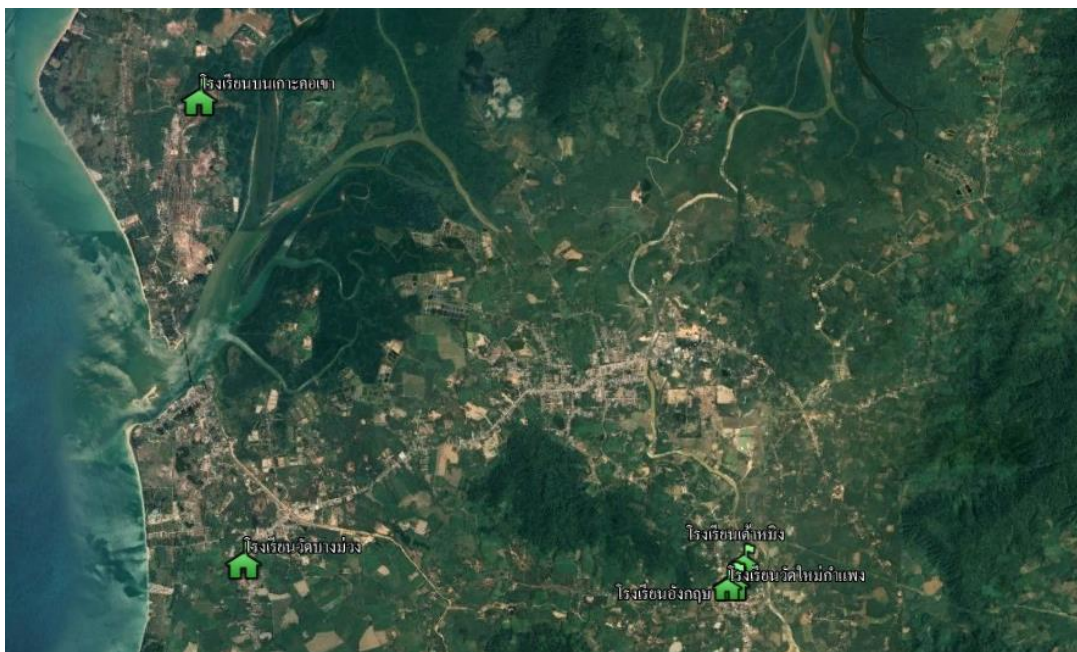
ที่มา ดัดแปลงจาก Google Earth Pro

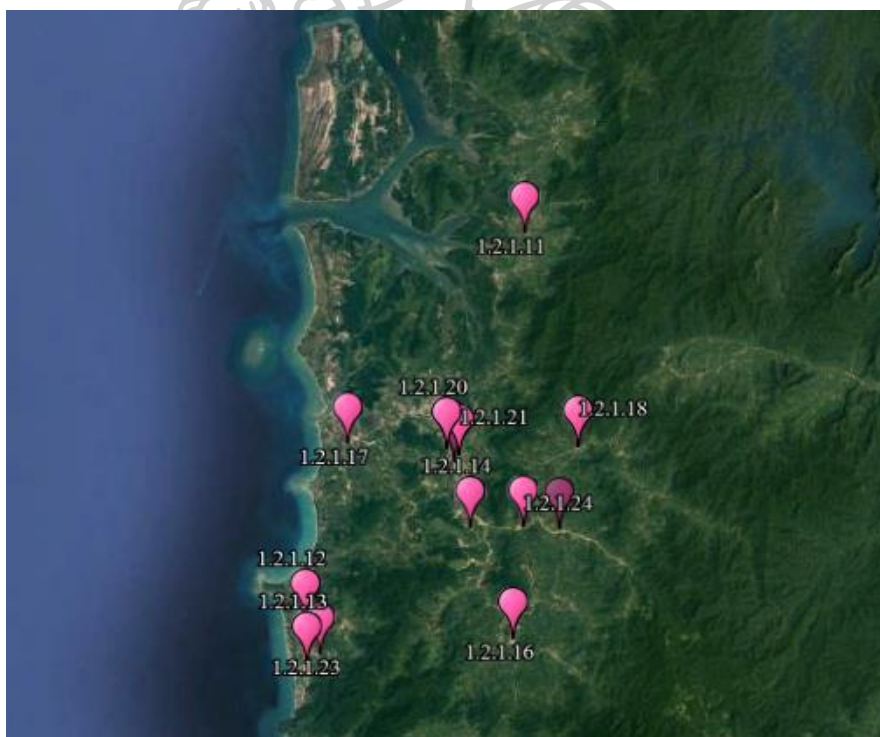
ภาพที่ 189 แสดงเขตเทศบาลเมืองตะกั่วป่า จังหวัดพังงาในพ.ศ. 2480

ที่มา พระราชกฤษฎีกาจัดตั้งเทศบาลเมืองตะกั่วป่า จังหวัดพังงา พุทธศักราช ๒๔๘๐ เล่ม 54 ๐ ก 14

มีนาคม 2480 หน้า 1863 - 1868

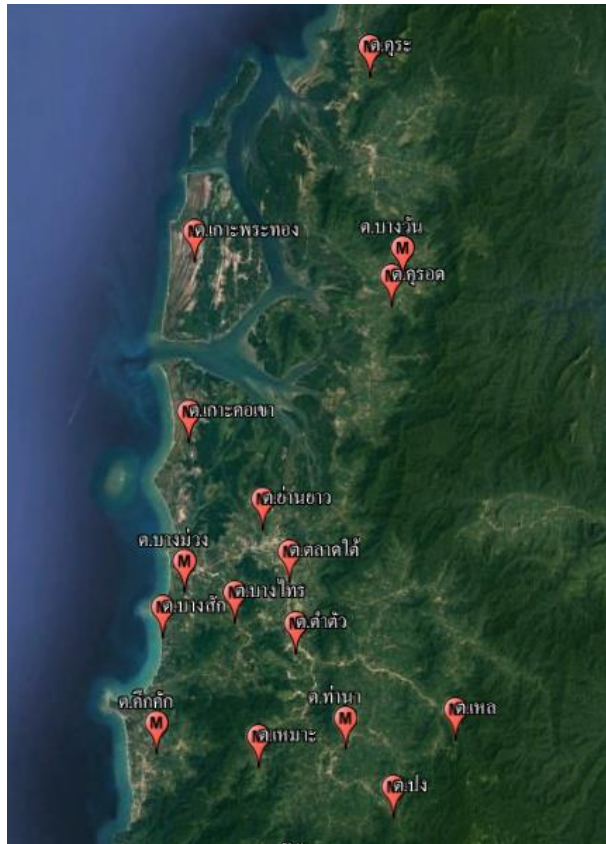

ภาพที่ 190 แสดงตำแหน่งหลักฐานทางโบราณคดีประเภทสถานศึกษาในเมืองตะกั่วป่าช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2438 - 2475)

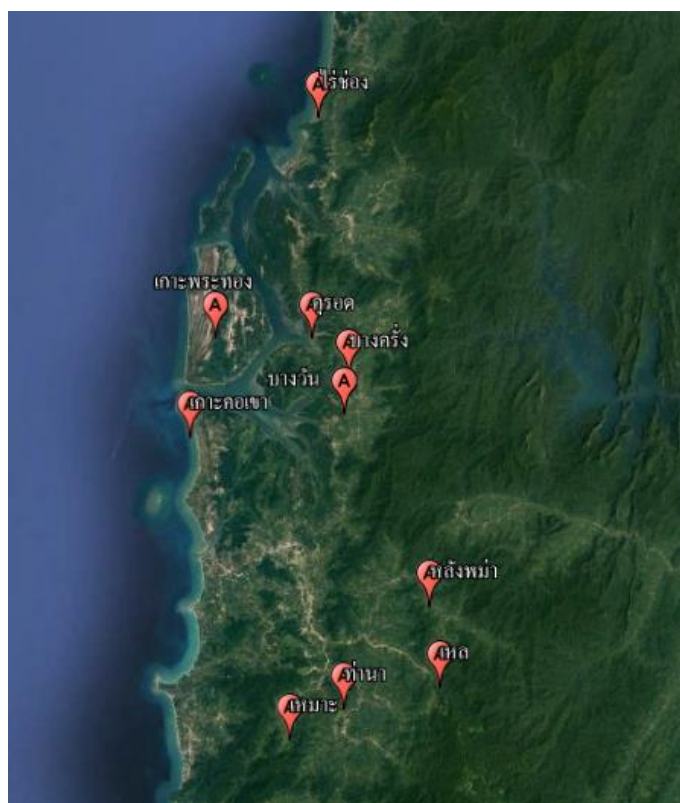
ภาพที่ 191 แสดงตำแหน่งหลักฐานทางโบราณคดีประเภทศาสนสถานในเมืองตะกั่วป่าช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2438 - 2475)

ที่มา ดัดแปลงจาก Google Earth Pro

ภาพที่ 192 แสดงตำบลที่มีการทำเหมืองแร่ดีบุกในจังหวัดตะกั่วป่าระหว่างปีพ.ศ. 2453 - 2475
ที่มา ดัดแปลงจากโปรแกรม Google Earth

ภาพที่ 193 แสดงตำแหน่งหลักฐานทางโบราณคดีประเภทสถานที่ประกอบการเกษตรในจังหวัด
 ตะกั่วป่า พ.ศ. 2474
 ที่มา ดัดแปลงจาก Google Earth Pro

หลักฐานทางโบราณคดีสำคัญของเมืองตะกั่วป่าในช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2438 - 2475)

ตารางที่ 24 แสดงหลักฐานทางโบราณคดีสำคัญของเมืองตะกั่วป่าในช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2438 - 2475)

หลักฐานทางโบราณคดี	อายุสมัย	ความสำคัญ	ภาพประกอบ
อุโบสถวัดคงคาภิมุข	หลังพ.ศ. 2400	ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน มีลักษณะศิลปกรรมอุโบสถแบบพื้นถิ่น	
อาคารแบบชิโน - โปรตุเกสที่มีอิทธิพลสถาปัตยกรรมแบบโคโลเนียล ยุคแรก	พ.ศ. 2411 - 2443	แสดงถึงการตั้งถิ่นฐานของชาวจีนในเมืองตะกั่วป่า	
อาคารแบบชิโน - โปรตุเกสที่มีอิทธิพลสถาปัตยกรรมแบบโคโลเนียล ยุคที่ 2	พ.ศ. 2444 - 2475	แสดงถึงการตั้งถิ่นฐานของชาวจีนในเมืองตะกั่วป่า	
วัดเสนาขุนขันธ์สรค์ - ชั้นราหู - ตู้อุพระธรรมเก้าสิงห์ลายรดน้ำ - ธรรมมาสน์แข่งสิงห์	- ก่อนพ.ศ. 2475 - พ.ศ. 2453 - พ.ศ. 2453	- ใช้ในงานถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา - ได้รับพระราชทานเนื่องในงานพระบรมศพรัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2453	
ศาลเจ้าชินเซเต็ง	พ.ศ. 2445	ศาสนสถานเนื่องในความเชื่อจีน	
แผ่นป้ายมีอักษรจีนระบุงการก่อตั้งศาลเจ้าเซ่งเหล่งแก้ง	พ.ศ. 2451	ศาสนสถานเนื่องในความเชื่อจีน	

ตารางที่ 25 แสดงหลักฐานทางโบราณคดีสำคัญของเมืองตะกั่วป่าในช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2438 - 2475)

หลักฐานทางโบราณคดี	อายุสมัย	ความสำคัญ	ภาพประกอบ
กระถางธูปรัชกาลที่ 6 พระราชทาน ณ ศาลเจ้าขุนแท่งอ่า	ก่อนพ.ศ. 2453	ศาสนสถานเนื่องในความเชื่อจีน	
ตึกขุนอินทร์	ประมาณ พ.ศ. 2460	เป็นอาคารรูปทรงชิโน - โปรตุเกส ประยุกต์หรือคฤหาสน์แบบฝรั่งที่ สร้างโดยช่างชาวจีน	
อุโบสถเก่า วัดพระธาตุ คีรีเขต	พ.ศ. 2462	ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน มีลักษณะ ศิลปกรรมอุโบสถแบบพื้นถิ่น	
โรงเรียนเต้าหมิง	พ.ศ. 2463	โรงเรียนที่ยังคงสถาปัตยกรรมใน ช่วงเวลาดังกล่าว	
สะพานพระอร่าม	หลังพ.ศ. 2471	สะพานข้ามคลองนางย่อน ใช้ในการทำเหมืองแร่	
ที่พระนารายณ์ - ศาลาทำน้ำ - ชุมประตูทางเข้า	- ก่อนพ.ศ. 2472 - พ.ศ. 2472	เป็นศาสนสถานตามความเชื่อฮินดู - ใช้เพื่อการทำเหมืองในคลอง ตะกั่วป่า - เป็นส่วนหนึ่งของที่พระนารายณ์	
โบราณสถานที่ว่าการ อ่าเถอตะกั่วป่า (หลังเก่า)	พ.ศ. 2472	สถานที่ราชการ	

- เมืองพังงาหรือจังหวัดพังงา

ลักษณะทางกายภาพของเมือง จังหวัดพังงา แบ่งเป็น 4 อำเภอ คือ อ.เมืองพังงา (ตั้งอยู่ที่ต.ท้ายช้าง) มีกิ่งเกาะยาวขึ้นกับอ.ตะกั่วทุ่ง อ.ทุ่งมะพร้าว มีกิ่งอ.ท้ายเหมืองขึ้นอยู่กับอ.ทับปุด ทั้งนี้การรวมเมืองพังงาเข้ากับเมืองตะกั่วทุ่ง ทำให้ขอบเขตของเมืองพังงามีขนาดใหญ่มากขึ้น ปัจจุบันครอบคลุมพื้นที่อยู่ในเขตอ.เมืองพังงา อ.ตะกั่วทุ่ง อ.ท้ายเหมือง อ.ทับปุดและอ.เกาะยาว สำหรับที่ว่าจังหวัดได้ย้ายบ.ชายค่ายมาตั้งที่บ.ท้ายช้าง ในปีพ.ศ. 2473 (ดูภาพที่ 195) รอบจังหวัดมีคลองขนาดเล็กหลายสาย ใช้เรือเล็กเดินทางได้สะดวก ลักษณะตึกหรือบ้านเรือนคล้ายกับที่ตะกั่วป่า²⁹⁵

สภาพสังคมภายในเมือง ผู้คนมีอาชีพทำนา ทำสวนและเลี้ยงสัตว์ เช่น กระบือ หมู ไก่ ขณะที่ผู้ที่อาศัยอยู่ตามชายทะเลนับถือศาสนาอิสลาม มีอาชีพประมง ชาวจีนส่วนใหญ่ทำเหมือง มีการทำไร่ฝักและเลี้ยงสัตว์ เช่น หมู ไก่ เป็ด ตลาดพังงาเจริญครวเดียวกับตะกั่วป่า การค้าขายเจริญมากที่ต.ท้ายเหมืองและทุ่งมะพร้าว เพราะมีเหมืองแร่ดีบุกและกาลีจำนวนมาก²⁹⁶

การจัดการศาสนาและการศึกษาทำให้เกิดการตั้งวัดและโรงเรียนภายในวัด วัดในอ.ตะกั่วทุ่งส่วนใหญ่สร้างในบริเวณไม่ห่างจากวัดที่สร้างขึ้นในช่วงที่ 1 แสดงให้เห็นถึงจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้น วัดบางแห่งสร้างใกล้กับถนน เพื่อความสะดวกของผู้คน ตัวอย่างสถาปัตยกรรมที่อุโบสถวัดมาตุคุณารามและกุฏิวัดเจริญธรรมवास (ดูตารางที่ 26-27) แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลตะวันตกที่เข้ามามีบทบาทในศาสนสถานเพิ่มขึ้น ไม่ได้จำกัดเฉพาะอาคารที่อยู่อาศัยหรือสถานที่ราชการ ขณะเดียวกันการสร้างอุโบสถแบบพื้นถิ่นก็ยังคงได้รับความนิยม ได้แก่ วัดมงคลสุทธาวาส วัดบางเสียด วัดศรีรัตนาราม วัดประชาติการาม สำหรับอ.ท้ายเหมืองมีเหมืองแร่ดีบุกหลายแห่งจึงเป็นไปได้ว่าการทำเหมืองแร่ดีบุกทำให้ประชากรมีมากขึ้น เกิดการตั้งถิ่นฐานถาวรและการสร้างวัดเพิ่มขึ้น ขณะที่วัดที่ในเขตอ.ทับปุดมีการสร้างมากขึ้นในช่วงนี้ จากการดูตำแหน่งของวัดพบว่ากระจายตัวห่างจากศูนย์กลางหรือที่ว่าการเมือง แสดงให้เห็นถึงจำนวนประชากรที่มากขึ้น และการเดินทางไปทำบุญในวัดที่มีอยู่เดิมทำได้ไม่สะดวก จึงเกิดการสร้างวัดใหม่ขึ้น ส่วนศาสนสถานตามความเชื่อจีนพบการสร้างเป็นอาคารถาวรหลายแห่งและเริ่มพบการสร้างศาสนสถานในศาสนาอิสลาม (ดูภาพที่ 196) สำหรับโรงเรียนหรือสถานศึกษา พบว่าโรงเรียนจะสัมพันธ์กับชุมชนและวัด โดยบริเวณที่มีผู้คนหนาแน่นจะมีจำนวนโรงเรียนหนาแน่นกว่าพื้นที่อื่น นอกจากนี้ยังมีโรงเรียนราษฎร์หรือโรงเรียนกึ่งยิวบีนฮักฮาวสำหรับชาวจีนภายในเมือง

²⁹⁵ประทุม ชุ่มเพ็งพันธ์, ประวัติศาสตร์อารยธรรมภาคใต้, 120; สมควร ณ ตะกั่วทุ่ง และคนอื่น ๆ, สถาปัตยกรรมท้องถิ่น จังหวัดพังงา, 1; ศรีวรรณค์ (ม.ร.ว. จิตร สุกทัศน์), พระยา, จดหมายเหตุ ระยะเวลาเสด็จพระราชดำเนินเสียบมณฑลปักษ์ใต้ของลัทธิ ตั้งแต่วันที่ 4 มิถุนายน ถึง วันที่ 5 สิงหาคม พระพุทธศักราช 2458, 201; อาณัติ บำรุงวงศ์ และอนงค์ หนูแป้น, บรรณธิการ, 247 โบราณสถานภาคใต้ที่ขึ้นทะเบียนแล้วและข้อมูลหลักฐานใหม่ทางโบราณคดี, 90.

²⁹⁶ศรีวรรณค์ (ม.ร.ว. จิตร สุกทัศน์), พระยา, จดหมายเหตุ ระยะเวลาเสด็จพระราชดำเนินเสียบมณฑลปักษ์ใต้ของลัทธิ ตั้งแต่วันที่ 4 มิถุนายน ถึง วันที่ 5 สิงหาคม พระพุทธศักราช 2458, 201.

พังงา โรงเรียนที่บ้านบางหลามซึ่งมีผู้อุปถัมภ์เป็นแขก ซึ่งจะเห็นได้ว่าการศึกษาไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะโรงเรียนภายในวัดเท่านั้นและไม่ว่าเชื้อชาติหรือนิกายศาสนาใด ย่อมอยากให้บุตรหลานของตนได้รับการศึกษามีวิชาความรู้เช่นเดียวกัน (ดูภาพที่ 197)

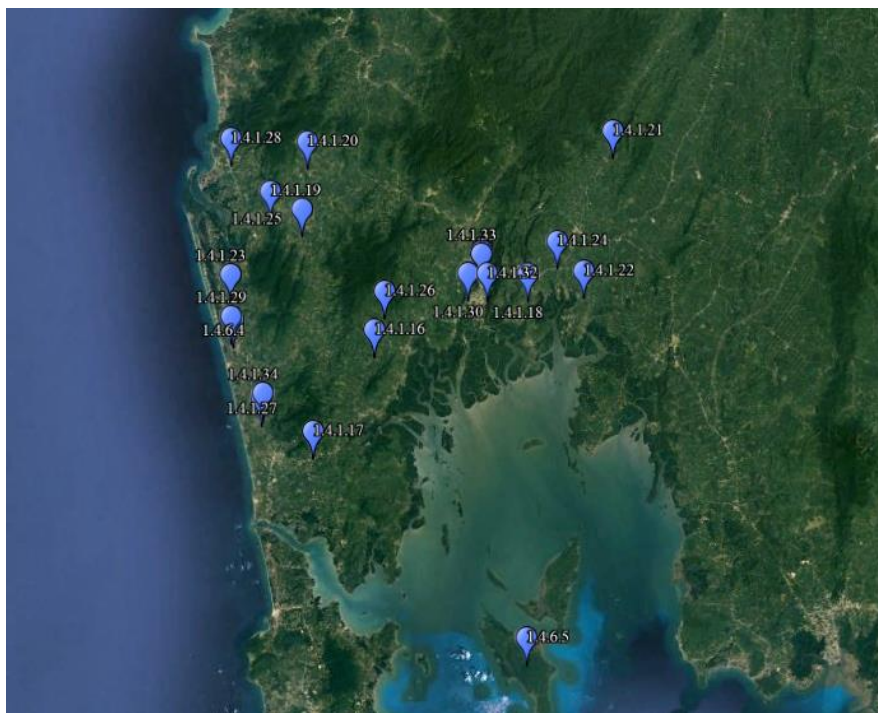
มีการย้ายที่ว่าการราชการเมืองจากบ้านชายค่ายมาตั้งบริเวณบ้านท้ายช้าง อ.เมืองพังงาในปัจจุบัน (ดูภาพที่ 195) สันนิษฐานว่าเกิดจากพื้นที่เดิมเริ่มมีการอยู่อาศัยหนาแน่นขึ้น จึงเกิดการย้ายที่ตั้งมาในบริเวณใหม่สัมพันธ์กับหลักฐานทางโบราณคดีที่โบราณสถานอาคารศาลากลาง (หลังเก่า) จังหวัดพังงา ที่มีรูปแบบเหมือนกันกับโบราณสถานที่ว่าการอำเภอตะกั่วป่า (หลังเก่า) ซึ่งเคยถูกใช้เป็นที่ว่าราชการจังหวัดตะกั่วป่า สันนิษฐานว่าเกิดจากแปลนของอาคารที่มีรูปแบบเหมือนกันเกี่ยวข้องกับกฎการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลที่เน้นการมีแบบแผน ทำให้รูปแบบของอาคารสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับราชการมีรูปแบบที่เหมือนหรือคล้ายคลึงกัน

กิจการเหมืองแร่ดีบุกที่พัฒนามากขึ้นในช่วงนี้ ทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานในบริเวณใหม่เพิ่มขึ้น (ดูภาพที่ 198) ขณะที่หลักฐานทางโบราณคดีประเภทสถานที่ประกอบการเกษตรในจังหวัดพังงา พ.ศ. 2474 แสดงให้เห็นถึงการประกอบอาชีพเลี้ยงสัตว์ซึ่งสัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในแถบนี้ (ดูภาพที่ 199)

รูปแบบของอาคารแบบชิโน - โปรตุเกสพบในตลาดเก่า อ.เมืองพังงาและตลาดท้ายเหมือง อ.ท้ายเหมือง (ดูตารางที่ 27) แสดงให้เห็นถึงการขยายตัวของเมืองที่ไม่กระจุกตัวเฉพาะในเขตที่ว่าราชการเมืองที่อ.เมืองพังงา แต่ขยายออกไปยังแถบอ.ท้ายเหมืองซึ่งเป็นแหล่งแร่ดีบุกสำคัญ ทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานและชุมชนในบริเวณนี้ โดยเป็นการตั้งถิ่นฐานถาวรและผู้ที่สร้างจำเป็นต้องมีฐานะทางการเงินพอสมควรจึงจะสามารถสร้างอาคารรูปแบบนี้ขึ้นได้ ทั้งยังแสดงให้เห็นถึงย่านการค้าที่เจริญเพิ่มขึ้น

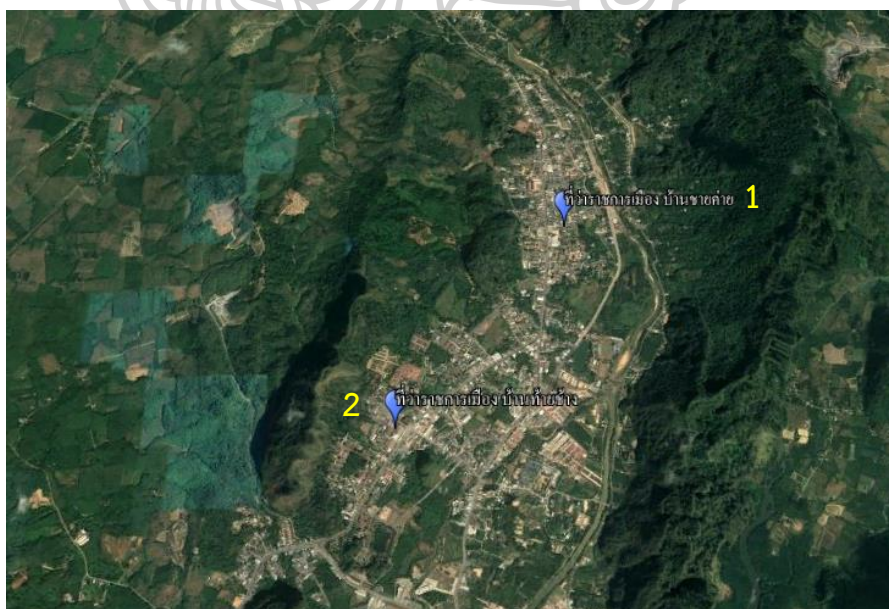
จากแผนที่แสดงเขตเทศบาลเมืองพังงา จังหวัดพังงาในพ.ศ. 2479 (ดูภาพที่ 200) จะเห็นได้ว่าการตั้งบ้านเรือนกระจุกกระจายกันอยู่ตามแนวถนนโดยเฉพาะถนนหลวงหรือถนนเพชรเกษม การสร้างถนนทำให้สามารถเดินทางติดต่อกันได้สะดวกมากขึ้นจึงเกิดการสร้างหรือย้ายที่ตั้งสถานที่ให้ใกล้ถนนที่สร้างมากขึ้นในช่วงนี้

การตั้งถิ่นฐานของเมืองพังงาในช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2438 - 2475) พบว่าการตั้งถิ่นฐานแบบรวมกลุ่ม (Cluster Settlement) บริเวณชุมชนเหมืองแร่ ชุมชนแขกและชุมชนเกษตรกรรม มีการบุกเบิกพื้นที่ใหม่ซึ่งคงสัมพันธ์กับกิจการเหมืองแร่ดีบุก มีการตั้งถิ่นฐานกระจุกตัวหนาแน่นในบริเวณใกล้กับศาสนสถานหรือสถานศึกษารวมถึงย่านการค้า และมีการการตั้งถิ่นฐานตามแนวยาวหรือเส้นทางคมนาคม (Linear Settlement) ตามทางสัญจรทางน้ำและทางสัญจรทางบก คือ ถนน

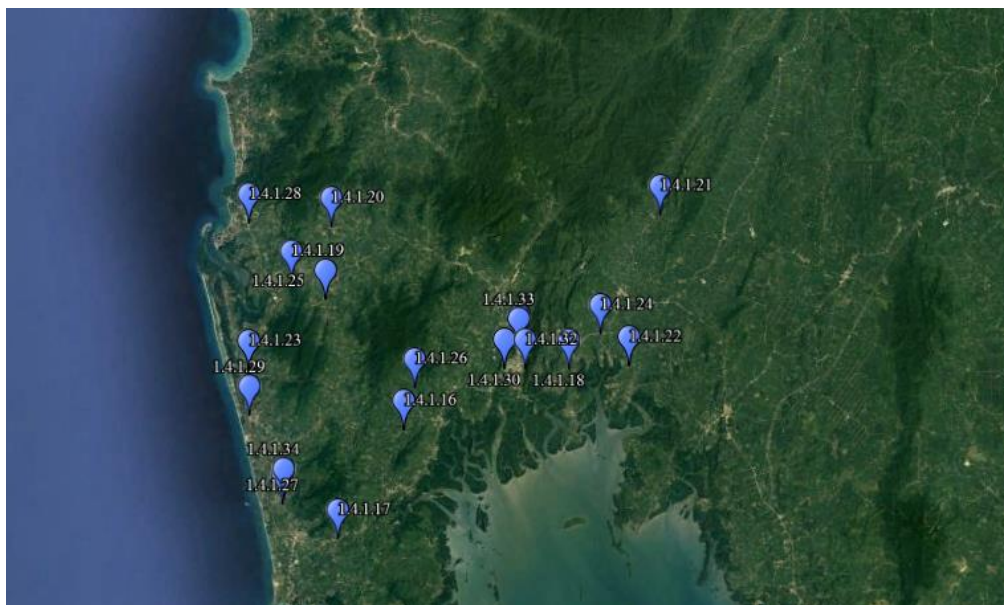
ภาพที่ 194 แสดงตำแหน่งหลักฐานทางโบราณคดีในเมืองพังงาช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2438 - 2475)

ที่มา ดัดแปลงจากโปรแกรม Google Earth

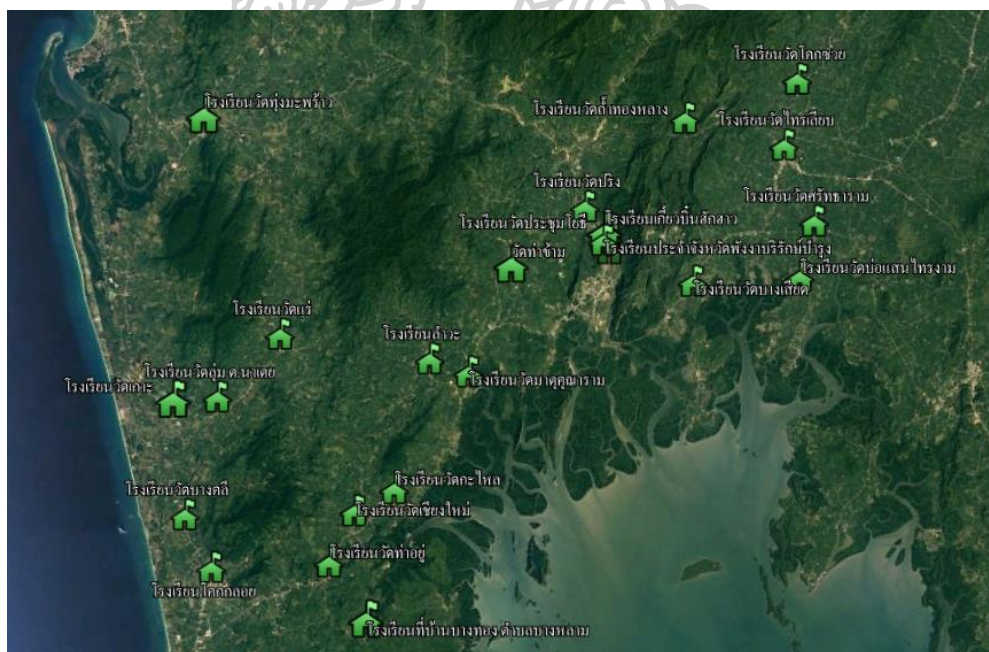

ภาพที่ 195 แสดงตำแหน่งที่ตั้งของที่ว่าการเมือง มีการย้ายจากจุดที่ 1 บริเวณบ้านเขาค่าย มาอยู่ที่จุดที่ 2 บ้านท้ายช้าง

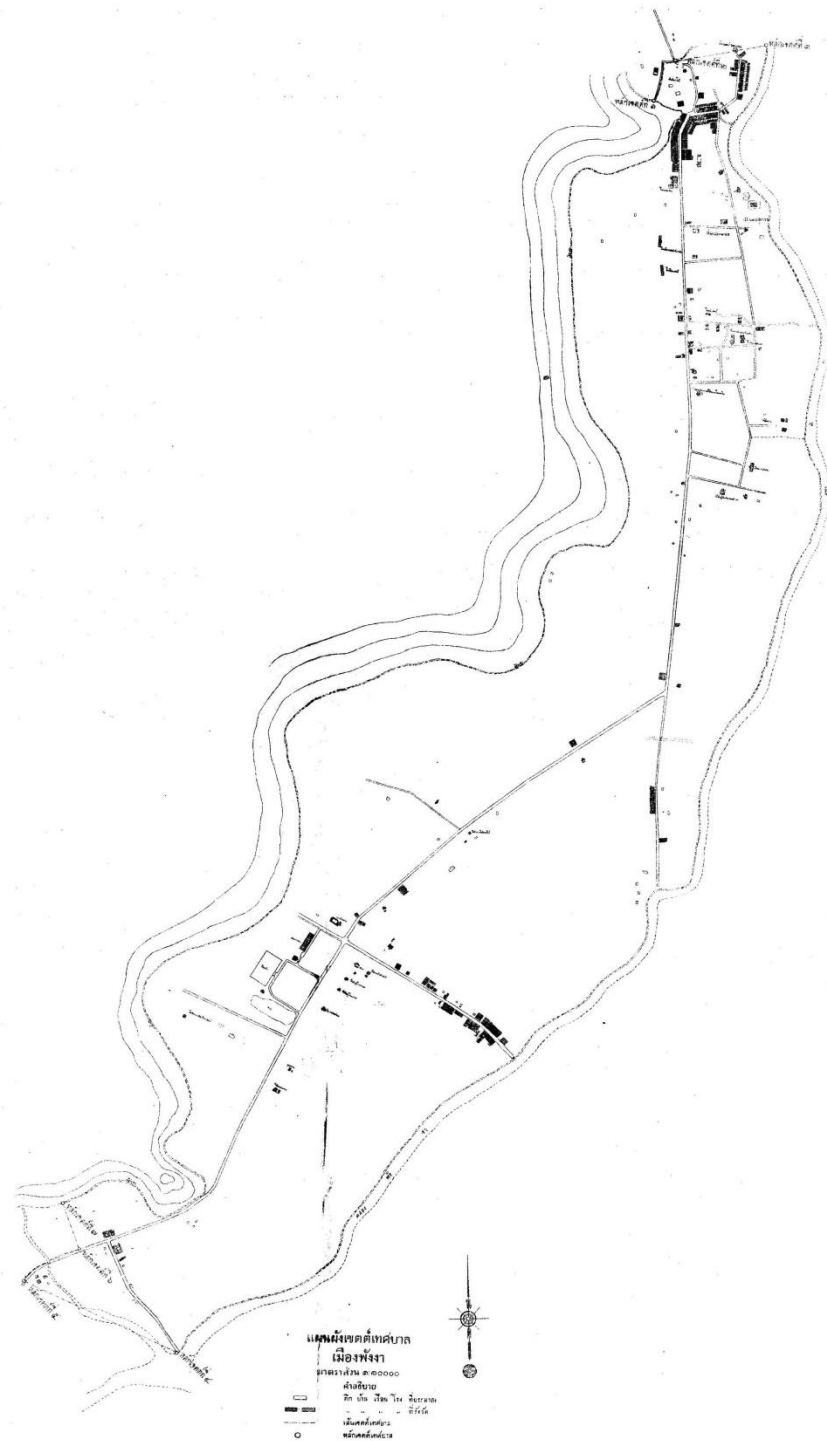
ที่มา ดัดแปลงจากโปรแกรม Google Earth Pro

ภาพที่ 196 แสดงตำแหน่งหลักฐานทางโบราณคดีประเภทศาสนสถานในเมืองพังงาช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2438 - 2475) ที่มา ดัดแปลงจากโปรแกรม Google Earth Pro

ภาพที่ 197 แสดงตำแหน่งหลักฐานทางโบราณคดีประเภทสถานศึกษา ที่มา ดัดแปลงจากโปรแกรม Google Earth Pro

ภาพที่ 200 แสดงเขตเทศบาลเมืองพังงา จังหวัดพังงาในพ.ศ. 2479

ที่มา พระราชกฤษฎีกาจัดตั้งเทศบาลเมืองพังงา จังหวัดพังงา พุทธศักราช ๒๔๗๙ เล่ม 53 ๐ ก 14

กุมภาพันธ์ 2479, หน้า 1211 – 1214.

หลักฐานโบราณคดีสำคัญของเมืองพังงาหรือจังหวัดพังงาในช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบ
มณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2438 - 2475)

ตารางที่ 26 แสดงหลักฐานทางโบราณคดีสำคัญของเมืองพังงาหรือจังหวัดพังงาในช่วงหลังการปฏิรูป
การปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล

หลักฐานทางโบราณคดี	อายุสมัย	ความสำคัญ	ภาพประกอบ
จารึกอักษรซีอของบุคคลสำคัญที่ผนังถ้ำวัดสุวรรณคูหา	พ.ศ. 2433 - 2502	จารึกอักษรซีอของบุคคลสำคัญ รวมถึงพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์	
อาคารแบบชิโน - โปรตุเกสที่มีอิทธิพลสถาปัตยกรรมแบบโคโลเนียล ยุคที่ 2	พ.ศ. 2444 - 2475	อาคารที่แสดงสถาปัตยกรรมในช่วงเวลาดังกล่าว พบในเมืองพังงาและอ้ายเหมือง	
อุโบสถวัดมาตุคุณาราม	พ.ศ. 2448	ลักษณะศิลปกรรมอุโบสถแบบพื้นถิ่น ผสมกับอิทธิพลตะวันตก	
วัดมงคลสุทธาวาส - อุโบสถ - เจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง	พ.ศ. 2452	ลักษณะศิลปกรรมอุโบสถแบบพื้นถิ่น	
ภาพถ่ายศาลเจ้าขุนท่ากง	พ.ศ. 2445	แสดงให้เห็นการตั้งถิ่นฐานและความเชื่อของชาวจีนในเมืองพังงา	
ศาลเจ้ามาจ้อโป๋ - จิตรกรรม - กระจกชุบที่รัชกาลที่ 6 พระราชทาน	- พ.ศ. 2456 - พ.ศ. 2453	แสดงให้เห็นการตั้งถิ่นฐานและความเชื่อของชาวจีนในเมืองพังงา	

ตารางที่ 27 แสดงหลักฐานทางโบราณคดีสำคัญของเมืองพังงาหรือจังหวัดพังงาในช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2438 - 2475)

หลักฐานทางโบราณคดี	อายุสมัย	ความสำคัญ	ภาพประกอบ
กุฏิเก่าวัดลุมพินี	พ.ศ. 2463	ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน	
อุโบสถหลังเก่า วัดบางเสียด	ระหว่างปีพ.ศ. 2464 - 2468	ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน	
อุโบสถวัดศรีรัตนาราม	พ.ศ. 2466	ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน มีลักษณะศิลปกรรมอุโบสถแบบพื้นถิ่น	
อุโบสถเก่า วัดประชานิการาม		มีลักษณะศิลปกรรมอุโบสถแบบพื้นถิ่น	
กุฏิวัดเจริญธรรมาวาส	พ.ศ. 2471	ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน สถาปัตยกรรมได้รับอิทธิพลตะวันตก	
พระพุทธรูปศิลปะ พื้นถิ่นภาคใต้	พ.ศ. 2471	มีลักษณะศิลปะพื้นถิ่นภาคใต้ และตัวเลขปีที่สร้างบริเวณฐานพระพุทธรูป	
โบราณสถานศาลากลาง จังหวัดพังงา (หลังเก่า)	พ.ศ. 2473	ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน	

ตารางที่ 28 แสดงหลักฐานทางโบราณคดีสำคัญของเมืองพังงาหรือจังหวัดพังงาในช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2438 - 2475)

หลักฐานทางโบราณคดี	อายุสมัย	ความสำคัญ	ภาพประกอบ
เจดีย์บรรจุอัฐิ	พ.ศ. 2474	มีการระบุอายุผู้เสียชีวิตทำให้สามารถประมาณการสร้างเจดีย์องค์นี้ได้	
อาคารภายในวัดเหมืองประชาราม	พ.ศ. 2475	มีการระบุปีที่มีการสร้างบนตัวอาคาร	

วิเคราะห์การตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงาในช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2438 - 2475)

หลักฐานทางโบราณคดีในช่วงนี้พบว่า มีปริมาณของศาสนสถานในพุทธศาสนามีการสร้างจำนวนน้อยลงจากในช่วงที่ 1 แต่ได้กระจายตัวออกไปไกลจากแถบเมืองพังงาเพิ่มขึ้น โดยส่วนใหญ่อยู่ในแถบอ.ทับปุดและอ.ท้ายเหมือง โดยพระไพศาลศิลปศาสตร์และอนุรักษศิลปศาสตร์ ข้าหลวงธรรมการได้เรียบเรียงรายงานการจัดการบำรุงวัดและการเล่าเรียนในมณฑลภูเก็ตในระหว่างพ.ศ. 2450 - 2451 ขึ้น กล่าวถึงการศึกษาในมณฑลภูเก็ตมี 2 ประเภท คือ การศึกษาที่มีอยู่เดิมเป็นการศึกษาสำหรับเด็กที่อยู่ในวัยเล่าเรียนและการศึกษาที่ได้ไปเริ่มจัดต่อเดิมเป็นการศึกษาสำหรับผู้ใหญ่ที่มีอายุเกินเวลาเล่าเรียน โดยการศึกษาที่มีอยู่เดิมนั้นมีการจัดการเรียนการสอนภายในวัดเกือบทุกวัดเป็นโรงเรียน ซึ่งควรบังคับให้เด็กที่มีอายุถึงเข้าเรียนไปเรียนตามวัดกันทุกคน แต่มีข้อจำกัดคือ วัดในมณฑลภูเก็ตเป็นสำนักสงฆ์ไปเกือบหมด มีพระสงฆ์อาศัยอยู่วัดละ 2 - 3 รูป แม้ในบางตำบลจะมีปริมาณผู้น้อย แต่กลับมีวัดติดกันหลายแห่ง ทำให้ราษฎรไม่สามารถช่วยบำรุงให้ดีขึ้นทุกวัด ส่งผลให้วัดทรุดโทรมรกร้าง ไม่มีพระอาศัย เป็นสถานที่ชั่วคราว จึงหาวัดที่มีกุฏิวิหารถาวรได้ยาก ดังนั้นควรตั้งวัดให้เป็นหลักฐานมั่นคง อยู่ย่านกลางชุมชน แล้วเลือกวัดที่จะเป็นวัดประจำอำเภอ อำเภอละวัด มีนายอำเภอเป็นหัวหน้าช่วยทำนุบำรุง ชักชวนผู้คนในพื้นที่ไปทำบุญและเรียโรหาประโยชน์เข้าวัด ถ้าอำเภอใดหาวัดเก่าที่เหมาะสมไม่ได้

ก็ให้ย้ายที่ตั้งวัดตามที่เห็นสมควรและบำรุงต่อไป ให้ชื่อวัดเหล่านี้ว่า “วัดหลวง” ทั้งนี้เจ้าคณะเมืองควรอยู่ วัดประจำเมืองและเจ้าคณะแขวงควรอยู่ที่วัดประจำอำเภอ²⁹⁷

ระเบียบการระบุให้ราษฎรประมาณทุก 500ครัว ช่วยกันบำรุงวัด ๆ หนึ่ง โดยเรียกวัดที่ราษฎรจะบำรุง เป็นประจำเช่นนี้ว่า “วัดราษฎรบำรุง” วัดชนิดนี้จะเลือกตั้งในทำเลย่านกลางประมาณผู้คน 500 ครัว ไปมาได้ใกล้ และสะดวกเป็นสำคัญ มีระยะทางที่เด็กสามารถเดินจากบ้านไปโรงเรียนที่วัดเหล่านี้ต้องใช้เวลาดินทาง ไม่เกิน 1 ชั่วโมงเป็นอย่างมาก วัดอยู่ในท้องที่อำเภอใดต้องถือเป็นวัดของอำเภอนั้น ผู้คนอยู่ใกล้วัดใดก็บำรุงวัดนั้น โดยวัด ส่วนใหญ่ในช่วงพ.ศ. 2450 - 2451 ยังกาดโรงแสดงธรรมกับโรงเรียน ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นต้องสร้างให้มีขึ้นในวัดราษฎร บำรุงทุกแห่ง รวมถึงเสนาสนะอื่น ๆ หากขาดก็ให้สร้างขึ้นและที่ทรุดโทรมก็ให้ซ่อมแซม โดยให้กำนันบอกบุญ ราษฎรชาวบ้านในตำบลให้ช่วยกัน สำหรับแปลนแบบโรงเรียนและโรงแสดงธรรมหรืออื่น ๆ ที่จะปลูกสร้าง มณฑล จะได้กะขนาดกว้างยาวสูงต่ำและวางรูปไว้ให้ เพื่อจะได้จัดให้คล้ายคลึงกันทุกแห่ง ในขั้นต้นตัวอย่างโรงเรียนสร้าง จากไม้ หลังคามุงจาก²⁹⁸ ดังนั้นด้วยเหตุเหล่านี้จึงเป็นสาเหตุที่ทำให้เสนาสนะภายในวัดหลายแห่งและโรงเรียนที่ ปรากฏในปัจจุบันไม่ได้สร้างในช่วงที่มีการศึกษาในระหว่างพ.ศ. 2437 - 2475 อย่างไรก็ตามในช่วงนี้มีบางวัดที่พบ อุโบสถแบบพื้นถิ่นและยังคงหลงเหลือหลักฐานมาจนถึงปัจจุบัน สันนิษฐานว่าเกี่ยวข้องกับการสร้างเสนาสนะให้ ถาวรมั่นคง มีการย้ายที่ตั้งวัดใหม่มาอยู่ในตำแหน่งที่เหมาะสม ใกล้ชุมชนและเส้นทางสัญจร ขณะที่ศาสนสถาน เนื่องในความเชื่ออื่นมีการสร้างมากขึ้นในช่วงนี้ แสดงให้เห็นถึงการตั้งถิ่นฐานของผู้คนที่มีความหลากหลายทาง ศาสนาและเป็นการอยู่อาศัยอย่างถาวร ปริมาณการเพิ่มขึ้นของประชากรทำให้เกิดการสร้างโรงเรียนขึ้นหลาย แห่ง ผู้คนในพื้นที่ให้การอุปถัมภ์ในพื้นที่นั้น ๆ มีทั้งที่เป็นโรงเรียนภายในวัด โรงเรียนจีนและมีโรงเรียนที่แยกให้ การสนับสนุน

สำหรับอุตสาหกรรมเหมืองแร่พบกระจุกกระจายแทบทุกอำเภอ ทั้งยังเป็นอาชีพที่ได้รับการสนับสนุน อย่างต่อเนื่องจากภาครัฐ เช่น การจัดหาผู้คนให้เข้ามาประกอบกิจการ ตลอดจนการออกกฎหมายเพื่อควบคุมดูแล กิจการ การเจริญเติบโตของอุตสาหกรรมเหมืองแร่ทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานกระจายตัวออกห่างจากศูนย์กลางหรือ ศาลากลางจังหวัดมากขึ้น อาจเนื่องมาจากบริเวณศูนย์กลางเมืองมีทรัพยากรจำกัดจึงเกิดการบุกเบิกพื้นที่ใหม่ เพิ่มขึ้น ผู้คนยังคงหลั่งไหลเข้ามาয়ดินแดนแถบนี้อย่างต่อเนื่องสัมพันธ์กับรูปแบบอาคารที่อยู่อาศัยที่มีความ

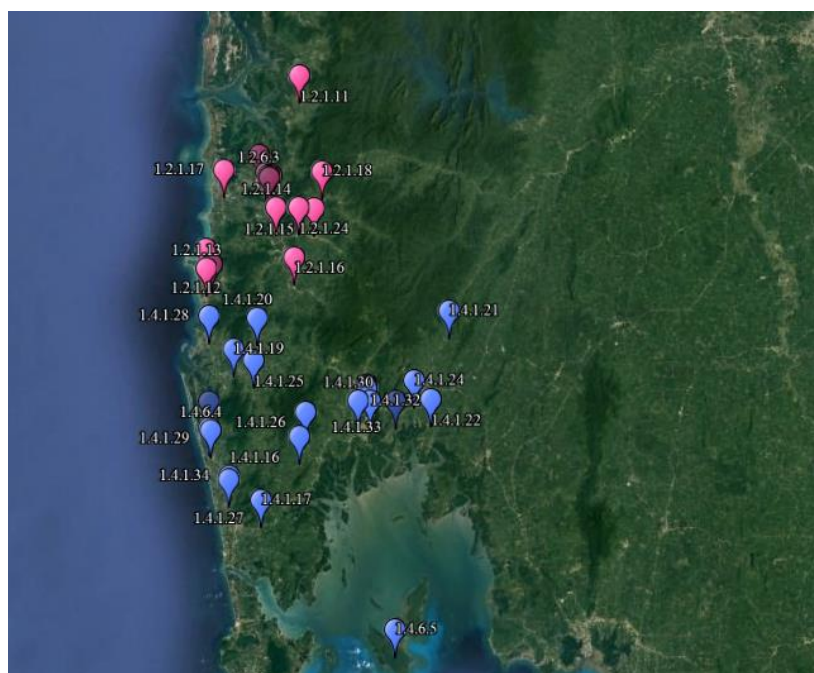
²⁹⁷ “เรื่องมณฑลภูเก็ต,” 20 มกราคม 2446-17 พฤษภาคม 2453, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/52, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ; “เรื่องรายงานพระไพศาลาตรวจการศึกษามณฑลภูเก็ต,” 8 ตุลาคม 2450-29 ตุลาคม 2451, เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ, ศ.6.43/3, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

²⁹⁸ “เรื่องมณฑลภูเก็ต,” 20 มกราคม 2446-17 พฤษภาคม 2453, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, ร.5 ศ.12/52, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

หลากหลายมากขึ้นและมีความต่อเนื่อง คือ อาคารแบบชิโน - โปรตุเกส ได้แสดงให้เห็นอิทธิพลตะวันตกที่ได้รับ ความนิยมเพิ่มขึ้นในช่วงเวลานี้ ซึ่งความนิยมนี้ไม่จำกัดเฉพาะอาคารที่อยู่อาศัย แต่ยังปรากฏใน ศาสนสถานร่วม ด้วย โดยอาคารแบบชิโน - โปรตุเกสจะปรากฏในแถบย่านการค้าซึ่งพบว่ามีที่ไม่เคยปรากฏในช่วงก่อนหน้า คือ บริเวณตลาดย่านยาว อ.ตะกั่วป่า ตลาดพังงา อ.เมืองพังงาและตลาดท้ายเหมือง อ.ท้ายเหมือง

ผู้คนยังคงมีการตั้งถิ่นฐานใกล้ลำน้ำซึ่งยังใช้ในการสัญจรและมีการตั้งถิ่นฐานตามแนวถนนมากขึ้น โดยเฉพาะแนวถนนบริเวณอ.ท้ายเหมือง เลียบทะเลอันดามัน เป็นเส้นทางที่อยู่ระหว่างอ.ตะกั่วป่า จ.พังงากับจ.ภูเก็ต เดิมเรียกว่า ถนนหลวง ปัจจุบันเรียกว่า ถนนเพชรเกษม โดยประโยชน์ของถนนทำให้สะดวกในการเดินทาง สามารถเดินทางได้ทุกเมื่อ ต่างจากเรือที่มีตารางการเดินเรือเป็นรอบ ทั้งยังอาจติดพายุฝนจนไม่สามารถเดินทางได้ จึงทำให้ ปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีที่ตั้งอยู่ใกล้กับถนนมากขึ้นกว่าช่วงก่อนหน้า หลักฐานเหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นถึงการ ขยายตัวของชุมชนและปริมาณผู้คนเพิ่มขึ้น

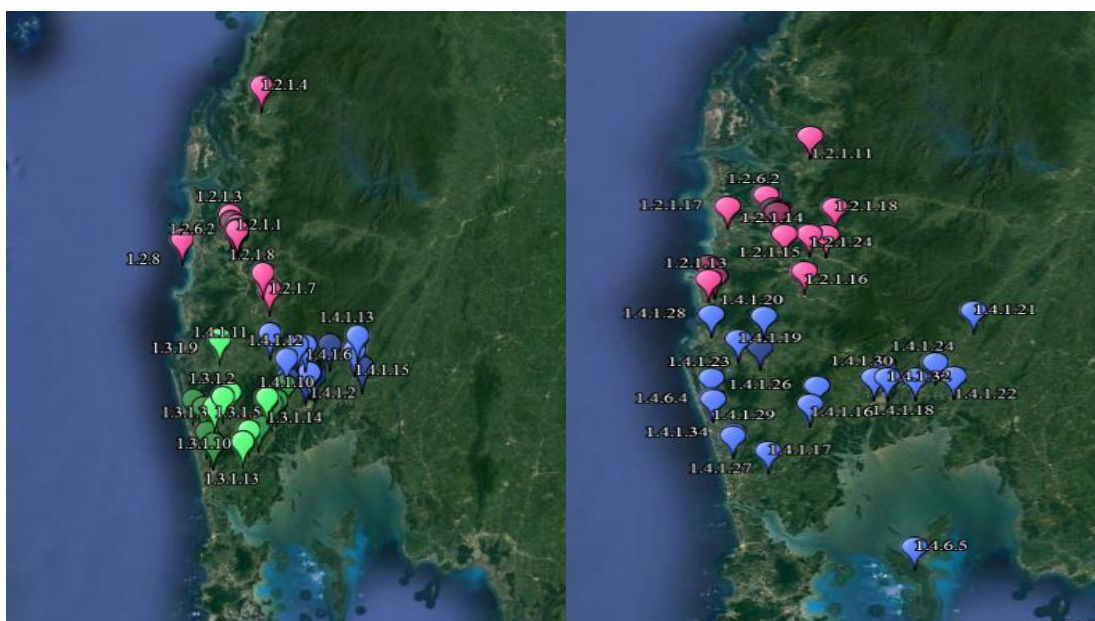
การตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงาช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2438 - 2475) พบว่ามีการตั้งถิ่นฐานแบบรวมกลุ่ม (Cluster Settlement) บริเวณชุมชนเมืองแร่ ชุมชนแขกและชุมชน ภาษตรกรรม มีการบุกเบิกพื้นที่ใหม่ที่ไม่ปรากฏในช่วงก่อนหน้าซึ่งคงสัมพันธ์กับกิจกรรมเมืองแร่ที่บุก ยังคงมีการตั้งถิ่นฐานกระจุกตัวหนาแน่นในบริเวณใกล้กับศาสนสถานและสถานศึกษา ขณะที่บริเวณที่ห่างไกลจาก ใจกลางเมืองบริเวณศาลากลางจังหวัด จะมีการตั้งถิ่นฐานที่เบาบางกว่า และมีการตั้งถิ่นฐานตามแนวยาวหรือตาม เส้นทางคมนาคม (Linear Settlement) ตามทางสัญจรทางบกบริเวณถนนที่นิยมมากขึ้นในช่วงนี้และการสัญจรทาง น้ำที่ยังคงมีการใช้งานต่อจากช่วงก่อนหน้า

ภาพที่ 201 แสดงตำแหน่งของหลักฐานทางโบราณคดีในเมืองตะกั่วป่าและเมืองพังงาในช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล

3. การเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ระหว่างช่วงที่ 1 และช่วงที่ 2

ภาพที่ 202 และภาพที่ 203 ด้านซ้ายแสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล และด้านขวาแสดงตำแหน่งแหล่งโบราณคดีในช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล

เมื่อเปรียบเทียบเมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่งและเมืองพังงาในช่วงที่ 1 และ 2 พบว่า

- การสัญจรทางน้ำยังคงได้รับความนิยมอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากเป็นเส้นทางหลักในการเดินทาง ไม่ว่าจะระยะไกลหรือใกล้ ทำให้ยังปรากฏการตั้งถิ่นฐานใกล้กับแหล่งน้ำในทั้ง 2 ช่วงเวลา
- มีการสร้างถนนหลวงหรือถนนเพชรเกษมมากขึ้นในช่วงที่ 2 ทำให้เกิดการสร้างหรืออพยพมาตั้งถิ่นฐานใกล้กับแนวถนนมากขึ้น

- ในช่วงที่ 2 การตั้งถิ่นฐานใกล้กับชายฝั่งทะเลอันดามันมีปริมาณเพิ่มขึ้นต่างจากช่วงที่ 1 ที่เกิดศึกสงครามกับพม่า 2 ครั้ง ทำให้ผู้คนมีการอพยพมาอยู่ตอนในแผ่นดินมากกว่าจะอยู่ใกล้กับทะเลอันดามันที่ง่ายต่อการโจมตีมากกว่าหากเกิดสงคราม

- ความเจริญก้าวหน้าของอุตสาหกรรมเหมืองแร่ดีบุกในช่วงที่ 2 ดึงดูดผู้คนให้เข้ามาตั้งถิ่นฐาน ไม่ว่าจะเป็นการตั้งถิ่นฐานชั่วคราวหรือถาวรเพิ่มมากขึ้น

- ศาสนสถานในพุทธศาสนาส่วนใหญ่สร้างในช่วงที่ 1 อาจจะเป็นเพราะเป็นช่วงเวลาที่ยาวนานกว่าและเป็นการทำนุบำรุงศาสนสถานที่มีอยู่เดิม จึงไม่ได้สร้างศาสนสถานในพุทธศาสนาเพิ่มขึ้นมากนัก ขณะที่ศาสนสถานเนื่องในศาสนาอื่นส่วนใหญ่สร้างในช่วงที่ 2

- ในช่วงที่ 2 เกิดการตั้งถิ่นฐานมีการขยายหรือบุกเบิกพื้นที่ใหม่ในบริเวณที่ไม่เคยมีการตั้งถิ่นฐานหรือเป็นการตั้งถิ่นฐานชั่วคราวในช่วงที่ 1 เป็นไปได้ว่าพื้นที่ที่มีอยู่เดิมในช่วงที่ 1 โดยเฉพาะบริเวณที่ใกล้กับ ที่วราช เมือง มีผู้ตั้งถิ่นฐานอาศัยเพิ่มขึ้นจึงทำให้มีความหนาแน่นและทรัพยากรในพื้นที่ดังกล่าว อาจจะไม่เพียงพอต่อผู้คน จึงเกิดการบุกเบิกพื้นที่ใหม่ให้เป็นการตั้งถิ่นฐานที่เป็นหลักแหล่งมากขึ้น นอกจากนี้บริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐานอยู่เดิม เมื่อเกิดการขยายตัวของเมืองและปริมาณของผู้คนจะเห็นได้ว่าการย้ายที่วราชการเมืองออกจากศูนย์กลางเดิมออกไป

- ปริมาณของหลักฐานทางโบราณคดีหนาแน่นมากขึ้นในช่วงที่ 2 ส่วนหนึ่งเกี่ยวเนื่องกับหลักฐานเอกสารทางประวัติศาสตร์และหลักฐานทางโบราณคดีที่หลงเหลือมาจนถึงปัจจุบันในจำนวนที่มากกว่าช่วงที่ 1 ทำให้เมื่อนำมาวิเคราะห์ตีความหลักฐานต้องพิจารณาประกอบรวมด้วย เพราะในช่วงที่ 1 อาจเป็นการตั้งถิ่นฐานในระยะแรก ๆ ทำให้วัสดุในการก่อสร้างอาจจะใช้ไม้หรือวัสดุที่มีการเสื่อมสภาพได้ง่าย หรือเป็นการตั้งถิ่นฐานชั่วคราวในระยะเวลานึง ทำให้ไม่หลงเหลือร่องรอยที่สามารถพบเห็นได้ในปัจจุบัน

- หลักฐานโบราณคดีบางประเภท เช่น อาคารแบบชินโน - โปรตุเกส มีการพบอย่างต่อเนื่อง จึงแสดงให้เห็นถึงการอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่องของชาวจีนที่อาศัยภายในเมืองของจังหวัดพังงา

- ในช่วงที่ 2 การติดต่อกับชาติตะวันตกคงมีความเข้มข้นมากขึ้น ทำให้ปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้รับอิทธิพลตะวันตกจำนวนมากขึ้นกว่าในช่วงที่ 1

4. เปรียบเทียบการตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงากับเมืองอื่นในภาคใต้

นำรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของเมืองอื่นในภาคใต้ที่อยู่ในช่วงพ.ศ. 2325 - 2475 ซึ่งเคยมีผู้ศึกษาก่อนหน้า มาทำการวิเคราะห์ร่วมกับเมืองในจังหวัดพังงาเพื่อให้เข้าใจภาพรวมของการตั้งถิ่นฐานของเมืองในภาคใต้ ในช่วงเวลาดังกล่าวมากขึ้น

4.1 เมืองในแถบภาคใต้ฝั่งตะวันตก

4.1.1 เมืองกลางและเมืองภูเก็ต จังหวัดภูเก็ต²⁹⁹

การศึกษาผังเมืองภายในเขตเทศบาลเมืองภูเก็ตพบว่ารูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์มีการสร้างในราวพ.ศ. 2425 - 2445 หรือก่อนหน้านั้น อาคารที่สร้างช่วงพ.ศ. 2446 - 2460 อาคารที่สร้างช่วงพ.ศ. 2461 - 2470 อาคารที่สร้างช่วงพ.ศ. 2470 - 2490 ไปจนถึงอาคารที่สร้างในช่วงหลังพ.ศ. 2491 ซึ่งสถาปัตยกรรมเหล่านี้ตั้งอยู่บนแนวถนน สามารถจัดเป็นการตั้งถิ่นฐานตามเส้นทางคมนาคม

ภาพที่ 204 แสดงการใช้ที่ดินพ.ศ. 2452

ที่มา ดุษฎี ทายตะคุ, “ภูเก็ต : การศึกษาในด้านอนุรักษ์สถาปัตยกรรมโดยการผังเมือง” (วิทยานิพนธ์เป็นส่วนหนึ่งของปริญญาผังเมืองมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), 81.

²⁹⁹ ดุษฎี ทายตะคุ, “ภูเก็ต : การศึกษาในด้านอนุรักษ์สถาปัตยกรรมโดยการผังเมือง” (วิทยานิพนธ์ปริญญาผังเมืองมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), 84.

4.1.2 เมืองตรัง อำเภอเมืองตรัง จังหวัดตรัง³⁰⁰

มีการแบ่งการตั้งถิ่นฐานของเมืองตรังบริเวณตำบลทับเที่ยงตั้งแต่ก่อนการย้ายเมืองมาบริเวณทับเที่ยงจนถึงพ.ศ. 2548 ตามพัฒนาการของชุมชนออกเป็น 3 ยุค โดยช่วงที่เกี่ยวข้องกับช่วงเวลาที่ทำการศึกษา คือระหว่างพ.ศ. 2325 - 2475 จัดอยู่ใน 2 ยุคแรก ดังนี้

ยุคที่ 1 ชุมชนทับเที่ยงก่อนก่อตั้งเมือง - ตั้งเมือง (พ.ศ. 2436 - 2458) เป็นช่วงก่อนการย้ายเมืองตรังมาที่ตำบลทับเที่ยง พบว่ามีการตั้งเมืองตรังที่ตำบลกันตัง โดยตำบลทับเที่ยงในเวลานั้นมีการตั้งถิ่นฐานเพื่อรองรับการค้า เป็นตลาดแลกเปลี่ยนสินค้า แหล่งอุตสาหกรรมเหมืองแร่ดีบุกและเกษตรกรรม ทำสวนยางพารา สวนพริกไทย ผู้คนที่อยู่อาศัยเป็นชาวจีนและชาวไทย เส้นทางคมนาคมหลัก คือ แม่น้ำตรังและคลองสายอื่น ๆ ในทับเที่ยง ขณะที่เส้นทางคมนาคมทางบกเป็นทางเกวียนถูกใช้เป็นสายรอง มีการตั้งวัดและศาลเจ้าเป็นศูนย์รวมจิตใจ โดยวัดยังมีบทบาทเป็นสถานศึกษา การตั้งถิ่นฐานในยุคนี้เป็นการตั้งถิ่นฐานตามแนวเส้นทางคมนาคม (Linear Settlement) มีการสร้างบ้านเรือนเข้าหาแม่น้ำและเกาะกลุ่มในจุดที่เป็นท่าหน้าและแหล่งการค้า

ยุคที่ 2 ก่อตั้งเมือง ที่เส้นทางรถไฟเปิดชุมชนสู่ภายนอก (พ.ศ. 2459 - 2504) เมื่อรัชกาลที่ 6 เสด็จประพาสเมืองตรังทรงเห็นว่าเมืองตรังบริเวณอำเภอกันตังไม่ปลอดภัยจากศัตรู ลักษณะพื้นที่เป็นที่ลุ่มมักเกิดโรคระบาดและยากต่อการขยายเมือง จึงโปรดฯ ให้ย้ายเมืองจากตำบลกันตังมาบริเวณตำบลทับเที่ยง อำเภอบางรัก ในยุคนี้มีเส้นทางรถไฟหลวงสายใต้ตัดผ่านเมืองตรังเป็นเส้นทางติดต่อกับชุมชนภายนอก ทำให้การค้าทางบกมีบทบาทมากขึ้น เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจเป็นย่านการค้าขนาดใหญ่บริเวณหน้าสถานีรถไฟ มีการตัดถนนหลายสาย มีการตั้งโรงเรียนประจำจังหวัด โรงเรียนตามวัดและโรงเรียนจีน การตั้งถิ่นฐานในยุคนี้เป็นการตั้งถิ่นฐานตามแนวยาวหรือตามเส้นทางคมนาคม (Linear Settlement) เปลี่ยนจากการสร้างบ้านเรือนเข้าหาแม่น้ำมาสร้างตามริมทางรถไฟ โดยพื้นที่รอบทางรถไฟมีการค้าหนาแน่น หลังการสร้างทางรถไฟมีการสร้างถนนเชื่อมกับจังหวัดข้างเคียง มีการตั้งถิ่นฐานริมถนนบริเวณพื้นที่เกษตรกรรมของตนและมีการสร้างถนนสายหลักภายในตัวเมืองซึ่งตัดตามสภาพภูมิประเทศ โดยมีศูนย์ราชการตั้งอยู่กลางเมืองบนพื้นที่เนินสูง

³⁰⁰สุนทรภรณ์ ฌอสกุล, “แนวทางการพัฒนาย่านและชุมชนเมืองตรัง” (วิทยานิพนธ์ปริญญาการวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548), 76, 127-180.

4.2 เมืองในแถบภาคใต้ฝั่งตะวันออก

4.2.1 ชุมชนเก่าตำบลหลังสวน อำเภอหลังสวน จังหวัดชุมพร³⁰¹

มีการแบ่งการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเก่าหลังสวนในระหว่างช่วงอยุธยาตอนปลายถึงพ.ศ. 2546 ตามพัฒนาการของชุมชนออกเป็น 4 ยุค โดยช่วงที่เกี่ยวข้องกับช่วงเวลาที่ทำการศึกษา คือ ระหว่างพ.ศ. 2325 - 2475 จัดอยู่ใน 2 ยุคแรกดังนี้

ยุคที่ 1 ชุมชน 2 ศูนย์กลาง ช่วงที่ 1 เป็นช่วงที่ชุมชนเริ่มกระจุกตัวตรงกับช่วงที่บางยี่ไรเป็นศูนย์กลางการปกครอง (อยุธยาตอนปลาย - พ.ศ. 2420) ครอบคลุมพื้นที่ตำบลบางขันเงินและตำบลบางยี่ไร อำเภอเมือง เมืองหลังสวน ตั้งอยู่บนที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำหลังสวนมีชุมชนสำคัญ คือ ชุมชนบางยี่ไร ชุมชนบางขันเงินและชุมชนวังตะกอก โดยชุมชนบางยี่ไรเป็นชุมชนที่ตั้งบ้านเรือนริมตลิ่งแม่น้ำ ผู้คนส่วนใหญ่เป็นชาวจีนอพยพมาตั้งรกรากกับชาวไทยในพื้นที่ ถือเป็นชุมชนที่มีบทบาทสำคัญ ตั้งตลิ่งแม่น้ำ ใกล้ทางออกสู่ทะเล เป็นที่พักขนถ่ายสินค้าทางน้ำ เป็นชุมชนการค้าเช่นเดียวกับชุมชนวังตะกอกซึ่งอยู่ในพื้นที่เขตน้ำลึก ขณะที่ชุมชนบางขันเงินเป็นชุมชนของชาวไทยและชาวจีน มีศูนย์กลางชุมชนที่วัดขันเงินและศาลเจ้าหลังสวน เป็นชุมชนที่เน้นการอยู่อาศัยเป็นหลัก ในช่วงนี้เป็นการตั้งบ้านเรือนตามแนวเส้นทางคมนาคม มีการกระจุกตัวบริเวณแหล่งการค้า อีกทั้งมีทรัพยากรแร่ดีบุกดึงดูดให้ผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ผู้คนประกอบอาชีพเกษตรกรรม ประมงและค้าขายเป็นหลัก

ยุคที่ 1 ชุมชน 2 ศูนย์กลาง ช่วงที่ 2 เป็นช่วงที่ชุมชนมีการขยายตัวมากขึ้นตรงกับช่วงที่ผู้นำชาวจีนกับศูนย์กลางที่บางขันเงิน (พ.ศ. 2421 - 2458) ครอบคลุมพื้นที่ตำบลบางขันเงินและตำบลบางยี่ไร อำเภอเมือง เมืองหลังสวน มณฑลชุมพร สภาพแม่น้ำเริ่มต้นขึ้นจากฝู่นงและตะกอนจากการทำเหมืองแร่ เรือขนาดใหญ่ไม่สามารถผ่านไปสู่น้ำตอนบนได้ ทำให้ชุมชนวังตะกอกถูกลดความสำคัญลง ขณะที่ชุมชนบางขันเงินและชุมชนบางยี่ไรยังคงมีระดับน้ำที่ลึกเพียงพอในการเดินเรือ มีการอพยพเข้ามาของผู้คนชาวไทยและจีนจากเมืองระนองซึ่งอยู่ข้างเคียงเนื่องจากการเหมืองแร่ที่รุ่งเรือง ชุมชนขยายตัวมีการบุกเบิกพื้นที่ใหม่ปรับสภาพป่าและพื้นที่เกษตรกรรมมาเป็นที่อยู่อาศัย มีการย้ายศูนย์กลางไปที่บางขันเงิน ทำให้บางยี่ไรเริ่มเสื่อมลงแต่ยังคงบทบาทเป็นชุมชนการค้า เกิดการตั้งโรงเรียนภายในวัด อาคารที่เป็นบ้านอยู่ในเขตสวน ส่วนในเมืองจะเป็นห้องแถวและอาคารราชการ มีเส้นทางเดินเชื่อมระหว่างชุมชนบางยี่ไรและชุมชนบางขันเงินเป็นถนนดิน มีบ้านเรือนสร้างตามแนวถนน

³⁰¹ปนัดดา ทองภูเบศร์, “พัฒนาการและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเก่าตำบลหลังสวน จังหวัดชุมพร” (วิทยานิพนธ์ปริญญาการวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), 75, 80-84, 89-100, 104-106, 125.

การตั้งถิ่นฐานในยุคนี้เป็นการตั้งถิ่นฐานตามแนวเส้นทาง (Linear Settlement) และแบบเกาะกลุ่มตามเส้นทางคมนาคม (Cluster Settlement)

ยุคที่ 2 เส้นทางรถไฟเปิดชุมชนสู่ภายนอก (พ.ศ. 2459 - 2509) เป็นช่วงที่เมืองขยายตัวออก มีเส้นทางรถไฟสายใต้ตัดผ่านบริเวณตำบลหลังสวน ได้เข้ามามีบทบาทในการเป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญในการติดต่อกับภายนอกจนลดบทบาทของแม่น้ำหลังสวนไป ส่วนการค้าทางบกใช้ถนนหลังสวน สำหรับบริเวณบางยี่ไรเป็นชุมชนตลาดท่าเรือ ผู้คนทำสวน ทำนาและค้าขาย ขณะที่บางขันเงินเป็นศูนย์กลางการปกครองทำให้มีปริมาณผู้คนมากกว่า ทั้งยังเป็นจุดส่งถ่ายสินค้าทางน้ำและทางบก มีการรวมตำบลบางยี่ไรและบางขันเงินเป็นตำบลหลังสวน โดยถนนหลังสวนและถนนลูกเสือเป็นเส้นทางเชื่อมสู่สถานีรถไฟจึงมีการตั้งถิ่นฐานหนาแน่นตามแนวถนนและตลาดหลังสวน ชุมชนเติบโตอย่างรวดเร็ว ลักษณะสังคมที่เป็นแบบพึ่งพาการค้าเกษตรกรรมเริ่มเปลี่ยนเป็นสังคมที่เป็นพาณิชย์กรรมเพิ่มขึ้น วัดถูกลดบทบาทเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเป็นหลัก เพราะมีการตั้งโรงเรียนเพื่อการศึกษาโดยตรง มีการย้ายศูนย์ราชการระดับอำเภอออกไปตั้งในพื้นที่รอบนอก ต่อมาเมื่อเศรษฐกิจตกต่ำในพ.ศ. 2475 ได้ยุบจังหวัดหลังสวนเป็นอำเภอขันเงินและเปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอหลังสวนในเวลาต่อมา

4.2.2 เมืองพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี³⁰²

เมืองพุมเรียงตั้งอยู่บริเวณสันทรายลาดเทลงไปทางคลองพุมเรียงและมีน้ำท่วมถึงในฤดูน้ำหลาก มีที่ราบลุ่ม พื้นที่บางส่วนเป็นที่ดอน เป็นที่ราบตอนกลางของจังหวัดสุราษฎร์ธานีอยู่ระหว่างทิวภูเก็ทกับอ่าวไทย โดยคลองพุมเรียงเมื่อบรรจบกับคลองพุมเรียงใหญ่จะไหลลงทางทิศใต้ไปถึงปากอ่าวที่แหลมโพธิ์ออกสู่อ่าวไทย

ในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2328 เกิดสงครามเก้าทัพ เมืองไชยาบริเวณบ้านเวียงถูกพม่าเผาเสียหายจึงย้ายที่ตั้งเมืองมาบริเวณตำบลพุมเรียงซึ่งเป็นชุมชนเก่าแก่ มีท่าเรือสำหรับค้าขายและสามารถเดินทางติดต่อกับเมืองอื่นและกรุงเทพฯ ได้รวดเร็ว เพราะสามารถออกสู่ทะเลได้ง่าย ในสมัยรัชกาลที่ 1 - 3 ผู้คนตั้งถิ่นฐานริมคลองพุมเรียง มีการอยู่อาศัยเป็นชุมชนตามความเชื่อทางศาสนา คือ ชุมชนชาวไทยพุทธและชุมชนชาวไทยมุสลิม การสัญจรส่วนใหญ่ใช้เรือ ขณะที่การติดต่อทางบกใช้การเดินทางเท้าและมีการใช้พาหนะล้อเลื่อนในการขนถ่ายสินค้า

³⁰² จันทิรา เกื้อดวง, “การอนุรักษ์ชุมชนเมืองเก่าพุมเรียง จังหวัดสุราษฎร์ธานี” (วิทยานิพนธ์ปริญญาการวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนชุมชน คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548), 61-64, 66-68, 74-80; ทิตยาพร มิตรอุดม, “คติพุทธในชุมชนไทยพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี” (วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2557), 33, 68, 77; ศลินี เตียงจิว, “คติพุทธในเรื่องพื้นถิ่นชาวไทยพุทธ ชุมชนพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี” (วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2557), 53-55, 61.

ในพ.ศ. 2441 มีการออกข้อบังคับลักษณะปกครองหัวเมือง ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441) เป็นการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ทำให้มีการรวมเมืองไชยา เมืองกาญจนดิษฐ์ เมืองหลังสวนและเมืองชุมพรเป็นมณฑลชุมพร ตั้งศาลาว่าการที่เมืองชุมพร ต่อมาปีพ.ศ. 2442 ได้รวมเมืองคีรีรัฐนิคมและเมืองพุมเรียงเข้าด้วยกันแล้วเรียกเมืองที่รวมกันว่า “เมืองไชยา” ต่อมาในพ.ศ. 2458 ได้ย้ายศาลาว่าการมณฑลจากเมืองชุมพรมาที่บ้านดอนและได้เปลี่ยนชื่อเมืองเป็นสุราษฎร์ธานีและเรียกชื่อมณฑลว่ามณฑลสุราษฎร์ ส่วนบริเวณเมืองไชยาเก่าหรือชุมชนพุมเรียงถูกลดความสำคัญลง ได้เปลี่ยนเป็นอำเภอพุมเรียงและมีการเปลี่ยนชื่ออำเภอเป็นอำเภอไชยาในเวลาต่อมา ในสมัยรัชกาลที่ 5 - 7 ชุมชนชาวไทยพุทธมีการขยายตัวจากบริเวณสองฟากถนนไปบริเวณป่าเพิ่มมากขึ้น ขณะที่ชุมชนชาวไทยมุสลิมมีการขยายตัวในบริเวณเดิม เกิดการสร้างถนนตัดจากเมืองเก่าพุมเรียงไปบริเวณวัดพระบรมธาตุไชยา ทำให้เกิดการสร้างสถานีรถไฟไชยาและเกิดตลาดไชยา มีการย้ายศูนย์กลางเมืองไชยาไปยังบริเวณตลาดไชยา ชุมชนขยายตัวตามแนวถนนมากขึ้น

4.2.3 เมืองนครศรีธรรมราช อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช จังหวัดนครศรีธรรมราช³⁰³

รูปแบบการตั้งถิ่นฐานในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นพบว่าลักษณะผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ล้อมรอบด้วยกำแพงเมืองและคูเมืองซึ่งมีการสร้างมาตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 18 มีการตั้งถิ่นฐานหนาแน่นภายในกำแพงเมืองและมีการกระจายตัวของชุมชนไปรอบนอกกำแพงเมืองทั้งด้านทิศเหนือและด้านทิศใต้

รูปแบบการตั้งถิ่นฐานในสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 - 7 มีการตั้งถิ่นฐานของผู้คนต่อเนื่องจาก ช่วงก่อนหน้า ลักษณะผังเมืองยังคงเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เกิดการพัฒนาทางสัญจร สร้างถนนและสะพานเพิ่มขึ้น อีกรูปแบบการตั้งถิ่นฐานบางส่วนถูกนำไปถมถนนรอบกำแพง มีการตั้งถิ่นฐานกระจายตัวออกไปรอบนอกกำแพงเมืองมากขึ้น ตามแนวเส้นทางในแนวเหนือ - ใต้ โดยเฉพาะด้านทิศเหนือของเมืองมีการตั้งถิ่นฐานของพ่อค้าชาวจีนจึงเกิดเป็นย่านธุรกิจการค้าที่สำคัญของเมือง มีการสร้างอาคารตึกแถวเป็นที่อยู่อาศัยและร้านค้าที่มีลักษณะผสมระหว่างจีนและตะวันตก ขณะที่บ้านเรือนทั่วไปเป็นอาคารครึ่งตึกครึ่งไม้ ในช่วงนี้พบว่ามี การจัดตั้งโรงเรียนขึ้นตามวัดต่าง ๆ รวมถึงการสร้างอาคารสถานที่ราชการเพิ่มมากขึ้น การตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวของเมืองสัมพันธ์กับแนวถนน

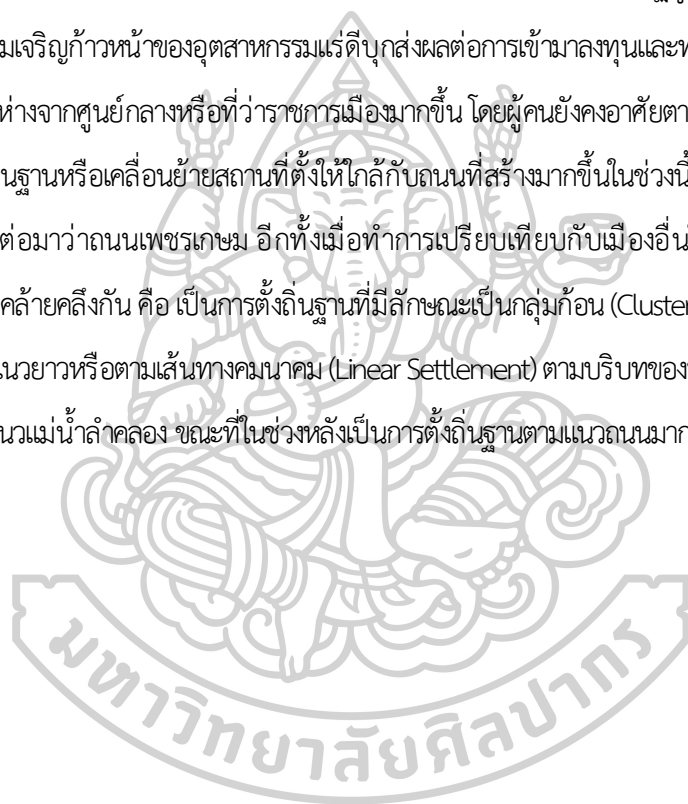
³⁰³ สุรัสวดี นิบริยาย, “แนวทางการอนุรักษ์เมืองเก่านครศรีธรรมราช” (วิทยานิพนธ์ปริญญาการวางแผนภาคและเมือง มหบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนผังเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543), 26, 32-38, 45, 103-104; วงศิยา วงศ์พิศาล, “การสงวนรักษาระบบนิเวศลำนน้ำในบริเวณการตั้งถิ่นฐานลักษณะชุมชนเมืองนครศรีธรรมราช โดยแนวความคิดการเติบโตอย่างชาญฉลาด และร่องรอยพื้นที่เขียว เพื่อการวางแผนพัฒนาเมืองอย่างยั่งยืน” (วิทยานิพนธ์ปริญญาการวางแผนชุมชนเมืองและสภาพแวดล้อมมหบัณฑิต สาขาวิชาการออกแบบและวางแผนผังชุมชนเมือง บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557), 60, 73.

เปรียบเทียบการตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงากับเมืองอื่นในภาคใต้

เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับเมืองอื่นในภาคใต้ทั้งภาคใต้ฝั่งตะวันตกและภาคใต้ฝั่งตะวันออก พบว่าการตั้งถิ่นฐานมีรูปแบบที่คล้ายคลึงกันที่มีการตั้งถิ่นฐานตามแนวยาวหรือตามเส้นทางคมนาคม (Linear Settlement) ทางสัญจรทั้งทางบกและทางน้ำตามความนิยมในช่วงเวลาดังกล่าว โดยในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2325 - 2437) นิยมตั้งถิ่นฐานตามเส้นทางสัญจรทางน้ำมากกว่าขณะที่ในช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2438 - 2475) ยังคงมีการตั้งถิ่นฐานตามเส้นทางสัญจรทางน้ำ แต่เริ่มนิยมตั้งถิ่นฐานตามเส้นทางสัญจรทางบกเพิ่มขึ้น อันเนื่องมาจากการตัดถนนและทางรถไฟที่สร้างขึ้นในช่วงนี้ โดยเมืองในแถบจังหวัดพังงาและจังหวัดภูเก็ตจะมีความแตกต่างจากเมืองอื่นตรงที่ไม่มีการสร้างทางรถไฟผ่าน ดังนั้นเส้นทางบกของถนนจึงถือเป็นเส้นทางสำคัญในการสัญจร นอกจากนี้ยังพบการตั้งถิ่นฐานที่มีลักษณะเป็นกลุ่มก้อน (Cluster Settlement) เกาะกลุ่มกัน ในบางพื้นที่มีการตั้งถิ่นฐานตามเชื้อชาติหรือความเชื่อทางศาสนา โดยบริเวณที่ใกล้เคียงกับที่ว่าการ ศาลากลาง สถานศึกษาและย่านการค้าจะมีการตั้งถิ่นฐานที่หนาแน่นกว่าบริเวณอื่น โดยในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลพบว่าการตั้งถิ่นฐานมีความหนาแน่นน้อยกว่า ในช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล อีกทั้งในช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลพบการตั้งถิ่นฐานกระจายตัวออกจากศูนย์กลางเพิ่มมากขึ้น ขณะเดียวกันศูนย์ราชการหรือศาลากลางจังหวัดก็มีการย้ายพื้นที่ออกจากศูนย์กลางเดิมเป็นไปได้อย่างไรเกิดจากความหนาแน่นของพื้นที่ในบริเวณเดิมรวมถึงการเพิ่มขึ้นของประชากร ทำให้เมืองเกิดการขยายตัว

จากการวิเคราะห์ตำแหน่งของหลักฐานทางโบราณคดีทำให้เข้าใจการตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงา ตั้งแต่พ.ศ. 2325 - 2475 โดยในช่วงที่ 1 ก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลมีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนมาก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ เมื่อเกิดสงครามทำให้การตั้งถิ่นฐานมีความเปลี่ยนแปลงไป เกิดการย้ายเมืองเข้ามาตอนในแผ่นดินมากขึ้น เพื่อให้ยากต่อการโจมตี โดยจะตั้งใกล้กับคลองหรือแหล่งน้ำ เจ้าเมืองหรือผู้ว่าราชการเมืองจะสร้างหรือบำรุงวัดซึ่งตั้งขึ้นใกล้กับที่ว่าการเมือง ด้วยความที่เป็นเมืองชายทะเลทำให้มีการค้าขายกับเมืองท่าอื่น ๆ เช่น ปันงหรือเกาะตะมะ โดยมีทรัพยากรแร่ดีบุกเป็นสินค้าส่งออกสำคัญของเมือง มีการหลงไหลเข้ามาของผู้คนหลากหลายเชื้อชาติมาอาศัยบนผืนแผ่นดินนี้ ต่อมาในช่วงที่ 2 หลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ความเจริญก้าวหน้าของอุตสาหกรรมแร่ดีบุกส่งผลต่อการเข้ามาลงทุนและทำให้ผู้คนมีการตั้งถิ่นฐานที่กระจายตัวออกจากศูนย์กลางหรือที่ว่าการเมืองมากขึ้น โดยผู้คนยังคงอาศัยตามเส้นทางสัญจรทางน้ำเป็นหลัก มีการตั้งถิ่นฐานหรือเคลื่อนย้ายสถานที่ตั้งให้ใกล้กับถนนที่สร้างมากขึ้นในช่วงนี้ ซึ่งถนนเหล่านี้จะถูกรเรียกขานกันในเวลาต่อมาว่าถนนเพชรเกษม อีกทั้งเมื่อทำการเปรียบเทียบกับเมืองอื่นในภาคใต้พบว่ามีการตั้งถิ่นฐานที่คล้ายคลึงกัน คือ เป็นการตั้งถิ่นฐานที่มีลักษณะเป็นกลุ่มก้อน (Cluster Settlement) และเป็นการตั้งถิ่นฐานตามแนวยาวหรือตามเส้นทางคมนาคม (Linear Settlement) ตามบริบทของพื้นที่ซึ่งในช่วงแรกเป็นการตั้งถิ่นฐานตามแนวแม่น้ำลำคลอง ขณะที่ในช่วงหลังเป็นการตั้งถิ่นฐานตามแนวถนนมากขึ้น

บทที่ 5

สรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาการตั้งถิ่นฐานของเมืองในจังหวัดพังงาตั้งแต่พ.ศ. 2325 - 2475 แบ่งออกเป็น 2 ช่วงระยะเวลา คือ ช่วงที่ 1 ก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2325 - 2437) และช่วงที่ 2 หลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2438 - 2475) โดยในช่วงที่ 1 แบ่งออกเป็น 3 เมือง คือ เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่งและเมืองพังงา ขณะที่ช่วงที่ 2 แบ่งเป็นเมืองตะกั่วป่าหรือจังหวัดตะกั่วป่าและเมืองพังงาหรือจังหวัดพังงา

ช่วงที่ 1 ก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2325 - 2437) ภายหลังเกิดศึกสงครามกับพม่า 2 ครั้ง ทำให้เกิดการย้ายเมืองเข้ามาตอนในแผ่นดินมากขึ้น ผู้คนมีการตั้งถิ่นฐานแบบรวมกลุ่ม (Cluster Settlement) กระจุกตัวหนาแน่นในบริเวณใกล้กับที่ว่าการเมืองหรือศาสนสถาน ส่วนใหญ่เป็นศาสนสถานในพุทธศาสนา โดยบริเวณใกล้กับที่ว่าการเมืองถือเป็นแหล่งค้าขายสำคัญ ส่วนบริเวณที่ห่างจากที่ว่าการเมืองจะมีการตั้งถิ่นฐานที่เบาบางกว่า รวมถึงมีการตั้งถิ่นฐานตามแนวยาวหรือเส้นทางคมนาคม (Linear Settlement) ตามทางสัญจรทางน้ำเป็นหลัก เช่น คลองตะกั่วป่า คลองพังงา คลองบางทอง สาเหตุที่ผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้ คงเกิดจากความอุดมสมบูรณ์ของแร่ดีบุก ความสงบเรียบร้อยภายหลังสงครามและความเจริญเติบโตของเศรษฐกิจ

ช่วงที่ 2 หลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2438 - 2475) ด้วยสภาพภูมิประเทศที่ติดทะเลอันดามันทำให้มีการค้าขายกับเมืองท่าอื่น ๆ โดยมีแร่ดีบุกเป็นทรัพยากรสำคัญและพบเกือบทุกอำเภอในจังหวัดพังงาปัจจุบัน ความเจริญก้าวหน้าของอุตสาหกรรมแร่ดีบุกส่งผลต่อการเข้ามาลงทุนและการตั้งถิ่นฐานของผู้คน มีการตั้งถิ่นฐานแบบรวมกลุ่ม (Cluster Settlement) บริเวณชุมชนเหมืองแร่ในบริเวณที่ไม่ปรากฏในช่วงก่อนหน้า ผู้คนยังคงตั้งถิ่นฐานกระจุกตัวหนาแน่นในบริเวณใกล้กับศาสนสถาน สถานศึกษาและย่านการค้า โดยศาสนสถานเนื่องในศาสนาอื่นส่วนใหญ่สร้างในช่วงนี้ เป็นไปได้ว่าเกิดจากการขยายตัวของชุมชนและเป็นการตั้งถิ่นฐานอย่างถาวรจึงเกิดการสร้างศาสนสถานเพื่อประกอบพิธีตามความเชื่อของตนภายในชุมชน พบว่าในช่วงนี้มีการตั้งถิ่นฐานที่กระจายตัวออกห่างจากศูนย์กลางหรือศาลากลางจังหวัดมากขึ้น อาจเนื่องมาจากบริเวณศูนย์กลางเมืองนั้นมีทรัพยากรจำกัด จึงเกิดการบุกเบิกพื้นที่ใหม่และมีการตั้งถิ่นฐานตามแนวยาวหรือเส้นทางคมนาคม (Linear Settlement) ตามทางสัญจรทางน้ำและทางสัญจรทางบกบริเวณถนนที่มีการสร้างมากขึ้นในช่วงนี้ โดยเฉพาะถนนหลวงหรือถนนเพชรเกษม

เมื่อเปรียบเทียบกับเมืองอื่นในภาคใต้ พบว่าเมืองในจังหวัดพังงาในช่วงที่ 1 และช่วงที่ 2 มีการตั้งถิ่นฐานตามแนวยาวหรือเส้นทางคมนาคม (Linear Settlement) รวมถึงการตั้งถิ่นฐานที่มีลักษณะเป็นกลุ่มก้อน (Cluster Settlement) ในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลพบว่าการตั้งถิ่นฐานมีความหนาแน่นน้อยกว่าในช่วงหลังการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ซึ่งพบรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบเดียวกันนี้ในเมื่อภูเก็ต เมืองตรัง เมืองหลังสวน เมืองพุมเรียงและเมืองนครศรีธรรมราช แต่มีความแตกต่างตรงที่เมืองในแถบจังหวัดพังงาและจังหวัดภูเก็ตไม่มีการสร้างทางรถไฟผ่าน ทำให้การตั้งถิ่นฐานจะอยู่ตามเส้นทางคมนาคมทางน้ำคือ แม่น้ำหรือคลอง และเส้นทางคมนาคมทางบก คือ ถนนเท่านั้น

ควรมีการสำรวจ - ชุดค้นทางโบราณคดีเพิ่มเติมในพื้นที่จังหวัดพังงาและขยายขอบเขตของช่วงเวลาที่ทำการศึกษาให้กว้างขึ้น ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจการตั้งถิ่นฐานในจังหวัดพังงาและมองเห็นภาพรวมการตั้งถิ่นฐานในภาคใต้ของประเทศไทยได้ชัดเจนยิ่งขึ้น นอกจากนี้ควรมีการศึกษาและเก็บข้อมูลหลักฐานทางโบราณคดีประเภทอุบิสถแบบพื้นถิ่นในจังหวัดพังงาหรือในแถบภาคใต้ฝั่งตะวันตกให้ละเอียด และนำมาจัดประเภทเพื่อดูพัฒนาการ รวมถึงลักษณะเด่นที่อาจทำให้สามารถแยกย่อยเป็นสกุลช่างเพิ่มเติมได้ ซึ่งจะเป็นการเพิ่มพูนความรู้และเป็นการอนุรักษ์ภูมิปัญญานี้ให้คงอยู่สืบต่อไป

ข้อจำกัดของการศึกษา

1. ข้อมูลจากการขุดค้นทางโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ในแถบจังหวัดพังงามีจำนวนน้อย
2. ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติและชื่อของสถานที่บางแห่งที่ทำการสำรวจนั้น บางครั้งเป็นการเล่าสืบต่อกันมาหรือถ้ามาจากหลักฐานเอกสารพบว่ามี ความบกพร่องของเอกสารอยู่บ้าง ทำให้ยากต่อการอ่านและชื่อสถานที่บางแห่งไม่ตรงกับชื่อของสถานที่ในปัจจุบัน นอกจากนี้มีการบูรณะอาคารหรือย้ายที่ตั้ง อาจเป็นสาเหตุให้การกำหนดอายุสมัยของหลักฐานทางโบราณคดีเหล่านี้ อาจมีความคลาดเคลื่อน
3. ช่วงเวลาที่ทำการศึกษา (พ.ศ. 2563 - 2564) ตรงกับช่วงที่เกิดการระบาดของโรคโควิด-19 ทำให้ประสบปัญหาในการเก็บข้อมูล ประกอบกับการเข้าถึงสถานที่บางแห่งนั้นเข้าถึงได้ยาก จึงไม่สะดวกต่อการเดินทาง ทำให้ไม่ได้ทำการสำรวจ

รายการอ้างอิง

- Bourke, W. W. (1986). "Some archaeological Notes on Monthon Puket". In *Old Phuket : historical retrospect of Junkceylon Island* (pp. 173-186). Bangkok: Siam Society.
- Carrington, J. (1986). "Montone Puket (Siam) Malay Peninsula". In *Old Phuket : historical retrospect of Junkceylon Island* (pp. 153-172). Bangkok: Siam Society.
- Gerini, G. E. (1986). Historical Retrospect of Junkceylon Island. In *Old Phuket : historical retrospect of Junkceylon Island* (pp. 15-152). Bangkok: Siam Society.
- MGR Online. "ตะกั่วป่า" เมืองทรงคุณค่า ยังไม่สิ้นมนต์ขลัง. Retrieved from <http://www2.manager.co.th/Travel/ViewNews.aspx?NewsID=9530000102983>
- Nicolaus Germanus's 1467 manuscript copy of a Latin translation of Ptolemy's Geography. Retrieved from <https://digitalcollections.nypl.org/items/510d47da-e69b-a3d9-e040-e00a18064a99>
- Phangnga Changwat (Thailand), mining dredger. Retrieved from <https://collections.lib.uwm.edu/digital/collection/agsphoto/id/18679/rec/5>
- Phangnga Changwat (Thailand), Tagoapa market. Retrieved from <https://collections.lib.uwm.edu/digital/collection/agsphoto/id/18685/rec/8>
- Takua Pa (Thailand), Chinese neighborhood. Retrieved from <https://collections.lib.uwm.edu/digital/collection/agsphoto/id/1124>
- กมลทิพย์ ธรรมกีระติ. (2560). ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจภาคใต้ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 11 ถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- กรมการศาสนา. (2542). ประวัติวัดที่วราชอาณาจักร (Vol. 17). กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา.
- กรมศิลปากร. (2562). จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ จุลศักราช ๑๑๗๑ - ๑๑๗๔. กรุงเทพฯ อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม. (2556). จดหมายเหตุรายวันจดรายงานราชการของข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต ร.ศ. 121. สงขลา: เอสพีริ้นท์.
- กรมศิลปากร, ก. ส. ภ. (2558). รายงานการสำรวจศึกษาพระพุทธรูปศิลปกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ วัดดอนบ้านดอน หมู่ที่ 4 ตำบลโคกกลอย อำเภอตะกั่วทุ่ง จังหวัดพังงา. ม.ป.ท.
- กระบวน เสือณรงค์. 31 ตุลาคม 2563).
- กลุ่มโบราณคดี กลุ่มโบราณคดีและอนุรักษ์โบราณสถาน สาขาภูเก็ต สำนักศิลปากรที่ 12 นครศรีธรรมราช กรมศิลปากร. (2560a). รายงานการสำรวจศึกษาพระพุทธรูปศิลปกรรมพื้น

ถิ่นภาคใต้ วัดสุวรรณคูหา หมู่ที่ 2 บ้าน ถ้ำ ตำบลกระโสม อำเภอดงแก้วทุ่ง จังหวัดพังงา. ม.ป.ท.

กลุ่มโบราณคดี กลุ่มโบราณคดีและอนุรักษ์โบราณสถาน สาขาภูเก็ต สำนักศิลปากรที่ 12 นครศรีธรรมราช กรมศิลปากร. (2560b). รายงานการสำรวจแหล่งภาพเขียนสีถ้ำเจ้าหนู หมู่ 3 บ้านถ้ำน้ำผุด ตำบลถ้ำน้ำผุด อำเภอเมือง จังหวัดพังงา. ม.ป.ท.

กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร. (2556a). รายงานการสำรวจศึกษาพระพุทธรูป ศิลปกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ วัดเจริญมณาวาส บ้านกะไหล หมู่ที่ 4 ตำบลกะไหล อำเภอดงแก้วทุ่ง จังหวัดพังงา. ม.ป.ท.

กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร. (2556b). รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดี วัดทองรุ (ร้าง) หมู่ 2 บ้านหัวนา ตำบลนาเตย อำเภอท้ายเหมือง จังหวัดพังงา. ม.ป.ท.

กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร. (2557a). รายงานการขุดตรวจอัญมณีเจดีย์พระยา บริรักษ์ภูธร (แสง, ขำ ณ นคร) วัดสราภิมุข หมู่ที่ 1 ตำบลถ้ำน้ำผุด อำเภอเมือง จังหวัดพังงา. ม.ป.ท.

กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร. (2557b). รายงานการสำรวจศึกษา พระพุทธรูปศิลปกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ วัดประชาธิการาม บ้านนาเตย หมู่ที่ 1 ตำบลนาเตย อำเภอท้ายเหมือง จังหวัดพังงา. ม.ป.ท.

กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร. (2557c). รายงานการสำรวจศึกษาพระพุทธรูป ศิลปกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ วัดมงคลสุทธาวาส บ้านคลองพังงา ตำบลท้ายช้าง อำเภอเมืองพังงา จังหวัดพังงา. ม.ป.ท.

กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร. (2557d). รายงานการสำรวจศึกษา พระพุทธรูปศิลปกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ วัดศรีรัตนาราม บ้านเชียงใหม่ หมู่ที่ 7 ตำบลกะไหล อำเภอดงแก้วทุ่ง จังหวัดพังงา. ม.ป.ท.

กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร. (2557e). รายงานการสำรวจศึกษา พระพุทธรูปศิลปกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ วัดสราภิมุข บ้านยวน หมู่ที่ 1 ตำบลถ้ำน้ำผุด อำเภอเมือง พังงา จังหวัดพังงา. ม.ป.ท.

กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร. (2557f). รายงานการสำรวจศึกษาพระพุทธรูป ศิลปกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ วัดสุวรรณาวาส (วัดแร่) บ้านแร่ หมู่ที่ 3 ตำบลบางทอง อำเภอท้ายเหมือง จังหวัดพังงา. ม.ป.ท.

กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร. (2557g). รายงานการสำรวจศึกษาพระพุทธรูป ศิลปกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ วัดหน้าเมือง บ้านตลาดใหญ่ ตำบลตะกั่วป่า อำเภอดงแก้วทุ่ง จังหวัด พังงา. ม.ป.ท.

- กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร. (2558a). รายงานการสำรวจศึกษาพระพุทธรูป ศิลปกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ วัดคงคาภิมุข ตำบลตะกั่วป่า อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา ม.ป.ท.
- กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร. (2558b). รายงานการสำรวจศึกษา พระพุทธรูปศิลปกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ วัดดิตถาราม บ้านท่าอยู่ หมู่ที่ 2 ตำบลท่าอยู่ อำเภอตะกั่ว พังงา จังหวัดพังงา. ม.ป.ท.
- กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร. (2558c). รายงานการสำรวจศึกษาพระพุทธรูป ศิลปกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ วัดไตรรัตนากร บ้านบางทราย หมู่ที่ 2 ตำบลถ้ำ อำเภอตะกั่วพังงา จังหวัดพังงา. ม.ป.ท.
- กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร. (2558d). รายงานการสำรวจศึกษา พระพุทธรูปศิลปกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ วัดราชา หมู่ที่ 5 ตำบลบางทอง อำเภอย้ายเหมือง จังหวัด พังงา. ม.ป.ท.
- กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร. (2558e). รายงานสำรวจขึ้นทะเบียน โบราณสถานวัดบางเสียด. ม.ป.ท.
- กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร. (ม.ป.ป.). รายงานการสำรวจศึกษาพระพุทธรูป ศิลปกรรมพื้นถิ่นภาคใต้ วัดบางมรา ตำบลตะกั่วป่า อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา. ม.ป.ท.
- กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม. (2559). รายงานการขุด ค้นทางโบราณคดีโบราณสถานวัดศรีเขต ตำบลตะกั่วป่า อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา. ม.ป.ท.
- กลุ่มอนุรักษ์จิตรกรรมและประติมากรรม กองโบราณคดี กรมศิลปากร. จิตรกรรมฝาผนังศาลเจ้ามาจ้อ ไป Retrieved from <https://www.facebook.com/psc.arch/posts/1304657046248756>
- กาญจนา เพ็ชรช่าง. (2540). “การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่าง การเปลี่ยนแปลงของระดับน้ำทะเล กับ การหาอาหารของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ บริเวณอ่าวกระบี่และพังงา”. (สารนิพนธ์ ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี), มหาวิทยาลัยศิลปากร,
- เกสรบัว อุบลสรรค์. (เมษายน-มิถุนายน 2561). "มุสลิมตะกั่วป่า". เมืองโบราณ, 44(2), 54-66.
- เกื้อกูล ยืนยงอนันต์. (2519). “การพัฒนาการคมนาคมทางบกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”. (ปริญญาานิพนธ์เป็นส่วนหนึ่งของปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต), มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ,
- ขวัญจิต ศศิวงศาโรจน์. (2543). สารานุกรมกลุ่มชาติพันธุ์ : ฮกเกี้ยน. นครปฐม: สถาบันวิจัยภาษาและ วัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล.
- คณะกรรมการประวัตินครไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดพังงา. (2528). ประวัติเมืองไทยส่วนภูมิภาคจังหวัด พังงา. กรุงเทพฯ โรงพิมพ์ดี.แอล.เอส.

- คณะกรรมการโรงพระในสวน. (ม.ป.ท.). ย้อนรอยอดีตแห่งแหล่งแก่ง โรงพระในสวนตะกั่วป่า. ม.ป.ป.
- คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. (2544a). วัฒนธรรม
พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพังงา. กรุงเทพฯ:
คณะกรรมการ.
- คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. (2544b). วัฒนธรรม
พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดภูเก็ต. กรุงเทพฯ:
คณะกรรมการ.
- ครองชัย หัตถา. ((ตุลาคม 2557-มีนาคม 2558)). "พหุวัฒนธรรมภาคใต้ในมิติภูมิรัฐศาสตร์." สารอาศรม
วัฒนธรรมวลัยลักษณ์, 15(1), 1-24.
- จันทิรา เกื้อดวง. (2548). "การอนุรักษ์ชุมชนเมืองเก่าพุมเรียง จังหวัดสุราษฎร์ธานี." (วิทยานิพนธ์
ปริญญาการวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนชุมชน คณะสถาปัตยกรรม
ศาสตร์), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จารึกเขาพระนารายณ์ เมืองตะกั่วป่า (จารึกหลักที่ ๒๖). Retrieved from <https://finearts.go.th/talangmuseum/view/20585-จารึกเขาพระนารายณ์--เมืองตะกั่วป่า--จารึกหลักที่-๒๖>
- จूरिमล อ่อนสุวรรณ. (2537). "การศึกษาแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในบริเวณอ่าวลึกและ
อ่าวพังงา : กรณีศึกษาความสัมพันธ์ของการอยู่อาศัยและภาพเขียนสี". (สารนิพนธ์ปริญญา
ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี), มหาวิทยาลัยศิลปากร,
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พ. (2549). พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระราชทานสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมีฯ กรมพระจักรพรรดิพงษ์และคณะ
เสนาบดี เรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู เมื่อรัตนโกสินทร์ศก 108, 109, 117. กรุงเทพฯ:
มูลนิธิส่งเสริมและอนุรักษ์ศิลปะไทย.
- แจ้งความกระทรวงธรรมการ แผนกรมธรรมการ เรื่อง เปลี่ยนนามวัดใหม่กำแพง จังหวัดตะกั่วป่า.
Retrieved from <http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2473/D/1343.PDF>
- แจ้งความกระทรวงธรรมการ แผนกรมศึกษาธิการ เรื่อง บำรุงโรงเรียนและตั้งโรงเรียน ขึ้นในมณฑล
ภูเก็ต และมณฑลชุมพร. Retrieved from
<http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2455/D/666.PDF>
- “แจ้งความกระทรวงธรรมการ แผนกรมศึกษาธิการ เรื่อง บำรุงโรงเรียนและตั้งโรงเรียน ขึ้นในมณฑล
ภูเก็ต และมณฑลชุมพร”. Retrieved from
<http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2455/D/666.PDF>
- “แจ้งความกระทรวงธรรมการ แผนกรมศึกษาธิการ เรื่อง บำรุงโรงเรียนและตั้งโรงเรียน ขึ้นในมณฑล

ภูเก็ต และมณฑลชุมพร”.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2550). เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต (พิมพ์ครั้งที่ 5 ed.). กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.

เฉลิม เหล็กกล้า. 4 กุมภาพันธ์ 2559).

ชัยณรงค์ ณ นคร. 2 พฤศจิกายน 2563).

ชุมชนท่องเที่ยว OTOP นวัตวิถี ภายใต้โครงการไทยนิยม ยั่งยืน สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดพังงา.

(ม.ป.ป.). ของดีบ้านบางกุ่ม ศูนย์ประสานงานท่องเที่ยว ชุมชนบ้านบางกุ่ม สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอกะปง. ม.ป.ท.

เซเดส, ย. (2472). ประชุมศิลาจารึกสยามภาคที่ 2 : จารึกกรุงทวารวดี เมืองละโว้ แลเมืองประเทศราช ขึ้นแก่กรุงศรีวิชัย. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

ญาดา ประภาพันธุ์. (2524). ระบบเจ้าภาษีนายอากรสมัยกรุงเทพฯ ยุคต้น. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.

ดร.ณิ แก้วม่วง. (2526). "พระยารัษฎานุประดิษฐ์มหิศรภักดี (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) : ผู้นำการปกครองหัวเมืองไทยฝั่งตะวันตก พ.ศ. 2444 – 2456". บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร,

ดำรงราชานุภาพ, ส. ก. (2558). "ภาคที่ 16 ตำนานภาษีอากรบางอย่างกับคำอธิบายของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ." (รวมพิมพ์ครั้งที่ 5 (ฉบับสมบูรณ์) ed. Vol. เล่ม 2). กรุงเทพฯ: มูลนิธิ.

ดำรงราชานุภาพ, ส. ก., & นริศรานุวัตติวงศ์, ส. บ. (2534-2543). พ.ศ. 2478 (ต.ค. – มี.ค.) (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม ed. Vol. เล่ม 8). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัตติวงศ์ มูลนิธิสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และองค์การการค้าของคุรุสภา.

ดำรงราชานุภาพ, ส. ก., & ราชเสนา, พ. ศ. เ. ณ. อ. (2545). เทศาภิบาล. กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์มติชน.

“ตราพระยาศรีพิพัฒน์ถึงพระเสนหามนตรี เรื่องขาวราชการทางหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายตะวันตกเกี่ยวกับเรื่องเมืองไทร.”. (จ.ศ. 1201). (สำเนา. อักษรไทยโบราณ. ภาษาไทย. เลขที่ 23.).

ถนอม พูนวงศ์. (2556). ประวัติศาสตร์เมืองภูเก็ต. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

“ท้องตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาถึงพระยาศรีธรรมโศกราช เรื่องให้ส่งข้าวเมืองไชบุรีไปให้พระวิเชียรภักดี ซึ่งออกไปจัดตั้งเมืองกลางที่ตำบลกรำงา.”. (รัชกาลที่ 2. จ.ศ. 1175). (สำเนา. . เลขที่ 5.).

ทิตยาพร มิตรอุดม. (2557). “คติพุทธในชุมชนไทยพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี”.

(วิทยานิพนธ์ปริญญาสาปตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสาปตยกรรม คณะสาปตยกรรมศาสตร์), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

ธงชัย วินิจจะกุล. (2556). กำเนิดสยามจากแผนที่ : ประวัติศาสตร์ภูมิกายของชาติ (พ. ภ. และคณะ, Trans.). กรุงเทพฯ: คบไฟ.

- ธรรมานนท์, ว. (2555). “หลักฐานทางโบราณคดีในประเทศไทยที่แสดงถึงความสัมพันธ์ทางการค้ากับ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้อีกก่อนพุทธศตวรรษที่ 16” (ดุสิตนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ คณะโบราณคดี), บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศิลปากร, รัชชชัย ชั้นไพศาลศิลป์. (2564). “ภาพเขียนสีในแหล่งโบราณคดีฝั่งอ้นดามัน”. In รายงานการบรรยาย และเสวนาคาบสมุทรภาคใต้ตอนบนของไทย ข้อมูลใหม่จากหลักฐานทางโบราณคดี (pp. 62-83). กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.
- ธีรวัต ฌ ป้อมเพชร, & กรรณิกา จรรแสง. (2550). “ตามรอย (ว่าด้วย) ประวัติศาสตร์เมืองภูเก็ตใน คริสต์ศตวรรษที่ 17”. In คาบสมุทรไทยในราชอาณาจักรสยาม : ประวัติศาสตร์ตัวตนของ ภาคใต้สมัยอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์ (pp. 92-123). ปทุมธานี: นาคร.
- นริศรานุกัณฑ์, ส. ี. (2539). จดหมายระยะทางไปตรวจราชการแหลมมลายู ร.ศ. 121 (พิมพ์ครั้งที่ 2 ed.). กรุงเทพฯ: วัชรินทร์การพิมพ์.
- น้อม นิลรัตน์ ฌ อยุธยา, ผ. (2551). (สิงหาคม ถึง ธันวาคม ค.ศ. 1825) (น้อม นิลรัตน์ ฌ อยุธยา, Trans.). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- นันทยา ศรีวารินทร์. (2552). “การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง และสังคมของเมือง ตะกั่วป่า พ.ศ. 2434-2475”. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์), บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์,
- นางย่อน. Retrieved from <http://www.finearts.go.th/fad15/parameters/km/item/นางย่อน.html>
- นำพลย์ กิจรักษ์กุล. (2528). ภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- นิวัตร ต้นไพศาล. (2534). “บทบาทชาวจีนในหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก พ.ศ. 2411-2475”. (ปริญญา การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์), มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ,
- บุญยฤทธิ์ ฉายสุวรรณ, & เรไร นัยวัฒน์. (2552). ทุ่งตึกจุดเชื่อมโยงเส้นทางสายไหมทางทะเล สงขลา: Trio Creation.
- โบราณสถาน (ขุดตรวจ) จวนเจ้าเมืองตะกั่วป่า. Retrieved from <https://archives.nat.go.th/th-th/ปนัดดาทองภูเบศร์>. (2546). “พัฒนาการและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเก่าตำบลหลังสวน จังหวัดชุมพร”. (วิทยานิพนธ์ปริญญาการวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
- ปรเมศร์ อมาตยกุล, & เทวินทร์ โจมทา. (2560). อุดุนิยมวิทยานำรู้เพื่อการเกษตรจังหวัดพังงา. ม.ป.ท.
- ประกาศการใช้เงินตราสยามมณฑลภูเก็ต รัตนโกสินทร์ ศก ๑๒๕. Retrieved from http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2449/018/399_1.PDF.
- ประชุมคำให้การกรุงศรีอยุธยา รวม ๓ เรื่อง. (2561). กรุงเทพฯ: แสงดาว.

ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์. (2544). ประวัติศาสตร์อารยธรรมภาคใต้ แหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่สำคัญในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: สุวีริยาสาส์น.

ประมาณ เทพสงเคราะห์. (2541). ภูมิศาสตร์ภาคใต้ (Vol. 1). สงขลา: งานส่งเสริมการผลิตตำรา มหาวิทยาลัยทักษิณ.

ประวัติโรงเรียน. Retrieved from <http://www.sena.ac.th/aboutus/sena01.html>

ประสิทธิ์ ชินการณ. (2551). จดหมายเหตุเมืองกลาง. ภูเก็ต: ภูเก็ตบุลเลทิน.

ปรีชา นุ่นสุข. (2533). แหล่งโบราณคดีริมอันดามัน. นครศรีธรรมราช: วิทยาลัยครุนครศรีธรรมราช.

ปรีชา นุ่นสุข. (2539). รายงานการวิจัยเรื่องการศึกษาวิจัยแหล่งโบราณคดีในภาคใต้ของประเทศไทย. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.

ปัญญา เทพสิงห์, & วุฒิ วัฒนสิน. (2547). ลวดลายตกแต่งหน้าอาคารชิโน-ปอร์ตูกีสในจังหวัดภูเก็ต. สงขลา: มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่.

ปิยลักษณ์ ตันติพิสิษฐ์. 31 ตุลาคม 2563).

ผจ.ภก 1.23/466, บัญชีแผนที่จังหวัดภูเก็ต, แผนที่เรื่องราวขอประทานบัตรที่ 17/2462 4/2463 และ 15/2463 ของหลวงอร่ามสาครเขตร์ ต.คุกกัก อ.ตลาดใหญ่ จ.ตะกั่วป่า. Retrieved 8 ตุลาคม 2564 <https://archives.nat.go.th/th-th/>

ผจผจ กต/59, ทะเบียนแผนที่แยกจากเอกสารจดหมายเหตุ, แผนที่ผังเส้นทางรถไฟทดถกรรมในเขตประทานบัตรเหมืองแร่ของบริษัทไซมิสทิน ซินดิเกต จังหวัดตะกั่วป่า (ตั้งแต่บริษัทสะตูปุโลไนไล เอปิลิตี้ ถึงเขตประทานบัตรของบริษัท) ซึ่งทางบริษัทขออนุญาตก่อสร้างพ.ศ.2474, มาตราส่วน 1:8,000. Retrieved 8 ตุลาคม 2564 <https://archives.nat.go.th/th-th/>

เผด็จ พัฒนพิชัย. (2535). เมืองพังงาในอดีต. กรุงเทพฯ มิตรสยาม.

“แผนที่จังหวัดพังงา”. Retrieved from

<http://www.kitmaiwatpho.com/datathailand/Province/70PNA.html>

พรนัชชา สังข์ประสิทธิ์. (2551). “การศึกษาเพื่อกำหนดอายุแหล่งเรือจมบ้านบางสัก ตำบลบางม่วง อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา”. (สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี), มหาวิทยาลัยศิลปากร,

พวงทิพย์ เกียรติสกุล. (2534). “บทบาทของชาวจีนและชาวตะวันตกต่อกิจการเหมืองแร่ดีบุกของมณฑลภูเก็ตตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 25 - พ.ศ. 2474”. (วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์), บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,

พวงทิพย์ เกียรติสกุล. ((2539-2540)). “กิจการเหมืองแร่ของชาวจีนในมณฑลภูเก็ต พ.ศ. 2400-2474”. อักษรศาสตร์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 19(1-2), 71-91.

พอพันธ์ อูยานนท์. (2558). ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ 5 ภูมิภาคของไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่ง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พันธุทิพย์ ธีระเนตร. สัญญาไทย-ฝรั่งเศส ครั้งสมเด็จพระนารายณ์ฯ. Retrieved from <https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/1204>

พินิจ พิษยกุลป์ และคนอื่น ๆ. (2543). ที่ระลึกเนื่องในโอกาสเปิดห้องสมุดประชาชนเฉลิมราชกุมารี ณ วัดราชบุรุษอุปถัมภ์ อำเภอทับปุด จังหวัดพังงา. กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์.

พิมลพรรณ สุตหอม. (2531). “การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่แหล่งโบราณคดีในอำเภอพังงา”. (สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี), มหาวิทยาลัยศิลปากร,

พิริยะ ไกรฤกษ์. (2555). กิ่งพุทธกาลพุทธศิลป์ไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพฯ.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พ. (2506). จดหมายเหตุประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้ ร.ศ. 128. พระนคร: องค์การคำ
ครุสภา.

มงคล รัตน์นะ. 9 กุมภาพันธ์ 2559).

มจรดา ประสิทธิ์วงษ์. (2558). “บทบาทของคนจีนในจังหวัดพังงา สมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงรัชกาลที่ 3 - 5” (สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี), มหาวิทยาลัยศิลปากร,

มัสยิดพังงาปากีสถาน. Retrieved from <http://m-culture.in.th/album/>

มานอชญ์ คุวารากุล, & สุทธิพร จีระพันธุ์. (31 มกราคม 2533). “การตั้งถิ่นฐานในชนบท” Paper presented at the การประชุมทางวิชาการของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ครั้งที่ 28 สาขา
ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม : การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์และคุณภาพชีวิต,
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

มูลนิธิสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและหม่อมเจ้าจางจิตรถนอม ดิศกุล พระธิดา. (2542). สมเด็จพระเจ้า
กรมพระยาดำรงราชานุภาพกับงานเหมืองแร่และธรณีวิทยา. กรุงเทพฯ: มูลนิธิ.

ยุพิน หันหวล. (ม.ป.ป.). ประวัติความเป็นมา “ศาลเจ้าบุนเท่างัง” ตำบลคึกคัก อำเภอตะกั่วป่า จังหวัด
พังงา. ม.ป.ท.

ยุภาวดี ชูเทียนธรรม. (2530). “การใช้ทรัพยากรทางทะเลของแหล่งโบราณคดี บริเวณอำเภอพังงา”. (สาร
นิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี), มหาวิทยาลัยศิลปากร

“ร่างตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาถึงเมืองนคร เรื่องให้เจ้าพระยาไชฯ ขายข้าวให้เป็นกำลังแก่พระยา
กลางให้ส่งตัวหลวงบำรุงเมืองกลางเข้ามา ณ กรุงเทพฯ และถึงเมืองกลางให้ถอดพระยกกระบัตร
แล้วส่งตัวเข้ามา ณ กรุงเทพฯ.”. (รัชกาลที่ 2. จ.ศ.1175). (สำเนา. เลขที่ 7).

“ร่างตรา เจ้าพระยาอัครมหาเสนาถึงเมืองนคร เรื่องให้เจ้าพระยาไชฯ ขายข้าวให้เป็นกำลังแก่พระยา

กลางให้ส่งตัวหลวงบำรุงเมืองกลางเข้ามา ณ กรุงฯ และถึงเมืองกลางให้ถอดพระยภักดิ์
แล้วส่งตัวเข้ามา ณ กรุง ฯ” . (รัชกาลที่ 2. จ.ศ.1175). (สำเนา. เลขที่ 7).

รายงานทะเบียนวัดจังหวัดพังงา. Retrieved from

<http://www.50amfh.org/userfiles/file/News/Thai%20temple%20name%20list/south/Phangnga.pdf>

- รุ่งนภา สือวีระชัย. (2530). “การศึกษาวิเคราะห์เศษภาชนะดินเผาที่ได้จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดี
เขาเต่า 5 ตำบลบางเตย อำเภอเมือง จังหวัดพังงา”. (สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต
สาขาวิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี), มหาวิทยาลัยศิลปากร,
“เรื่องกรรมกรมณฑลภูเก็ต”. (22-25 ตุลาคม 2473). เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 7
กระทรวงมหาดไทย, (ร.7 ม.1/75).
- “เรื่องขออนุญาตทำเหมืองแร่ที่บคลองลำภูรา จังหวัดตรัง และทับทางเดินในมณฑลภูเก็ต”. (29
ธันวาคม 2466-14 สิงหาคม 2468). เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรราธิ
การ กรมราชโลหกิจ, (ร.6 กษ.6.1/29).
- “เรื่องข้าวยาก หนักแพ่งในมณฑลภูเก็ต”. (1 กันยายน 2457-16 พฤศจิกายน 2461). เอกสารกรมราช
เลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงมหาดไทย, (ร.6 ม.4/12).
- “เรื่องเงินหลวงค้ำ พระยาเสนาขุนขิตและพระบริสุทธิโลหะ”. (31 สิงหาคม-16 พฤศจิกายน 2435).
เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ, (ร.5 ค.22.1/23).
- “เรื่องจดหมายเหตุสั่งเขปว่าด้วยการทำเหมืองแร่ซึ่งกรมราชโลหกิจส่งมา รวม ๔ เล่ม”. (17 กุมภาพันธ์
2464-30 ธันวาคม 2467). เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรราธิการ
กรมราชโลหกิจ, (ร.6 กษ.6/13).
- “เรื่องจัดการเล่าเรียนตามมณฑลต่างๆ”. (กันยายน 2440-กุมภาพันธ์ 2441). เอกสารกรมราช
เลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, (ร.5 ศ.12/7).
- “เรื่องจัดการศึกษาและการคณะสงฆ์.ศ.118”. (2442). เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5
กระทรวงศึกษาธิการ, (ร.5 ศ.12/10).
- “เรื่องถนนในมณฑลภูเก็ต”. (31 กรกฎาคม 2467-7 กุมภาพันธ์ 2469). เอกสารกรมราชเลขาธิการ
รัชกาลที่ 7 กระทรวงมหาดไทย, (ร.7 ม.17/1).
- “เรื่องทำถนนหนทางในหัวเมืองมณฑลต่าง ๆ”. (20 มกราคม 2455-9 กันยายน 2461). เอกสารกรม
ราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงคมนาคม, (ร.6 คค.6/2).
- “เรื่องทำเนียบข้าราชการและทะเบียนโรงเรียนมณฑลภูเก็ต”. (13 มกราคม 2469-15 เมษายน 2470).
เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ, (ศธ.4/114).
- “เรื่องบริษัทมาเลย์าตินคอปอเรชั่น ลิมิเต็ด บังคับอังกฤษทำเหมืองแร่”. (10 กันยายน-7 ตุลาคม 2467).

- เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรราธิการ กรมราชโลหกิจ, (ร.6 กษ. 6.2/40).
- “เรื่องบัญชีคณะและโรงเรียนมณฑลภูเก็ต ต้น ร.ศ.119”. (2443). เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, (ร.5 ศ.12/51).
- “เรื่องบัญชีที่สาธารณประโยชน์ มณฑลภูเก็ต ที่อำเภอยื่นต่อกรรมการ”. (12 สิงหาคม-5 กันยายน 2474). เอกสารกระทรวงมหาดไทย, (มท.0601.2.10/15).
- “เรื่องใบบอกเมืองพังงา”. (มีนาคม 2424-22 พฤษภาคม 2434). เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย, (ม.2.12 ก/1).
- “เรื่องใบย่อขอพระราชทานที่วิสุคามสีมา รายนวที่แยกไม่ออก”. (2 มกราคม 2468-30 กรกฎาคม 2475). เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 7 กระทรวงศึกษาธิการ, (ร.7 ศ.16/3).
- “เรื่องใบย่อขออนุญาตตรวจแร่ และทำเหมืองแร่”. (2 มีนาคม 2462-22 มีนาคม 2463). เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรราธิการ กรมราชโลหกิจ, (ร.6 กษ.6.1/18).
- “เรื่องใบย่อขออนุญาตตรวจแร่และทำเหมืองแร่”. (21 มีนาคม 2463-24 กันยายน 2468). เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรราธิการ กรมราชโลหกิจ, (ร.6 กษ.6.1/23).
- “เรื่องประกาศใช้ชื่ออำเภอที่เปลี่ยนใหม่ให้ตรงกับชื่อตำบลที่ตั้งที่ว่าการอำเภอ”. (8-20 มีนาคม 2459). เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงมหาดไทย, (ร.6 ม.2/42).
- “เรื่องเปลี่ยนคำว่าเมืองเป็นจังหวัด”. (5-10 พฤษภาคม 2459). เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงมหาดไทย, (ร.6 ม.2/39).
- “เรื่องเปลี่ยนนามอ.เกาะคอเขาเป็นอ.ปากน้ำ”. (30 ธันวาคม-16 มกราคม 2456). เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงมหาดไทย, (ร.6 ม.2/18).
- “เรื่องเปลี่ยนแปลงผู้จัดการและครูโรงเรียนมณฑลภูเก็ต”. (11 เมษายน-29 มีนาคม 2472). เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ, (ศธ.54.11/35).
- “เรื่องผู้ได้รับทำการเหมืองแร่ ขออนุญาตหยุดงานชั่วคราว”. (23 พฤศจิกายน 2466-27 ตุลาคม 2468). เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรราธิการ กรมราชโลหกิจ, (ร.6 กษ. 6/14).
- “เรื่องผู้อนุญาตให้ทำบ่อแร่ในจังหวัดต่าง ๆ มณฑลภูเก็ต”. (19 ตุลาคม 2453-26 มีนาคม 2454). เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรราธิการ กรมราชโลหกิจ, (ร.6 กษ. 6.1/1).
- “เรื่องพระบรมราชานุญาตออกประทานบัตรและโอนประทานบัตรเหมืองแร่ดีบุกกรม 9 ฉบับ” (19-20 เมษายน 2475). เอกสารส่วนพระองค์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, (สบ.2.42/394).
- “เรื่องพระบรมราชานุญาตออกประทานบัตรและโอนประทานบัตรเหมืองแร่ดีบุกกรม 12 ฉบับ”. (21

- เมษายน-17 พฤษภาคม 2475). เอกสารส่วนพระองค์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาตำราสารานุกรม,
(สบ.2.42/396).
- “เรื่องพระยาปริรักษภูธร ผู้ว่าราชการเมืองพังงาเป็นหนี้หลวง”. (13 มกราคม 2438-1 มีนาคม 2440).
เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ, (ร.5 ค22.1/40).
- “เรื่องพระราชทานที่วิสุงคามสีมา จังหวัดพังงา”. (2 กรกฎาคม 2469-10 มกราคม 2472). เอกสารกรม
ราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 7 กระทรวงศึกษาธิการ, (ศ.16/13).
- “เรื่องมณฑลต่าง ๆ ส่งจำนวนโรงเรียนรัฐบาล ประชาบาล บุคคลเฉลยศักดิ์และนักเรียน เดือนมีนาคม
พ.ศ. 2459”. (3 พฤษภาคม-5 กันยายน 2460). เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ, (ศธ.4/82).
- “เรื่องมณฑลภูเก็ต”. (20 มกราคม 2446-17 พฤษภาคม 2453). เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5
กระทรวงศึกษาธิการ, (ร.5 ศ.12/52).
- “เรื่องมณฑลภูเก็ตส่งรายงานจำนวนโรงเรียนและนักเรียน”. (14 พฤศจิกายน 2456). เอกสาร
กระทรวงศึกษาธิการ, (ศธ.41/12).
- “เรื่องยกที่ทำการอ.ตลาดใหญ่เมืองตะกั่วป่าเป็นอำเภอเมือง เปลี่ยนนามอ.เมืองเก่าเป็นอ.เกาะคอเขา”.
(30 ธันวาคม-16 มกราคม 2456). เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงมหาดไทย,
(ร.6 ม.2/13).
- “เรื่องรักษาที่ดินสองข้างทางรถไฟสายใต้เพื่อประโยชน์การทำเหมืองแร่ แลเรื่องราโชบายแห่งรัฐบาล ใน
การที่คนต่างประเทศขอทำบ่อแร่ในกรุงสยาม”. (11 สิงหาคม 2452-10 มกราคม 2469).
เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, (ร.6 กษ.6/2).
- “เรื่องรายงานตรวจจัดการคณะกรรมการพระศาสนาและการศึกษาในมณฑลภูเก็ต ของนายตีมหานู
นายก ผู้อำนวยการเก่า ร.ศ.119”. (2442-2443). เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5
กระทรวงศึกษาธิการ, (ร.5 ศ.12/50).
- “เรื่องรายงานประชุมข้าหลวงเทศาภิบาล แขนงกระทรวงธรรมการ”. (5 ธันวาคม 2453-11 กรกฎาคม
2466). เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงศึกษาธิการ, (ร.6 ศ.1/1).
- “เรื่องรายงานพระไพศาลฯตรวจการศึกษามณฑลภูเก็ต”. (8 ตุลาคม 2450-29 ตุลาคม 2451). เอกสาร
กระทรวงศึกษาธิการ, (ศธ.43/3).
- “เรื่องรายงานราชการมณฑลภูเก็ต”. (6 พฤศจิกายน 2449-11 ธันวาคม 2453). เอกสารกรมราช
เลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย, (ร.5 ม.53/10).
- “เรื่องโรงเรียนดีบุกพังงาวิทยายน จ.พังงา”. (8 กุมภาพันธ์ 2471-20 พฤษภาคม 2472). เอกสารกรม
ราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 7 กระทรวงศึกษาธิการ, (ศ.4/13).
- “เรื่องโรงเรียนตัวอย่างมณฑลภูเก็ตและเปิดโรงเรียนในแขวงพังงา เพิ่ม 4 โรงเรียน”. (12-29 กันยายน
2453). เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงศึกษาธิการ, (ร.5 ศ.5/25).

- “เรื่องโรงเรียนแลการเล่าเรียน มณฑลภูเก็ต”. (17 กันยายน 2453-27 กันยายน 2465). เอกสารกรม
 ราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงศึกษาธิการ, (ศ.9/18).
- “เรื่องหนังสือหลวงรายพระบริสุทธิโลหุมินทร์ ผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วทุ่ง”. (30 ตุลาคม 2435-25 ตุลาคม
 2436). เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ, (ร.5 ค22.1/24).
- “เรื่องห้างหุ้นส่วน่งวยเฮียบปี”. (4-26 มีนาคม 2467). เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวง
 เกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, (ร.6 กษ.6.2/41).
- “เรื่องให้บริษัทกระโสมโปรสเปกติง กำปนีลิมิตัด ทำเหมืองแร่ดีบุก”. (10-17 มิถุนายน 2464). เอกสาร
 กรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, (ร.6 กษ.6.2/28).
- “เรื่องอนุญาตให้คนในบังคับสยาม และบังคับต่างประเทศทำเหมืองแร่ รวมหลายจังหวัด ต้นหนังสือเก็บ
 ในหมวดมณฑลที่เกี่ยวกับจังหวัดของมณฑลนั้น ๆ”. (7 พฤศจิกายน 2453-5 มิถุนายน 2463).
 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, (ร.6 กษ.
 6.1/2).
- “เรื่องอนุญาตให้ตั้งโรงเรียนโตะเบ่ง ขึ้นที่ตลาดใหญ่ ตำบลตลาดใต้ อำเภอตลาดใหญ่ จังหวัดตะกั่วป่า”.
 (3 ธันวาคม-11 มีนาคม 2463). เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ, (ศธ.54.11/7).
- “เรื่องอนุญาตให้ทำบ่อแร่ในจังหวัดต่าง ๆ มณฑลภูเก็ต”. (10 เมษายน 2455-เมษายน 2458). เอกสาร
 กรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, (ร.6 กษ.6.1/6).
- “เรื่องอนุญาตให้ทำบ่อแร่ในจังหวัดต่าง ๆ มณฑลภูเก็ต”. (20 เมษายน 2461-27 กรกฎาคม 2463).
 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, (ร.6 กษ.
 6.1/12).
- “เรื่องอนุญาตให้ทำบ่อแร่ในจังหวัดต่าง ๆ มณฑลภูเก็ต”. (27 เมษายน 2458-4 เมษายน 2461).
 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, (ร.6 กษ.
 6.1/8).
- “เรื่องอนุญาตให้ทำเหมืองแร่ในจังหวัดต่าง ๆ ในมณฑลภูเก็ต”. (26 กรกฎาคม 2463-20 เมษายน
 2464). เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, (ร.6
 กษ.6.1/20).
- “เรื่องอนุญาตให้บริษัทไซมิตินซินดิเกิ้ลลิมิตัด ทำเหมืองแร่”. (7 กุมภาพันธ์ 2453-5 กันยายน 2468).
 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, (ร.6 กษ.
 6.2/6).
- “เรื่องอนุญาตให้บริษัทอีสต์เอเชียติกกัมปนี ตรวจหาแร่”. (21 ตุลาคม 2454-18 มิถุนายน 2468).
 เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 กระทรวงเกษตรธิการ กรมราชโลหกิจ, (ร.6 กษ.
 6.2/10).

- ฤทธิเดช ทองจันทร์, & สุทธิ ว่องมงคลเดช. (2564). มรดกศิลป์ศาลเจ้าแม่มาจ้อโป้ จังหวัดพังงา (แ. ไท่หยาง, Trans.). กรุงเทพฯ: กองโบราณคดี กรมศิลปากร.
- ลินจง สุวรรณโกติน, ผ. (2551). (มีนาคม ค.ศ. 1827 ถึง มิถุนายน ค.ศ. 1833) (Vol. เล่ม 11). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ลูกปิดหินคาร์เนเลียนและอาเกต. Retrieved from <https://www.finearts.go.th/talangmuseum/view/12037-ลูกปิดหินคาร์เนเลียนและอาเกต>
- โลว์, เอ. (2519). จดหมายเหตุเจมส์ โลว์ (น. วรานติวังค์, Trans.). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- วงศิยา วงศ์พิศาล. (2557). “การสงวนรักษาระบบนิเวศลำนน้ำในบริเวณการตั้งถิ่นฐานลักษณะชุมชนเมืองนครศรีธรรมราช โดยแนวความคิดการเติบโตอย่างชาญฉลาด และร่องรอยพื้นที่เขียวเพื่อการวางแผนพัฒนาเมืองอย่างยั่งยืน”. (วิทยานิพนธ์ปริญญาการวางแผนชุมชนเมืองและสภาพแวดล้อมมหาดบัณฑิต ภาควิชาการออกแบบและวางผังชุมชนเมือง), บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, วไล ถาวร. 31 ตุลาคม 2563).
- วิชัย ประสงค์, ผ. (2514). ประวัติสรรพากรฉบับสมบูรณ์. พระนคร กรุงเทพฯ.
- วิมล ไสภรัตน์. (2555). พระนารายณ์ลี้ค่า ควรคู่กะปง. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เศรษฐศิลป์.
- วิเวก โกยสิน. 4 กุมภาพันธ์ 2559).
- วีระพงศ์ ยศบุญเรือง. (2560). ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจภาคใต้ พ.ศ. 2325 - 2540. กรุงเทพฯ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ศรีณย์ แก้วเมืองมูล. (2553). “การสำรวจแผ่นดินไหวบรรพกาลตามแนวรอยเลื่อนคลองมะรุ่ย ภาคใต้ของประเทศไทย”. (วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาธรณีวิทยา คณะวิทยาศาสตร์), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
- ศรีณย์ รองเรืองกุล. 4 กุมภาพันธ์ 2559).
- ศรีณยา สุวรรณาลัย. (2548). “การศึกษารูปแบบลูกปิดแก้วจากแหล่งโบราณคดีทุ่งตึก ตำบลเกาะคอเขา อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา” (สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี), มหาวิทยาลัยศิลปากร,
- ศรีวรรณวงศ์, พ. ม. ร. ว. จ. ส. (2558). จดหมายเหตุ ระยะเวลาเสด็จพระราชดำเนินเสียบมณฑลปักษ์ใต้ของสักขี ตั้งแต่วันที่ 4 มิถุนายน ถึง วันที่ 5 สิงหาคม พระพุทธศักราช 2458. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระบรมราชูปถัมภ์.
- สลินี เตียงธวัช. (2557). “คติพุทธในเรือนพื้นถิ่นชาวไทยพุทธ ชุมชนพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี”. (วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

ศาลเจ้าแม่กวนอิม ตะกั่วป่า ภูเก็ต. Retrieved from <https://en->

[gb.facebook.com/kuchitunt/posts/104338353056039](https://en-gb.facebook.com/kuchitunt/posts/104338353056039)

ศิริลักษณ์ จันทศรี. (2543). “การศึกษาเปรียบเทียบศิลปะถ้ำอำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี กับ
อ่าวลึก จังหวัดกระบี่ และอ่าวพังงา จังหวัดพังงา”. (สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต
สาขาวิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี, มหาวิทยาลัยศิลปากร,

ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. ((กันยายน-ธันวาคม 2535)). “อุตสาหกรรมเหมืองแร่ในสมัยรัตนโกสินทร์
ตอนต้น” วารสารสุขโขทัยธรรมมาธิราช, 5(3), 64-68.

ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพังงา โรงเรียนดีบุกพังงาวิทยายน. (ม.ป.ป.). เมืองสวยในหุบเขา ข้อมูลวัฒนธรรม
จังหวัดพังงา. ม.ป.ท.

สกินเนอร์, ว. จ. (2548). สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์ (พ. ฉ. แ. ๆ, Trans.
พิมพ์ครั้งที่ 2 ed.). กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

สงบ ส่งเมือง. (2529). “พังงา, จังหวัด”. In สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 (Vol. 6, pp.
2436-2442). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัย.

สงบ ส่งเมือง, & ทวีพิท พงศ์ไพบูลย์. (2555). “พังงา, จังหวัด”. In สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ (ฉบับ
เพิ่มเติม) (Vol. 2, pp. 898-920). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทย
พาณิชย์.

สมควร ณ ตะกั่วทุ่ง, & และคนอื่น ๆ. (2531). สถาปัตยกรรมท้องถิ่น จังหวัดพังงา. พังงา: โรงพิมพ์พังงา
การพิมพ์.

สมโชติ อ่องสกุล. (2558). ประวัติศาสตร์เมืองตะกั่วป่า (ฉบับย่อ). ม.ป.ท.: วนิดา.

สมสวาท ชวนไชยสิทธิ์. (2518). การปฏิรูปภาชีอากรในรัชสมัยสมเด็จพระปิยมหาราช. กรุงเทพฯ:
หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู.

สมิธ, เ. ว. (2559). ห้าปีในสยาม (เ. กีซานนท์, Trans. Vol. เล่ม 2). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล, & สมโชติ อ่องสกุล. (2557). เมืองตะกั่วป่าและเมืองข้างเคียงในบริบททาง
ประวัติศาสตร์ : บ้านเกิดและเครือข่าย. กรุงเทพฯ: สร้อยสวัสดิ์-สมโชติ อ่องสกุล.

สวาท เสนาณรงค์. (2512). ภูมิศาสตร์ประเทศไทย. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

สำนักงานการประถมศึกษาอำเภอตะกั่วป่า. (2527). ตะโกลา ตะกั่วป่า. ม.ป.ท.

สำนักงานนโยบายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
(ม.ป.ป.). โครงการกำหนดขอบเขตพื้นที่เมืองเก่า เมืองเก่าตะกั่วป่า. ม.ป.ท.

สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดพังงา. (ม.ป.ป.-a). ของดีบ้านครูด ศูนย์ประสานงานท่องเที่ยว ชุมชนบ้าน
ครูด สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอกระบุรี. ม.ป.ท.

สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดพังงา. (ม.ป.ป.-b). ของดีบ้านข้างเขือ ศูนย์ประสานงานท่องเที่ยว ชุมชน

- บ้านบางพาง สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอกะปาง. ม.ป.ท.
- สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดพังงา. (ม.ป.ป.-c). ของดีบ้านบางนุ ศูนย์ประสานงานท่องเที่ยว ชุมชนบ้านบางนุ สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอตะกั่วทุ่ง. ม.ป.ท.
- สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดพังงา. (ม.ป.ป.-d). ของดีบ้านบางพาง ศูนย์ประสานงานท่องเที่ยว ชุมชนบ้านบางพาง สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอกะปาง. ม.ป.ท.
- สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดพังงา. (ม.ป.ป.-e). ของดีบ้านบางวัน ศูนย์ประสานงานท่องเที่ยว ชุมชนบ้านบางวัน สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอกระบุรี. ม.ป.ท.
- สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดพังงา. (ม.ป.ป.-f). ของดีบ้านสะพานเสื่อ ศูนย์ประสานงานท่องเที่ยว ชุมชนบ้านสะพานเสื่อ สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอกะปาง. ม.ป.ท.
- สำนักงานศึกษาธิการ. (2520). ประวัติวัดจังหวัดพังงา. ม.ป.ท.
- สำนักบริหารโครงการ กรมชลประทาน. (2561). รายงานแผนแม่บทการพัฒนาลุ่มน้ำ จังหวัดพังงา. ม.ป.ท.
- สำนักเฝ้าระวังแผ่นดินไหว. รายงานการเกิดแผ่นดินไหวบริเวณประเทศไทยและพื้นที่ใกล้เคียง เดือนมิถุนายน พ.ศ. 2560. Retrieved from <https://earthquake.tmd.go.th/report/file/seismo-report-1504512433.pdf>
- สำนักอุทยานแห่งชาติ กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช. (2554). การจัดการถ้ำเพื่อการท่องเที่ยวในอุทยานแห่งชาติ. ม.ป.ท.
- สี่ ศรีรัตน์. 31 ตุลาคม 2563).
- สุดารา สุขฉายา. ((เมษายน-มิถุนายน 2561)). "ย่านตลาดใหญ่ เมืองเก่าตะกั่วป่า". เมืองโบราณ, 44(2), 14-29
- สุทวิชช์ พงษ์ไพบูลย์, สงบ ส่งเมือง, & ทวีวิท พงศ์ไพบูลย์. (2555). "ตะกั่วทุ่ง, อำเภอ". In สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ (ฉบับเพิ่มเติม) (Vol. 1, pp. 439-443). กรุงเทพฯ มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย.
- สุนทร หิริถวณิช. (2518). "สภาพการณ์ในช่วงสมัยการปฏิรูปการปกครองมณฑลภูเก็ตในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่าง พ.ศ. 2434 - 2435". (วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์), มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร,
- สุนทร หิริถวณิช. (2524). "การปฏิรูปการปกครองมณฑลภูเก็ตในรัชกาลสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่าง พ.ศ. 2434 - 2435". In มณฑลเทศาภิบาล : วิเคราะห์เปรียบเทียบ (pp. 288-331). กรุงเทพฯ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- สุนทรภรณ์ ฌอสกุล. (2548). "แนวทางการพัฒนาย่านและชุมชนเมืองตรัง". (วิทยานิพนธ์ปริญญาการวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนผังเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์),

- จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
 สุนัย ราชภัฏทาร์กซ์. (2518). ภูเก็ต. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ.
- สุภาวดี จริงจิตร. (2555). “แนวคิดในการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมอั้งหม่อหลาวในภูเก็ต” (วิทยานิพนธ์
 ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรม ภาควิชาสถาปัตยกรรม
 ศาสตร์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
 สุรชาติ หุตะจุฑะ. 30 ตุลาคม 2563).
- สุรัสดา นิปริยาย. (2543). “แนวทางการอนุรักษ์เมืองเก่านครศรีธรรมราช”. (วิทยานิพนธ์ปริญญาการ
 วางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวางผังเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์),
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
- สุริณี กิ่งกาด. (2562). “หน้าต่างกับความสัมพันธ์พื้นที่ภายในอาคารตึกแถวโคโลเนียลสไตล์ กรณีศึกษา
 ย่านเมืองเก่าภูเก็ต”. (วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
 สถาปัตยกรรมภายใน คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์), สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณ
 ทหารลาดกระบัง,
- สุวิทย์ ชัยมงคล. (2532). โบราณคดีภาคใต้ อ่าวลึก อ่าวพังงา. กรุงเทพฯ: กองโบราณคดี กรมศิลปากร.
- ห้างหุ้นส่วนจำกัด เสาวรีย์ ซีวิล เอ็นจิเนียริง. (2551). รายงานการบูรณะอุโบสถวัดเสนานุชรังสรรค์
 ตำบลตะกั่วป่า จังหวัดพังงา. ม.ป.ท.
- แหล่งโบราณคดีนางหย่อน อำเภอกะบุรี จังหวัดพังงา พ.ศ. 2546. Retrieved from
<https://archives.nat.go.th/th-th/>
- อธิบดีกรมศิลปากรตรวจติดตามโครงการบูรณะพระอุโบสถวัดมาตุคุณาราม จังหวัดพังงา. Retrieved
 from [https://www.finearts.go.th/promotion/view/20990-อธิบดีกรมศิลปากรตรวจ
 ติดตามโครงการบูรณะพระอุโบสถวัดมาตุคุณารามจังหวัดพังงา](https://www.finearts.go.th/promotion/view/20990-อธิบดีกรมศิลปากรตรวจติดตามโครงการบูรณะพระอุโบสถวัดมาตุคุณารามจังหวัดพังงา)
- อนันต์ ศุภนาม. 6 กุมภาพันธ์ 2559).
- อนุমানราชชน, พ. ย. เ., ผู้เรียบเรียง. (2482). ตำนานศุลกากร. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์.
- อภิญา นนทนาท. ((เมษายน-มิถุนายน 2561)). "เยี่ยมยลตึกแถวในเมืองเก่า". เมืองโบราณ, 44(2), 67-
 79.
- อมรา ศรีสุชาติ. (2534). ศิลปะถ้ำสมัยประวัติศาสตร์ ภาคกลาง ภาคใต้. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- อมรา ศรีสุชาติ. (2542). "แหล่งโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ในภาคใต้". In สารานุกรมวัฒนธรรมไทย
 ภาคใต้ (Vol. 18, pp. 8756-8771). กรุงเทพฯ มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทย
 พาณิชย์.
- อ้อย. วัดหลักแก่น. Retrieved from <http://m-culture.in.th/album/138741/วัดหลักแก่น>
- อาจิม จันทน์พร, & ประพนธ์ เรืองณรงค์, ผ. (2555). นายมี (เสมียมมี) ศิษย์เอกสุนทรภู่. กรุงเทพฯ

วสีศรีเอชัน.

อาณัติ บำรุงวงศ์, & อนงค์ หนูแป้น, บ. (2561). 247 โบราณสถานภาคใต้ที่ขึ้นทะเบียนแล้วและข้อมูล

หลักฐานใหม่ทางโบราณคดี. นครศรีธรรมราช: สำนักศิลปากรที่ 12 นครศรีธรรมราช.

อุดม ต้นแก่ง. 16 กุมภาพันธ์ 2559).

อุดมศักดิ์ แซ่ลิ้ม. 6 กุมภาพันธ์ 2559).

อุเทน วงศ์สถิตย์. (2557). "การเมืองและการค้าบนคาบสมุทรมลายู : การศึกษาผ่านจารึก". In

ความสัมพันธ์ของภาษาและรัฐโบราณในอาเซียน : เอกสารประกอบการเสวนาทงวิชาการ

ด้านวัฒนธรรมอาเซียน (pp. 67-85). กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดีและภาควิชาภาษา

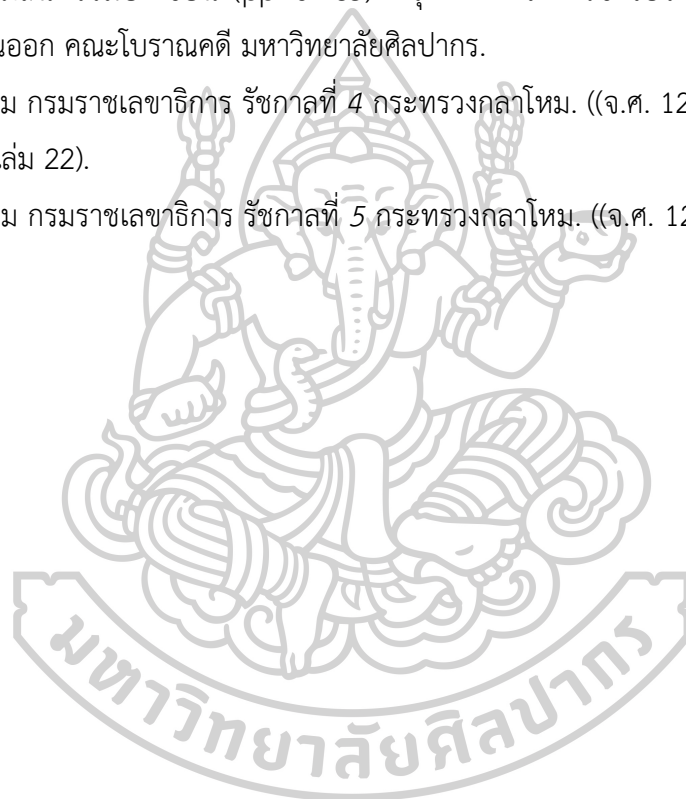
ตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

เอกสารเย็บเล่ม กรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 4 กระทรวงกลาโหม. ((จ.ศ. 1221 - 1223)). (ร.4 รล.-

กท. เล่ม 22).

เอกสารเย็บเล่ม กรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงกลาโหม. ((จ.ศ. 1244)). (ร.5 รล. - กท. เล่ม

34).

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	มธุรดา ประสิทธิ์วงษ์
วัน เดือน ปี เกิด	21 เมษายน 2537
สถานที่เกิด	พังงา
วุฒิการศึกษา	ศิลปศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร
ที่อยู่ปัจจุบัน	538/2 ถนนเพชรเกษม ต.ท้ายช้าง อ.เมืองพังงา จ.พังงา

